

**Н. ҲАКИМОВ**

# **ТАЪРИХИ ХАЛҚИ ТОҶИК**

Китоби дарсӣ барои синфи 10-уми  
муассисаҳои таҳсилоти умумӣ

**Вазорати маориф ва илми  
Ҷумҳурии Тоҷикистон  
тавсия кардааст**

**ДУШАНБЕ  
МАОРИФ  
2017**

**ББК 63.3 (2 тоҷик)+74.263.1**

**Ҳ-27.**

**Ҳ-27. Н. Ҳақимов, Таърихи халқи тоҷик.** Китоби дарсӣ барои синфи 10-ум. Душанбе, Маориф, 2017, 288 сах.

### **Хонандагони азиз!**

Китоб манбаи донишу маърифат аст, аз он баҳравар шавед ва онро эҳтиёт кунед. Кӯшиш намоед, ки соли хониши оянда ҳам ин китоб бо намуди аслиаш дастраси додору хоҳарчаҳоятон гардад ва ба онҳо ҳам хизмат кунад.

### **Ҷадвали истифодаи китоб:**

№	Ному насаби хонанда	Синф	Соли таҳсил	Ҳолати китоб (баҳои китобдор)	
				Аввали сол	Охири сол
1					
2					
3					
4					
5					

**ISBN 978-99947-1-460-5**

**© МАОРИФ, 2017**  
**Моликияти давлат**

## САРСУХАН

Таърих як қисми хотираи халқ аст. Бо ҳама пастию баянандихояш, бо ҳама хубу бадихояш, бо ҳама фардҳои чохи-лу оқилаш дар ёди ҳамзамонону дар сабти қаламкашонаш боқӣ мемонад. Ҳар даври замони таърихӣ хусусиятҳои худро дорад. Бо ҳамон хусусиятҳои давлатҳои халқҳо, ҳокимону қаҳрамонҳо ва аҳли заҳмат ба таърих ворид мешаванд. Тоҷик давлатҳои абаркудрату императорӣ (Ҳахоманишиёну Сомониён), мустақилу дар ихотаи давлатҳои абаркуд-рат (Тахористон, Суғд, Ғуриёну Тоҷикистони Шӯравӣ) ва хурду тобеъ (Тоҳириён, Саффорӣ, Куртҳо, Сарбадорон) дошт. Тоҷик инчунин, шоҳони одилу (Анӯшервони Одил, Исмоил) қаҳрамонҳои беҳамто (Рустам, Исфандиёр, Спи-тамен, Муқаннаъ, Восеъ), шаҳрҳои номӣ (Балх, Ҳирот, Ни-шопур, Бухоро, Самарқанд, Гурганҷ, Хучанд) дошт. Ҳамаи ин номҳо саҳифаҳои дурахшону ҳузнангези халқи тоҷик бу-данд ва доништа мешаванд. Бо ҳамаи ин хонандаи мо ши-нос аст. Акнун дар ин китоб хонанда боз бо як саҳифаи ба қаъри таърих рафтаи халқи тоҷик - Тоҷикистони Шӯравӣ, ки пур аз тазодҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва инсонист шиносӣ пайдо мекунад. Китоб, ки солҳои 1917-1945-ро дар бар мегирад, давраи бениҳоят пурмочаро, ҳассос, печида-гихи сиёсӣ, иқтисодӣ ва тамаддунии халқи тоҷикро фаро гирифтааст. Хусусиятҳои хоси ин давраи таърихи халқи тоҷикро амали назарияи пролетарии имконияти сохтмони сотсиализм дар мамлақати аз ҷиҳати иқтисодӣ, фарҳангӣ ва сиёсӣ қафмонда (ба мисли Тоҷикистони ибтидои асри XX) ташкил медиҳад, яъне хонандагон дар синфҳои 8 ва 9 – ит-тилоъ пайдо карда буданд, ки тоҷикон аз асри XI сар кар-да, дар сари қудрат (давлат) набуданд. Дар ҳоле, ки бис-ёр халқҳои ҷаҳон дар Аврупо ва Осиё давлатҳои мутамаддин таъсис дода, иқтисодиёту фарҳанги онҳо аз тоҷикон ба сад-солаҳо пеш рафта буд. То соли 1918 тоҷикон дар ҳайати ху-куматҳои бегонапарасту ғосиб (Бухоро, Афғонистон, Русия)

буданд. Сулолаҳои хукмрони ин давлатҳо турку (манғиту) афғонӣ (паштунӣ) буданд. Ин китоб хонандаро ба равандҳои таъсисёбии давлатҳои миллии тоҷикон – РАСС Тоҷикистон, РСС Тоҷикистон ва Тоҷикистони солҳои 1917-1945 ва инчунин ба таърихи мухтасари онҳо ошно месозад. Аҷоиботи дигар он ки таърихчиёну сиёсатмадорони даврони шӯравӣ, барои хизмати инқилобҳои солҳои 1917 ва 1920-ро нишон додан бо овози баланд чор заданд, ки тоҷикон баъди ҳазор соли бедавлат мондан акнун дар даврони шӯравӣ соҳибдавлат гардиданд. Вале хомӯш аз он ки ҳамеша забони давлатии ҳукуматҳои туркию паштунии Бухорою Кӯқанд ва Афғонистон тоҷикию дарӣ буд. Қисмати дигари тоҷикони дар Эрон (Хуросон, Систон, Мозандарон) Чин зиндагӣ мекардагӣ умуман фаромӯш гардида буданд. Дар асри ХХ таърихи давлатдорӣ тоҷиконро фақат дар ҳудудҳои Русия ва мустамликаҳои Бухоро ба назар гирифтанду халос. Аз ин рӯ, дар матни ин китоб аз боби барои ҷӣ ин тавр ранг гирифтани масъала ҳам суҳан меравад.

Мавзӯи ҳар як дарс дар фаслу бобҳо мушаххас оварда шудааст, ки омӯзгорро аз ҷустуҷӯи мавзӯи дарсӣ озод мекунад. Ҳар як дарс бо мавзӯҷаҳо ва саволҳои пурсишу мустаҳкамкунӣ таъмин аст. Маводди ин китоб, ки барои муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, литсею гимназияҳо пешниҳод шудааст, аз камбудӣҳо ори нест. Аз ин рӯ, муаллиф фикру андеша ва пешниҳоди ҳамаи онҳоеро, ки барои пуррагӣ ва беҳбудии китоб равона шудааст, бо мамнуният қабул хоҳад кард.

*Муаллиф*

**ФАСЛИ 1**  
**ТОҶИКИСТОН ДАР ДАВРАИ БУНЁДИ АСОСҲОИ**  
**ҶОМЕАИ СОТСИАЛИСТӢ. ГУЗАРИШ АЗ**  
**ФЕОДАЛИЗМ БА СОТСИАЛИЗМ (1917-1937)**

**МАВЗӢИ 1. ТОҶИКИСТОН ДАР ДАВРАИ БУНЁДИ**  
**ДАВЛАТИ МИЛЛӢ - ШӢРАВИИ СОТСИАЛИСТӢ**  
**(1917-1924)**

**§ 1. ТАШКИЛӢИИ СОХТОРИ ИДОРАҲОИ**  
**ДАВЛАТИИ ҲОКИМИЯТИ ШӢРАВИӢ**

**Хусусиятҳои ташкили ҳокимияти давлатӣ дар Тоҷикистон.** Хусусиятҳои ташкили ҳокимияти давлатӣ дар Тоҷикистон хеле зиёданд. Аввалан, тоҷикон пеш аз инқилоб ҳукуматҳои миллии худро надоштанд, онҳо дар ҳаёти ҳукуматҳои бегонапараст (манғитҳо ва паштунҳо), ғосиб (Русия) ва ғайра қарор доштанд. Аз ин рӯ, баъди инқилоб барои таъсиси давлату ҳукумати миллии душворихоӣ зиёде пеш омада буд. Масалан, дар ҳаёти ҳукумати аввалини пролетарии Туркистон ҳатто ягон намояндаи халқҳои маҳаллӣ вучуд надошт. Хусусияти дигари таъсиси ҳокимияти давлатӣ дар ҳаёти чанд давлат (аморати Бухоро, Русия, Афғонистон ва чанди дигаре) зиндагӣ доштани тоҷикон буд. Ба ин хусусиятҳо боз дар ду давра (баъди инқилоби октябри соли 1917-и Русия ва сентябри соли 1920-и Бухоро) ба сари ин масъала омадани тоҷикон, дар шакли интиҳобӣ (дар қисмати русиягӣ) ва таъйинӣ (дар қисмати Бухороӣ) омадани ҳокимият ҳам дохил буданд. Дар ин ду қисмат сохторҳои сиёсӣ куллан фарқ доштанд. Ҳукуматҳои русиягӣ аксаран дар асоси демократияи пролетарӣ (сотсиалистӣ) ва демократияи халқӣ ба вучуд омада буданд.

**Таъсиси аввалин ҳукуматҳои пролетарӣ дар Тоҷикистон.** Аниқ аст, ки дар Тоҷикистон давлату ҳукумати пролетарӣ зери таъсири давлату ҳукумати таъсисдодаи Инқилоби сотсиалистии октябри соли 1917-и Русия ва қонуну қарорҳои

қабулкардаи Анҷумани дуҷуми умумирусиягии шӯроҳо ва ҳукумати таъсисдодаи он сурат гирифта буд. Дар қисмати русиягии Тоҷикистон (вилоятҳои Суғд ва Кӯхистони Бадахшон) аввалин ҳукуматҳои меҳнаткашон баъди Инқилоби сотсиалистии октябри соли 1917-и Русия ва барпо гардидани Ҳокимияти Шӯравӣ дар Туркистони русӣ аз ноябри соли 1917 то апрели соли 1918 дар шакли шӯроҳо, дар асоси ҳуҷҷатҳои меъёрию ҳуқуқии қабулкардаи Анҷумани дуҷуми умумирусиягии шӯроҳо ташкил ёфта буданд.

Шӯроҳо ҳамчун шакли ташкилоти ҷамъиятӣ зодаи инқилоб ё ихтирои Ленину болшевикҳо набуданд. Шӯроҳо ихтирои ҷамъияти ибтидоӣ буда, ҳукуматҳои давраи замони онро дар таҷрибаи зиндагӣ ва давлатдорӣ истифода мекарданд. Вале аз ҷомеаи синфӣ (ғуломдорӣ) сар карда, шӯроҳо бештар ҳамчун органҳои идораҳои давлатӣ ва ташкилотҳои ҷамъиятии табақаҳои болоии ҳукмрон хизмат мекарданд. Аввалин шуда шӯроҳоро ҳамчун ташкилоти ҷамъиятии меҳнаткашон болшевикҳо дар рафти инқилоби якуми солҳои 1905-1907-и рус, ҳамчун ташкилоти роҳбарикунандаи инқилоб истифода бурданд. Дар солҳои 1908-1917 шӯроҳо худро ҳамчун органи (муассисаи) роҳбарикунанда ва ташкилотҳои хоҳишу мароми инқилобиёну меҳнаткашон собит карда буданд. Аз ин рӯ, инқилоби аввалини ғалабакардаи Русия шӯроҳои коргарон, аскарҳо ва деҳқонони дар Инқилоби сотсиалистии октябри соли 1917 ҳиссаи асосӣ гузоштаро ҳамчун сохтори сиёсии ояндаи худ - Шӯрои сотсиалистӣ қабул кард. Аввалин ҳукумати ташкилдодаи Инқилоби сотсиалистӣ Шӯрои Комиссарони Халқӣ ном гирифт, ки онро В. И. Ленин сарварӣ мекард. Ин Ҳукумат дар раванди қори Анҷумани дуҷуми умумирусиягии шӯроҳо таъсис дода шуда буд. Ин ваколатро ба анҷуман Шӯрои Муваққатии Инқилобӣ барои роҳбарӣ кардан ба шӯриши яроқноки 25-уми октябри соли 1917 дода буд, ки он бо ташаббуси КМ РСДРП(б) ва Шӯрои намояндагони коргарону аскарҳои шаҳри Петроград 19-уми октябри соли 1917 ташкил ёфта буд. Анҷумани дуҷуми

умумирусиягии шӯроҳо аз ин ваколат истифода бурда, 26-уми октябр аввалин ҳукумати коргару деҳқон – Шӯрои Комиссарҳои Халқиро таъсис дод, яъне, шӯроҳо ҳамчун асоси сиёсии давлату ҳукумати ояндаи инқилоби ғолиб эътироф ва қабул гардиданд.

Инқилоби сотсиалистӣ дар Туркистони русӣ ҳам ба таъсиси сохтору муносибату ҳукумати нав, агарчи тақлид ба Русия буд, овард. Ҳукумати навтаъсиси Туркистонро Шӯрои Комиссарони Халқӣ ва давлати мухтори навтаъсиси онро ҳам Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Туркистон номиданд.

Шӯроҳои Туркистон зодаи Инқилоби февралӣ соли 1917-и рус буданд ва нисбати шӯроҳои Русия хусусиятҳои худро ҳам доштанд. Ин хусусият он буд, ки шӯроҳои Туркистон ҷанбаи миллӣ ҳам доштанд: шӯроҳои Туркистони русӣ ва шӯроҳои маҳаллӣ аз март то аввали тобистони соли 1917 ҳар кадом мустақил буданд ва мустақилона баромад мекарданд. Дар шӯроҳои русӣ баъзан маҳаллиён ҳам аъзо буданд, вале дар шӯроҳои маҳаллиён фақат мусулмонҳо аъзо буданд. Аз ин рӯ, шӯроҳои маҳаллиёнро аксаран шӯроҳои коргарони мусулмон меномиданд. Аз аввали тобистон муттаҳидшавии шӯроҳои русӣ бо маҳаллӣ сар шуда, бо номи шӯроҳои муттаҳидаи коргарону аскарҳо ва деҳқонон баромад мекардагӣ шуданд. Дар арафаи инқилоб дар Туркистон баробари шӯроҳои муттаҳидаи коргарону аскарҳо ва деҳқонон шӯроҳои касбӣ – шӯроҳои ҳунармандон ҳам мавҷуд буданд, ки дар таъсиси ҳукуматҳои маҳаллӣ мақоми худро доштанд ва иштирок ҳам карданд. Вале дар ҳама шаклу ҳолат дар асоси қарорҳои қабулкардаи Анҷумани дуҷуми умумирусия-гии шӯроҳо ва ҳукумати таъсисдодаи он, яъне Ҳокимияти Шӯравӣ дар Туркистон ҳам бе замина набуд. Шӯроҳои Туркистон ҳам органи олии худ – Анҷумани кишварии шӯроҳоро доштанд, ки он ҳам ваколати таъсиси ҳукуматро доро буд. То инқилоби сотсиалистӣ шӯроҳои кишварии Туркистон ду анҷумани худро (7-15-уми апрели

соли 1917 анчумани якум, ки масъалаи асосиаш ҳамоҳангсозии муносибат бо КИМ-и Ҳукумати Муваққатӣ ва 29.09 – 10.10-и соли 1917 анчумани дуюм, ки масъалаи асосиаш ҳокимияти сиёсӣ буд) гузаронида буданд.

Ҳукумати инқилобии Туркистонро Анчумани сеюми кишвари Туркистон, ки 15-27-уми ноябр дар Кохи Озодии шаҳри Тошканд баргузор гардид, таъсис дода буд. Таъсиси ҳукумати аввалини шӯравии Туркистон нисбати Русия хело тӯл кашид ва душвор гузашт, чунки дар қори анчуман болшевикҳо, максималистҳо, эсерҳо, меншевикҳо, сотсиалистҳо ҳам иштирок доштанд ва ҳар кадом бо лоиҳаҳои фраксиявии ташкили ҳокимият баромад мекарданд. Дар анчуман болшевикҳо бо максималистҳо ва эсерҳои чап, ки дар бисёр масъалаҳо бо ҳамдигар наздикӣ доштанд, якҷоя баромад карданд ва ин имконият надод, ки эсерҳои рост бартарии намояндагии худро амалӣ созанд. Анчуман ҳукумати коалисионииро аз ҳисоби болшевикону максималистон – 5 нафар, эсерҳои чап – 6 нафар ва 1 – котиб (болшевик) таъсис дод. Дар ҳайати ҳукумати таъсисдодаи анчуман ягон намояндаи аҳолии маҳаллӣ набуд. Анчуман махсусан қайд карда буд, ки аз сабаби суғур будани ташкилотҳои корғарии маҳаллиён ба ҳокимият роҳ додани намояндагони онҳо бармаҳал аст, чунки бетачрибагии онҳоро истифода бурда, ба сари ҳукумат намояндагони бою аксулинқилобӣ меоянд, яъне дар ибтидо инқилоби Туркистон ба принципҳои инқилобии худ эътибор надод.

## Луғат

**1. ШКХ (Шӯрои Комиссарони Халқӣ)** - мақомоти олии иҷроияи Ҳокимияти Шӯравӣ, ки 27.10.1917 таъсис дода шуда буд.

**2. Давлати Шӯравӣ**- аввалин давлати корғару деҳқон, ки аз 25 – уми октябри (7 ноябри) соли 1917 то декабри соли 1991 вучуд дошт.

**3. Диктатура** - мафҳуми латинӣ буда, маънои луғавиаш ҳокимияти номаҳдуд аст.



4. **Диктатураи пролетариат** - ҳокимияти номаҳдуди пролетарӣ, ки дар натиҷаи Инқилоби Октябри соли 1917 дар Русия ба вучуд омада, дар давраи гузариш аз капитализм ба сотсиализм амал кардааст.

5. **Назорати коргарӣ** - чорабиние буд, ки онро Ҳокимияти Шӯравӣ аз ноябри соли 1917 барои назорат кардан аз болои истеҳсолот, харид, фуруш, захира ва пешгири кардани саботаж чорӣ карда буд.

6. **Фраксия** - вожаи лотинӣ ва фаронсавӣ буда, ба маънои чудо ё тақсим шудан дар дохили як ҳизб бо барнома ва шартҳои худ аст. Дар ҳайати Думаи Давлатии Русия ва ҳизби сотсиал-демократии Русия фраксияҳои зиёд вучуд доштанд: фраксияҳои коргарӣ, болшевикӣ, меншевикӣ, сотсиал-демократӣ.

### **Саволҳо:**

1. Зарурати таъсиси ҳукумати навро шарҳ диҳед ва фаҳмонед?

2. Фарқ ва умумиятҳои таъсиси ҳукуматҳои Русияи Шӯравӣ ва Туркистонро шарҳ диҳед ва фаҳмонед?

3. Дар таъсиси ҳукумати Туркистон кадом фраксияҳо ва ҳизбҳо иштирок доштанд, шарҳ диҳед?

## **§ 2. ҲУҚҚАТҲОИ АВВАЛИНИ ҚОМЕАСОЗИИ ҲОКИМИЯТИ ШҶРАВӢ**

**Тавсифи умумии масъала.** Дар рафти Инқилоби Октябр вазифаи асосии инқилоб - ба даст гирифтани ҳокимияти сиёсӣ ва чорӣ гардидани диктатураи пролетарӣ иҷро гардида буд, вале ин диктатура фақат дар шакли эълумия вучуд дошт. Агарчи ҳокимияти марказӣ ва қонунбарор ба дасти инқилобчиён даромада буд, ханӯз ҳам ҳокимияти маҳаллӣ ва иҷроия дар дасти дастгоҳи идорӣи қуҳна буд.

Ба инқилоби ғалабакарда таъсиси органҳои нави давлатдорие лозим буд, ки қонуну қоидаҳо ва принципҳои синфии ин ҳокимиятро дастгирӣ ва дар амал чорӣ карда тавонад. Ин қорро ба воситаи барҳам додани идораҳои пештараи давлатдорӣ амалӣ кардан мумкин буд. Дар шароити Тоҷикистон ин органҳои қуҳнаи давлатдорӣ: Қумитаҳои иҷроияи уездӣ,

Комиссариати маҷбуриятҳои ҳарбӣ, думаҳои шаҳрии Хучанд ва Ўротеппа, полиси уездӣ, суди уездӣ, кумитаҳои чамъиятии бехатарӣ, маъмурияти волостӣ, приставӣ, оксақолҳо (старшинаҳо) судҳои халқӣ, қозигӣ, сохтору идораҳои маъмурию хоҷагӣ буданд, ки адои вазифа доштанд. Дар Хучанд дар раванди барпогардии Ҳокимияти Шӯравӣ фақат вазифаи комиссари уезд аз байн рафта буду бас.

Раванди ба даст гирифтани ҳокимияти сиёсӣ дар қисматҳои тоҷикистони Туркистон воқеаи фаврӣ ё дар як рӯз ба амал меомадагӣ набуд. Ин раванд аз ноябри соли 1917 оғоз ёфта, то охири соли 1918 тӯл кашида буд. Аз ин рӯ, раванди барҳам додани идораҳои пештараи давлат ва таъсиси наваш ҳам кори фаврӣ дар тамоми давлат шуда наметавонист. Барои татбиқи он ду чиз - қонун ва мутахассис лозим буд. Он чи ки ба қонун вобаста буд, онро Анҷумани дуҷуми шӯроҳои умумирусиягӣ октябри соли 1917 таъмин карда буд. Акнун ин қонунҳоро амалӣ кардан даркор буд. Барои татбиқи амалии ин қонунҳо маъмурияти (аппарати) махсус – ҳокимиятро дар ҳама зинаҳо, аз поён то ба боло доштан лозим буд. Ин кори осон набуд. Чунки маъмуриятҳои вучуддошта гарчи аз доираи қонуни шӯравӣ берун эълон карда шуда бошанд ҳам, баъзеи онҳо, дар натиҷаи интиҳобот ба ҳукумат омада буданд. Аз ин рӯ, онҳо худро намояндаи халқ медонистанд ва амал мекарданд. Ба Ҳукумати Шӯравӣ зарур буд, ки ин сохторро ё қабул ва ё пароканда намояд. Имконияти воқеии ин ҳар ду ҳам нигоҳ доштани маъмурияти кӯҳна (ба шарте, ки қонунҳои Ҳокимияти Шӯравиро қабул мекарданд) ва ҳам фавран пароканда кардани онҳо буд. Ин органҳо ин корро накарданд. Дуюмаш он ки муассасаҳои идорӣ қарорҳои Ҳукумати Шӯравиро қабул накарданд. Давлат ба зӯран барҳам додани онҳо ва таъсиси органҳои нав шурӯъ намуд. Ин раванд дар таъсиси баъзе органҳои идории Туркистони шӯравӣ то охири соли 1919 ва дар Бухорои Шарқӣ то охири соли 1921 давом ёфт. Кашолёбии ин ивазшавии сохтор ба муқобилияти саҳти синфӣ ва

имконияти ҳукумати нав дар иваз карда тавонистани онҳо вобаста буд.

Дар ҳама ҳолат барҳам додани идораҳои кӯхнаи давлатӣ дар асоси декретҳо ва қарорҳои Ҳокимияти Шӯравӣ амалӣ карда мешуд, ки дар давраи худ бо номҳои декретҳою декларатсияҳо ва қарорҳо машҳур буданд. Аз ҷумлаи чунин декретҳо ва қарорҳо, ки дар асоси онҳо чорабиниҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ гузарониданро дар назар дошт, «Эъломияи ҳуқуқҳои халқи заҳматкаш ва мазлум», мурочиатнома «Ба ҳама меҳнаткашони мусулмони Русия ва Шарқ», «Ба ҳамаи Шӯроҳо» ва декрет «Дар бораи замин» буданд.

**Эъломияҳо.** Муҳимтарин эъломияи қабулкардаи Ҳукумати аввалини инқилобӣ «Эъломияи ҳуқуқҳои халқи заҳматкаш ва мазлум» буд. Ин эъломияро ШКХ ва шахсан В.И.Ленин тартиб дода буданд. Эъломияро Кумитаи Иҷроияи Марказии умумирусиягӣ 3-юми январи соли 1918 қабул карда, барои ҳукми қонунӣ гирифтани онро 5 (18)-уми январ ба маҷлиси муассисон, ки қораш ҳоло идома дошт, пешниҳод кард. Аз сабаби он ки аксарияти намоёндагони маҷлиси муассисон эсерӣ-меншевикӣ буданд, ин ҳуҷҷатро ба муҳокима қабул кардан нахостанд. 18-уми январи соли 1918 эъломияро Анҷумани муттаҳидаи шӯроҳо тасдиқ кард. 10-уми июли соли 1918 бошад, эъломия ҳамчун қисми таркибии конституцияи шӯравӣ қабул гардид.

**Эъломияи ҳуқуқҳои халқҳои Русия.** Лоихаи эъломияро В.И.Ленин тайёр карда, онро ШКХ 2 (15)-уми ноябри соли 1917 тасдиқ намудааст. Дар эъломия чунин принципҳои асосии сиёсати миллии шӯравӣ эълон шудаанд: баробарӣ ва истиклолияти халқҳо; ҳуқуқи халқҳои Русия барои худмуайянкунии озод то ҷудошавӣ ва ташкили давлати мустақил; бекор кардани ҳама гуна имтиёзу маҳдудияти милли ва миллии динӣ; инкишофи озоди ақаллиятҳои милли ва гурӯҳҳои қавмӣ (этникӣ).

**Мурочиатномаҳо.** Муҳимтарин ҳуҷҷати оид ба масъалаи сиёсӣ ва миллии дохилӣ қабулкардаи ҳукумати инқилобӣ

мурочиатномаи Анҷумани дувуми умумируссиягии шӯроҳо «Ба ҳамаи меҳнаткашони мусулмони Русия ва Шарқ» буд, ки онро 20-уми ноябри соли 1917 Шӯрои Комиссарони Халқи Ҷумҳурии Шӯравии Русия қабул карда буд. Муроҷиатнома эълон дошт, ки ҳамаи мазҳабҳо, урфу одатҳо, муассисаҳои миллӣ ва маданияи мусулмонон озод ва дахлнопазир эълон карда мешаванд, ҳамаи ҳуқуқҳои халқҳои мусулмон чун ҳуқуқҳои тамоми халқҳои Русия бо тамоми иқтисодии инқилоб ва маъмуриятҳои он - шӯроҳои намоёнҳои коргарон, аскарон ва деҳқонон муҳофизат карда мешавад.

Муроҷиатнома «Ба ҳамаи шӯроҳо». Ин муроҷиатнома-ро Комиссариати корҳои дохилӣ 22-юми декабри соли 1917 қабул карда буд. Дар ин ҳуҷҷат дар бораи таъсиси идораҳои шӯравӣ дар маҳалҳо сухан мерафт. Ин аввалин ҳуҷҷате буд, ки дар асоси он дар ҳудудҳои дурдасти собиқ Русияи шӯравӣ, аз ҷумла дар Туркистон қисматҳои он ҳокимияти шӯроҳо ба ҳукумати қонунӣ таъдил ёфтандро сар карда буданд.

**Декретҳо.** Мухимтарин декретҳои Ҳукумати Шӯравӣ барои халқҳои мазлуми Русия аввалан декрет «Дар бораи сулҳ» ва барои тоҷикони шӯравӣ декрет «Дар бораи замин» буданд.

Дар декрети шӯравӣ «Дар бораи сулҳ» мароми аҳолии кураи замин, дар бораи дар сулҳу оромӣ нигоҳ доштани ҷаҳон ва аз ҷанги давомёфтаистодаи ҷаҳонӣ ба таври яқтарафа баромадани Русия ва ба ин иқдом рафтани давлати халқҳои дигарро даъват кардани Ҳукумати Шӯравӣ сухан рафта бошад, дар «Декрет дар бораи замин» сухан дар бораи ҳалли масъалае мерафт, ки он асрҳо боз асоси муборизаи сиёсӣ иқтисодии умуман ҷомеаи буржуазиро ва хусусан Русияро ташкил меод.

Декрет ин масъаларо бечунучаро ба манфиати деҳқонони безамину камзамин ҳал намуд. Замин моликияти умумихалқӣ (давлатӣ) эълон гардид ва дар асоси қарор ба деҳқонон ройгон ва ба истифодаи якумра тақсим шуданаширо дар назар дошт.

## Луғат

1. **Декрет** – калимаи лотинӣ буда, маънои указ, қарорро дорад ва ҳамчун номи акти ҳуқуқӣ фаҳмида мешуд ва мешавад.

2. **Указ** – указ, фармони сарварони давлат дар назар дошта мешавад.

3. **Деклоратсия** – вожаи лотинӣ буда, маънои изҳорот ва огоҳнома ро дорад.

## Саволҳо

1. Мақомоти идораи кишвари Туркистонро номбар кунед.

2. Мақомоти идораи уезди Хучанд ва минтақаи Помирро номбар кунед.

3. Мақомоти навташкили шӯравии уезди Хучанд ва минтақаи Помирро номбар кунед.

## § 3. МАЗМУН ВА МУҲТАВОИ ЭЪЛОМИЯҶО ВА МУРОҶИАТНОМАҶОИ АВВАЛИНИ ҶОКИМИЯТИ ШӢРАВӢ

«Эъломияи ҳуқуқҳои халқи заҳматкаш ва мазлум». Эъломия на фақат акти муҳими конституционии Ҷумҳурии Шӯравӣ, балки яке аз ҳуҷҷатҳои бузургтарини таърихи ба шарият дар амалӣ сохтани мақсаду мароми инқилоби пролетарӣ нисбат ба ҳамаи инқилобҳои пештара буд. Масалан, бузургтарин инқилоби буржуазии Фаронса ва “Эъломияи ҳуқуқи инсон ва шаҳрванд”-и қабулкардаи он баробарию бародарию эълон карда буд, вале дар амал ин баробарию бародарӣ фақат нисбати буржуазия татбиқ карда шуда буду халос. Эъломияи шӯравӣ музаффариятҳои Инқилоби Октябрро мустаҳкам, намуда, принцип ва вазифаҳои асосии давлати сотсиалистиро эълон кард. Мақсад аз эъломия баробари вазифаҳои диктатураи пролетариатро (нест кардани истисмори одам аз тарафи одам, барҳам додани синфҳои истисморгар, сохтмони сотсиализм) аниқ шарҳ додан боз ин қонунҳоро то андозае ба шароити Русия, ба типии шӯравии давлат қонунан мувофиқ қунондан буд. Эъломия аз 4 фасл иборат буд. Дар фасли аввал асосҳои сиёсии Давлати Шӯравии Сотсиалистӣ муқаррар шуда буданд. Дар он Русия ҷумҳурии шӯроҳо эълон шуда буд, ки дар марказ ва

маҳалҳо тамоми ҳокимият ба шӯроҳо тааллуқ дошт. Ҷумҳурии Шӯравӣ дар асоси иттифоқи ихтиёрии миллатҳои озод ҳамчун федератсияи ҷумҳуриҳои миллии шӯравии сотсиалистӣ таъсис меёфт.

Ҳасли дуюм вазифаи асосии давлати сотсиалистӣ – барҳам додани моликияти хусусӣ будани замин, ҷорӣ кардани назорати коргарӣ, милликунонии саноат, бонкҳо, захираҳои табиат, ташкили идоракунии хоҷагии халқ, ҷорӣ гардидани уҳдадорӣ умумӣ меҳнат, ташкили Артиши Сурх, пурра берақ гардондани синфҳои доро ва қабули декретҳои дар назар дошт.

Дар ҳасли сеюм принципҳои асосии сиёсати берунаи Давлати Шӯравӣ – мубориза барои сулҳ, бекор кардани шартномаҳои маҳфӣ, эҳтиром намудани истиқлолияти миллии ҳамаи халқҳо, пурра даст кашидан аз сиёсати ҳамкорӣ бо давлатҳои буржуазӣ, ки оммаи меҳнаткашони мамлакатҳои мустамлика ва тобеъро ба ғуломӣ гирифта кардаанд, бекор кардани қарзҳои ҳукумати подшоҳӣ ва ҳукумати муваққатии буржуазӣ, тарафдорӣ кардани қарори ШКХ дар бораи эълон шудани истиқлолияти Финландия, аз Эрон баровардани қўшунҳои Русия, эълон кардани озодӣ ва истиқлолияти Арманистон ҷой дода шуда буд.

Дар ҳасли чаҳорум масъалаи аз идоракунии Давлати Шӯравӣ дур карда шудани синфҳои истисморгар дарҷ ёфта буд.

Эълония таъкид мекард, ки Ҳокимияти Шӯравӣ бо барпо кардани асоси федератсияи ҷумҳуриҳои шӯравии Русия, ба деҳқонону коргарони ҳар яки ин ҷумҳуриҳо имконият медиҳад, ки дар хусуси иштирок доштанишон дар ҳукумати федералӣ ва дигар муассисаҳои федералии шӯравӣ, худашон мустақилона ба ҳам оянд.

**Эълонияи ҳуқуқҳои халқҳои Русия.** Дар эълония сиёсати ҳукумати подшоҳӣ ва ҳукумати муваққатии буржуазӣ, ки як миллатро ба миллати дигар муқобил мегузошт, маҳкум шудааст. Эълон шудани ҳуқуқи халқҳои собиқ мазлум ба таъсиси давлати миллии худ, барои барҳам додани

низои байни миллатҳо ва нобоварӣ ба халқи рус, барои муайян намудани ягонагии манфиатҳои ҳамаи миллатҳои мамлакат, барои дарк намудани зарурати якҷояшавии қувваи онҳо, барои ҳалли вазифаҳои умумӣ шароит фароҳам овард. Ба сиёсати зулми миллии ҳукумати подшоҳӣ ва ҳукумати муваққатӣ, сиёсати иттифоқи ихтиёрии халқҳои Русия муқобил гузошта шуда буд. Мувофиқи эълומия Ҳукумати Шӯравӣ ҳуқуқи худмуайянкунии ҳамаи миллатҳо, ҳатто ҷудошавии онҳоро эътироф намуд ва дар асоси он 3 (16)-юми декабри соли 1917 дар бораи ҳуқуқи худмуайянкунии халқи Украина, 18 (31)-уми декабри соли 1917, истиқлолияти Финландия, 29-уми декабри соли 1917 (11 январи 1918) истиқлолияти Арманистон, 7-уми декабри соли 1918 истиқлолияти Эстония, 22-юми декабри соли 1917 истиқлолияти Латвия ва Литва, 31-уми декабри соли 1919 истиқлолияти Белорусро эътироф кардан декретҳо қабул кард. Ин декретҳо барои дар байни халқҳо барқарор гардидани дӯстӣ ва боварӣ нақши калон бозида буданд ва ба муттаҳидшавии халқҳои Русия дар атрофи Ҳокимияти Шӯравӣ, ки ба ташкилҳои СССР (ИЧШС) оварда расонд, мусоидат карда буданд.

**Мурочиатнома «Ба ҳамаи меҳнаткашони мусулмони Русия ва Шарқ».** Чӣ тавре ки дар аввал қайд шуда буд, мурочиатнома заҳматкашони мусулмонро ба озодона ва бемонеа ташкил намудани ҳаёти худ, дастгирии инқилоби сотсиалистӣ ва ҳукумати ташкилкардаи инқилоб даъват кард. ШКХ ба мусулмонони Шарқи мустамликавӣ мурочиат намуда, хабар дод, ки Ҳокимияти Шӯравӣ ҳамаи шартномаҳои истилогаронаи ҳокимони пештараи Русияро нисбат ба халқҳои мустамлика ва мазлуми Русия бекор ва нест кард. Русияи Шӯравӣ якумин шуда, байрақи озодии халқҳои мазлумро барафрӯхт ва аз онҳо дар роҳи азнавсозии ҷаҳон интизори хайрҳои ва дастгирӣ шуд.

**Мурочиатнома «Ба ҳамаи шӯроҳо».** Дар мурочиатнома аз ҷумла омадааст, ки «...Шӯроҳо бояд тамоми муассисаҳои аҳамияти маъмурӣ, хоҷагӣ, молиявӣ ва фарҳангию маърифатӣ доштаро ба худ тобеъ намуда, чараёни зиндаги-



ро дар маҳалҳо пурра ба низом дароранд, то ки Русия бо шабакаи муассисаҳои фаро гирифта шавад, ки онҳо сохти ягонаи Ҷумҳурии Шӯроҳоро ташкил диҳанд». Қайд карда шудааст, ки ин ташкилотҳо «...то хурдтаринашон дар ҳалли масъалаҳои хусусияти маҳаллӣ дошта комилан соҳибхитиёранд, вале фаъолиятшонро бо декрету қарорҳои умумии ҳокимияти марказӣ мутобик гардонанд». Мурочиатнома ба бунёди сохти бонизомии давлати диктатураи пролетарӣ, ки асоси онро шӯроҳо ташкил меоданд, мусоидат менамуд. Мазмуни мурочиатнома дар Конститутсияи соли 1918 РСФСР (ҶФШСР) инкишоф дода ва ба ҳукми қонун дароварда шуда буд.

Ин ҳама ҳуҷҷатҳои буданд, ки дар асоси онҳо қулли масъалаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ва миллии Давлати Шӯравӣ бояд ҳалли ҳудро меёфтанд.

### **Луғат**

**1.Эъломия** – ҳуҷҷатест, ки ҳукуматҳо ба воситаи он хошишу маром ва мақсадҳои ҳудро эълон менамоянд.

**2. Мурочиатнома** – ҳуҷҷатест, ки ҳукумат иҷро ва ғриояи тартиботро аз шаҳрвандон талаб мекунад.

### **Саволҳо:**

1. Эъломияҳои нахустини Ҳокимияти Шӯравиро номбар кунед?

2. Мурочиатномаҳои аввалини Ҳокимияти Шӯравиро номбар кунед?

3. Мазмун ва муҳтавои эъломияҳо ва мурочиатномаҳоро шарҳ диҳед?



#### § 4. РАВАНДИ БАРҲАМ ДОДАНИ ИДОРАҲОИ ДАВЛАТИИ КУҲНА

**Барҳам додани сохторҳои кӯҳнаи давлатӣ.** Чӣ тавре медонем, ҳудуди Тоҷикистони имрӯза ба ҳайати ду давлат дохил буд: вилоятҳои Суғд ва ВМКБ ба Русия ва вилояти Хатлону ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ ба аморати Бухоро. Дар ин минтақаҳо инқилобҳои сотсиалистӣ ҳам дар ду давра: нояб-ри соли 1917, ноябри соли 1918 дар қисмати русиягӣ ва феврал-майи соли 1921 дар қисмати бухороиаш ба вуқӯъ омада буд. Ин ҳукуматҳои сарнагунгашта гуногунсохтор буданд. Инқилоб фақат ҳукуматҳоро аз сари ҳокимият дур карда буд. Барҳам додани сохтори ҳукумати сарнагунгашта ба мисли ҳуди инқилоб кори фаврӣ буда наметавонист. Аз чихати дигар, то ҳукумати нав таъсис наёбад, органҳои пештараи давлатиро барҳам додан (иваз кардан) мумкин нест. Инқилоб ҳукумати марказиро сарнагун сохта, Анҷумани дуҷуми умумирусиягии шӯроҳо Ҳукумати Русияи Шӯравиро дар симои Шӯрои Комиссарони Халқӣ бо сардории В.И. Ленин, Анҷумани сеҷуми Шӯрои кишвари Туркистон ҶМШС Туркистонро дар симои ШКХ бо сардории Ф.Колесов таъсис дода буданд. Вазифаи ин ҳукуматҳо барҳам додани сохтори идории кӯҳна дар асоси принципҳои нави инқилобӣ буд. Ҳукуматҳои шӯравӣ сараввал идораҳои (органҳои) ваколатдори амрдиханда (қонунбарор)-ро бо қарорҳои худ барҳам доданд. Дар кишвари Туркистон ин органҳо КМ ҳукумати муваққатии Туркистон, комиссариатҳои соҳавӣ, комиссари ҳарбии Туркистон, кумитаҳои иҷроияи вилоятӣ, уездӣ ва волостӣ буданд. Дар аморати Бухоро чунин органҳои худӣ амир ва дар бекигарӣҳо намояндаи амир бекҳо буданд. Ҷамаи ин органҳоро инқилобҳои сотсиалистӣ ва халқӣ ба тариқи инқилобӣ аз сари ҳокимият дур карданд.

Аз рӯйи ҳамин принцип моҳи декабри соли 1917 думаҳои шаҳрии Хучанду Ўротеппа (Истаравшан) ва сохтори оқсақолгарӣ дар натиҷаи гузаронидани интиҳоботҳо, судҳои ҳақамӣ ва қозигӣ то охири соли 1919 аз байн бурда шуданд.

Дар Помири Ғарбӣ ва Шарқӣ аз сабаби он ки таъйину сабуқдӯш кардани маъмурон дар ихтиёри фармондеҳи қитъаи сарҳади Помир буд бо барпо шудани Ҳокимияти Шӯравӣ ин ваколат ба ихтиёри Сегонаи ҳарбӣ-сиёсии Помир гузашт. Аз ин рӯ, дар Помир барҳам додани сохтори кӯҳна баробари барҳам задани ақсулинқилобчигӣ то тобистони соли 1921 давом кард.

Дар Бухорои Шарқӣ бо барпо гардидани Ҳокимияти Шӯравӣ сохтори бекигарӣ то майи соли 1921 барҳам дода шуд, вале бо сабаби дер давом ёфтани ҷанги шаҳрвандӣ баъзе мансабҳои маҳаллӣ - раис, охун то соли 1923 боқӣ монда буданд.

Масъалаи органҳои кудратӣ - артиш ва милиса бошад, ҷӣ дар қисмати туркистонӣ ва ҷӣ дар қисмати бухороии Тоҷикистон дар рафти инқилоб аз байн бурда шуда ва ё ба қўшуну милисаи шӯравӣ табдил ёфта буданд.

**Барҳам додани судҳои кӯҳна ва таъсиси судҳои нав.** Яке аз мақомоти низомёфтаи давлатӣ судҳо буданд. Дар Туркистон ин мақомро судҳои округӣ, палатаҳои судӣ ва судҳои ҳарбӣ ташкил меоданд. Баъди инқилоб қувваҳои ақсулинқилобӣ ба ташкил додани суиқасдҳои зиддишӯравӣ, тайёр кардани исёнҳо, игво ва ғоратгарӣ даст заданд. Судҳои кӯҳна барои химояи тартиботу қонуниятҳои инқилобӣ қодир набуданд. Аз ин рӯ, ҳанӯз 22-юми ноябри соли 1917 мувофиқи нишондоди «Декрет дар бораи судҳо» сохтори кӯҳнаи судӣ ва прокурорӣ бекор эълон шуда, вазифаи онҳо ба зиммаи Комиссариати халқии адлия гузошта шуда буд. Комиссариати халқии адлия инчунин вазифадор шуда буд, ки низоми судии нави шӯравиро то моҳи январӣ соли 1918 таъсис диҳад. Дар асоси ин нишондод 12-уми декабри соли 1917 ШКХ кишвари Туркистон қарори барҳам додани судҳои хавзагӣ (округӣ), палатаҳои судӣ ва судҳои ҳарбиро баровард, вале аз сабаби паст будани маърифати ҳуқуқии аҳоли, ки ба судҳои шариатӣ (қозигӣ) эътиқоди қалон доштанд ва пурзӯр будани ақсулинқилобчигӣ дар давраи муқарраршуда гузаронидани интиҳобот ба су-

дҳои нав муяссар нагардид. Бинобар ин, муҳлати фаъолияти судҳои кӯхна аз 17-уми феввали соли 1918 баъди ба хайати судҳо дохил кардани намояндагони шӯроҳо дароз карда шуда буд. Вале аз сабаби муносибати душманона доштани судҳои кӯхна нисбат ба Ҳокимияти Шӯравӣ вазифаи онҳоро шӯроҳо ба дасти худ гирифтанд. Ин ҳолат соли 1917 дар шӯроҳои Тошканд, Чорчӯ, Кушка ва аввали соли 1918 дар аксарияти шӯроҳои кишвари Туркистон ба амал омада буд. Аз ҷумла дар уезди Хучанд ҳам судҳои кӯхнаи волостҳои Нов, Ғӯлақандоз, Уралск, Унҷӣ ва шаҳри Хучанд масъулияти худро ба судҳои навинтихобшудаи шӯравӣ супориданд. Моҳи декабри соли 1917 суди оштидиҳандаи шаҳри Ҷротеппа (Истаравшан) барҳам дода шуд. Ба ҷойи он суди халқӣ таъсис дода, машваратчиёни судӣ интихоб шуданд, вале аксарияти судҳои кӯхна боқӣ монда буданд. Ин ҳамзистии муваққатӣ дер давом накард. Аз моҳи марти соли 1918 сар карда, дар назди шӯроҳо трибуналҳои инқилобӣ таъсис ёфтанд, ки мақсадашон мубориза бар зидди душманони сохти шӯравӣ буд.

Аз тобиستони соли 1918 бошад, барҳамхӯрии муассисаҳои судии кӯхна сар шуд. Аввал судҳои ҳарбӣ-округӣ июли соли 1918 ва аввали соли 1920 тамоми сохторҳои судҳои кӯхнаи қозигӣ ва подшоҳӣ барҳам дода шуда буданд.

### **Луғат**

**1. Идораҳою мақомотҳои давлатии кӯхна** - ҳама идораю сохторҳои давлатии пештара дар назар аст.

**2. Идораҳою мақомотҳои нави давлатӣ** - ҳама идораю сохторҳои Давлати Шӯравӣ таъсисдода дар назар аст.

### **Саволҳо**

1. Идораю мақомоти давлатии пешинаи ҳукумати подшоҳиро дар Туркистон номбар кунед?

2. Идораю мақомоти давлатии пешинаи аморати Бухороро номбар кунед?

## § 5. РАВАНДИ ТАЪСИСИ МАҚОМОТҲОИ НАВИ ҲОКИМИЯТИ ШҶРАВИ

**Таснифи умумӣ.** Таърих исбот кардааст, ки ба даст гирифтани ҳокимияти сиёсӣ нисбат ба нигоҳ доштани он осонтар аст. Аз ин рӯ, дар ҳама давру замон сулолае, гурӯҳе, хизбе ва ё шахсе, ки ба сари қудрат меомад, пеш аз ҳама тақягоҳи худ - ҳукумати нав ва мақомоти қудратии давлатӣ - артиш, милиса, суд, прокуратураи ба худ содиқро таъсис меод ва ё мустаҳкам мекард. Инқилоби октябри соли 1917 ҳам аз ин истисно нест. Инқилоб ҳокимияти сиёсиро ба даст гирифта, дастгоҳи давлатии пештараро асосан барҳам ва дастгоҳи давлатии навро таъсис дод.

**Таъсиси милитсияи шӯравӣ.** Дар уезди Хучанд моҳи март соли 1917 политсия ба милитсия табдил ёфта, вазифаи нигоҳ доштани тартиботи ҷамъиятиро дар асоси оинномаи нави милитсияи халқӣ ба уҳда гирифт. Агарчи милитсияи халқӣ ном дошт, он пурра мақоми қудратии ҳукумати муваққатӣ буд. Дар рафти инқилоби октябрӣ дар Туркистон ҳам дружинаҳои коргарӣ таъсис ёфта, вазифаи Ҳимояи коргаронро аз зӯроварӣ ва фишори милитсияи давлатӣ ва ҷонкерҳо ба зимма гирифта буд. Маҳз ҳамин дружинаҳо қувваи асосии нигоҳ доштани тартиботи инқилобӣ гардида, 10-уми ноябри соли 1917 ба мақомоти расмӣ давлатӣ табдил ёфта, номи “Милитсияи коргару деҳқон”- ро гирифтанд. Милитсияи тоҷик низ моҳи ноябри соли 1917 ҳамчун шуъбаи милитсияи Русия дар назди Шӯрои Комиссарони Халқии уезди Хучанд таъсис ёфта, вазифаи Ҳимояи тартиботи инқилобӣ ва сарҳади шӯравиро ба уҳда дошт. Дар шимоли Тоҷикистон ва Помир раванди ташаккулёбии милитсияи шӯравӣ то охири соли 1918 давом ёфт.

**Таъсиси Артиши Сурх.** Қадами минбаъдаи диктатураи пролетариат Ҳимояи худ ба воситаи артиш буд. Дар рафти тайёри ба инқилоб гвардияҳои сурхи коргару деҳқон ташкил ёфта буданд. Баъди гирифтани ҳокимияти сиёсӣ ин

гвардияхо аз сабаби низомӣ набуданашон давлатро мухофизат карда наметавонистанд. Аз моҳи декабри соли 1917 Ҳукумати Шӯравӣ ба таъсиси Артиши Сурх сар кард ва то баҳори соли 1918 Артиши Сурхи коргару деҳқон бо тамоми сохтораш ташкил ёфт.

Моҳи ноябри соли 1917 дар уезди Хучанд аввалин отрядҳои коргарӣ дар байни аҳолии деҳа, шаҳрак ва шаҳрҳои руснишину истгоҳҳои роҳи охани Хучанд (Урсатевск), Гафуров, Драгомирово (Спитамен) ва Придиново (Қайроққум) таъсис ёфтанд, вале ин гвардияҳои сурхи ташкилёфта кудрати нигоҳ доштани Ҳукумати Шӯравиро надоштанд. Аз ин рӯ, зарурати ташкили қўшуни доимӣ пеш омад. 23-юми марти соли 1918 Шӯрои Комиссарони Халқи Туркистон дар бораи таъсиси Артиши Сурхи доимии коргару деҳқон қарор қабул кард. Дар асоси ҳамин қарор 18-уми апрели соли 1918 дар уезди Хучанд ислоҳоти ҳарбӣ гузаронида шуд. Аввал дар назди шӯроҳои шаҳрӣ сексияҳои ҳарбӣ бо сардории комиссари ҳарбӣ таъсис ёфтанд. Моҳи сентябри ҳамон сол комиссариатҳои ҳарбии волостҳои Шаҳристон, Далён ва Ғонҷӣ таъсис ёфтанд. Баробари таъсис ёфтани комиссариати ҳарбии уездӣ Раёсати маҷбуриятҳои ҳарбии Хучанд пароканда карда шуд. Қисмҳои ҳарбии Хучанд ба ҳайати Артиши Сурхи Шӯравӣ ҳамчун қўшуни иттиҳодӣ дохил гардиданд. Иттиҳоди аввалини ҷумҳуриҳои собиқ шӯравӣ иттиҳоди ҳарбӣ буд.

Баробари судҳои халқии шӯравӣ ҳамчун мақомоти хифзи инқилоб моҳи сентябри соли 1918 Комиссияи Фавқулодаи Туркистон (КФТ) дар ҳайати Комиссияи Фавқулодаи Умумииттифоқ (КФУ) таъсис ёфта буд. Вазифаи ин мақомот мубориза бар зидди аксулинқилобчигӣ, қаллобӣ ва ғоратгарӣ муқаррар шуда буд, яъне то ибтидои баҳори соли 1918 раванди аз байн бурдани дастгоҳи куҳна ва бунёди сохтори нав ба анҷом расида буд. Ҳамаи идораҳои ҳокимият аз як шакли сохтор ба шакли дигар гузаронида шуданд. Ташаққули сохтори шӯравӣ ва муносибати нави давлатдорӣ оғоз ёфт.

**Таъсиси сохтори судии шӯравӣ.** Судҳои кӯҳна бештар таъйиноти ҷазодихӣ доштанд ва дастгоҳи истисмори меҳнат-кашон ҳам буданд. Сиёсати нави судии шӯравӣ ин таъйиноти судҳоро тағйир додани буд. Мебоист судҳо ба муассисаи тарбияи ҳуқуқӣ ва ахлоқии ҷомеа табдил меёфтанд. Аз ин рӯ, ханӯз 22-юми ноябри соли 1917 мувофиқи нишондоди «Декрет дар бораи судҳо» сохтори кӯҳнаи судӣ ва прокурорӣ бекор карда, вазифаи онҳо ба зиммаи Комиссариати халқии адлия гузошта шуда буд. Комиссариати халқии адлия инчунин вазифадор карда шуда буд, ки низоми судии нави шӯравиро то моҳи январӣ соли 1918 таъсис диҳад.

Дар асоси ҳамин ҳуҷҷатҳо Шӯрои Комиссарони Халқии Туркистон 12-уми декабри соли 1917 дар бораи барҳам додани судҳои округӣ, палатаҳои судӣ, судҳои ҳарбӣ ва иваз намудани онҳо ба судҳои нави шӯравӣ, ки мебоист дар асоси интиҳоботи озод ва риояи демократияи халқӣ гузаронида мешуданд, қарор қабул кард. Бо сабаби сар задани иғвогарҳои зиддишӯравӣ ва набудани кадрҳои ҳуқуқшиноси тамоюли шӯравидошта ин қарор дар вақташ иҷро нагардид. Баръакс, ШКХ Туркистон 17-уми феввали соли 1917 аз Комиссариати адлияи РСФСР дар бораи дароз кардани муҳлати фаъолияти судҳои кӯҳна, иҷозат пурсид. Ин хоҳиш бо илова намудани намояндагони шӯроҳо ба ҳайати судҳо қонеъ гардонда шуд. Аз ин рӯ, парокандакунии судҳои кӯҳна на яқубора, балки бо пайдо кардани ивази онҳо алақаманд буд ва ин раванд дар баъзе минтақаҳои шимолӣ Тоҷикистон (Масчоҳи Кӯҳӣ) то ибтидои соли 1920 давом ёфта буд.

Амалан барҳамдиҳии судҳои кӯҳна аз июни соли 1918 аз қарори ШКХ Туркистон оғоз ёфта буд ва ҳамаи судҳои собиқ империяи Руссияро фаро гирифта буд. Судҳои козигӣ то аввали соли 1920 амал мекарданд. Масалан, судҳои округи Ўротеппа моҳи мартӣ 1918 ваколатҳои худро ба судҳои халқии шӯравӣ супорида буданд. Аввалин судҳои Ўротеппа Мирзо Қосимов ва Мирзо Саидов буданд.

**Савол ва супориш:**

1. Раванди таъсисёбии Артиши Сурхи Шӯравиро шарҳ диҳед.
2. Судҳои кӯҳна кай барҳам дода шуданд?
3. Судҳои нав чӣ ном доштанд ва дар кадом солҳо таъсис ёфтаанд?
4. Милисаи шӯравӣ кай таъсис ёфта буд?
5. Оё медонед, ки қабул ба милиса ва хизмати ҳарбӣ чӣ тавр сурат мегирифт?



Харитаи сиёсии Осиёи Миёна дар соли 1918

## § 6-7. ЧОРАБИНИҲОИ АВВАЛИНИ ИҚТИСОДИИ ШҶРАВИ ДАР ТОҶИКИСТОН

**Чорӣ гардидани назорати коргарӣ ва моҳияти он.** Дар асоси қарорҳои Анҷумани дуҷоми шӯроҳои умумирусиягӣ ва Анҷумани сеҷоми шӯроҳои кишварӣ дар бораи миллӣ қардани корхонаҳои саноатӣ ва мусодираи замин, ҳукумати Туркистон гузаронидани чорабиниҳои иқтисодиро аз чорӣ қардани назорати коргарӣ сар қард.

14-уми ноябри соли 1917 Кумитаи Иҷроияи Марказии умумирусиягӣ «Лоиҳаи қоидаҳо дар бораи назорати коргарӣ»-ро қабул қарда буд. Ин қоидаҳо талаб мекард, ки назорат аз болои истехсолоти ҷамъиятӣ, тақсими маҳсулот ташкил ва пузӯр қарда шавад. Сабаби асосии чорӣ қарда



шудани назорати коргариро Ҳокимияти Шӯравӣ дар он ме-  
дид, ки диктатураи пролетариат яку якбора саноат ва муно-  
сибатҳои истеҳсолии сотсиалистиро ба вучуд оварда наме-  
тавонад. Барои ин лозим буд, ки аввалан коргарон ҳунари  
ташқил ва идора кардани истеҳсолотро омӯзанд. Омӯхтан ба  
воситаи назорати коргарӣ осонтар буд. Ҳокимияти Шӯравӣ  
дар назар дошт, ки бо ҷорӣ карда шудани назорати коргарӣ  
душманони синфӣ муассисаҳои истеҳсолиро аз кор монон-  
да ё вайрон карда наметавонанд. Аз тарафи дигар, назора-  
ти коргарӣ доираи фаъолияти корхонаҳои хусусӣ ва соҳиб-  
коронро танг карда, қори ташқил намудани истеҳсолоти  
ҷамъиятиро осон гардонд, яъне мақсади назорати коргарӣ  
он буд, ки синфи коргарро ба истеҳсолоти ҷамъиятӣ наздик  
ва омода намояд. Баъди қабули қоидаҳо 14-уми ноябри соли  
1917 Ҳокимияти Шӯравӣ декретро дар бораи ҷорӣ намудани  
назорати умумии коргарӣ қабул кард. Амалӣ гардидани  
ин декрет дар Туркистон дар нимаи дуюми соли 1918 сар  
шуд. Пеш аз ҳама назорати коргарӣ дар корхонаҳои кор-  
карди пахта ва равғанкашӣ ҷорӣ карда шуд. Ин ҷорабинӣ  
дар давоми моҳҳои апрел-июни соли 1918 гузаронида шуд.  
ва натиҷаи хуб дод. То охири баҳори соли 1918 дар тамо-  
ми корхонаҳои саноатии Туркистон назорати коргарӣ ҷорӣ  
гардид. Дар ҳама ҷо кумитаҳо ва ташкилотҳои фабрика-за-  
водӣ ва конии назорати коргарӣ таъсис ёфтанд. Ташаббус-  
қори ин назорат бештар ҳизби болшевикӣ буд.

Дар рафти ҷорӣ шудани назорати коргарӣ Ҳокимияти  
Шӯравӣ баъзе нозуқиҳои истеҳсолот, ба мисли таъмини  
корхона бо ашёи хом, таҷҳизот ва ташқили қори мураббаи  
корхонаро аз худ кард. Ин таҷриба шуури коргаронро тағ-  
йир дод. Синфи коргар худро соҳиби корхона ҳис мекардагӣ  
шуда, муносибаташро ба меҳнат, корхона, ба интизоми қор  
ва баланд бардоштани маҳсулнокии меҳнат дигар кард. Ин  
дар оянда боиси осон шудани милликунони саноат гардид.

**Ибтидои ҷамъиятигардонии истеҳсолоти саноатӣ.** Чӣ тав-  
ре аз мақсади ҷорӣ гардидани назорати коргарӣ пай бурдем,  
инқилоби ғалабакарда ва Ҳукумати навташқили Шӯравӣ



мақсади таъчилан миллигардонии корхонаҳои саноати ро нашо, зеро ба истифодаи онҳо ханӯз тайёр набуд, вале муносибати душманонаи баъзе саноатчиён (ичро накардани фармоишҳои ҳарбии ҳукумат, вайронкориҳои маъмурияти корхонаҳо) Ҳукумати Шӯравиро маҷбур карданд, ки муносибати худро нисбати саноат тағйир диҳад, милликунониро тезонад.

Дар таҷрибаи собиқ шӯравӣ милликунонии саноат аввал бо роҳи кашида гирифтани (экспроприатсия) корхонаҳои хурду миёна оғоз гардида буд, ки дар муқобили ҳама гуна душманиҳои зиддишӯравӣ амалӣ мегардид. Саноати онвақтаи Тоҷикистонро (агар чунин номидан раво бошад) маҳз саноати хурду миёна ташкил меод. Дигар ин ки ҳамон корхонаҳои саноати камшумори Тоҷикистон боз моликияти саноатчиёни маҳаллӣ набуданд. Ҳамин вазъи ҳуқуқии масъала кашидагирии онҳоро осон карда буд.

Милликунонии саноат дар Тоҷикистон аз корхонаҳои пахтаозакунӣ ва рафғанкашӣ сар шуда, назар ба марказ дар муддати хеле кӯтоҳ гузаронида шуд.

Дар асоси қарори шӯрои уездии Хучанд аз 24-уми марти соли 1918 7 заводи пахтаозакунӣ уезди Хучанд ва заводҳои собунпазии Хучанду Ёротеппа, 2 заводи пахтаозакунӣ Конибодом миллӣ эълон шуданд. Умуман, дар соли 1918 ҳамаи заводҳои пахтаозакунӣ ва рафғанкашии бародарон Алибоевҳо, Пинхасов, Маҳкамбоев, Потеляхов, Ашӯрбоев, Турсунов, Мирмуъминов, Имонхонов, ширкати истеҳсоли нафти «Санто», конҳои ангиштсанги Шӯроб, шӯъбаи Хучандии заводи чарми чамъиятҳои «Кавказ», «Меркурий» ва «Шарқӣ», дорухонаҳо, чамъиятҳои суғурта, нақлиёт, муассисаҳои пиллахушккунӣ ва ҳазинаи пахта миллӣ карда шуданд. Идора ва роҳбарӣ кардан ба корхонаҳои миллишуда ба зиммаи Шӯрои Олии хоҷагии халқ ва идоракунии он дар маҳалҳо ба зиммаи шӯъбаи хоҷагии халқи назди шӯроҳои уездӣ гузошта шуда буд.

Дар сиёсати иқтисодӣ ва муносибати Ҳукумати Шӯравӣ ба саноат милликунонии саноат маъноӣ барҳам додани сармоядорӣ калон - сармоядорӣ буржуазӣ, зербиноӣ иқтисодии сармоядорӣ ва аз байн бурдани буржуазия ҳамчун синф ва таъсиси заминаи иқтисодӣ ва саноатии ҷамъияти нав - сотсиализмро дошт. Милликунонии саноат дар рафти инкишофи инқилоб дар охири соли 1917 ва то миёнаи соли 1918 дар назар дошта шуда буд, вале ба сиёсат табдил наёфт. Баъди душворӣҳои ҳарбӣ молиявии аввали соли 1918 – бо сабаби оғози ҷанги шаҳрвандӣ ва тавсияи Анҷумани якуми шӯроҳои хоҷагии халқ, ки охири майи соли 1918 баргузор гардида буд, 28-уми июни соли 1918 ШКХ декрети милликунонии саноати вазнинро қабул карда буд, ки ба сиёсат табдил ёфт. Дар Тоҷикистон чунин корхонаҳои саноати вазнини маҳсулоти саноатӣ мебаровардагӣ набуд. Захираҳои табиӣи уезди Хучандро, ки ба саноати вазнин баробар буд, баъд эътироф карданд. Дар асоси қарори Анҷумани дуҷуми умумирусиягии шӯроҳо истифодаи онҳо танҳо барои ҷамъият эълон ва эътироф гардида буд.

Дар Помир ва Бухорои Шарқӣ ягон корхонаи саноатӣ вучуд надошт ва хоҷа ба милликунонии саноат набуд, вале захираҳои табиӣи онҳо ба Туркистону Русия баробар карда шуда буданд.

**Ибтидои ислоҳоти обу замин.** Тоҷикистон кишвари аграрӣ буд. Инқилоб мебоист масъалаи заминро ҳал мекард. Яке аз қонунҳои аввалини Ҳокимияти Шӯравӣ «Декрет дар бораи замин» аст, ки дар Анҷумани дуҷуми Шӯроҳои Умумирусиягӣ қабул шуда буд. Барои татбиқи ҷаври ин декрет дар Туркистони милли на шароит буд на имконият. Аввалан деҳқонони тоҷик ҳоло ташкилоти сиёсии худро надоштанд, сониян роҳҳо ва усули тақсими заминро ҳам наредонистанд, ҷӣ миқдор замин ва ба кӣ тақсим кардани он ҳам маълум набуд. Аз ин рӯ, Ҳокимияти Шӯравӣ «Декрет дар бораи замин»-ро дар шароити Туркистон дар якҷанд давра гузаронид. Давраи аввалро, ки то ибтидои ҷанги граждани давом

ёфт, давраи қонунҷодкунии Ҳокимияти Шӯравӣ доир ба ҳалли масъалаи замин номидан мумкин аст. Дар ин марҳила қонуну идораҳое ба вуҷуд омаданд, ки метавонистанд миллиқонунии замин ва тақсими онро ба ҷо оваранд. Моҳи декабри соли 1917 ШКХ Туркистон «Декрет дар бораи замин» ва дар асоси ҳамин декрет бо Шӯрои Комиссариати халқии зироат «Дар бораи тартиби гузаронидани ислоҳоти замин дар кишвар» қарор қабул намуд. Аз 27-уми январи соли 1918 дар Туркистон гузаронидани ислоҳоти замин оғоз гардид, ки он аз ҳудуди имрӯзаи Тоҷикистон фақат уезди Хучандро фаро гирифта буд.

Барои гузаронидани ислоҳоти замин чӣ чизҳоро донишмандони Ҳокимияти Шӯравӣ лозим буд? Аввалан категорияи молиқиятдорӣ ба замин, сониян кӣ будани соҳиби бевоситаи он ва баъд миқдори замин. Чунин нишонаҳо барои деҳаҳои руснишин кайҳо боз маълум буданд. Дар деҳаҳои руснишин замин аз онҳо давлат буд, вале истифодабарандагон он деҳқонон буданд. Ҳисоби замини дар ихтиёри онҳо буда маълум буд. Дар деҳаҳои миллӣ заминҳои давлатӣ, мулкҳои шахсии феодалӣ ва вақфҳо ҳам буданд, ки миқдори онҳо ба ғайр аз соҳибонашон дигар ба ҳеҷ кас маълум набуд. Аз ин рӯ, дар деҳаҳои руснишин гузаронидани ислоҳот фақат ба қонун муҳтоҷ буд. Ҳуди деҳқонон ба гузаронидани ислоҳот тайёр буданд. Барои ҳамин дар маҳалҳои руснишин барои гузаронидани ислоҳоти замин ташкилотҳои махсус - комитетҳои камбағалон таъсис ёфтанд. Деҳа ва деҳқони тоҷик ба ин қор ҳоло тайёр набуданд. Дар ҳалли масъалаи замин дар чунин вазъият фақат ҳокимият мебоист фаъолият кунад. Ва чунин ҳам шуд. Ҳокимияти Шӯравӣ қонун ва қоидаҳои мусодирақунии заминҳои бою помешиконро қабул карда, ба таъсиси органҳои татбиққунандаи ин қонунҳо сарқард, вале бо сабаби маълум набудани ҳаҷми замини мусодирашаванда лозим доништа шуд, ки сараввал қор аз ба ҳисоб гирифтани заминҳои мусодирашаванда оғоз ёбад. Дар Хучанд, Ҷиротеппа, Қонибодом комиссияҳои махсуси ба ҳи-

соб гирифтани замин ба ченкунии фонди замини тақсимшаванда сар карданд.

Мутахассисони заминченкун намерасиданд. Комиссияҳо кори зиёдеро анҷом доданд, вале ҳуди ислохотро гузаронида натавонистанд, зеро имконият нашуд. Ҷанги шаҳрвандӣ сар шуд. Дар сиёсати Давлати Шӯравӣ - Ҳимоя ба ҷойи аввал баромад ва ислохот дуҷумдараҷа шуд. Ба ҳар ҳол дар баҳор ва тобистони соли 1918 инқилоб ба деҳоти тоҷик ҳам сар дароварда буд. Чизе, ки ба ҷашму дили деҳқон таъсир карда буд, қатъият дар амалӣ кардани нақшаҳо ва қонунҳои қабулкардаи шӯроҳо буд.

Моҳи январӣ соли 1918 Шӯрои кишварӣ дар бораи таъсис додани кумитаҳои ӯбу замин қарор қабул кард. Моҳи февралӣ соли 1918 Комиссариати зироати Туркистон деҳқонро даъват кард, ки кумитаҳои ӯбу заминро таъсис диҳанд. Ин муроҷиатро ба ҳисоб гирифта, дар тамоми волостҳои уезди Хучанд кумитаҳои ӯбу заминро таъсис доданд. 2-юми апрели соли 1918 Комитети ӯбу замини Хучанд қарор кард, ки заминҳои киштиашудаи уезд ба деҳқонони беамину камзамин дода шаванд. Сабаби асосии аз кишти мондани ин заминҳо манъ карда шудани истифодаи қувваи кории дигарон буд. Ҳокимияти Шӯравӣ истифодаи қувваи кории дигаронро дар замини бою феодалҳо манъ кард. Дар аввали соли 1918 Ҳокимияти Шӯравӣ ба кашида гирифтани заминҳои зиёдагии феодалон сар карда буд. Моҳи апрели соли 1918 Шӯрои Хучанд заминҳои дар Саритӯқай, Чумчуқарал ва Даштиамин будаи заминдорони калонро кашида гирифта, ба деҳқонон тақсим кард. Меъёри замини тақсимшуда ҳамон қадаре буд, ки деҳқонон бе истифодаи қувваи кории шахсонӣ дигар аз уҳдаи киштикорӣ он баромада тавонанд. Вале на ҳамаи заминҳои мусодирашуда соҳиби худро ёфтанд. Аз ин рӯ, Ҳокимияти Шӯравӣ дар ин заминҳои бесоҳибмонда ҳамон соли 1918 иттиҳодияҳои кооперативии обёриро бо номҳои «Санҷак- арал» ва «Парчаюз» таъсис дод. Ба ғайр аз ин ба тоза кардани ҷӯйборҳо сар карданд. Аз ҷумла барои

тоза кардани канали Янгиариқ деҳқонони деҳаи Басманда ба бою сармоядори худ даҳ ҳазор сӯм чарима муқаррар карданд ва онро ситонида, ба тоза кардани канали номбурда сарф намуданд. Давраи аввали ислоҳоти обу замин ҳама минтақаҳои ҷумҳуриро фаро нагирифт. Масалан, минтақаи Помирро, ки дар он ҳоло шароити гузаронидани ислоҳоти обу замин фароҳам наомада буд.

### **Луғат**

**1. Ислоҳот** – тағйирот, дигаргунӣ.

**2. Ислоҳоти замин** – соли 1918 Ҳокимияти Шӯравӣ шартҳои истифодаи заминро эълон карда буд, ки бо номи «Ислоҳоти замин» машҳур гашт. Дар шароити Осиеи Миёна ислоҳоти истифодаи об ҳам зарурат дошт, барои ҳамин ислоҳотҳои замини шӯравӣ дар ин минтақа обро ҳам дар назар дошт.

**3. Ислоҳоти обу замин** – ин чорабинии Ҳокимияти Шӯравӣ оид ба ҳалли масъалаи моликиятдорӣ нисбат ба замин ва об буд. Ислоҳоти обу замин дар Тоҷикистон дар амал дар чор давра гузаронида шуда буд: солҳои 1918 – 1920, 1921 - 1923, 1926 - 1929 ва 1930 – 1937.

### **Савол ва супоришҳо:**

1. Вазифаҳои назорати коргариро муайян кунед.
2. Мақсади ҷамъиятигардонии истеҳсолотро шарҳ диҳед.
3. Ислоҳоти обу заминро шарҳ диҳед.
4. Барои чӣ ислоҳоти замини солҳои 1918-1920 дар Тоҷикистон «ислоҳоти заминку» номида шуда буд?

## **§ 8. САБАБҲОИ АСОСИИ ҲАРАКАТИ ЗИД-ДИШҶУРАВӢ ВА ҶАНГИ ШАҲРВАНДИИ СОЛҲОИ 1918 - 1923 ДАР ТОҶИКИСТОН**

**Назариияи ҷангҳо ва ҷангҳои шаҳрвандӣ.** Ҷангҳо аз рӯйи моҳияташон ба ҷангҳои забткорона, миллӣ-озодихоҳӣ ва шаҳрвандӣ (гражданӣ) ҷудо мешаванд. Ҷангҳои забткорона (ғоратгарона, таҷовузкорона) моҳиятан бо давлати дигар ва торочу истисмори халқи он аст. Ҷангҳои миллӣ-озодихоҳӣ ҳимояи марзу буми давлат аз таҷовуз ва истисмори аҷнаби-

ён, ҳимояи истиқлолияти миллӣ аст. Ҷанги шаҳрвандӣ (мулкӣ, граждани, бародаркуш, дохилӣ) ҷангест, ки дар дохили як давлат ва одатан дар байни як халқ рух дода, аҳоли ба ду гурӯҳи дар ақида бо ҳам зид чудо шуда, барои ҳокимияти сиёсӣ мечанганд. Намунаи онҳо ҳоло аз ибтидои ҷамъияти синфӣ маълум аст. Ҷанг байни қабила барои мавзеи шикор, ҷанг байни ғуломону ғуломдорон, ҷанг байни деҳқонон ва феодалон, ҷанг байни сохти феодалӣ ва капиталистӣ, байни коргарон ва буржуазия. Ҷамаи инҳо шаклҳо ва намунаҳои ҷанги граждани мебошанд. Ҷанги шаҳрвандӣ (граждани) шаклҳои гуногунро гирифта метавонад. Ба ёд оред ҷангҳои граждани дар Рими Қадим, дар асрҳои миёна дар Олмон, дар давраи нав дар Америка, дар асрҳои XIX ва ибтидои асри XX дар Чин, Ҳиндустон ва Русия рӯйдодаро. Дар ҳама ҳолат ин ҷангест байни сохтори кӯҳна ва нав.

**Омили дохилии ҷанги шаҳрвандӣ.** Агар ин ҷанг байни сохтори кӯҳна ва нав бошад, дар Тоҷикистон ҳам ин ҷанг шудааст. Ин ҷанг солҳои 1918-1923 шуда гузаштааст. Ин ҷанг байни сохтори кӯҳна-маъмурияти собиқ Русияи подшоҳӣ ва тарафдорони он - феодалони маҳаллӣ аз як тараф, аз тарафи дигар сохти нави шӯравӣ ва тарафдоронаш буд. Дар ҳар ду ҳолат ҳадафҳои гурӯҳҳо ҳокимияти сиёсӣ аст. Як гурӯҳ тарафдорони сохтори буржуазӣ ва дигаре тарафдорони сохтори шӯравӣ - сотсиалистӣ шудаанд. Онҳо зоҳиран ақида чудо кардааст. Дар амал бошад, табақаи ҳукмрони пештара, ки инқилоб имтиёзхояшро аз байн бурдааст, он имтиёзхоро баргардонданӣ буд ва табақаи поёнӣ, ки инқилоб ва Ҳокимияти Шӯравӣ барои ӯ имтиёзҳои зиёде эълон карда буд, сохти навро маъқул ёфта, барои ҳимояи он бархостааст. Ин манфиатҳои сиёсии табақаҳо ҳамдигарро ба ҷанги тан ба тан овардаанд. Ҷар як гурӯҳ ба ғайр аз манфиатҳои синфӣ табақавию сиёсии худ боз шиорҳои худро дошт, ки ба воситаи онҳо таъҷоҳи худро ба даст даровард. Дар таҷрибаи Тоҷикистон тарафдорони ҳокимияти нав ба қарорҳои дигаргунҳои иҷтимоӣ, ки баҳри некуаҳволии

халқ равона шуда буданд, така карданд, аммо муқобилони ҳокимияти нав ба маънавиёти мардум- ба диндории онҳо така карданд. Ҳокимияти Шӯравӣ бо роҳи гузаронидани ислохоти иқтисодӣ, ҷорӣ кардани назорати коргарӣ, милли кардани корхонаҳои саноатӣ ва муассисаҳои давлатӣ, ҷорӣ кардани рӯзи кори 8-соата, мусодираи замин ва тақсим кардани он дар байни деҳқонон, манъ кардани истифодаи қувваи кори дар хочагиҳои бойӣ – феодалӣ мехост, ки оммаи меҳнаткашро аз қафои худ барад.

Гурӯҳи муҳолиф маънавиёти милли-диндорӣ мардумро истифода бурд. Дар шароити Туркистон гурӯҳи зиддишӯравӣ бештар тарафдор пайдо карданд. Дар аввал муҳолифони ҳокимияти нав декрету қонунҳои Ҳокимияти Шӯравиро бо фаҳмишу шарҳи худ ба мардум фаҳмонда тавонистанд. Масалан, озодии дин ва баробарию чунин шарҳ доданд: озодии болшевикӣ ин озодии куфрӣ, нашинохтани Худост. Баробарию зану марди шӯравӣ ин умумӣ гардондани занҳо, ҳатто фарзандон аст. Болшевикҳо баробарӣ, бародарӣ гуфта ҳамаро ба куфр мебаранд.

Сабаби асосии дар шимоли Тоҷикистон ба вучуд омадани ҳаракати зиддишӯравӣ, аввалан, қисми таркибии империяи Русия будани ин минтақа ва ғалабаи Инқилоби Октябри соли 1917 буд, ки он бо қадамҳои музаффарона дар тамоми худуди империяи Русия ва аз он ҷумла дар Туркистони русӣ ҳам паҳн гардида буд. Баъдан, сабаби ин ҳаракат эълонияҳо, қонунҳо ва ҷорабиниҳои аввалини Ҳокимияти Шӯравӣ буданд, ки ба манфиати оммаи заҳматкаш нигаронида шуда буданд ва раванди амалӣ гардондани назарияи инқилобии марксизм - бунёди ҷомеаи ситсиалистӣ оғоз гардида буд. Асоси сиёсии ин ҷорабиниҳоро таъмини диктатураи коргарону деҳқонон ва асоси иқтисодии онро моликияти умумихалқӣ-давлатӣ, кооперативӣ-колхозӣ ва бунёди фарҳанги пролетарии меҳнаткашон ташкил меоданд, яъне инқилоби сотсиалистии октябри соли 1917 собиқ ҳокимонро аз ҳокимият ва мулкдоронро аз моликият маҳрум месохту коргару



деҳқонро ба сари ҳокимият мебаровард. Аз ин рӯ, ҳокимони аз сари ҳокимият рафтаву мулкдорони бемулкгардида ҳама воситаро истифода бурда, раванди инқилобии саршударо ба манфиати худ ё ба тарафдории худ равона карданӣ буданд. Ин равандро онҳо бо роҳи осоишта ҳалалдор карда натавониста, роҳи муқовимати яроқнокро пеш гирифтанд, ки дар таърих бо номҳои «босмачигарӣ», «чанги граждани», «чанги бародаркуш», «ҳаракати зиддишӯравӣ» маълум аст.

**Омилҳои хориҷии чанги шахрвандии солҳои 1918-1923 дар Тоҷикистон.** Омилҳои асосии хориҷии чанги шахрвандии солҳои 1918-1923 дар Тоҷикистон империализми байналмилалӣ дар симои ИМА, Англия, Фаронса ва иттифоқчиёни онҳо буд, ки намехостанд на фақат дар Русия, балки дар мустамликаҳои собиқи он сотсиализм бо ҳукуматҳои миллии он амалӣ гардад. Империализми байналмилалӣ дар ҳама ҳолат зидди инқилобҳои иҷтимоӣ ва таъсиси ҳукуматҳои инқилобии захматкашон буд. Аз ин рӯ, онҳо чӣ қадаре тавонистанд, ба мустамликгардии диктатураи пролетарӣ ба воситаи ёрии иқтисодӣ ва ҳарбии худ муқобилат карданд. Ҳукуматҳои буржуазии Англия, Фаронса, ИМА, Чопон ва думравони онҳо ба ҳаракатҳои аксулинқилобии Русия ва мустамликаҳои собиқи он бо пул, яроқ ва аз ҷиҳати ҳуқуқӣ ёрӣ доданд. Дар Осиеи Миёна дахҳо ҷосусону консулгарии давлатҳои мазкур ба ташкили ҳаракати аксулинқилобӣ машғул буданд. Дар Қошғару Машҳад марказҳои ёрии худро барои босмачигарии минтақа таъсис дода, ҳатто барои роҳбарии ин ҳаракат ба мисли Анварпошо, Салим, Дониёл, Сурайё ва дигарҳо ғумоштагони худро фиристода буданд.

### **Лугат**

**1. Чанги шахрвандӣ** (бародаркуш, граждани) - яке аз намудҳои чанги дохилӣ буда, мақсади асосиаш ё ба сари ҳокимият омадан аст ва ё баргардонидани ҳокимияти (имтиёзҳои) аз дастрафта.

**2. Туркистони русӣ** - мафҳумест, ки маънои генерал-губернатории Туркистон, ҳукмронии Русияро дар Туркистон, мустамли-



каи Русия будани қисматеро аз Осиёи Миёна ифода мекунад.

**3. Франция** - гурӯҳ, гурӯҳи ҳизбӣ ё ҷамъиятӣ дар ҳайати ҳукумат ва ё зидди ҳукумат, сиёсат ва амале.

### **Савол ва супориш:**

1. Намудҳои ҷангхоро номбар кунед.
2. Ҷангҳои шаҳрвандӣ боз ба кадом номҳо ёдовар мешаванд?
3. Туркистони русӣ гуфта, чӣ дар назар дошта мешавад?

## **§ 9. ОҶОЗИ ҲАРАКАТИ ЗИДДИШҶҶРАВИ ҶАРИ ШАҲРВАНДИИ СОЛҲОИ 1918 - 1923**

**Сабабҳои ба вуҷуд омадани ҳаракати зиддишҶҶРАВИ дар Тоҷикистон.** Дар Тоҷикистон ҷанги шаҳрвандӣ солҳои 1918 - 1923 ба вуҷӯъ омад. Ин ҷанг байни сохти қуҳна - маъмурияти Русияи подшоҳӣ, тарафдорони он, феодалони маҳаллӣ ва тарафдорони сохти нав буд. Як гурӯҳ тарафдорони сохтори буржуазӣ ва дигаре тарафдори сохтори сотсиалистӣ буданд. Табақаи ҳуқумрони пештара имтиёзҳои ҳудро аз даст додан намехост, табақаи поёнӣ бошад, имтиёзҳои барои ӯ эълонкардаи Ҳуқумати ШҶҶРАВИро маъқул ёфта, барои ҳимояи он бархост. Дар Тоҷикистон тарафдорони ҳокимияти нав ба қарорҳои дигаргуниҳои иҷтимоӣ, ки ба некуаҳволии меҳнатқашон нигаронида шуда буд, тақя қарданду муқобилони ҳокимияти нав ба диндорӣ омма. Ҳокимияти ШҶҶРАВИ бо роҳи қабули қонуну қарорҳои сиёсӣ иқтисодӣ, иҷтимоӣ фарҳангии ба манфиати меҳнатқашон нигарондашуда, ба мисли қорӣ қардани назорати қорқарӣ, миллӣ қардани қорқонаҳои саноатӣ ва муассисаҳои давлатӣ, қорӣ қардани рӯзи қорӣ 8-соата, муқодираи қамин ва тақсим қардани он дар байни деҳқонон, манъ қардани истифодаи қувваи қорӣ дар қамини сарватмандон оммаи меҳнатқашро ба ҳуд қалб қарда буд. Дар Туркистон гурӯҳи зиддишҶҶРАВИ тарафдори бештар пайдо қард. Онҳо қарору қонунҳои Ҳокимияти ШҶҶРАВИро ба таври ҳуд ба мардуми одӣи захматқаш фаҳмонда тақонистанд. Масалан, шиорҳои шҶҶРАВИи озодӣи дин

ва баробариро чунин шарҳ доданд: озодии болшевикӣ ин озодии куфрӣст, яъне нашинохтани Худост; баробари зану мард умумӣ гардидани занҳо, хатто фарзандон аст.

Дар ташвиқоти зиддишӯравӣ рӯҳониён саҳми асосӣ доштанд. Онҳо мегуфтанд, ки агар ба ҳимояи имон ва дини худ нахезед, кофир мешавед. Ғазотро фатво медоданд. Ин кор бештар ба онҳо дар деҳаҳои дурдаст муяссар мешуд. Ин гурӯҳ ҳадафҳои сиёсӣ надошт, вале ҳокимиятхоҳон онҳоро барои мақсади асосии худ, яъне ба даст овардани ҳокимият истифода бурда тавонистанд. Дар аввали тобистони соли 1918 дастаҳои ба ном «муҷоҳидон» ва ё «босмачиён» пайдо шуда, кишварро ба ҷанги шаҳрвандӣ кашиданд.

Сабаби асосии дар шимоли Тоҷикистон ба вуҷуд омадани ҳаракати зиддишӯравӣ аввалан, қисми таркибии империяи Русия будани ин минтақа ва ғалабаи инқилоби октябри соли 1917-и рус буд, ки он бо қадамҳои музаффарона дар тамоми ҳудуди империяи Россия ва аз ҷумла дар Туркистон ҳам паҳн гардида буд. Баъдан, сабаби ин ҳаракат эъломияҳо, қонунҳо ва ҷорабиниҳои аввалини Ҳокимияти Шӯравӣ шуданд, ки манфиати оммаи меҳнаткашро ҳимоя ва раванди амалӣ гардондани назарияи инқилобии марксизм-ленинизм, бунёди ҷомеаи сотсиалистиро оғоз карда буданд. Асоси сиёсии ин ҷорабиниҳоро таъмини ҳукмронии диктатураи коргарону деҳқонон, асоси иқтисодии онро ташкили моликияти умумихалқӣ-давлатӣ, кооперативӣ-колхозӣ ва асоси маданияи онро бунёди маданияти халқи меҳнаткаш ташкил медод, яъне инқилоби сотсиалистии октябри соли 1917 собиқ ҳокимонро аз тахт ва мулкдоронро аз моликият маҳрум сохту коргарону деҳқонро соҳиби мулк гардонд ва ба сари ҳукумат овард. Аз ин рӯ, ҳокимони аз сари ҳокимият рафтаву мулкдорони бемулкгардида ҳамаи воситаҳоро истифода бурда, раванди инқилоби оғозёфтаре ба маҷрои дигар, ба манфиат ва тарафдорӣ худ равона карданд. Онҳо ин равандро бо роҳи осоишта ҳал карда натавониста, роҳи муқовимати ярқнокро пеш гирифтанд.

**Раванди оғози ҷанги шаҳрвандӣ.** Яке аз сабабҳои дар

Туркистон сар шудани чанги шаҳрвандӣ фаъолияти зиддишӯравии «Ташкилоти ҳарбии Туркистон» буд, ки дар тамоми минтақаҳои кишвар шуъбаҳои худро дошт. Таъсисгарон ва идеологҳои ин ташкилот асосан мансабдорони дараҷаҳои гуногуни ҳукумати ҶМШС Туркистон буданд. Масалан, Е.Т. Чунковский, ки Комиссари олии ин ташкилот буд, вазифаи мушовири граждании дараҷаи 5-ум, К.О.Осипов муовини Комиссари олии «Ташкилоти ҳарбии Туркистон» вазифаи Комиссари ҳарбии ҶМШС Туркистонро ба уҳда дошт. Стерлигов, Урядов, Корнилов, Зайтсев рутбаҳои баланди ҳарбии ҶМШС Туркистонро доштанд.

Дар ташкилоти номбурда генерал Л.Л.Кондратьев, полковникҳо Карнилов, Зайтсев, аз маҳаллиён собиқ намояндаи Думаи давлатӣ Абдуқаҳҳоров ва узви ҳизби ҷадидони Туркистон Маҳмудхочаи Бехбудӣ (1913-1919) мавқеи калон доштанд. Ҷосусони амрикоӣ Галлефон, Шуломан ва Студен, дипломати Дания капитан Брун, консули Белгия Де Старк, олмониҳо Симмерман ва Валбрюон дар Туркистон амалиёти ҷосусии худро ба манфиати империалистони хориҷӣ саркарда буданд. Хамаи номбурдагон бештар бо Тредуэлл ба манфиати ИМА кор мекарданд.

Хуллас, Англия, ИМА, Туркия, Афғонистон бештар дар зерини шиори ташкил додани давлати ягонаи мусулмонӣ ва ё пантуркистии Осӣи Миёна сиёсати ба мустамликаҳои худ табдил додани ин кишварро рӯйпӯш кардани мешуданд.

Онҳо бо дастгирии ҷосусони «Ташкилоти ҳарбии Туркистон» бо генерал Дутов, ки роҳи охани Оренбург - Туркистонро дар наздикии Оренбург ишғол карда буд, бо хони Хева Чунайдохон, амири Бухоро Олимхон ва сардорони ҳаракати зиддишӯравии Фарғона Эргаш ва Эшмат робита барқарор намуда, ба қори созмонҳои зиддиинқилобии «Уламо» ва «Шӯрои исломия» роҳбарӣ мекарданд.

Барои муттаҳид намудани қувваҳои аксулинқилобии Туркистон аввали соли 1918 ба Тошканд полковник Бейли, капитан Блэккер ва консули дар Кошғар будаи англисҳо

Макартней бо ваколати махсус - барқарор намудани робита бо ҳукумати навташкилёфтаи шӯравӣ омада буданд, вале мақсади асосии онҳо ёрӣ додан ба оғози ҷанги зиддишӯравӣ буд.

Дар саросари Туркистон ақсулинкилоб тайёр мешуд. Байни Дутов ва босмачиёни Фарғона барои ташкил намудани Иттифоқи Ҷанубӣ-Шарқӣ ризоият ба вучуд омада буд. Барои осонтар ба даст даровардани яроқ ва дигар лавозимоти ҷангӣ қувваҳои зиддишӯравӣ Ёшу Андичонро ишғол намуданд, то ки аз Ҳиндустон гирифтани ёрӣ осон гардад.

Моҳи июли соли 1918 дар Туркистон таҷовузи англисҳо сар шуд. Онҳо бо ёрии феодалони туркман Ҳокимияти Шӯравиро дар Закаспий барҳам заданд. Барои тайёр кардани мавқеи хуби ҷангии зидди Туркистони Шӯравӣ империализми байналмилалӣ амири Бухороро ҳам тайёр кард. Дар шимол роҳи алоқаро ба Русияи Шӯравӣ атаман Дутов, дар Закаспий англисҳо бастанд. Дар ҷануб ва ҷануби ғарбии аморати Бухоро ба сохтани истехкомҳои ҳарбӣ ва ҷамъ овардани қўшун сар карданд. Дар шарқ ва ҷанубу шарқ босмачиёни Фарғона Ҳокимияти Шӯравиро барҳам заданд. Охири соли 1918 Туркистон пурра дар ҳалқаи муҳосира монд.

## Луғат

**1. Ташкилоти ҳарбии Туркистон** (ТВО - Туркистанская военная организация) – ташкилоти табаддулотҳои ҳарбии Туркистони Шӯравиро мегӯянд, ки соли 1918 дар Тошканд таъсис ёфта, дар тамоми шаҳрҳои ҶМШС Туркистон шубҳаҳои худро дошт. Асосгузори ин созмон генералҳо Л.Л. Кондратович, И.В. Савитский, мушовири дараҷаи 5-уми давлатӣ Джунковский, комиссари халқӣ оид ба корҳои ҳарбии ҶМШС Туркистон К.Осипов ва комиссари ҳарбии шаҳри Тошканд буданд. Мақсадашон барҳам додани Ҳокимияти Шӯравӣ дар Туркистон буд. Онҳо нақша доштанд, ки моҳҳои марту апрели соли 1919 дар тамоми Туркистон

исён бардоранд, вале сиррашон дар Ҳафтрӯд фош гардида, қисман ҳаёс шуданд. Дар Тошканд бо сардории К.Осипов боқимондаи ин ташкилот «Комитети муваққатӣ»-и исёнгаронро ташкил дода, 19-уми январи соли 1919 исён бардошта, сараввал комиссари ҳарбии Туркистонро қатл намуданд. Бо дастгирии омма ин исён паҳш гардид. К. Осипов гурехта ба босмачиёни Фарғона ҳамроҳ шуд. Аз он ҷо ба Мастҷоҳ омада, яке аз мушовирони беки Мастҷоҳ гардид. Баъдтар ба Бухоро рафта, мушовири ҳарбии амир Олимхон ва хизматгори корпуси ҷосусии Англия гардид.

**2. Интервенсия** – калимаи лотинӣ буда, маънои бо зӯрӣ ба ҳудуди давлати дигар зада даромаданро дорад.

**3. «Ватан дар ҳатар аст»** – аввалин даъвати шӯравӣ барои Ҳимояи инқилоби иҷтимоӣ дар Русия, ки онро В.И.Ленин соли 1918 навишта, эълон карда буд.

**4. Артиши Сафеди Туркистон** – мафҳуме буд дар радифи Артиши Сафеди Русия дар солҳои ҷанги шаҳрвандии солҳои 1918-1922, ки дар Туркистон бо сардории генерал Монстров аз ҳисоби гвардиягӣ сафед ва казакҳои дар водии Фарғона ва Ҳафтрӯд буда таъсис додашуда буд.

**5. Гвардияи Сурх** – дастаҳои аввалини ҳарбии шӯравиро то таъсиси Артиши Сурхи Шӯравӣ ҳамин тавр меномиданд.

**6. Комиссияи Ҷафқулода (ҶФ)** – Созмоне буд, ки онро барои мустаҳкам кардани Ҳокимияти Шӯравӣ Шӯрои уезди Ҳучанд соли 1918 таъсис дода буд.

**7. Отряд** – дастаи ҳарбӣ, ки шуморааш ба вазифаҳои ба зиммааш гузошташуда вобаста буда, метавонист ним взвод, взвод, рота, баталион, полк, армия, гурӯҳи кӯшунҳоро дар бар гирад.

**8. Артиши Сурх** – Лашкари Шӯравӣ, ки рӯзи таъсиси он ба 23-юми феввали соли 1918 рост меояд.

**9. Аскарӣ сурх** – тарҷумаи таҳтуллафзии «красноармеец»-и русӣ буда, сарбозони аввалини шӯравиро чунин меномиданд.

**10. Босмачӣ** – узви дастаи зиддишӯравиро чунин меномиданд. Босмачиён худро муҷоҳид ва муборизи роҳи ҳақ меномиданд.

**11. Босмачигарӣ** – ҳаракати зиддишӯравии солҳои 1918-1935

**12. Дастаҳои босмачиён** – дастаҳои муташаккил ва ғайримута-

шаккил, ки солҳои 1918 - 1935 дар Тоҷикистон бар зидди Ҳокимияти Шӯравӣ муборизаи мусаллаҳона бурдаанд.

**14. Бекигарии Масчоҳ** – ҳокимияти Султонбек ва Саид Аҳмадхоча дар солҳои 1920 - 1923 дар Масчоҳ, ки аз тарафи Ҳокимияти Шӯравӣ ҳам шинохта шуда буд. Ҳатто баҳори соли 1920 байни Саид Аҳмадхоча ва КИМ-и Туркистон шартномаи иборат аз 3 банд баста шуда буд.

#### **Савол ва супориш**

1. Сабабҳои сар задани ҷанги шаҳрвандиро нақл кунед.
2. Ташкилоти аксулинқилобии Туркистонро шарҳ диҳед.
3. Аввалин ташкилкунандаи дастаи босмачигари кӣ доништа мешавад?
4. Босмачиён худро чӣ меномиданд?

### **§ 10 -11. МУБОРИЗА ЗИДДИ ҚУВВАҲОИ ЗИД-ДИШҶУРАВӢ ДАР ВИЛОЯТИ СУҒД ДАР СОЛҲОИ 1918 - 1923**

**Оғози ҷанги шаҳрвандии шимоли Тоҷикистон.** Оғози ҷанги шаҳрвандӣ дар вилояти Суғд ба амали зиддишӯравии «Ташкилоти ҳарбии Туркистон» вобаста буд, ки дар Тошканд бо сардории К. Осипов ва дар Хучанд бо сардории Стерлигов исён тайёр карда буд, вале исёни Хучандро тавонистанд пешгирӣ намоянд. Баъди тасодуфан дар хонаи яке аз аъзои ин ташкилот таркидани бомба сирри онҳо фош гардид.

Аксари аъзои онро ба ҳабс гирифтанд. Ба ҳайати ташкилоти исёнгарони Хучанд бештар эсерон ва ҳарбиёни австро-венгрии дар Хучанд буда дохил буданд. Стерлигов австро-венгерҳои дар қалъа ҳабсбударо ярокнок карда, бар зидди Шӯроӣ депутатҳои Хучанд исён карданӣ буд. Аммо аскарони дар қалъабуда дар бораи тайёри ба шӯриш ба кумитаи ҳизбии Хучанд хабар доданд. Кумитаи ҳизбӣ сафарбарии умумии коммунистонро гузаронида, дар шаҳр ҳолати ҳарбӣ эълон кард. Дар тамоми кӯчаҳои шаҳр дидбонгоҳҳо гузош-

та, сардори шӯриш, эсери чап Урядов

ва тарафдорони ӯ ҳабс карда шуданд, вале гурӯҳ пурра пароканда нашуда буд. Моҳи декабри соли 1918 дар Хучанд боқимондагони гурӯҳи Стерлигов исёни аксулинқилобӣ тайёр карданд, аммо болшевикон сирри онҳоро фош карда, Стерлигов ва шариконашро ҳабс намуданд, то ки саршавии амалиёти исёнгаронро дар Драгомирово (Спитамени ҳозира) ва дигар шаҳрҳои шимолӣ Тоҷикистон боздоранд.

**Рафти мубориза зидди аксулинқилобчигӣ дар солҳои 1918 - 1920.** Ҳаракати зиддишӯравӣ дар шимолӣ Тоҷикистон мақсади сарнагун сохтани ҳокимиятро дошт, вале бештар хусусияти торочгариро гирифта буд. Чунки аксари аҳолии шаҳрҳои шаҳракҳои коргарӣ ба аксулинқилобчиёну босмачигарӣ бетараф набуданд ва барои ҳимояи худ, дастаҳои худмуҳофиз ташкил карда буданд. Аз ин рӯ, босмачиҳо бештар дар деҳаҳои дурдаст ва кӯҳистон амал карда, гоҳо аҳолии деҳаҳои гирду атрофи шаҳрҳои ғорат мекарданд, вале ба шаҳрҳо ва шаҳракҳои коргарнишин ҳучум намекарданд. Амалан ҳам босмачигарӣ дар шимолӣ Тоҷикистон ба ғайр аз Масчоҳи Қӯҳӣ то соли 1922 дигар дар ҳеҷ чой маркази доимии худро надошт. Фақат дар соли 1919 ба босмачиён муяссар гардида буд, ки дар Масчоҳи Қӯҳӣ ҳокимияти сиёсиро ба даст гиранд. Бинобар ин, чӣ ҳаракати зиддишӯравӣ ва чӣ ғалабаю шикасти он ҳам ба ғалабаю шикасти ҷанги шаҳрвандии Туркистону Русия вобаста буд.

Ғалаба аз болои ҳаракати зиддишӯравӣ дар шимолӣ Тоҷикистон ба рафти барҳамдиҳии Мухторияти Қӯқанд ва аксулинқилобчигии Туркистон саҳт алоқаманд аст. Асоси ин ҳаракат гарчи дар округи Хучанд ҳам буд, вале оғозаш ба воқеаҳои Қӯқанд вобаста буд. Агар асоси қувваҳои зиддишӯравиро босмачигарӣ ташкил меода бошад, ватани босмачигарӣ водии Фарғона ва асосгузори ин ҳаракат Мадаминбек ба ҳисоб меравад.

Яке аз вазифаҳои душвортарини Ҳокимияти Шӯравӣ дар охири соли 1918 мубориза бар зидди қувваҳои зиддишӯравӣ ба ҳисоб мерафт. Сентябри соли 1918 атаман



Дутов роҳи оҳани Акмолинск-Оренбургро ишғол намуда, алоқаи Туркистонро аз Русия бурид. Дар Фарғона сарвари «Артиши сафеди Туркистон»-ро Мадаминбек, ки дар гузаш- та милисаи шӯравӣ буд, ба зимма гирифт. Инро ба назар гирифта, 28-уми сентябри соли 1918 дар Хучанд митинги серодаме баргузор гардида, аз ин ҷо барои барҳам додани аксулинқилобчиёни Ашқобод 115 ва ба Оренбург 250 нафар ҷанговар фиристода шуданд. Алоқа барқарор гардид, вале дар шимолӣ Тоҷикистон дастаҳои Эргаш амалиёти худ- ро давом медоданд. Моҳи январӣ соли 1919 ба он гурӯҳи К. Осипов, ки дар гузаштаи наздик Комиссари муваққати ҳарбии ҶМШС Туркистон буд ва моҳи январӣ соли 1919 дар Тошканд бо роҳбарии ӯ исён сар зада буд, ҳамроҳ шуд. Дастаи Эргаш, ки 3-5 ҳазор нафарро ташкил медод, 14-уми январӣ соли 1919 деҳаи Сомғорро тороҷ кард. Моҳи мартӣ ҳамон сол деҳаҳои Исфона, Занбӯра, Дехмоӣ, Сунбулоқ ва Чимғонро ғорат кард. Худи ҳамон моҳ Эргаш ба шаҳраки Сулукта ҳучум кард, вале бо мадади аскарони ба ёрӣ омада



Харитаи амалиёти ҷангии ҷабҳаи Туркистон (солҳои 1918-1920)



шахрак муҳофизат карда шуд. Дар волости Уралск дастаҳои Мамадсолӣ ва Раҳмон кӯрбошӣ даст ба ғорат заданд.

Кумитаи иҷроияи шӯроӣ Хучанд барои барҳам додани дастаҳои Эргаш якчанд тадбири таъҷили андешид. Дар ҷойҳои муҳимми уезд дидбонгоҳҳои низомӣ гузошта, дар тамоми гузаргоҳҳо иншооти мудофиавӣ сохтанд. 7-уми март соли 1919 меҳнаткашонӣ шаҳри Ўротеппа қарор доданд, ки барои мубориза бар зидди Эргаш ҳамаи аҳолии шаҳро сарфарбар намоянд. Дар шаҳр Кумитаи ҳарбии инқилобӣ ташкил ёфт. Дар Ўротеппа, Шӯроб барои мубориза бар зидди қувваҳои зиддишӯравӣ ситодҳо таъсис дода, дар ҳама ҷо дастаҳои нави яроқнок ташкил карда шуданд.

Дар тамоми шимолӣ Тоҷикистон моҳи март соли 1919 вазъи ҳарбӣ эълон гардида буд. Қувваҳои мусаллаҳи шимолӣ Тоҷикистон бар зидди қувваҳои зиддишӯравӣ дар якҷоягӣ бо ситоди ҷангии Фарғона амал мекард.

Мастҷоҳ ба маркази зиддишӯравӣ табдил ёфта буд. Баҳори соли 1919 баъди кушода шудани роҳҳои ағба хавфи ба воситаи Панҷакент ба аморати Бухоро рафтани босмачиён афзуд. Шӯроӣ Ўротеппа ҳамроҳи шӯроҳи Хучанд ва Панҷакент роҳи босмачиёни Мастҷоҳро бастанӣ шуданд. Вале дастаҳои Эргаш ва Осипов қувваҳои онҳоро шикаст дода, боз аз сари нав Мастҷоҳро ишғол намуданд.

Аввали апрели соли 1919 Дутов боз роҳи оҳани Акмолинск - Оренбургро ишғол намуд. Боз ҳатти фронтҳо тамоми сарҳади Туркистонро печонда гирифт. Дар ин ҳолат бо пешниҳоди КИМ-и умумирусиягӣ барои ҳарчи хубтар ташкил додани мубориза бар зидди аксулинқилобчиёну босмачиҳо 7-уми апрели соли 1919 дар Туркистон дар ҳамаи марказҳои маъмури шӯроҳи ҳарбӣ таъсис ёфтанд. Меҳнаткашонӣ Тоҷикистон аз ҳисоби аҳолии шаҳрҳои Хучанд ва Ўротеппа боз 138 нафар хизбиёнро ба ҷанг фиристонданд. Ин дастгирӣ буд, ки дар ҳама ҷабҳаҳо аксулинқилобчиёну босмачиён шикаст хӯрданд. Ҷабҳаи Туркистон ҳам аз байн рафт. Босмачигарии муташаккил ҳам рӯ ба таназзул ниҳод,

вале баъди дар Намангон шикаст хӯрдани Мадаминбек ба шимоли Тоҷикистон омадани қувваҳои зиддишӯравӣ афзуда, дастаҳои нави босмачиёни маҳаллӣ ташкил ёфтанд.

Қувваҳои зиддишӯравӣ тамоми навъҳои яроқҳои хориҷиро доштанд: милитқҳои системаи «Лиметфорд», «Рос Рифм» (Канада), Лебел (Фаронса), «Слит Васон», «Колт» (ИМА) ва ғайра.

Яке аз дастаҳои калони қувваҳои зиддишӯравӣ дастаи Раҳмонкулқӯрбошӣ буд, ки дар ноҳияи Ашт амал мекард. Ӯ тобистони соли 1920 гӯё таслим мешуда бошад, намояндагони уезди Хучандро ба деҳаи Ошоба барои гуфтушунид даъват намуд. Ба он ҷо сардори Комиссияи фавқулодаи Хучанд Мавлонбеков Бобобек, муовини ӯ Худяков ва раиси Кумитаи инқилобии волости Уралск А. Ҳасанов рафта буданд. Онҳоро Раҳмонкул ҳабс карда, ба таҳхона партофт ва як ҳафта хӯрок надод. Баъди ин воқеа бо супориши ташкилоти хизбии Хучанд тақрибан 100 нафар бой ва эшонҳои калон ба ҳабс гирифта шуданд. Ба онҳо фаҳмонда шуд, ки агар намояндагони шӯравӣ дар зарфи ду рӯз аз дасти Раҳмонкул озод карда нашаванд, ҳамаи маҳбусон ба қатл расонида хоҳанд шуд. Маҳбусон дар ҳайати Ҳамидхонтӯраи хучандӣ, Ҳоҷӣ Абдуллоҳон домулло ва қозӣ Сайидахмадхон ҳамчун вакил ба назди Раҳмонкул фиристода шуданд. Раҳмонкул, ки муриди Ҳамидхонтӯра буд, Мавлонбеков, Худяков ва Ҳасановро озод кард ва онҳо ба Хучанд баргаштанд.

Соли 1920 дастаи 3500-нафараи Ислон нақшаи аз Фарғона омада, роҳи оҳани байни Хучанду Драгомирово (Спитамен ҳозира)- ро таркондану аҳолии онро тороч намуданро кашид, вале аз дастаҳои ихтиёрии Ҷ. Зокиров, А. Раҳимбоев, Ҳ. Усмонов шикаст хӯрда ақиб нишаст.

Соли 1920 дар деҳаи Ӯртақӯргони Ӯротеппа дастаи Амонкул Тӯябоев амал мекард. Дастаҳои ихтиёрии Бобо Содиков, Ато Раҳимҷонов бо ҳамроҳии взводи пулемётчиёни М.М. Ткачев ӯро ба муҳосира гирифта, 80 сарбозашро ҳалок ва дигаронашонро асир гирифтанд.

Сершумортгарин дастаҳои зиддишӯравии Ёротеппа дастаҳои Холбӯта, қозӣ Тӯра, Абдулқодирхон ба ҳисоб ме- рафтанд. Онҳо бо қувваҳои зиддишӯравии Фарғона, Масчоҳ ва Ҷиззах робита доштанд. Аз ҷумла қозӣ Тӯра барои кӯр- бошӣ шуданаш аз Ислом – кӯрбошии калони Фарғона фо- тиха гирифта буд. Онҳо инро истифода бурда, дар Ёротеппа ва Нов даст ба торочгарӣ зада, баъзан дар атрофи Хучанд пайдо мегаштанд. Хавфи инро дида, Ҳокимияти Шӯравӣ моҳи декабри соли 1920 ва аввали соли 1921 бо сардории И.В.Кутс ва дастаҳои ихтиёрии Мулло Ҳайдар Аҳмадбоев, Р. Давлатов ва дигарон амалиёти ҷангии якҷояро зидди кӯр- бошиёни номбурда сар карданд. Дар натиҷа қувваҳои зид- дишӯравӣ дар ноҳияи Ёротеппаю Шаҳристон шикаст хӯрда, Холбӯта ва Абдулқодирхон ба Масчоҳ гурехтанд. Онҳо боз се соли дигар муқовимати ҳудро давом доданд. Ҳамин тавр, соли 1920 дар шимоли Тоҷикистон ба ғайр аз бекигарии Масчоҳ ба муқовимати зиддишӯравӣ хотима дода шуда буд.

#### **Мубориза бар зидди босмачигарӣ дар солҳои 1921-1923.**

Бо супориши Ҳукумати ҶМШС Туркистон ҳамаи фармон- деҳони Артиши Сурх ба мақомоти хизбию шӯравии уезди Хучанд барои нест кардани бекигарии Масчоҳ тадбирҳо андешиданд. Моҳи марти соли 1920 қуввахоро дар деҳаҳои Ёрӣ, Дардар ва Урметан ҷамъ намуданд, ки аз дастаҳои их- тиёриён ва эскадрони 2-юми полки махсуси савораи сарҳа- дии Самарқанд иборат буд. Ба онҳо И.Ф.Кутс фармондеҳӣ мекард. Аскарони сурх ва ихтиёриён бо талафоти калон деҳаҳои Фалғару Рарзро озод намуданд ва мубориза бар зидди бекигарии Масчоҳ қатъ гардид. Қушунҳои ҳарбии дар минтақаи Масчоҳ буда ба fronti Фарғона ҷалб шу- данд, ҷунки Ҳукумати Шӯравӣ охири соли 1920 дар он ҷо бар зидди Мадаминбек ва Монстров зарба тайёр карда буд. Дар рафти ин зарбазанӣ дар Фарғона Мадаминбеку Мон- стров ва дар Ёротеппа Холбӯта шикаст хӯрда, ҳамаи онҳо дар Масчоҳ паноҳ бурданд.

Ба Мастчоҳ омадани Холбӯта, собиқ афсари армияи подшоҳӣ Венедиктов, духтур Прохоров, инчунин боқимондаҳои дастаҳои Эргашу Мадаминбек ва зиёдшудани дастаи бек Саид Аҳмадхӯча Масчоҳро ба яке аз марказҳои асосии босмачиён табдил дод. Холбӯта дастаи калони босмачиёнро ташкил дод. Венедиктов бошад, нозири ҳарбии беки Масчоҳ шуд. Ҳамин тавр, бо омадани унсурони зиддишӯравӣ босмачигарӣ дар Масчоҳ авҷ гирифт.

Ҳукумати ҶМШС Туркистон бо умеди пешгирӣ кардани ҳамлаҳои босмачиёни Масчоҳ ва барқарор намудани сулҳ августи соли 1922 бо иштироки бевоситаи Артиши Сурх, милитсия ва кӯшунҳои таъйиноти махсус (ҚТМ) ба барҳам додани дастаҳои босмачиёни Масчоҳ шурӯъ кард. Ба онҳо Аҳмадбоев, А. Раҳимбоев, А. Ҳусейнов, Х. Усмонов ва сарфармондеҳи ҳарбии вилояти Самарқанд Лисовский сардорӣ мекарданд. Гарчи ходисаҳои ба мақомоти шӯравӣ таслим шудани босмачиён зиёд шуда бошад ҳам, шумораи босмачиёни дастаи Холбӯта соли 1922 аз 2 ҳазор зиёд буд. Артиши Сурх баъди ҷанги пуршиддате барои Оббурдон Холбӯтаро шикаст дода, моҳи апрели соли 1923 Масчоҳро озод кард. Холбӯта ба Қаротегин гурехт. Беки Масчоҳ Саид Аҳмадхӯча таслим шуд. Бекигарии Мастчоҳ барҳам хӯрд ва бо ин ҷанги шаҳрвандӣ низ дар сарғаҳи Зарафшону тамоми ноҳияҳои шимолӣ Тоҷикистон ба охир расид.

### **Савол ва супориш**

1. Ҷанги шаҳрвандиро шарҳ диҳед.
2. Сабабҳои ҷанги шаҳрвандии Тоҷикистонро номбар кунед.
3. «Ташкилоти ҳарбии Туркистон» чӣ гуна созон буд?
4. Хусусияти ҷанги шаҳрвандии Тоҷикистонро шарҳ диҳед.
5. Сардорони аввалини дастаҳои зиддишӯравиро номбар кунед.
6. Сабабҳои асосии аз тарафи аҳолии дастгирӣ ёфтани шӯроҳо дар чист?
7. Дастаҳои босмачиёни шимолӣ Тоҷикистонро номбар кунед?
8. Барои чӣ босмачиён ба шаҳрҳои шаҳракҳо ҳучум намекарданд?

9. Сабаби асосии таъсиси бекигарии Масчохро фаҳмонед?

10. Барои чӣ бо барҳам хӯрдани бекигарии Масчоҳ ҷанги шаҳрвандӣ дар шимоли Тоҷикистон ба охир расида ҳисобида мешавад?

## § 12. ҶАНГИ ШАҲРВАНДӢ ДАР ВИЛОЯТИ МУХТОРИ КӢҲИСТОНИ БАДАҲШОН

**Оғози ҷанги шаҳрвандӣ дар ВМКБ.** Ба сар задани ҳаракати босмачигарӣ дар ВМКБ, пеш аз ҳама, пурзӯр гардида ни қувваҳои иртиҷоии минтақа, ҳаракати босмачигарӣ дар водии Фарғона, муваффақиятҳои ҷангии аксулинқилобиёни Закаспий ва атаман Дутов, фаъолияти ҷосусони хоричӣ сабаб шуда буд. Босмачиёни Фарғона роҳи алоқаи Помирро бо Туркистони Шӯравӣ баста буданд, вале барои меҳнаткашонин ин ҷо ёрии иқтисодӣ ва ҳарбии ҶМШС Туркистон лозим буд. Аз тарафи дигар, Эсертон - консули дар Кошғар будаи Англия бо бойҳои маҳаллӣ ва рӯҳониёни Помири Фарбӣ ва Шарқӣ вохӯрда, онҳоро бар зидди Ҳокимияти Шӯравӣ барҳезонда, барои ба даст даровардани ҳокимият роҳи нест кардани Комиссияи ҳарбӣ-сиёсиро, ки охири соли 1918 бо сардории А. Холмаков ташкил ёфта буд, пеш гирифтанд. Ҳокимияти Шӯравӣ бо ташаббуси А. Холмаков сафи милитсияи халқиро аз ҳисоби маҳаллиён зиёд карда, шахсони шубҳанокро аз он дур кард. Дидбонгоҳҳои сарҳадӣ низ мустаҳкам карда шуданд, вале набудани робита бо Туркистони Шӯравӣ вазъияти ҳарбии Помирро душвор менамуд.

Моҳи июли соли 1919 бо дастури ҳукуматдорони Англия дар Хоруғ чор нафар фирории ҳарбии румин, ки аз Тирмиз гурехта буданд, пайдо шуданд. Онҳо аз дудилагии аъзои ҳукумати маҳаллӣ истифода бурда, А. Холмаков ва боз ду нафари дигарро куштанд, ки ин ба Помир сар даровардани қувваҳои зиддишӯравӣ, амири Бухоро ва Афғонистонро тезонид. Ба Помир дастаи полковник Тимофеев баргашт ва моҳи октябри соли 1919 ба Хоруғ ворид шуд. Бо ҳамин Ҳокимияти Шӯравӣ дар Помир муваққатан барҳам хӯрд. Тамоми рӯҳониёни Бадахшон ва ҳокимони пештараи он ба та-

рафи Тимофеев гузаштанд. Дар Помир сохти кӯхнаи амири барқарор гардид.

Рӯхониёни дехаҳои Шохдара ва Поршнев Саидмахмуду Юсуфалишоҳ ва Абдулғиёсхон ба беки Дарвоз нома фири-стода хошиш карданд, ки ҳокимияти худро дар Помири Ғарбӣ ҳам паҳн намояд, вагарна онҳо афғонхоро даъват меку-нанд.

Ба Хоруғ намояндаи амири Бухоро рафта, барои ома-дани аскарони бухороӣ замина тайёр кард. Ӯ талаб кард, ки милитсияи халқӣ қалъаи Хоруғро тарк кунад. Ҷавоно-ни инқилобии қалъа хошиши муқобилат кардан доштанд, вале сардори онҳо Акназар тарафдори супоридани қалъа буд. Ҷавонон Акназар ва тарафдорони ӯро аз вазифа дур карда, худ қалъаро тарк карданд, чунки муқобилат ғоидае надошт. Ҳабскунӣ ва азобу шиканҷаи коркунони дастгоҳи шӯравӣ ва хайрхоҳони Ҳокимияти Шӯравӣ сар шуд. Аз ҷум-ла муборизи ғайри қалъа намудани Ҳокимияти Шӯравӣ дар Помир А. Наврӯзбеков моҳи март соли 1920 ҳабс карда шуд. Ба азобу шиканҷа нигоҳ накарда, ӯ рафиқони худро ғош накард ва аз марг дар натиҷаи ҳуҷуми Артиши Сурх раҳой ёфт.

Аскарони инқилобӣ дар дехаҳои дурдаст ва кӯҳҳо пинҳон шуданд, то ки аз сари нав муборизаи зидди ақсулинқилоби-ёнро оғоз кунанд. Дар муддати қариб се моҳи мавҷудияти сохти амири зулму истибдод ба дараҷае расонида шуд, ки аҳолии Помири Ғарбӣ барои барҳам додани сохти амири тайёриро сар карданд. Дар тайёрии шӯриши яроқнок ҷа-вонони рӯхияи инқилобидоштаи Хоруғ ва дигар маҳалҳои Шугнон ғайриқалъа иштирок карданд.

Қувваҳои асосии ақсулинқилоб дар қалъа буданд ва онро ишғол кардан зарур буд. Барои иҷрои ин мақсад 26-уми июни соли 1920 бо иштироки 26 нафар аскарони сурх, милит-сияи халқӣ ва ҷавонони рӯхияи инқилобидоштаи Поршнев маҷлис барпо гардид. Дар маҷлис нақшаи ишғол намудани қалъаи Хоруғ ва ба даст даровардани анбори яроқ кашида

шуд. 27-уми июн ҳучум ба қалъа оғоз ёфт, ки барои он отряди 20-нафара сафарбар карда шуда буд. Аксари чанговарони он маҳаллиён, аз ҷумла, Азизбек Наврӯзбеков, Мирзобек Бодуров, Таваккал Худойбердиев, Ҳазратшо Хиромоншоев, Муборакшо Карамов, Карамхудо Элчибеков ва чанде дигарон бо сардории Хубоншо Наримоншоев буданд. Ҳамин тавр, дар Шугнон аз сари нав Ҳокимияти Шӯравӣ барқарор карда шуд. Тамоми сардорони табаддулоти зиддишӯравии Помири Фарбӣ ҳабс карда шуданд. Ба Хоруғ иштирокчиёни ғаёли барпо намудани Ҳокимияти Шӯравӣ Мадамир Абдуллоев, Руднев ва Вичич баргаштанд. Бо ёрии онҳо сафҳои милитсия аз сари нав аз ҳисоби маҳаллиён пурра карда шуд. Ба милитсияи халқӣ Вичич ва ба қорҳои барқарор намудани хоҷагӣ Руднев роҳбарӣ мекарданд.

Барои барқарор намудани робита бо Туркистон милитсияи халқӣ намояндагони худро ба Тошканд фиристод. Вазъияти бавучудомадаро ба ҳисоб гирифта, Ҳукумати Туркистон ба босмачиёни Фарғона зарбаи халокатовар зада, робитаро бо Помир барқарор намуд.

Моҳи октябри соли 1920 барои Ҳимояи сарҳади Помири Шӯравӣ, бо сардории Семикин отряди 350-нафара ва моҳи сентябри соли 1921 бошад, отряди 200-нафара бо сардории Дяков барои Ҳимояи Помири Шарқӣ омаданд.

Бояд қайд кард, ки дар Помир босмачигарии маҳаллӣ набуд, вале дар ин минтақа дастаҳои босмачиёни Фарғона бо сардории Мадаминбек, Кӯри Шермат ва дигарон бедодгарӣ мекарданд. Аз ин рӯ, муборизаи аҳолии Бадахшон бештар зидди аксулинқилобиёни дохилӣ дар симои гвардиячиёни сафеди рус ва рӯҳониёну ашрофи маҳаллӣ равона карда шуд буд.

**Сегонаи ҳарбӣ-сиёсӣ ва ғаёлияти ӯ.** Азнавбарпокунии мақомоти Ҳокимияти Шӯравӣ дар Помир то миёнаи соли 1921 давом кард. Барои ҳарчи тезтар қорӣ кардани ин ҳокимият, муҳофизати он аз ҳучуми душманон ва барои роҳбарии умумӣ ба мақомоти ҳизбию шӯравии Помир моҳи



сентябри соли 1921 Сегонаи ҳарбӣ-сиёсӣ (дар ҳайати Шириншоҳ Шохтемур - намояндаи Помири Ғарбӣ, А. Ҳусейнбоев - Помири Шарқӣ ва Т. М.Дяков – фармондеҳи отряди сарҳадӣ) ташкил ёфт. Бо фаъолияти ин Сегонаи ҳарбӣ-сиёсӣ дар Помир мақомоти Ҳокимияти Шӯравӣ дар шакли кумитаҳои инқилобӣ (ревкомҳо) барқарор карда шуданд, ки то соли 1922 дар тамоми Бадахшон вучуд доштанд. Дар Помири Шарқӣ боқимондаи дастаҳои босмачиён (дастаҳои ҷосуси англис Мамадҷумъа ва Зинченко) муқобилият мекарданд. Дар Помир ҷанги шаҳрвандӣ дар нимаи дуоми соли 1921 ба охир расида буд. Мамлақати дар гузашта мустамлика акнун қадам ба сохтмони сотсиализм ниҳод. Бадахшон ба давраи аз нав барқарор кардани хоҷагии халқи худ сар кард, ки ин раванд низ аз соли 1921 ва ба таври умумӣ аз соли 1922 сар шуда буд.

### Луғат

**1. Автономистҳо** – мафҳумест, ки онро Ҳокимияти Шӯравӣ нисбати ҷонибдорони мухториятҳои Туркистони Шӯравӣ истифода мебард.

**2. Автономия** – мафҳумест, ки сохтори маъмурӣ ва давлатии ҶМШС Туркистонро дар солҳои 1917-1924 ифода мекард.

**3. Автономияи Қўқанд** – ҳукумат, давлати буржуазист, ки декабри соли 1917 таъсис дода шуда буд. Баъд аз он ки моҳҳои ноябр ва декабри соли 1917 Ҳокимияти Шӯравӣ ташкилотҳои ҷамъиятӣ-сиёсии «Уламо» ва «Шӯрои исломия»-ро пароканда карду онҳоро бо шӯроҳои намояндагони халқ иваз карданӣ шуд, намояндагони ин ду ташкилот дар Қўқанд ҷамъ омада, 9-12-уми декабри соли 1917 Анҷумани 1-уми фавқулодаи мусулмонони Туркистонро гузаронида, Қўқандро давлати соҳибхитӣер - Мухторияти Қўқанд эълон карданд. Он то 22-уми феввали соли 1918 вучуд дошт.

**4. Антанта** – Иттифоқи сегонаи ҳарбии Русия, Фаронса ва Англия буд, ки маънои луғавиаш «ризоят аз дил» аст.

**5. Бозсозӣ** – мафҳуми сиёсӣ, иқтисодӣ ва маданӣ буда, беш-

тар ҳамчун сиёсати махсус дар давраҳои гуногуни инкишофи ҷамъият истифода мешуд. Солҳои 20 - 30 асри ХХ ба маънии аз ҷамъияти капиталистӣ ба сотсиализм гузаштаниро ифода мекард.

**6. Мухторият** – калимаи арабӣ буда маънои лугавиаш ихтиёркардашуда, сохибхитиёрӣст. Ҳамчун мафҳуми сиёсӣ дар солҳои 20 асри ХХ ҳуқуқи худидоракунӣ, ҳалли мустақилонаи масъалаҳои давлатӣ дар доираи ҳуқуқҳои худ буд.

**7. Мухторияти шӯравӣ** – мафҳуми сиёсии давраи шӯравист. Халқҳое, ки дар доираи Қонуни асосии шӯравӣ дорои мухторият буданд, ин мухторият ба онҳо ҳуқуқи мустақилона ба амал баровардани ҳокимияти давлатӣ ва худидоракунии васеи дохилӣ, ташкили мақомоти ҳокимияти судӣ, маъмурӣ, мактабҳо, муассисаҳои ҷамъиятию сиёсӣ, маърифатӣ ва забонро меод.

**8. Отряд** – дар солҳои 20-ум дастаи ҷарбии аскарони сурх ва қисмҳои ҷарбӣ буд. Отряди аскарони сурх, отряди ихтиёриён ва баъдтар умуман отряд ҳамчун ҷарбиёни шӯравӣ маълум буд.

**9. Сегонаи ҷарбӣ-сиёсӣ (СҲС)** – ташкилот, мақомоти ҳокимият дар Бадахшони солҳои 1921-1924, ки охири соли 1921 дар ҳайати 3 нафар: Ш. Шохтемур – намояндаи Помири Ғарбӣ, Ҳусейнбоев – намояндаи Помири Шарқӣ ва Дяков – намояндаи дастаи сарҳади Помир ва КИМ-и Туркистон таъсис ёфта буд. Мақсад ва вазифаи СҲС мустаҳкам кардани Ҳокимияти Шӯравӣ дар Бадахшон буд.

### **Савол ва супоришҳо**

1. Дар ҳаракати зиддишӯравии Бадахшон кӣҳо нақши асосиро мебозиданд?
2. Воқеаи марбут ба А. Холмаков ва Тимофеевро нақл кунед ва шарҳ диҳед.
3. Сегонаи ҷарбӣ-сиёсиро барои чӣ сегона меномиданд?
4. Дар бораи таъсисёбӣ ва барҳамхӯрии бекигарии Мастҷох нақл кунед.
5. Давраҳои асосии ҷанги шаҳрвандиро номбар кунед.

### § 13. ҲАРАКАТИ ЗИДДИШҶҶРАВЇ ВА ОҶОЗИ ЧАНГИ ШАҲРВАНДЇ ДАР БУҲОРОИ ШАРҚЇ

**Оғози чанги шаҳрвандӣ дар Бухорои Шарқӣ. Амалиёти зиддишҶҶравии Иброҳимбек.** Аввалин ташкилкунандагони дастаҳои зиддишҶҶравӣ дар Балҷувон Давлатмандбой, дар Кӯлоб Ашӯртӯқсабо, дар Қизилмазор (ноҳияи Темурмалик) Туғайсарӣ, дар Лақай (н. Рудакӣ) Иброҳимбек, дар Дарвоз эшони Султон ва дар Қаротегин (Раштонзамин) – Фузайлмаҳсум буданд. Шиори асосии қувваҳои зиддишҶҶравӣ ғазавот буд. Рӯҳониён бошанд, ташвиқот мебуданд, ки халқ барои онҳо озуқаву лавозимот тайёр кунад.

Қисми зиёди сардорони дастаҳои зиддишҶҶравӣ одамони бой, амалдор ва ҷинояткор буданд. Яке аз онҳо Иброҳим Чакабой буд, ки лақаби “галу”, яъне дузд ро дошт. Ӯ соли 1889 дар оилаи сардори авлоди эсанхоҷаҳо дар Кӯктош таваллуд ёфтааст. Иброҳим барои хизматаш аз беки Ҳисор ҳуқуқи ба ғоидаи худ гирифтани музди осийбу обҷувозҳо ва закоти 12 хоҷагиро соҳиб шуда буд.

Дар Душанбе ӯ дар ҳузури амир Олимхон буд. Амиро ро Чубек гуселонида, худ ба ҳонаи падарарӯсааш Абдуқайюм ба деҳаи Қаросуви Данғара рафт.

Воқеаҳои сиёсии соли 1921 баромадҳои зиддишҶҶравиро тайёр намуданд, сарватмандон мустаҳкамшавии ҳокимияти халқиро дида, шӯришро сар карданд. Моҳи июли соли 1921 тамоми Бухорои Шарқиро шӯришҳо фаро гирифтанд. Сараввал дастаҳои зиддишҶҶравӣ амалиёти алоҳида-алоҳида меғузaronиданд, вале баъдтар ба фишори Артиши Сурх тоб наоварда, бо саркардаҳои номдор Иброҳим (Лақай), Султон (Дарвоз), Фузайлмаҳсум (Қаротегин), Хуррамбек (вил. Сурхон) муттаҳид шуданд.

Иброҳим дар аввал яке аз аъзои дастаи Қайюмпарвоначӣ буд. Дар торочгарӣ зуд ном бароварда, сардори даста шуд. Бо сардории ӯ охири моҳи август босмаҷиён хостанд, ки қалъаи шаҳри Кӯлобро ишғол намоянд, вале ҳимоятгарони қалъа хабардор шуда, мудоғиаро ташкил карданд.

Рӯзи 11-ум командири аскарони қалъа Умаркул Саидов ва Абдурахмон Ғузакро ба Чӯбек фиристод. Аз Чубек ёрӣ омад. Босмачиён гурехтанд. Рӯзи дигар бошад, 120 савораи шамшердор ба Муъминобод равона шуда, дар роҳ бо 600 босмачӣ вохӯрданд. 80 кас кушта шуд. Босмачиён боз гурехтанд. Ин якумин шикасти калони босмачиён буд. Ин гурӯҳи харбӣ ба Файзобод омад. Иброҳим бошад, Кӯлобро забт карда, аъзои Кумитаи инқилобии вилоятро қатл кард. Ӯ Давлатмандбой (точик) ва Туғайсариро (лақай) дар Кӯлоб монда, худ ба Лақай рафт. Дар Қаротегин ва Дарвоз махсуми Фузайлу эшони Султон ҳам сохти аморатро барқарор карданд.

Мохи сентябри соли 1921 дар Султанобод чамъомади сардорони босмачиён баргузор шуд. Иброҳимбек эълон намуд, ки Ҳокимияти Шӯравӣ дар Ғарму Кӯлоб сарнагун карда шудааст. Намояндаи амир Аҳмадбек гуфт, ки Англия бо Ҳокимияти Шӯравӣ чангро сар карданист. Амир ҳам нияти бо қувваҳои калон ба Бухоро омаданро дорад. Аҳмадбек тухфаи амир – чойнамозеро, ки дар он “Ба муҳтарам Муҳаммад Иброҳимбек тӯксабо” сабт шуда буд, ба Иброҳим дод ва минбаъд ӯ унвони “бек”-ро гирифт.

Иброҳимбек бо мақсади муайяне деҳаи Мазори Мавлоноро пойтахти худ интиҳоб карда, аз ин ҷо ба деҳаҳои дуру наздик дар бораи сар кардани “ғазавот” ва барҳам додани гарнизонҳои Артиши Сурх номаҳо мефиристод. То нимаи августи соли 1921 дар Бухорои Шарқӣ Ҳокимияти Шӯравӣ факат дар деҳаҳои боқӣ монда буд, ки гарнизони Артиши Сурх мавҷуд буд. Ба ғайр аз ин, ба ташкилҳои босмачигарӣ дар Бухорои Шарқӣ раиси КИМ-и ҚХШБ Усмонхоҷа Пӯлодхоҷаев ва бародараш Атоуллохоҷа, ки намояндаи ҚХШБ дар Бухорои Шарқӣ буд, ёри калон расониданд. Онҳо ба вазифаҳои масъули ҳукумати душманони сохти шӯравиро таъйин мекарданд ва халқро зидди сохти шӯравӣ бармехезонданд.

Пӯлодхочаев сардорони босмачиёнро ба дастгоҳи идоракунӣ таъйин мекард. Бо онҳо созишнома ҳам баст. Атоуллохӯча ва Давлатмандбой 12-уми августи соли 1921 дар Балҷувон бо намояндагони босмачиёни Кӯлоб, Қаротегин, Дарвоз, Ҳисор ва Вахш шартнома бастанд, ки аз 8 модда иборат буд. Мувофиқи ин шартнома Артиши Сурх аз Бухорои Шарқӣ бароварда, ин вилоят ба ихтиёри босмачиён гузошта мешуд. Дар созишнома дар бораи нест кардани коркунони фаёли кумитаҳои инқилобӣ низ сухан мерафт.

Аз ҷумла, бо фармони сардорони босмачиён душманони Ҳокимияти Шӯравӣ аз маҳбасҳо озод ва унсурҳои дигари аксуинқилобӣ ба мансабҳои гуногуни шӯравӣ таъйин ва пешбарӣ шуданд. Дар асл ин шартнома барҳам додани Ҳокимияти Шӯравиро дар Бухорои Шарқӣ дар назар дошт. Тибқи ин шартнома тамоми Бухорои Шарқӣ аз қӯшунҳои русӣ тоза карда шуда, ба ҳайати ҳукумати марказӣ ва маҳаллии Бухоро бештар одамони бонуфузи аҳли дин бояд дохил карда мешуданд. 12 нафар фаёлони шӯравӣ, ки исму насабашон дар шартнома зикр шудаанд, ҷазо дода мешуданд, вагарна шартнома эътибор пайдо карда наметавонист.

Баъди вохӯрӣ Атоуллохӯча ба Бухоро баргашта, ба ҷойи худ Шохзодаро таъйин кард ва ӯ дастаҳои нави босмачиёнро дар водии Вахш ташкил намуд.

Дар ҳақиқат, баъди ин созиш муборизаи зиддишӯравӣ каме суст гардид. Қисмҳои “Экспедитсияи Ҳисор” ба Самарқанд бурда шуданд. Он қувваҳои ҳарбие, ки ба Бухорои Шарқӣ оварда шуда буданд, отряди Ҳисорро иваз карда наметавонистанд. Хулоса, неруҳои зиддишӯравӣ ҳамаҷониба тайёри дида, ҳучумро ба Душанбе сар карданд. Хучум 21-уми сентябри соли 1921 оғоз шуд. Иброҳимбек Душанберо ба муҳосира гирифта, талаб кард, ки гарнизон таслим шавад. Командири гарнизон Т.Морозенко, муовини ӯ Мухин ва консули генералии ЧШФСР дар Душанбе Нагорний шаҳрро ба муҳосира омода намуда, қосиди худро барои ёри талабидан ба гарнизони Файзобод фиристоданд. Сарбозони

гарнизон дар муддати 22 рӯз хучуми пайдархами Иброҳимбекро зада гардонданд. 14-уми октябр 100 нафар аскарӣ сурх аз гарнизони Файзобод ба ёрӣ расиданд ва Душанберо аз муҳосира озод карданд.

Ҳамон рӯзи 14 -октябр 100 нафар аскарӣ сурх бо ду пулемёт ба деҳаи Мазори Мавлоно ҳамла оварданд. Инро дида Иброҳимбек боз ба Душанбе ҳучум намуд, вале шикаст хӯрд ва Мазори Мавлоноро тарк кард.

Моҳи сентябри соли 1921 ба Бухорои Шарқӣ собиқ вазири мудофияи Туркия Анварпошшо омад. ӯ ҳуқуқи ба Бухоро омаданро бо ёрии Ҳукумати ҚХШБ гирифта буд. Дар тамоми Бухорои Шарқӣ то декабри соли 1921 Ҳокимияти Шӯравӣ фақат дар Душанбе боқӣ монда буду халос. Амир 9-уми декабр ба Иброҳимбек фармон дод, ки Душанберо забт намояд. Ҳамон рӯз дар Душанбе хиёнат ҳам шуд. Мутасадди фавкулодаи ҚХШБ дар Бухорои Шарқӣ Усмонхоча Пӯлодхочаев ба хотири командири гарнизон Т. Морозенко, муовини ӯ Мухин ва консули ҳарбии ҚШФСР дар Душанбе Нагорний базм орошт. Зимни суҳбат намояндагони Ҳукумати ҚХШБ Пӯлодхочаев, Алӣ Ризо, Фаррух Халил ва Дониёр хошанд Морозенко, Мухин ва Нагорнийро маҷбур кунанд, ки ба фармони беяроқгардонии гарнизон имзо гузоранд. Вале онҳо ба ин фармон имзо нагузоштанд. Бо фармони У. Пӯлодхочаев ин се нафар ҳабс карда шуданд. Баъди ин вай бо Алӣ Ризо аз ваколатҳои худ истифода бурда, дар беяроқкунии баталиони сеюми полки 7-уми гарнизони Душанбе иштирок кард. Аз амали Пӯлодхочаев ва Алӣ Ризо шахси номаълуме аз аҳолии шаҳр ба баталиони 2-ум хабар додааст. Аз ин рӯ, баталиони мазкур бонги хатар зада, ба ҷанг омода гардид ва аскарони беяроқшударо ярокнок карданд. Дар ҳамин ҳолат Иброҳимбек аз деҳаи Шохмансур ба Душанбе ҳамла овард. Ҷанг се рӯз давом ёфт. Гарнизони 550 - 600- нафара, ки аз чор тараф муҳосира шуда буд, беамон ҷангид. Иброҳимбек маҷбур шуд, ки ақиб нишинад. Дар катори онҳо аъзои Комиссияи фавкулодаи ҚХШБ дар

Бухорои Шарқӣ ҳам ба Афғонистон фирор карданд, аммо вазъияти Душанбе беҳ нагардид. Қувваҳои зиддишӯравӣ тамоми атрофи Душанберо зери назорат гирифтанд. Нагорний бо Анварпошшо ва Иброҳимбек мукотибаро сар кард. Дар охир босмачиён ваъда доданд, ки агар гарнизон рафтани хоҳад, роҳашро мекушоянд, ба шарте ки Душанберо тарк кунад. Ҳатто ваъда доданд, ки барои аспхояшон ӯму хошок ҳам медиҳанд. Ин воқеа 20-уми декабр ба вуқӯъ пайваст ва гарнизон ин талабро рад кард. Гарнизони Душанбе фақат баъди гирифтани фармон шаби 14 – 15-уми феввали соли 1922 шаҳрро тарк намуд ва 22-юми феврал ба Бойсун расид. Дар тамоми Бухорои Шарқӣ Ҳокимияти Шӯравӣ барҳам дода шуд. Анварпошшо даҳҳо табрикномаи мамлакатҳои хориҷӣ ва шахсони алоҳидаро қабул кард. Моҳи феввали соли 1922 ӯ ба Ҳукумати Шӯравӣ дар бораи аз ҳудуди ҶХШБ ва ҶМШС Туркистон баровардани кӯшунҳои Артиши Сурх ва ба расмият шинохтани давлати ташкилмедодагии ӯ ултиматум (талаби таҳдидомез) пешниҳод кард.

Анварпошшо ба Сурхондарё рафт. Дар он чо дастаи зиддишӯравии мулло Абдулкаҳҳор амал мекард. Қувваҳои зиддишӯравӣ аз омадани Анварпошшо рӯҳбаланд гардиданд. Ин рӯҳбаландӣ ва баҳамой вазъияти Бухороро зери хатар гузошт. Дар тамоми Осиёи Миёна ҳаракати зиддишӯравӣ авҷ гирифт.

### Луғат

**1. Экспедитсияи Ҳисор** - отряди ҳарби Ҳисорро меноманд, ки октябри соли 1920 барои сарнагун кардани амир Олимхон дар водии Ҳисор ва барпо намудани Ҳокимияти Шӯравӣ дар Бухорои Шарқӣ аз тарафи Ҳукумати ҶХШБ аз ҳисоби кӯшунҳои худ ва Русияи Шӯравӣ таъсис дода шуда буд.

**2. Комиссияи фавқулодаи диктаторӣ (КФД)** – мақомоти ҳокимияти буд, ки онро КИМ-и Ҷумҳурии Бухоро марти соли 1922 дар Бухорои Шарқӣ таъсис дода буд. Вазифаи он татбиқи ҳама қарордодҳои Ҳукумати Бухоро ва агар лозим ояд, қабули қонунҳои наву бекор кардани қонунҳои пештара буд. Ин комис-



сия доимӣ буда, ҳайати он тез-тез иваз карда мешуд ва ҳафтае як маротиба ба ҳукумат гузориши хаттӣ меод. КФД дар асл як навъи ҳокимияти мухтор ҳам буд. Ба ҳайати он мақомоти хоҷагӣ, харбӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ, судӣ, маъмурӣ ва ғайра дохил буданд.

#### **Савол ва супоришҳо:**

1. Шарҳи ҳоли Иброҳимбекро нақл кунед.
2. Амалиётҳои ҳарбии соли 1922 –и Иброҳимбекро нақл кунед.
3. Анварпошшо кист ва чӣ хел ба Бухорои Шарқӣ омад?
4. Дар бораи ибтидои фаъолияти Анварпошшо дар Бухорои Шарқӣ чиро медонед?
5. Раванди таъсисёбии маъракаи муборизаи зидди Анварпошшоро шарҳ диҳед.

### **§ 14. МАЪРАКАҶОИ ЗАРБАЗАНИИ ЗИДДИ АНВАРПОШШО ВА БОСМАЧИГАРӢ ДАР СОЛҶОИ 1922 – 1923**

**Ташкили маъракаи мубориза бар зидди Анварпошшо.** Ҳукумати умумииттифоқӣ январи соли 1922 масъалаи таъсиси Комиссияи фавқулодаи диктаторӣ оид ба қорҳои Бухорои Шарқӣ, феввали соли 1922 масъалаи ба ҳайати ҲҚР(б) қабул шудани ҲҚ Бухоро, 20-уми апрели соли 1922 масъалаи “Дар бораи fronti Туркистон”-ро, инчунин чорабиниҳои табдил додани Бюрои Сиёсии туркистони ҲҚР(б) ба Бюрои осиемиёнагии ҲҚР (б) ва майи соли 1922 ташкил ёфтани корпуси 13-уми тирандозро аз ҳайати қисмҳои ҳарбии беҳтарини Русияи Шӯравӣ (аз ҷумла, Армияи якуми савораи Будённий ва дивизияи 25-ми Чапаевӣ) муҳокима намуда, қарорҳои дахлдор қабул карда буд. Ин ҳама чорабиниҳо буданд, ки дар миқёси Осиёи Миёна то он рӯз ҳамто надоштанд. Ин тадбирҳои маъракаи аввалини мубориза бар зидди босмачигарӣ номида шуданд, ки дар асл мубориза бар зидди Анварпошшо буданд.

Қувваҳои зиддишӯравӣ ҳам бекор нанишастанд. Ба Анварпошшо муяссар гардид, ки қӯшуни 20-ҳазораи босмачиёнро ба тариқи аврупоӣ созмон диҳад. Қӯшунҳои

зиддишӯравӣ акнун ситод (штаб), хадамоти интендантӣ (танзими кӯшун) ва госпиталию лазаретӣ, ақибгохиро дошт. Ин шуъбахоро Орипов, Алӣ Ризо, Сурайё, махсуми Фузайл, Ҳасан, Дониёр, эшони Султон сардорӣ мекарданд. Ситоди Анварпошшо дар байни шаҳракҳои Бойсуну Юрчӣ чойгир буд. Бо ташаббуси ӯ дар деҳаи Қарасу анчумани муллову эшонҳо ва сардорони дастаҳои зиддишӯравӣ даъват шуда буд. Анчуман “ғазавот”- чанги зиддишӯравиро эълон кард.

**Маъракаи якуми зарбазанӣ ба босмачигарӣ.** Ташаббуси чангиро Артиши Сурх ба дасти худ гирифт. Аввали моҳи июли соли 1922 ба дастаҳои зиддишӯравии атрофи шаҳри Бухоро, ки ба онҳо Абдуқаҳҳору Дониёр сардорӣ мекарданд, зарба зада шуд. Дониёр шикаст хӯрда, ба Анварпошшо ҳамроҳ шуд. Қӯшунҳои корпуси 13-ум ба ду қанот – чап ва рост тақсим шуда буданд. Қаноти рост мебоист бо сардории Никитин ба воситаи Шеробод – Кокайтӣ – Тирмиз – Қубодиён – Қўрғонтеппа - Кўлоб то ба Балчувон ва қаноти чап аз Бойсун бо сардории Я. М. Мелкумов ба Дехнав - Ҳисор - Душанбе - Кофарниҳон - Файзобод ва то ба Балчувон мебаромаданд. Дар ҳайати қаноти чап гурӯҳи ҳарбие аз Самарқанд ба сӯи Панҷакент ва Мастҷоҳ ҳаракат намуда, сарғаҳи Зарафшонро аз босмачиён озод мекард. Мақсад он буд, ки нагузоранд, то босмачиён пароканда шаванд ва ё ба хориҷа гурезанд. 15-уми июл қанотҳои рости чапи қӯшунҳои шӯравӣ ба ҳаракат даромаданд. Анварпошшо дар атрофи Бойсуну Кафрийон муқобилати сахт нишон дод, вале истодагарӣ карда натавонист. Қӯшунҳои шӯравӣ 16-уми июн Миршодӣ ва 17-уми июн Дехнаву Юрчиро ишғол карданд. Анварпошшо бошад, ба воситаи гузаргоҳи дараи Тангимуш ба водии Сурхон ақиб нишаст ва аз вазири ҳарбии Афғонистон ёри иловагӣ пурсид. Сабаби асосии мурочиати Анварпошшо ба вазири ҳарбии Афғонистон Нодирхон найрангҳои Иброҳимбек буд. Дар асоси ин талаб ҳукумати Афғонистон дар муддати моҳҳои июн ва июл ба Анвар 800-нафар афғонро фири стода буд. 18-19 ва 20-уми июн дар атрофи деҳаи Сариосиё

ва соҳили дарёи Тӯпаланг чангҳои сахт ба вуқӯъ омаданд ва ба Анварпошшо талафоти зиёде расонида шуд. 30-юми июни соли 1922 ҳукумати ҶХШБ ба ҳукумати Афғонистон нотаи эътирозӣ фиристод. Дар он кайд шуда буд, ки ёриро ба Анварпошшо қатъ намояд. Аз муваффақиятҳои ибтидои амалиёти худ истифода карда, қаноти рости кӯшунҳои корпуси 13-ум 1-уми июл сарҳадро бо Афғонистон дар водии Вахш то Саройкамар баст, то ки кӯшунҳои Анварпошшо ба Афғонистон нараванд ва кӯшунҳои Афғонистон ба Бухорои Шарқӣ наоянд. Қаноти чапи корпус бошад, 1-уми июл Регар, Ҳисор ва Қӯрғонтеппаро ишғол кард. Чанги сахт дар деҳаи Арғамчини Қаратоғ шуд. Анварпошшо кӯшиш кард, ки Душанберо Ҳимоя намояд ва ба ин тайёри дид, вале онро Ҳимоя карда натавонист. 14-уми июли соли 1922 кӯшунҳои шӯравӣ баъди задухӯрди начандон калон Душанберо ишғол карданд. Кӯшуни Анварпошшо пароканда шуд. Дастаҳои зиддишӯравии Мастҷох бо сардории Раҳмондодхоҳ ба қаторкӯхҳои Ҳисор, босмачиёни Қаротегину Дарвоз бо сардории маҳсуми Фузайл ва эшони Султон ба тарафи Янгибозор ва боқимондашон бо сардории Анварпошшо ба тарафи Кӯктош ва водии Лақай парешон шуданд. Иброҳимбек Анварпошшоро дар Кӯктош гузошта, худаш ба кӯхҳои Рангон баромада рафт. Анварпошшо ба воситаи ағбаи Фаҳробод ба водии Вахш ворид гардида, хост Қӯрғонтеппаро ишғол намояд, вале аз тарафи полки 15-уми савора зарбаи сахт хӯрда, роҳи Сангтӯдаро пеш гирифт. Тактикаи чангии ўро пай бурда, полки савораи 16-ум пеш аз вай ба Сангтӯда расид. Анварпошшо бо 5 ҳазор сарбоз ба Сангтӯда шитофт, вале гурӯҳи сарбозони Давлатмандбой ба оташфишони кӯшунҳои шӯравӣ тоб оварда натавониста, қафо гашт. Аз ин истифода бурда, кӯшунҳои шӯравӣ ба қаноти чапи кӯшунҳои Анварпошшо зарба заданд ва вай истодагарӣ карда натавониста роҳи Балҷувонро пеш гирифт. Аммо ба ў мӯяссар гардид, ки кӯшунҳои парокандагаштаи худро ҷамъ оварад ва ба муҳорибаи навбатӣ омода гардад. 17–19-уми

июли соли 1922 дар Балчувон чанги сахт шуд ва Анварпошшо шикаст хӯрд. 20-уми июл Балчувон ишғол карда шуд. Барои задухӯрди Балчувон полки савораи 15-ум номи полки балчувониро гирифта буд. Анварпошшо бо 500 нафар сарбозаш, ки аксаран афғон буданд, ба тарафи деҳаи Обдара ақибнишинӣ карда, дар айни замон нақшаи фирори худро ба Афғонистон таҳия намуда, 4-уми августи соли 1922 кӯшиш кард, ки сафҳои лашкари шӯравиро рахна карда, ба воситаи Баҳорак ба хориҷа равад, вале натавонист. Полки 16-ум, ки дар сари роҳи ӯ қарор дошт, ба ҳучум гузашт. Анварпошшо баъди панҷумин дафъа захмдоршавиаш ҳалок шуд. Давлатмандбой ҳам кушта шуд. Ба як гурӯҳ босмачиён муяссар гардид, ки аз муҳосира бароянд, вале онҳо ҳам шикаст хӯрданд. Бо ҳамин ба фаъолияти босмачигарӣ бо сардории Анварпошшо хотима дода шуд. 19-уми августи соли 1922 иҷлосияи КИМ-и умумибухороӣ ахборро дар бораи маҳви Анварпошшо шунида, миннатдории худро ба Артиши Сурх баён кард. Мочарои Анварпошшо ба охир расида бошад ҳам, чанги шаҳрвандӣ ба охир нарасида буд. Акнун ба арсаи сиёсӣ сарварони маҳаллӣ баромаданд. Иброҳимбек қисми зиёди ноҳияҳои имрӯзаи Рӯдакӣ, Ёвон, Абдурахмони Ҷомӣ; маҳсуми Фузайл ва эшони Султон Қаротегину Дарвозро зери назорати худ гирифта буданд.

Баъди шикаст додани Анварпошшо қӯшунҳои шӯравӣ ба маҳв сохтани Иброҳимбек сар карданд. Вале вазъияти ҳарбӣ баъди ба Бухорои Шарқӣ омадани афсари Туркия - Сомӣ тағйир ёфт.

**Маъракаи дуҷони зарбазанӣ ба босмачигарӣ ва ба охир расидани чанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон.** Бо ташаббуси Англия баъди шикаст хӯрдани Анварпошшо дар Кобул дар



Анварпошшо

хузури Олимхон чамъомаде баргузор гардид, ки дар он сардорони босмачиён ва ташкилотчиёни он аз тарафи Афғонистон Муҳаммадэшон ва Эшонқозӣ, аз Тошканд- қозӣ Қузуд ва Азимафандӣ, аз Фарғона Қориафандӣ, аз Бухоро Усмонхоча Пӯлодхочаев ва Ориф Ҳомид, аз туркманҳо Мулломуҳаммад иштирок доштанд. Ин чамъомад дар хайати Олимхон, У.Пӯлодхочаев, Қориафандӣ ва намояндагони ҳукуматҳои хориҷӣ маркази роҳбарии босмачигарию дар Осиёи Миёна ташкил дод ва инчунин Сомиро, ки яке аз ёварони асосии Анварпошшо буд, сардори босмачиёни Осиёи Миёна эълон кард. Моҳи октябри соли 1922 Соми ба воситаи Қалъаихум ба Дарвоз омад. Ӯ рақобати эшони Султон ва махсуми Фузайлро ба манфиати худ истифода кард. Бештар бартарии махсуми Фузайл Сомиро водор кард, ки тарафи вайро гирад. Бо супориши Соми Фузайл ба Дарвоз лашкар кашида, эшони Султон ва бародараш эшони Сулаймонро ба қатл расонида, худро мири Қаротегину Дарвоз эълон кард. Дар навбати худ Фузайл Сомиро ҳамчун вориши Анварпошшо эътироф намуд ва дастаи 500 - 600-нафараи худро бо сардории бародараш Саъдон ҳамроҳи Соми ба водии Кӯлоб фиристод. Саркардаҳои босмачиёни Кӯлоб сараввал Сомиро эътироф накарданд. Вале баъди ба зани бевамондаи Давлатмандбой хонадор шудану номи худро ба Салимпашшо тағйир доданаш босмачиёни водии Кӯлоб ӯро эътироф карданд. Моҳи декабри соли 1922 Салим Кӯлобро дар муддати 15 рӯз ба муҳосира гирифт. Захираи тирҳои сарбозони горнизон тамом шуда истода буд. Дар ҳамин ҳолат фармондеҳи гарнизон Голтсев ба аскарӣ қаторӣ Абдулназар фармон дод, ки пинҳонӣ гарнизонро тарк карда, хабари воқеаро ба гарнизони Кангурт расонад. Вале Салимпашшо бо ҳучумҳои пай дар пай тавонист, ки гарнизони 60 - 70-нафараро маҳв сохта, Кӯлобро ишғол намояд. Вай аскарони сурхи боқимондаи бетиру маҷрӯхро ба қатл расонид, вале дар Кӯлоб истодагарӣ карда натавонист, чунки Абдулназар ба Кангурт расида, воқеаро ба аскарони полки 15-ум дер бо-

шад ҳам, расонда тавонист. Полки 15-уми савора Салимпошшоро аз Кӯлоб ронд. Баъди ин шикаст Салимпошшо ба водии Ҳисор равона шуд. Дар ағбаи Фахробод чанги сахте рӯй дод ва ӯ ба водии Ҳисор фуromaда натавонист. Ӯ баъди забти Қӯрғонтеппа (феврaли соли 1923) ба деҳаи Шӯрени Эсанбой омад ва Иброҳимбек ҳам ба итоати ӯ даромад.

Дар ин чо ӯ чамъомади сардорони босмачиёро гузаронида, аз ҳамин деҳа фармонҳои худро ба ҳар тараф фиристодан гирифт.

Баъд аз чунин омодагиҳо Салимпошшо Иброҳимбекро дар водии Ҳисору Вахш гузошта, худ ба тарафи Ғузору Қарши ҳаракат кард. Мақсади ин ҳаракат аз он иборат буд, ки ба вай қувваҳои зиддишӯравии Бухорои Марказӣ ва Ғарбӣ ҳам ҳамроҳ шаванд. Ӯ барои бар зидди Ҳокимияти Шӯравӣ бархезонидани мардум ба деҳаҳои атрофи Самарқанд ҳучум кард. Дар вақти ҳучум бо забони русӣ ҳарф мезаданд, то ки нафрати мардумро нисбати русаскарҳо ба вучуд оваранд. Вале сардорони босмачиён хато карданд. Акнун мардуми таҳҷой ба найрангу фиребҳои саркардаҳои ҳаракати зиддишӯравӣ сарфаҳм мерафтагӣ шуда буданд. Дигар ин ки дар байни аҳоли тамоюли ба тарафи шӯравӣ гузаштан сар шуда буд, ки яке аз муваффақиятҳои калони мубориза бар зидди қувваҳои зиддишӯравӣ буд. Ба Салимпошшо муяссар нагардид, ки қувваҳои зиддишӯравии Бухорои Марказӣ ва Ғарбиро муттаҳид намояд. Дар моҳи март Салимпошшо дар водии Қарши шикасти қатъӣ хӯрд ва як қисми сарбозонаш аз итоати ӯ баромаданд. Дар ҳамин вазъият Иброҳимбек боз шахсияти рақами аввал гардид. Баъди воқеаи Қарши Салимпошшо кӯшиш кард, ки ба сарҳад барояд, вале дар Келиф шикаст хӯрда, маҷбур шуд, ки ба водии Ҳисор гурезад. Ин ноқомии рақобати байни қӯрбошиҳоро барои аввалин шудан зиёд карда буд. Дар нимаи дуоми моҳи май Салимпошшо қӯрбошиҳои Боботоғ, Хонақоҳ, Файзободро ба Лақай даъват намуд ва ҳамаи онҳоро ба соҳили чапи дарёи Вахш бурд. Ин дар вазъияте буд, ки Иброҳимбек барои ба худ



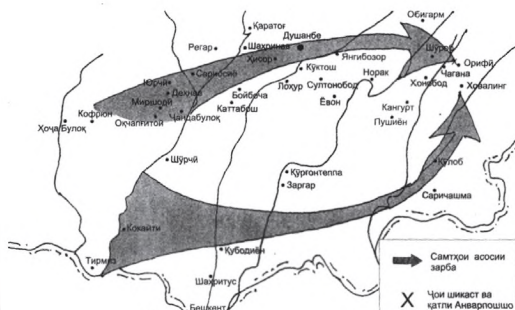
тобеъ кардани кӯрбошихо имконияти бештаре дошт. Аввалан, дар ихтиёри ӯ то 5 ҳазор чангиён буданд. Сониян, то ҳол Иброҳимбек шикасти сахт нахӯрда буд. Зиддияти байни Салиму Иброҳимбек аз як тараф, байни Иброҳимбеку маҳсуми Фузайл аз тарафи дигар нагузошт, ки тамоми дастаҳои босмачиён муттаҳид шаванд. Аввали моҳи июн задухӯрди охирин бо Салимпашшо ба вуқӯъ пайваст. Дар деҳаи Аулкик Иброҳимбек полки дуҷуми савораи Туркистонро муҳосира кард. Ба ин деҳа Салимпашшо ҳам бо ду ҳазор сарбоз омада буд. Ҳар ду сардор ҳамдигарро тарсониданӣ буданд. Фармондеҳи полк Панкеев зиддияти онҳоро истифода бурда, ба тарафи дастаҳои Иброҳимбек ҳамла овард. Полки якуми савора бо сардории Мелников бошад, аз ақиби кӯшунҳои Салим баромада, зарба зад. Иброҳимбек ва Салим шикаст хӯрданд. Онҳо дар муҳорибаи Гулибулок, Бешбулок, Аулкик ва гузаргоҳи Қизилқалъа (18 - 21- майи соли 1923) зиёда аз 800 нафарро талаф доданд. Баъди чандин шикастхӯриҳои дигар Салимпашшо 15-уми июли соли 1923 ба воситаи гузаргоҳи Хирманҷой ба Афғонистон фирор кард. Дастаи 1,5-ҳазорнафараи Иброҳимбек низ ба гурӯҳҳои хурд тақсим шуда, дар Боботоғ, Лақай ва Вахш парешон шуданд.

**Шикаст хӯрдани Фузайлмаҳсум ва ба охир расидани чанги шахрвандӣ дар Бухорои Шарқӣ.** Моҳҳои июл - августи соли 1923 Қаротегин ва Дарвоз озод карда шуданд. Барои озод кардани Қаротегину Дарвоз экспедитсияи маҳсус ташкил дода шуда буд, ки бо номи “Отряди экспедитсионии харбӣ, сиёсий-иқтисодӣ ва фарҳангӣ” маълум аст. Экспедитсия ду марказ дошт: Файзобод ва Ҷиротеппа. Ба гурӯҳи ҷиротеппаги Е.Н.Шветсов фармондеҳӣ мекард. Ӯ инчунин фармондеҳи гурӯҳи самарқандии экспедитсия ҳам буд. Фармондеҳи гурӯҳи файзободӣ Баранов буд.

Шветсов босмачиёни сарғаҳи Зарафшонро торумор намуда, ба воситаи гузаргоҳи Дубурса ба соҳили дарёи Сор-



буғ фаромад. Дар дашти Хирсун ва Сиёҳдара Холбӯтаро шикаст дода, деҳаи Шингиличро ишғол намуд.



**Харитаи амалиёти зидди дастаҳои Анваршошо  
(июн-август с. 1922)**

Баранов бошад, махсуми Фузайлро дар Обигарм шикаст дода, деҳаҳои тарафи рости Вахш (Алигалабон, Сичароғ, Чорсада, Пумбачӣ) ва 29-уми июл Фармо озод намуд. Барои Фарм ҷанги саҳти 6-соата шуд. Махсуми Фузайл ба Чилдара ва Тавилдара қафо нишаста, ба Қалъаиҳум гурехт. 11-уми август қўшунҳои экспедитсия Қалъаиҳумро ишғол карданд. 12-уми август Фузайл Махсум дар наздикии Балчувон шикаст хӯрда, ҳамроҳи бародараш Саъдон ба Афғонистон гурехт. Моҳҳои сентябр - октяри соли 1923 Иброҳимбек боз қувваҳои зиддишӯравиро муттаҳид карда, бо дастаи 5000-нафарааш дар Ёвону Даҳанакик амалиётро сар кард. Дар задухӯрдҳои Ёрта, Қайнар, Норин, Ҷончиқ шикаст хӯрда, зиёда аз 1000-нафар босмачиро аз даст дод. Маҳз дар ҳамин давра қўшунҳои шӯравӣ нисбат ба босмачиён баргариӣ зиёд доштанд. Дар ҳайати қўшунҳои шӯравӣ дар Бухорои Шарқӣ 5832 аскар бо 222 пулемёт амал мекарданд. Дар задухӯрди Ҷончиқ Иброҳимбек бо дастаи 3800-нафараи саворагонаш, ки дар ихтиёрашон 6 пулемёти дастӣ ва тақрибан 20 автомати англисӣ доштанд, қўшунҳои 1520-нафараи шӯравиро, ки 800 нафарашон шамшеру 720 нафарашон милтиқ ва 5 дастгоҳи пулемётӣ, 16 пулемёти дастӣ доштанд, ба муҳосира гирифт, вале оқибат шикаст хӯрд. Моҳи декабри соли 1923 дар Бухорои Шарқӣ камтар аз 1,5 ҳазор босмачӣ

боқӣ монда буду халос. Ҳамин тариқ, маъракаи дуҷуми зарбазанӣ, ки зидди Салимпӯшо тайёр карда ва гузаронида шуда буд, бо шикасти дастаҳои калони босмаҷиёни тамоми Бухорои Шарқӣ ба анҷом расид. Бо ҳамин ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон ба охир расид. Аммо амалиётҳои зиддишӯравӣ ҳоло давом меёфт. Дастаҳои зиддишӯравӣ ба дастаҳои ғоратгарон табдил ёфта, хусусияти сиёсии худро гум карда буданд.

### Лугат

**1. Маъракаи зарбазанӣ** - истилоҳи ҳарбии солҳои 20-уми асри XX аст, ки онро ҳарбиёни шӯравӣ дар рафти ҷанги шаҳрвандии солҳои 1918-1923 истифода кардаанд ва барои он маъракаи ном гирифта буд, ки зидди босмаҷигарӣ ҳама қувваҳои низомӣ (ҳарбӣ, милиса, прокуратура, қисмҳои махсус), ташкилотҳои ҷамъиятию сиёсӣ (ҳизб, иттифоқи касаба, дастаҳои ҷангии ихтиёрӣ, вазоратҳои соҳавӣ) ва аҳолиро сафарбар карда буданд.

**2. Экспедитсияи Қаротегин** – ҳайати ҳарбӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангиеро мегӯянд, ки соли 1923 Ҳукумати Ҷумҳурии Халқии Шӯравии Бухоро ва ҶШФСР барои барҳам додани дастаҳои босмаҷиёни водии Қаротегин ва мустаҳкам намудани Ҳокимияти Шӯравӣ дар ин минтақа таъсис дода буд. Экспедитсия амалиёти ҷангии худро аз Файзобод ва Мастҷоҳи Кӯҳӣ миёнаи тобистони соли 1923 сар карда, 15-уми октябри соли 1923 анҷом дод.

### Саволҳо

7. Шарҳи ҳоли Фузайлмаҳсумро нақл кунед.
2. Салим кӣ буд ва дар бораи ӯ чӣ медонед?

## § 15. САБАБҲОИ ҒАЛАБАИ ҲОКИМИЯТИ ШҶРАВИ ВА ШИКАСТИ БАРОМАДҲОИ ЗИДДИШҶРАВИ ДАР ДАВРАИ ҶАНГИ ШАҲРВАНДИ

Манфиати захматкашонро тарафдорӣ ва ҳимоя кардани Ҳокимияти Шӯравӣ. Чӣ тавре аз муқовимати қувваҳои бо ҳам зид маълум гардид, Ҳокимияти Шӯравӣ дар ҳама ҳолат ба қарору эълומияи худ нисбат ба меҳнаткашон содиқ монд. Дар рафти ҷанг босмачиён худро «ҳимоятгари мусулмонон, мучоҳид, дар ҳимояи дину имони мусулмонон» эълон намуда, дар амал ба ғорати мардум даст заданд, дар ҳеҷ ҳолат ба бенавоёну камбағалон ёрӣ надоданд. Фақат Ҳокимияти Шӯравӣ ва аскарони сурхи шӯравӣ ба ёрии онҳо омаданд, онҳоро аз ғорат гардидан начот дода, дар киштукори зироат, хочагидориашон ёрӣ медоданд. Ҳатто ҳиссаи хӯрокашонро бо ғоратшудаҳо тақсим мекарданд. Ҳукумати Шӯравӣ дар аксари ҳолатҳо деҳқонро аз андоз озод карда баъдан бо тухмию асбоби корӣ таъмин мекард. Ҳарбиён бошанд, дар вақти киштукору ғунучини ғалла ба деҳқонон ёрӣ мерасониданд, ҳашарҳо ташкил медоданд.

Ҳукумати Шӯравӣ дар барқарор кардани хонаҳои оташзада, пулу сардобаҳои вайрон кардашуда иштирок мекард. Деҳқонҳою деҳаҳои оташзадаро ба ҳимояи худ мегирифт. Барои ҳимояи деҳаҳои наздичабҳавӣ қувваи ҷудо мекард. Ҳамаи ин амалҳои Ҳокимияти Шӯравӣ аҳолиро ба худ ҷалб ва аз босмачиҳою босмачигарӣ дур месохт.

Таърих ёд дорад, ки Ҳокимияти Шӯравӣ ба деҳқонони ҷабридаи водихои Ҳисору Вахш, Данғараю Кӯлоб барои аз гуруснагӣ баромаданашон бо ғаллаи тухмӣ ёрӣ расонидааст. Ҳокимияти Шӯравӣ сиёсати дастгирии деҳқонони камбағал ва муборизаи зидди деҳқонони бойро, ки босмачиёноро дастгирӣ мекарданду ёрӣ медоданд, пеш гирифта буд.

Дар ин давра ёрии ҳарбӣ, сиёсӣ ва иқтисодии Русияи Шӯравӣ аз аҳамият ҳолӣ набуд. Дар қисматҳои асосии Тоҷикистон қўшунҳои Русияи Шӯравӣ амал мекарданд, ки қувваи асосии ҳимояи осоиштагии аҳолии маҳаллӣ буданд.

Бо туфайли Русияи Шӯравӣ чомеаи ҷаҳонӣ ҳам барои маҳви босмачигарӣ ёрӣ додааст. Таърих ёд дорад, ки бисёр халқҳои меҳнаткаши ҷаҳон бо шиорҳои «Аз Русияи Шӯравӣ даст кашед» зидди ҳукуматҳои худ ба кӯчаҳо баромаданд ва тавонистанд, ки кӯшунҳои худро аз Русия бароваранд. Масалан, заҳматкашони Англия тавонистанд, ҳукуматашонро водор кунанд, ки кӯшунҳои худро аз Закаспий ва Кавказ берун кунанд.

Сабаби дигари ғалаба аз болои босмачигарӣ сиёсати пешгирифтаи Ҳокимияти Шӯравӣ нисбат ба босмачиён ва босмачигарӣ буд. Ҳокимияти Шӯравӣ босмачиёни қаторӣ ва баъзе кӯрбошиҳои ихтиёран таслим мешудагиро авф карда, ба онҳо ва аҳолии деҳаҳои ғоратшуда ёрӣ дод, деҳқонро аз ҳучумҳои ногаҳонӣ ва садди роҳи корҳои саҳроии онҳо шудани унсурҳои зиддиинқилобӣ ҳимоя кард.

**Ба гуфтаҳои худ риоя накардани роҳбарияти ҳаракати босмачигарӣ.** Сабаби асосии шикасти ҳаракати зиддишӯравӣ, пеш аз ҳама, ба тухмат ва дурӯғ асос ёфтани ақида ва амали босмачигарӣ буд. Ин тухмат, пеш аз ҳама, дар ақидаи гӯё Ҳокимияти Шӯравӣ ҳукумати кофирон аст муслмонро аз дин, урфу одат ва забонашон маҳрум месохта бошад, зоҳир шуда буд.

Идеологҳои ҳаракати зиддишӯравӣ бардурӯғ ақидаеро паҳн мекарданд, ки гӯё шиорҳои шӯравӣ-болшевикии «Баробарӣ», «Бародарӣ», «Дин аз давлат озод мебошад», «Дӯстӣ» ҳама дурӯғанд ва онҳо дар ибтидо тавониста буданд, ки қисми асосии аҳолии деҳотро ба тарафи худ кашида, зидди Ҳокимияти Шӯравӣ ҳезонанд, аммо аз аввал Ҳокимияти Шӯравӣ содиқ будани худро ба шиору эълomiaҳояш собит кард. Ҳокимияти Шӯравӣ, аскарони сурх, болшевикҳо ба ақидаю эълomiaҳои худ содиқ монда, дар зиндагӣ онҳоро амалӣ месохтанд.

Босмачиён барои ҳимояи худ аз хиёнат ба халқу дини худ даст намекашиданд. Ҷону дини аҳолии осоишта барои босмачиён ҳеч қурбе надошт. Адлу инсоф нисбати аҳолии

осоишта умуман истифода намешуд. Охири лӯқмаи хӯрок, афзори корӣ, воситаи нақлиёт ва ҳатто фарзанди деҳқон моли шахсии босмачиён ҳисобида мешуд. Ҳатто ҷони аҳолии минтақаҳои долу зарби ҷангӣ моли босмачиён гардида буданд. Онҳо аҳолиро ҳамчун сипари худ истифода мебуданд.

Бадтарин андешаи саркардаҳои ҳаракати зиддишӯравӣ, хиёнат ба халқу ватан буд. Онҳо тайёр буданд, ки «озоди» худро ба ҳар хоҳишманди соҳиби ин диёр шудан фурушанд. Бинобар ин, сабабҳои шикастхӯрии ҳаракати зиддишӯравиро бо ин ҷанд хулоса баён кардан мумкин аст:

– тафовути гуфтор бо рафтор. Босмачиён худро ҳомии халқу ислом эълон карданду даст ба қатли мусулмонону ғорати халқ заданд;

– фиреб додани босмачиёни қаторӣ. Саркардаҳои босмачигарӣ гӯё онҳоро барои ҳимояи дину имон даъват карданд. Ин дурӯғу фиреб тез ошкор гардид ва ҳаракати босмачигарӣ суст шудан гирифт;

– рақобати байни сардорони босмачигарӣ барои ҳокимияти марказию маҳаллӣ, ки босмачигарию аз муттаҳидшавӣ дур кард;

– ҳақ будани муборизаи Ҳокимияти Шӯравӣ барои нигоҳ доштани диктатураи пролетарӣ ва ҳамаи он чизе, ки сабаби ғалабаи Инқилоби сотсиалистӣ гардида буданд.

Ҳамин тариқ:

– ҷанги шаҳрвандӣ солҳои 1918-1923-ро дар бар гирифта, дорои хусусиятҳои худ буд; ин ҷанг мақсад ва заминаи худро дошт;

– қувваҳои бо ҳамдигар размкунанда аз ҳар ду тараф аз берун идора мешуданд;

– қувваҳои бо ҳамдигар размкунанда баҳри ҳадафҳои сиёсии низомҳои сиёсӣ (сотсиализми наваталдид ва капитализм) мечангиданд.

Дар масъалаи даврабандӣ бошад, ҷанги шаҳрвандии солҳои 1918 – 1923-и Тоҷикистон се давраро дар бар мегирад: а) соли 1918 - охири соли 1920; б) тобистони соли 1921 – тирамоҳи соли 1922; в) тирамоҳи соли 1922–тирамоҳи соли 1923.

Дар давраи якум ҷанг танҳо шимоли Тоҷикистон ва Бадахшонро фаро гирифта буду тақдирӣ он аз ғалаба ё шикасти Ҳокимияти Шӯравӣ ва Русия вобаста буд.

Давраи дуум тобистони соли 1921 - тирамоҳи соли 1922-ро дар бар гирифта, самти асосии ҷанг зидди Анварпошшо равона шуда буд. Дастаҳои Иброҳимбек, Фузайл, эшони Султон, Ғаюрбек ва босмачиёни шимоли Тоҷикистону ҳатто туркманҳо дар ҳамин давра фаъл гардиданд, ки инро баъзеҳо бо омадани Анварпошшо алоқаманд мекарданд, вале ин омили асосӣ набуд. Омилӣ асосӣ мазҳабу дин буда, тоҷик асосан баҳри ҳимояи дину мазҳаб ва оилаи худ бархоста буд. Анварпошшо ба он ҷанбаи сиёсӣ доду халос.

Дар давраи сеюм Салимпашшо сабаби фаълшавии босмачигарӣ гардид, чунки ӯ меҳост маҳз қувваҳои зиддишӯравиро муттаҳид созад. Ин қувваҳо танҳо ҳадафи сиёсӣ доштанд. Ҳадаф барқарор кардани ҳокимияти амирӣ буда, ҳимояи ислому мусулмонон шиор гашта буд.

#### **Савол ва супориш:**

1. Дар бораи амалиёти Иброҳимбек нақл кунед.
2. Маъракаи муборизаро бар зидди Анварпошшо ва Салимпашшо шарҳ диҳед.
3. Давраҳои асосии ҷанги шаҳрвандиро номбар кунед.
4. Сабабҳои асосии ғалабаи шӯроҳоро аз болои босмачигарӣ шарҳ диҳед.
5. Сабабҳои шикастхӯрии ҳаракати зиддишӯравӣ кадомҳоянд?
6. Сабабҳои асосии ғалабаи Ҳокимияти Шӯравиро дар ҷанги шаҳрвандӣ номбар кунед.
7. Оё босмачиён қаҳрамонанд?
8. Оё босмачиён душмани халқи худ буданд?

## **§ 16. ВАЗЪИЯТИ ИҚТИСОДИИ ҶУМҲУРӢ ДАР ДАВРАИ ҶАНГИ ШАҲРВАНДӢ**

**Сиёсати иқтисодии Ҳокимияти Шӯравӣ.** Сар задани ҷанги шаҳрвандӣ вазъи иқтисодии мамлакатро тамоман тағйир дод. Зарур омад, ки муваққатан аз татбиқи он қарорҳою чо-

рабинихое, ки барои амалӣ гардонидани сиёсати иқтисодии Ҳукумати Шӯравӣ нигаронида шуда буданд, худдорӣ карда шаванд. Ҷанг вазифаҳои нави сиёсати иқтисодии мамлакатро тақозо кард. Дар саноат Давлати Шӯравӣ аз сиёсати ҷорӣ намудани назорати коргарӣ аз болои истехсолот ва тақсимооти маҳсулоти истехсолшуда ба феврал миллӣ кардани корхонаҳое, ки аҳамияти стратегӣ-ҳарбӣ доштанд, гузашт. Дар асоси қарори Шӯрои уезди Хучанд аз 24-уми март соли 1918-ум нӯҳ заводи пахтатозакунӣ, заводҳои собунпазии дар шимоли Тоҷикистон буда миллӣ карда шуданд. 27-уми март барои ба қор андохтани ин заводҳои миллишуда Шӯрои Хучанд дар бораи мусодираи захираи пахтаи анборҳои савдогарон қарор қабул кард. Моҳи сентябр саноати чарм ва моҳи майи соли 1919 корхонаҳои чармгарӣ, шаробкашӣ, биноҳои маъмурии ба бонкҳои идораҳои қони нафти “САНТО”, қонҳои ангишти Сулукта ва Шӯроб тааллуқдошта миллӣ карда шуданд. Аз ҳамаи корхонаҳои миллишуда танҳо роҳи оҳани Хучанд ва тамоми муассисоти ба он марбут пурра қор мекард. Шабакаи роҳи оҳани Хучанд ба душвории зиёди сӯзишворӣ нигоҳ накарда, борҳои ҳарбӣ хоҷагӣ ва мусофиронро мекашонд. Устохонаҳои роҳи оҳан хуб қор мекарданд. Онҳо баробари қори асосии худ ба таъмири яроқи аслиҳа низ машғул буданд. Қонҳои ангишти Шӯробу Сулукта ва нафти “САНТО” ба ғайр аз мавсими зимистон қариб, ки пурра қор мекарданд. Заводҳои пахтатозакунӣ, мевахушккунӣ, шишабарорӣ қариб, ки қор намекарданд. Баъзеи онҳо фақат аз соли 1923 ба қор шурӯъ карданд. Ин буд, ки нархи маҳсулоти саноатӣ хеле баланд рафт ва таъмини аҳоли бо ашёи зарурии хоҷагӣ ба зиммаи корхонаҳои ҳунармандӣ афтид. Ҳукумати Шӯравӣ дар барқарор намудани саноати ҳунармандӣ ёрии моддии худро дар шакли ашёи хом ва қарзи дарозмуддату бефоиз мерасонд. Вале аз сабаби паст будани ҳосилнокии меҳнати ҳунармандон, талаботи аҳоли ба маҳсулоти корхонаҳои ҳунармандӣ пурра қонъ намешуд. Бинобар ин, ба ташкили



кооперативҳо аз рӯйи ихтисосу хунар оғоз карданд. Соли 1920 аввалин кооператив бо номи “Бофанда” дар Хучанд таъсис ёфт. Солҳои 1923-1924 кооперативҳои хунармандӣ хеле афзуда, дар тамоми ҳудуди Тоҷикистон амал карда, шумораи зиёди хунармандонро муттаҳид намуда буданд. Масалан, кооперативи “Бофанда”-и Хучанд зиёда аз 1000 нафар, мӯзадӯзҳои Хучанд 100 нафар, артелҳои пахтадозакунӣ ва пахташоназанӣ 440 хунарманд, 5 артели истехсоли шохӣ 83 нафар хунармандро дар бар гирифта буданд.

Аз соли 1920 сар карда давлат фармоишгари асосии корхонаҳои хунармандӣ гардид. Агар хунарманд маҳсулоти истеҳсолкардаашро фурӯхта наметавонист, давлат онро меҳарид. Ин имкон дод, ки аввалан, хунармандӣ аз байн наравад ва сониян, дар солҳои 1917-1924 хунармандӣ соҳаи асосии бо маҳсулоти саноатӣ таъмин намудани талаботи шаҳру деҳот гардад. Ҳиссаи саноат дар ташкили бучети давлат ва шумораи коргарон зиёд набуд. Аксарияти аҳоли дар деҳот зиндагӣ мекард. Тоҷикистон кишвари кишоварзӣ буд. Бинобар ин, ҷанг бештар ба ин соҳа таъсир кард. Барои ҳалли масъалаи деҳот деҳқононро бо замин таъмин кардан даркор буд. Дар солҳои 1918-1920 доир ба ин масъала дар шимоли Тоҷикистон якчанд чорабиниҳои амалӣ гузаронида шуданд. Дар асоси “Декрет дар бораи замин” мақомоти тақсимооти замин – кумитаҳои камбағалон таъсис дода шуд. Аз моҳи апрели соли 1918 то майи соли 1919 дар тамоми волостҳои шимоли Тоҷикистон ин кумитаҳо таъсис ёфта буданд. Дар давраи аввал ин кумитаҳо ба мусодира кардани заминҳои помешикони рус ва феодалони калони маҳаллӣ машғул буданд.

Моҳи декабри соли 1918 аз бойҳои волости Қистакӯз 10 ҳазор таноб замини обӣ ва 5 ҳазор таноб замини лалмӣ, аз бойи навӣ – Мухаммад Расулмахсум Аҳмадхонов 90 ва аз бойи дигари навӣ 284 таноб замин мусодира карда шуд. Заминҳои вақф ҳам мусодира карда шуда буданд. Ҷамъулҷамъ 2,5 ҳазор десятина замин мусодира карда шуда буд. Ин за-

минҳо ба ҳисоби 8-танобӣ ба ҳамаи чоряккорону ичоракороне, ки пеш ин заминҳоро киштукор мекарданд, тақсим карда шуда буд. Минбаъд мусодиракунии заминҳои феодалӣ дар доираи сиёсати “коммунизми ҳарбӣ” давом ёфт.

**Сиёсати “коммунизми ҳарбӣ”.** Ин сиёсати ночори Ҳокимияти Шӯравӣ барои химояи худ буд. Асоси сиёсии он химояи диктатураи пролетариат бо яроқ бошад, асоси иқтисодиаши таъмин намудани Артиши Сурх ва шаҳрҳо бо маҳсулоти кишоварзӣ буд. Ин сиёсат дар асоси разверсткаи (мачбурияти) озуқаворӣ гузаронида мешуд, яъне Ҳокимияти Шӯравӣ ба тариқи мачбури маҳсулоти зиёдатии хӯроқвории деҳқонро кашида мегирифт. Ба деҳқон ҳамон қадар ғалла мемонданд, ки барои хӯроқи солона ва тухмии ояндааш кифоя бошад. Барои амалӣ кардани ин сиёсат дастаҳои озуқаворӣ ҳам таъсис дода буданд. Ин дастаҳо деҳа ба деҳа гашта, бо ёрии деҳқонон захираи ғаллаи бойҳоро кашида мегирифт. Баъзан ғаллаи миёнаҳолонро ҳам мегирифтанд.

Сиёсати “коммунизми ҳарбӣ” дар Тоҷикистон нисбат ба Русия ва Туркистони русӣ фарқ дошт. Аввалан, ин сиёсат аз охири соли 1919 қорӣ карда шуда буд ва сониян, сиёсати разверсткаи шимолӣ Тоҷикистон аз мачбурият дида бештар ба андоз монанд буд.

**Сиёсати нави иқтисодӣ (СНИ) дар Тоҷикистон.** Асоси сиёсати нави иқтисодиро бозори озод ташкил меод. Шiori ин сиёсат “Кӣ киро?” буд, яъне сотсиализм ғалаба мекунад ё капитализм. Давлати Шӯравӣ аз чанги шаҳрвандӣ бо иқтисодиёти фалачгашта, корхонаҳои вайрон ва соҳаи кишоварзии харобгашта баромада истода буд. Давлат ин корхонаҳои саноатиро бо қувваи худ ба қор андохта наметавонист. Аз ин рӯ, аз сиёсати давлатигардонӣ даст кашида, онҳоро ба соҳибонашон ва ё ба онҳое, ки қорхонаро ба қор андохта метавонистанд, бо шартҳои муайян баргардонид, фурухт ва ё ичора дод. Чунин қорхонаҳо дар Тоҷикистон набуданд. Сиёсати нави иқтисодӣ дар Тоҷикистон дар ибтидо бештар деҳотро фаро гирифт. Давраи дуҷоми гузаронидани

ислохоти обу замин сар шуд. Ин давра Бухорои Шарқиро ҳам фаро гирифт.

Дар шимоли Тоҷикистон мебоист, ки хамаи заминҳои феодалию ашрофӣ мусодира мешуданд. Дар Бухорои Шарқӣ ва Бадахшон бошад, заминҳои амирӣ ва дастгоҳи амир (бекҳо) мусодира мешуданд.

Дар уезди Хучанд раванди бахисобгирии заминҳои мусодирашаванда оғоз ёфт. Қисми зиёди заминҳои шакли феодалӣ-ашрофӣ ба ҳисоб гирифта шуданд, вале дар Бухорои Шарқӣ ҳоло ин корро кардан мумкин набуд, чунки солҳои 1921 - 1923 дар ин ҷо ҷанги шаҳрвандӣ давом дошт. Агар дар шимоли Тоҷикистон ва Бадахшон дар солҳои 1921-1924 аксарияти деҳқонони безамин соҳиби замин гардида бошанд, дар Бухорои Шарқӣ ҳалли масъалаи замин фақат барои деҳқонони дар атрофи гарнизонҳои шӯравӣ сокиншуда оғоз ёфта буд, ки шумораи онҳо ҳатто 1/100 деҳқононро ташкил намедод. Ягона тағйироте, ки дар деҳоти тоҷик ба назар мерасид, рӯ овардани деҳқонони тоҷик ба Ҳокимияти Шӯравӣ буд. Мардуми деҳаҳои ҷояшонро тарк карда, ба кӯҳу дараҳо ва Афғонистон фироришуда боз бармегаштаанд. Ҷорабинҳои Ҳукумати Шӯравӣ доир ба таъмини деҳқонон бо ғаллаи кишт, чорвои корӣ ва олоти меҳнат, ки дар солҳои 1921 - 1924 гузаронида шуда буд, дар байни деҳқонон дастгирӣ ва хайрхоҳиро ба вучуд овард ва худӣ рафти ҷанг ҳам собит карда буд, ки Ҳокимияти Шӯравӣ молу мулк ва амнияти оммаро ҳимоя мекунад. Аскарони сурхи шӯравии дар гарнизонҳои Душанбе, Файзобод, Кӯлоб, Чубек, Қўргонтеппа, Айваҷ, Саройкамар ва дигар ҷойҳо вучуддошта дар корҳои саҳроӣ ба деҳқонон ёрӣ мерасониданд. Кормандони муассисаҳои давлатӣ ба ҳашарҳои кишт ва ҷамъовариҳои дастранҷи деҳқонон мебароманд. Дар давраи дуҷуми гузаронидани ислохоти обу замин сиёсати Ҳукумати Шӯравӣ ҳам тағйир ёфта буд. Акнун сиёсати нав чунин шарҳ ёфта буд: таъба деҳқонони камбағал, иттифоқ бо деҳқонони миёнаҳол, бета-раф гузоштани деҳқонони сарватманд, мубориза бар зидди кулакҳо.

Яке аз муваффақиятҳои сиёсати аграрии Ҳокимияти Шӯравӣ ба меҳнати коллективона одат кунонидани деҳқонон ба ҳисоб мерафт. Таҷрибаи кооперативҳои ҳунармандӣ ба деҳот ҳам таъсир кард. Соли 1921 ҳукуматҳои Умумии тифоқ ва ҶМШС Туркистон дар бораи таъсис додани кооперативҳои кишоварзӣ қарорҳо қабул карданд.



**Кӯпрӯк аз болои дарёи Варзоб дар деҳаи Душанбе (с. 1923)**

Дар асоси ин қарорҳо дар шимоли Тоҷикистон дар солҳои 1923 - 1924 11 кооперативи деҳқонӣ таъсис ёфт, ки ҳамаи онҳо истеъмоли буданд, яъне аз давлат тухмӣ, афзори хоҷагӣ, чорво, ҳатто матоу пул ва қарзи имтиёзноки мегирифтанд. Аввалан, кооперативҳо дар пахтакорӣ ва баъд дар соҳаҳои дигари кишоварзӣ пайдо шудан гирифтанд. Ҳамаи ин кооперативҳои истеъмоли дар иттифоқи кооператсияи ноҳиявии Хучанд – “Меҳнат” муттаҳид шуда буданд. Ин иттифоқ 4, 7 ҳазор хоҷагиро муттаҳид мекард, ки 4 физии тамоми хоҷагиҳои деҳқонони ноҳияро ташкил меод. Соли 1924 дар Хучанд кооперативҳои мелиоративӣ таъсис ёфтанд, ки онҳо ҳам аз қарзҳои имтиёзноки давлатӣ бархӯрдор буданд. Шумораи кооперативҳои мелиоративӣ дар соли 1924 ба 24 адад расида буд.

Ҳамин тариқ, солҳои 1917 – 1924 на фақат давраи муҳими инкишофи иқтисодӣ-иҷтимоии деҳа, балки давраи рӯ ба шӯроҳо, ба сотсиализм овардани деҳқонони тоҷик ҳам буд.

## **Лугат**

**1. “Иттифоқи ҷуфтгарон”** - ташкилоти касбии сиёсии пролетарҳо ва нимпролетарҳои деҳоти Осиёи Миёна буд, ки соли 1920 бо номи “Қӯшчӣ” ташкил ёфта буд. Соли 1929 “Қӯшчӣ” ба “Ит-

тифоки чуфтгарон” табдил ёфта, дар асл то соли 1932 вазифаи иттифоки касабаи деҳотро иҷро карда буд.

**2. Коммунизми ҳарбӣ** – ҷорабини аз ноилоҷии Давлати Шӯравист, ки солҳои 1918 – 1920 дар давраи аввали ҷанги шаҳрвандӣ гузаронида шуда буд. Асоси сиёсии онро - Ҳимояи Ҳокимияти Шӯравӣ, асоси иқтисодии онро развёреткаи (мачбурияти) озуқавӣ ва асоси иҷтимоии онро иттифоки синфи коргару деҳқон ва шаҳру деҳаро мустаҳкам кардан ташкил меод. Ин ҷорабинӣ ба сиёсати маҳсул табдил ёфта, дар Тоҷикистон амали он аз охири соли 1919 оғоз ёфта буд. Хусусияти ҳоси ин сиёсатро дар Тоҷикистон аз мачбурият дида ба андоз монанд будани он ташкил меод.

**3. Кооператсия** – калимаи лотинӣ буда, маънои лугавиаш ҳамкорӣ дар фаъолиятест. Кооператсия шаклҳои гуногун – истеҳсолӣ (саноатӣ, аграрӣ), истеъмоли (матлуботӣ, қарздиҳӣ, манзилӣ) дорад. Дар солҳои 1918 – 1924 дар Осиёи Миёна кооператсияҳои истеъмолии мелиоративӣ (обёрӣ), қарзӣ, хизмати техникӣ амал мекарданд.

**4. Кооператсияи истеъмоли** – ташкилоти ёрирасони Давлати Шӯравӣ, ки ба хоҷагиҳои яккадаст ва ҳунармандон асбобу афзори қорӣ, тухмӣ, техника ва ёриҳои ҳамаҷонибаи агрономӣ, зоотехникӣ мерасонд. Авҷи баланди таъсиси ин кооператсияҳо асосан ба давраи сиёсати нави иқтисодӣ (1921-1928) рост омада буд ва аз ҳама намудҳои дигари кооператсияҳо оммавитар буда, қариб ҳамаи деҳқононро дар бар гирифта буд. Хусусияти ҳосу оммавӣ шуданаш, бештар дар назди давлат ва ташкилот ягон мачбурият надоштани аъзоёнаш ба ҳисоб мерафт.

**5. Кооператсияи обёрӣ** (мелиоративӣ) – кооператсияҳои аз ҳама бештар дар деҳот роҳёфта буда, аксарияти истеъмолкунандагони обро дар бар мегирифтанд.

### **Савол ва супоришҳо:**

1. Ҷанг ба иқтисодиёти мамлакат ва аҳоли чӣ гуна зарар меоварад?

2. Сиёсати “коммунизми ҳарбӣ”-ро фаҳмонед.

3. Сиёсати нави иқтисоди (СНИ)-ро шарҳ диҳед.

4. Шиори “Кӣ киро?” чӣ маъно дошт?

5. Ду давраи аввали ислоҳоти обу замини шӯравиро шарҳ диҳед.

## § 17. ВАЗЪИЯТИ ФАРҲАНГ ДАР ДАВРАИ ЧАНГИ ШАҲРВАНДӢ

**Вазъи умумӣ.** Дар соҳаи фарҳанг солҳои аввали Ҳокимияти Шӯравиро ҳамчун давраи таъсисёбӣ шарҳ додан раво аст, чунки ба ҳама соҳаҳои фарҳанг асос гузошта, дар ҳама соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ маърифати фарҳангӣ қорӣ карда шуда буд. Ин масъала бештар дар муассисаҳои фарҳангӣ маориф, илм, адабиёт, санъат хубтар намоён буд.

Самти дигари ҷорабиниҳои фарҳангӣ ташкили таълими мактабӣ буд. Ба ин қор нозироти маориф роҳбарӣ мекард.

Мактаб дар назди масҷиду мадрасаҳо буд. Нозирот қори мактабу мадрасаҳоро зери назорат гирифта, фаъолияти худро аз маоши муллоён – муаллимон сар қард. Барои бештар ба таълим ҷалб намудани омма ин масъала ба муҳокимаи Анҷумани (Қурултойи) рӯҳониён, ки 18 – 20-уми июл дар Душанбе доир гашта буд, пешниҳод гардид. Уламо ва рӯҳониёни дарсгӯ ислоҳоти мактаб ва қушодани мактабҳои навро низ пешниҳод қарда буданд. Ин анҷуман, ки дар қори он намояндагони Сарносиё, Дехнав, Қаратоғ, Ҳисор, Султанонод, Файзобод, Душанбе, Фарм иштирок доштанд, ба раванди мактабқушоии шӯравӣ таъсири хуби худро расонида буд. Ин мактабҳоро дар солҳои 1918 – 1923 дар радиқи мактабҳои нави шӯравӣ мактаби қуҳна меномиданд.

Давлати Шӯравӣ давлати қорқару деҳқон ва шиори он ба қорҳои идора қардани давлат қарқи бештар ҷалб намудани намояндагони ин табақҳо буд. Ва қадами аввалини Ҳукумати Шӯравӣ барои амалӣ қардонидани маърифатноққунонии омма аз мактабу маориф шурӯъ шуд.

**Мактаб ва маориф.** Ташқил додани низоми маорифи халқӣ дар шароити Тоҷикистон қори осон набуд. Соли 1918 дар назди шӯроҳои маҳаллии Хучанд шӯбаҳои маорифи халқӣ таъсис ёфтанд, ки аз болои қори мактабҳо ва муассисаҳои фарҳангӣ маърифатӣ назорат мекарданд. Дар навбати худ ин шӯбаҳои маорифи уездӣ ба Комиссариати маорифи халқи уезди Хучанд итоат мекарданд. То охи-

ри соли 1918 дар уезди Хучанд 18 мактаби шӯравӣ кушода шуд. Соли 1919 шумораи онҳо ба 73 адад расид. Ин мактабҳо кӯдакони то дувоздаҳсоларо қабул мекарданд. Аз соли 1918 таъсиси курсҳои муаллимтайёркунӣ шурӯъ шуд. Чунин курсҳо дар Тошканду Самарқанд кушода шуда буданд. Низоми маориф ва мактаби шимоли Тоҷикистонро Комиссари маорифи ҶМШС Туркистон роҳбарӣ мекард. Соли 1921 Комиссариати маорифи халқи Бухорои Шарқӣ таъсис ёфт ва аввалин мактабҳои шӯравӣ дар ин ҷо соли 1923 кушода шуда буданд.

Дар шимоли Тоҷикистон, Помир, Бухорои Шарқӣ мактабҳои кӯҳна то солҳои 1925 – 1926 амал мекарданд, вале Давлати Шӯравӣ ин мактабҳоро ба талаботу вазифаҳои нав мутобиқ мекард. Аз соли 1920 сар карда, дар уезди Хучанд ва аз соли 1923 дар Бухорои Шарқӣ мактабҳои шабонаю мактабҳои маҳви бесаводиҳо барои синни аз 13 то 45-сола кушоданд. Дар ин мактабҳо аксари коркунони ҳарбӣ, шӯроҳо, комсомол ва ҳарбиёни саводнок дарс мегуфтанд. Ҷиҳати хоси мактабҳо он буд, ки ҳар муаллим ҳамон алифбоеро меомӯзонд, ки худ медонист. Аз ин рӯ, дар мактабҳо омӯзиши алифбои арабӣ, кириллӣ ва лотинӣ ба роҳ монда шуда буд. Ҳокимияти Шӯравӣ аз низоми маорифи кӯҳна васеъ истифода бурд. Мактабҳои кӯҳна барҳам дода нашуданд, баръакс, бо ёрии давлат шумораи онҳо зиёд гардида, ба расмият дароварда шуданд. Муаллимонаншонро аз бучети маориф бо маош таъмин мекарданд.

Дар мактабҳои кӯҳна муаллимон муллоҳо буданд. Муаллимони мактабҳои шӯравӣ аз ҳисоби маорифчиёни кӯҳна ва аксаран аз ҳисоби хатмкардагони мактабҳои муаллимтайёркунӣ буданд. Низоми маорифи ҷумҳурӣ бе душворӣ набуд. Мушкилии асосии маорифу мактаб нарасидани муаллимон, биноҳои таълимӣ ва набудани китобҳои дарсӣ буд. Илочи бо муаллим ва биноҳои таълимӣ таъмин кардани онҳоро қисман ёфтанд. Муаллимонро ба воситаи курсҳои кӯтоҳмуддати муаллимтаёркунӣ, биноҳои таълимиро дар ибтидо аз ҳисо-



би масчиду мадрасаҳо, ҳавлии сарватмандон таъмин намуданд. Вале ин биноҳо ба талаботи мактаби шӯравӣ ҷавобгӯ набуданд. Дар ҳудуди Тоҷикистон то соли 1917 ягон бинои махсуси мактабӣ вучуд надошт. Мактабҳои русӣ – маҳаллие, ки дар Хучанду Хоруғ амал мекарданд, аз яктогӣ синфхона иборат буданд. Соли 1918 дар Хучанд, Ёротеппа ва Конибодом, соли 1921 дар Душанбе, соли 1923 дар Қаратоғ, соли 1924 дар Кӯлоб, Фарм, Ховалинг ва Ҳоит аз ҳисоби биноҳои маъмурии пешина ё хонаҳои сарватмандони фироркарда ва ё масчиду мадрасаҳо мактаб кушода буданд. Аз соли 1920 сар карда, сохтмони биноҳои махсуси мактабҳо сар шуд. Солҳои 1921 – 1924 чунин биноҳо дар Хучанд, Ёротеппа, Конибодом, Панҷакент, Қаратоғ, Душанбе, Кӯлоб ва Фарм сохта шуда буданд, вале шумораи онҳо он қадар зиёд набуд. Агар шумораи мактабҳои шӯравиро бо мактабҳои амалкардаи кӯҳна муқоиса кунем, чунин натиҷа мегирем: дар шимоли Тоҷикистон дар солҳои 1923 – 1924 ба ҳар як мактаби шӯравӣ 82 мактаби кӯҳна ва ба як талабаи мактаби шӯравӣ 30 талабаи мактаби кӯҳна рост меомад. Шумораи мактабҳои кӯҳна то соли 1924 2477 адад ва мактабҳои шӯравӣ бошад 31 ададро ташкил меод. Дар соли хониши 1924 – 1925 дар уезди Хучанд 27 мактаби шӯравӣ амал мекард, ки 2400 талабаро фаро гирифта буд. Дар ҳамин давра дар Бухорои Шарқӣ 7 мактаби шӯравӣ амал мекард, ки 152 талабаро фаро гирифта буд. То соли 1924 мактабҳои шахрӣ ҷорсола ва деҳотӣ дусола буданд.

Ҷиҳати хоси мактабҳои солҳои 1918 – 1924 хусусияти иҷтимоӣ доштани таълим буд, яъне мактабҳо ба талаботи миллӣ ва иҷтимоӣ мутобиқ карда шуда буданд. Синфҳо ба духтаронаю писарона ҷудо буданд. Мактабҳо дузинагӣ буданд. Зинаи аввал кӯдакони 9 – 13-сола ва зинаи дуюм навраҳои 13 – 17- соларо дар бар мегирифт. То соли 1924 дар Хучанд як мактаби зинаи якум вучуд дошт, ки дар он ходимони намоёни давлатӣ ва донишмандони маъруфи тоҷик, ба мисли Б.Ғафуров, З.Рачабов, Ҷ. Расулов, Б. Додобоев, М.Ваҳобов, С.Умаров, С. Рачабов таҳсил кардаанд.

Дар Тоҷикистон мактабҳои коммунаҳои меҳнатӣ ҳам вучуд доштанд. Дар ин мактабҳо асосан кӯдакони бепарас-тор ва ё кӯдакони оилаҳои серфарзанд меҳонданд. То соли 1923 дар уезди Хучанд 5 адад ва Шаҳристон 1 адад чунин мактабҳо мавҷуд буд. Ҳамаи ин мактабҳои коммунаҳо баъд-тар ба интернатҳо табдил дода шуданд. Соли 1923 – 1924 дар Бухорои Шарқӣ 4 мактаб – интернат дар шаҳри Душанбе, шаҳри Кӯлоб, ноҳияи Фарм ва деҳаи Қаротоғ кушода шуд.

Барои мактабҳои шӯравии тоҷикӣ аввалин барномаи тахминии таълимӣ моҳи ноябри соли 1918 пешниҳод шуда, 2-юми декабри соли 1919 тасдиқ гардида буд. Мактабҳо за-бони ягонаи таълимӣ ё адабии тоҷикӣ надоштанд. Бинобар ин, соли 1922 дар назди Комиссариати маорифи халқи Тур-кистон шӯбаи тоҷикӣ бо мақсади таҳияи китобҳои дарсӣ ва таълимӣ таъсис ёфт. Раиси он Ю. Нисормухаммадов буд. Ин шӯба вазифа дошт, ки меъёрҳои асосии забони адабии тоҷикиро муқаррар намояд, яке аз лаҳҷаҳои забони тоҷи-киро асос карда луғат, савтиёт ва сарфу нахви онро ба ҳам мутобиқ намояд, то ки бо ин забон китобҳои дарсӣ таълиф шаванд. Аз рӯйи ин талабот соли 1922 Мухаммадсаид Со-



**Соҳтмони бинои интернат  
дар Фарм (с. 1924)**

бит китоби дарсии «Иб-тидои таҳсил», Саидризо Ализода «Соли аввал» ва соли 1923 Нисормухамма-дов «Алифбои тоҷикӣ»-ро нашр карданд. Соли 1923 «Раҳнамои ҳисоб»-и Ни-сормухаммадов, китобҳои аз забони русӣ тарҷумашу-даи «Ибтидои ҷуғрофияи

Туркистон», «Масъалаҳо аз арифметика барои синфҳои 1 - 2»-и Ленкова ва «Роҳбари бесавод» нашр гардида буданд. Ҳамаи ин китобҳо дар ҷопхонаҳои Тошканду Самарқанд ба таъ расида буданд.

**Муассисаҳои фарҳангӣ.** Ба муассисаҳои фарҳангӣ маърифатӣ – китобхонаҳо, кироатхонаҳо, чойхонаҳои сурх, гӯшаҳо ва мизҳои сурх, клубҳо, осорхонаҳо, матбуот, нашриёт, кинонамоишдихӣ, радиошунавонӣ, театрҳо дохил мешуданд, ки дар маҳви бесаводии аҳоли ва маърифатнок гардидани ҷомеа нақши муҳим бозиданд буданд. Аз ин муассисаҳои маърифатӣ китобхонаҳо ҷойи махсусро ишғол менамоянд, чунки тоҷикон дар гузаштаи дур ҳам аз китоб истифода мебарданд. Анъанави ташкили китобхонаи ҷамъиятӣ дар Тоҷикистон ба асри XX рост омада, он ҳам тавассути русҳо дар Осиёи Миёна роҳ ёфта буд ва барои аҳолии русзабони Тоҷикистон таъсис дода шуда буд.

То барпошавии Ҳокимияти Шӯравӣ дар Тоҷикистон як китобхонаи оммавӣ аз маъмурияти ҳукумати муваққатӣ дар назди Сарраёсати уезди Хучанд мерос монда буд. Аввалин китобхонаҳои оммавӣ дар Хучанд соли 1918, дар Хоруғ соли 1921, дар Душанбе соли 1921, дар Панҷакент, Қаротӯғ, Кӯлоб, Фарм, Саройкамар солҳои 1923 – 1924 кушода шуданд. Ин китобхонаҳоро ҳарбиёни Артиши Сурх ва баъдтар ҳукуматҳои маҳаллӣ ташкил доданд. Дар давоми солҳои 1918 – 1924 фонди китобхонаҳо аз ҳисоби ёрии китобхонаҳои марказии Русияи Шӯравӣ ва нашриётҳои алоҳидаю тухфаҳои шахсӣ пур ва мураббад мешуданд. Китобхонаҳо ҳам дар ташвиқи тарғиби маърифат ва саводомӯзӣ саҳми худро гузоштанд. Китобхонаҳо на фақат ба ташвиқи китоб машғул буданд, инчунин барои бесаводон хонишҳо, маҳфилҳои сиёсӣ ва маърифатӣ ташкил мекарданд.

**Чойхонаҳои сурх.** Қори маърифатӣ – сиёсӣ ба воситаи чойхонаи сурх ҳам бурда мешуд. Дар шимоли Тоҷикистон яке аз чойҳои серодами истироҳатӣ чойхонаҳо буданд. Ин муассисаро мақомоти маърифатӣ хуб истифода бурданд. Дар чойхонаҳо «Гӯшаҳои сурх», таъсис доданд. Дар ин гӯшаҳо аввал рӯзнамаҳо, баъд маҷаллаҳо китобҳо ҳам гузошта мешуданд. Дар ин гӯшаҳо суҳбатҳо, рӯзнамаҳои китобхониҳо ҳам сураҳои мегирифт. Чойхонаҳо ҷойи хуби ташвиқот гардида буданд.

Моҳи март соли 1921 дар Душанбе ва Регар чойхонаҳои сурх кушода, дар он ҷо корҳои ташвиқотию тарғиботӣ ба роҳ монда шуда буд. Тамоми қори ташкилию фаъолияти чойхонаҳои сурх ба зиммаи намояндаи Комиссияи Ҷавқулода ва Шӯрои ҳарбӣ – инқилобии экспедитсияи Ҳисор гузошта шуда буд. Дар қори ташвиқотию тарғиботӣ аъзои ташкилоти вилоятии хизби коммунистии сараввал Ҳисор ва баъдан Душанбе қори зиёде қарданд. Фаъолияти онҳо аз фаҳмонда додани мақсаду мароми Ҳокимияти Шӯравӣ иборат буд. Ин қор бо роҳҳои гуногун – ташкили суҳбатҳо, баҳсҳо, маҳфилҳо, хонишҳо гузаронида мешуд.

**Клубҳо.** Пайдоиши клубҳо ҳам дар Тоҷикистон ба ибтидои Ҳокимияти Шӯравӣ рост меояд. Аввалин клубҳо дар назди гарнизонҳои ҳарбии Хучанд (соли 1920) ва дар Душанбе (соли 1922) таъсис ёфта буданд, ки асоси театрҳои минбаъда қарданд.

**Маҳфилҳои ҳавасқорон, дастаҳои ҳавасқорони санъат ва театри сахнаӣ.** Халқи тоҷик ҳамеша ҳавасқорони санъат дошт, вале ин ҳавасқорон мустақилона фаъолият қарда, ода-тан ба як ҳунар – овозхонию мусиқӣ, ширинқорӣ, қиссагӯӣ, рақси якка машғул буданд. Дар ибтидои Ҳокимияти Шӯравӣ чунин ҳавасқорон ба ташкили маҳфили дастаҳои ҳунари ва намоишӣ шурӯъ қарданд. Аввалин дастаҳо дар назди раёсати қисмҳои ҳарбӣ (гарнизонҳо) ва «Хонаи деҳқон», соли 1917 дар гарнизони Хучанд ва соли 1922 дар гарнизони Душанбе дар байни аскарони сурх таъсис ёфта буданд. Соли 1919 дар Хучанд маҳфили драмаӣ – мусиқии ғайринизомӣ таъсис дода шуд, ки ба як дастаи қалони шашмақомхонону навозандагон табдил ёфта буд. Соли 1919 дар Ўротеппа, соли 1920 дар Исфара маҳфилҳои театри таъсис ёфта буданд. Ин маҳфилҳо аввалин намоишҳои тоҷикӣ ва песаҳои худро ба сахна мегузоштанд. Саромадони сахнаи театри миллии тоҷик дар Хучанд А. Ваҳҳобов, А. Сатторов, Х. Умаров, дар Исфара А. Бобоева, Н. Саидов буданд. Намоишномаҳои аввалини ин

махфилҳо «Муборизаи синфӣ» ва «Қироатгари Куръон» ба ҳисоб мераванд.

### **Луғат**

**1. Мактаби кухна** – мактабҳои баъди инкилоб дар баробари мактаби шӯравӣ дар назди масҷиду мадрасҳо амалкунандаро менамоянд. Ин мактабҳо то соли 1929 вучуд доштанд. Вазифаи асосии онҳо ба хонандагон ёд додани хондану навиштан буд. Барои мактабҳои кухна барнома ва китобҳои дарсӣ тайёр карда мешуд. Ин мактабҳо батадрич ба мактабҳои шӯравӣ табдил ёфтанд ва ё хонандагонаш ба мактабҳои шӯравӣ ҷалб шуданд.

**2. Мактаби маҳви бесаводӣ** – дар Тоҷикистон дар солҳои 1918 – 1937 мактабҳоеро мегуфтанд, ки дар онҳо калонсолон (аз 17-сола боло) ба омӯхтани хату алифбо ҷалб карда шуда буданд. Мақсаду таъйиноти онҳо ёд додани хондану навиштан ба хонандагон буд. Мактабҳои маҳви бесаводӣ одатан шабона кор мекарданд. Дар он ҳолат, ки имконияти рӯзонаи таълим вучуд дошт, чунин мактабҳо кушода мешуданд. Авҷи баланди фаъолияти мактабҳои маҳви бесаводӣ ба солҳои 1924 – 1930 рост омада буд.

**3. Мактаби шӯравӣ** – низоми таълими нав ва таълими альтернативиро нисбат ба низоми таълим ва маорифи тоинкилобӣ менамоянд. Аввалин мактабҳои шӯравӣ дар Хучанд, Конибодом, Исфара, Ёротеппа, Панҷакент (1918), Хоруг (1921), Душанбе, Қаротог, Кӯлоб, Фарм (соли 1923) кушода шуда буданд. Мактабҳои аввал то моҳи январӣ соли 1919 ба шӯроҳои маорифи халқ ва аз моҳи январӣ соли 1919 ба Комиссариати маориф ва шӯбаҳои уездӣ волостӣ ва ноҳиявӣ он итоат мекарданд. Мактабҳои аввалинӣ шӯравӣ ду дараҷа доштанд. Дар мактаби дараҷаи 1-ум бачаҳои 8 – 13 сола ва дар мактаби дараҷаи 2-юм наврасони 13 – 17-сола таҳсил мекарданд. Муҳлати таҳсил дар мактаби дараҷаи 1-ум 5 сол ва дар мактаби дараҷаи 2-юм 4 сол буд.

### **Саволҳо**

1. Раванди ташаккулёбии маорифи тоҷикро нақл кунед.
2. Аввалин мактабҳои шӯравӣ кай таъсис ёфтаанд?
3. Мактаби шӯравиро шарҳ диҳед.
4. Дар бораи муассисаҳои маданӣ-фарҳангӣ маълумот диҳед.
5. Дар бораи аввалин маҳфилҳои ҳаваскорон ва фаъолияти онҳо нақл кунед.

## § 18. ЗАРУРАТИ ТАҚСИМОТИ МИЛЛИО МАЪМУРИИ ОСИЁИ МИЁНА

**Пешниҳод оид ба масъалаи тақсимот.** Дар давраи шӯравӣ дар Осиеи Миёна се маротиба ба тақсимоти миллию маъмури сар карда, гузаронидани ду бори охираш муяссар гардида буд. Бори аввал солҳои 1918 – 1920 кӯшиши ба округҳои миллӣ тақсим кардани Ҷумҳурии Туркистонро сар карданд. Барои ба амал баровардани ин мақсад бисёр тарафҳои тақсимотро омӯхтанд. Масалан, масъалаи ҷуғрофияи миллии Туркистон, муайян кардани минтақаҳои яклухти сукувати миллатҳои он, имкониятҳои ин миллатҳо оид ба доштани кадрҳои роҳбарикунанда ва масъалаҳои дигарро омӯхта буданд. Аз ҳама қори зиёд дар ин давра дар масъалаи таъсис додани комиссияҳои тақсимот, зеркомиссияҳои он ва ба вучуд омадани афкори умум дар масъалаи комиссияҳои миллӣ анҷом дода шуд. Маълум буд, ки дар Туркистон туркнаҷодҳо – туркманҳо, қирғизҳо, қазоқҳо, қароқалпоқҳо ва эронияслҳо – тоҷикон, форсҳо, балучҳо сукунат доштанд. Барои аксари туркнаҷодҳо – қарақирғизҳо, туркманҳо ва қароқалпоқҳо ва ҳатто бо номи умумии туркҳои Осиеи Марказӣ - ўзбекҳо ҳам комиссияҳои миллӣ таъсис дода шуд, вале барои тоҷикон не.

Баробари камбудии фаҳмиши ҷамъиятӣ ва давлатӣ дар атрофи комиссияи тоҷикон ва сохтори маъмурии минбаъдаи он дар рафти тақсимоти Туркистон ақидаи дуруст ҳам роҳ ёфт. Ин ақида имконнопазирии тақсимот дар ҳамон давра буд, яъне дарк карданд, ки заминаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии тақсимот ҳанӯз тайёр нашудааст. Дар солҳои 1921 – 1923 заминаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии тақсимоти миллӣ тайёр шуд. Феврари соли 1920 Ҷумҳурии Хоразм ва сентябри соли 1920 Ҷумҳурии Бухоро таъсис ёфтанд, ки онҳо ҳам сермиллат буданд. Ҳаёти миллии онҳо ҳам ба мисли Туркистон аз туркнаҷодҳо эронинаҷодҳо иборат буд. Дигар ин ки дар ин муддат ягонагии сиёсӣ, ҳарбӣ ва



иқтисодии ҳамаи чумхуриҳо ба вучуд омада буд: ягонагии харбӣ дар вучуд доштани Артиши Сурхи ягонаи шӯравӣ; ягонагии иқтисодӣ дар вучуд доштани сохтори ягонаи иқтисодӣ дар симои Шӯрои Олии Хочагии Халқ ва ягонагии сиёсӣ дар сохтори шӯравӣ ва сотсиалистӣ будани онҳо зохир мегардид. Хулоса, зарурати иҷтимоӣ, фалсафӣ ва сиёсии тақсимот пухта расида буд.

Ташаббускори гузаронидани тақсимои миллӣ – маъмурии Туркистон ҳукуматҳои Русия ва Туркистон буданд. Тақсимот аз боло бо ёрии фармон гузаронида мешуд. Табиист, ки ин тақсимот ҳамаи масъалаҳои марбут ба ин ҳодисаро ва пеш аз ҳама хусусиятҳои миллии аҳолию минтақаро дуруст ва бекамукост на фақат ҳал карда наметавонист, балки ба ҳисоб ҳам гирифта наметавонист.

Ибтидои маъракаи гузаронидани тақсимои миллӣ аз қарори Комиссияи туркистонӣ январи соли 1920 «Дар бораи ҷудокунии Туркистон ба 3 округи мустақил бо нишонаҳои миллӣ» сар шуда буд, вале дар ҳамон ибтидо дар қарор дарҷ ёфта буд, ки ҷудокунии Туркистон ба қисмҳои қори фаврӣ ва бечунучаро буда наметавонад. Моҳи июни ҳамон сол Комиссияи туркистонӣ дар телеграммаи худ ба Ҳукумати Русияи Шӯравӣ қайд карда буд, ки аз сабаби набудани кадрҳои роҳбарикунандаи миллӣ ва суғур будани иқтисодиёти Туркистон гузаронидани тақсимои миллӣ имконнопазир аст, вале ҳукуматҳои Русия, Туркистон ва Комиссияи туркистонии КМ РКП(б) гузаронидани тақсимои имконпазир ҳам фаҳмида буданд. Масалан, В.И. Ленин дар эронҳои ба қарори Комиссияи туркистонӣ пешниҳодкардааш дар июни соли 1920 навишта буд:

«Супорида шавад, ки харитаи (этнографӣ ва ғ.) Туркистон бо ҳиссаҳои Ўзбекия, Қирғизия ва Туркмения тартиб дода шавад».

Ба Комиссияи туркистонии тақсимот КМ ҲК(б)Р роҳбарӣ мекард. Аз ҳуҷжатҳои рафти қори тақсимои Туркистон бармеояд, ки ҳукумати Туркистон, Комиссияи тур-



кистони КМ ҲК(б)Р ва ҳукумати ҶФШСР гузаронидани тақсимотро бармаҳал медонистанд. Инро бо он асоснок мекарданд, ки ҶМШС Туркистон аз ҷиҳати иқтисодӣ суғур, аз ҷиҳати сиёсӣ номуътадил ва ба кадрҳои даркорӣ бисёр муҳтоҷ аст, вале ҳуди ақидаи тақсимои миллӣ дар байни халқҳои Туркистон аз мадди назари Ҳукумати Шӯравӣ дур нашуда буд ва дар ин масъала тағйироти калон ба амал омад. Моҳи феврале соли 1920 дар Ҳева ва сентябри ҳамон сол дар Бухоро ҷумҳуриҳои халқӣ таъсис ёфтанд, ки онҳо ҳам сермиллат буданд ва зарурати гузаронидани тақсимои миллӣ дар ин ҷумҳуриҳо пеш омад. Аввалан Бухоро ва Хоразм ҷумҳуриҳои халқӣ буданд. Онҳо акнун роҳи ғайрикапиталистии тараққиётро пеш гирифта буданду Туркистон бошад, давлати сотсиалистӣ буд. Гуногуншакл будани сохтори иқтисодӣ ва сиёсии онҳо имкони гузаронидани тақсимотро наредод. Дигар ин ки вазъияти сиёсӣ – ҷанги шаҳрвандии оғозёфта ба ин қор монё шуда буд, аммо Бюрои осиемиёнагии КМ ҲК(б)Р барои гузаронидани тақсимои миллӣ маъмурии ин се ҷумҳурӣ ба таъсиси комиссияҳои миллӣ шурӯъ кард. Комиссияҳои тақсимкунии ўзбекӣ, туркманӣ, қирғизӣ, қароқалпоқӣ, ҳатто арманию форсӣ таъсис дода шуданд, вале комиссияи тоҷикӣ таъсис наёфт.

**Ҳолати ифодаи манфиатҳои тоҷикон дар ҶМШС Туркистон ва ҶХШ Бухоро.** Дар соли 1921 – 1923 барои гузаронидани тақсимот шароитҳои мусоиди ҳарбӣ, иқтисодӣ ва сиёсӣ ба миён омада буд. Мубориза бар зидди ҳаракати босмачигарӣ ягонагии ҳарбиро ба миён овард. Артиши Сурхи Шӯравӣ ва артиши Бухорою Хоразм зери якқафармондеҳӣ қарор доштанд. Барои ҳамкориҳои иқтисодии байни ин ҷумҳуриҳо ташкилоти махсус – Шӯрои иқтисодии осиемиёнагӣ таъсис дода шуда буд. Шӯро иқтисодиёти Осиемиёнаро бо дигар ҷумҳуриҳои шӯравӣ мепайваст. Дар ин муддат Ҷумҳуриҳои Шӯравии Халқии Бухоро ва Хоразм ҳам барои гузаштан ба сохтори сотсиалистӣ наздик шуда буданд, яъне заминаи гузаронидани тақсимои миллию

маъмурӣ ба вучуд омада буд. Зарурати ин таксимотро чунин масъалаҳо ташкил меоданд:

1. Таъмини пурраи ҳуқуқҳои халқҳои Осиёи Миёна ба-рои худмуайянкунӣ то ташкили Ҷумҳурии Шӯравии Сотси-алистӣ, Ҷумҳурии Мухтор ва ё Вилояти Мухтор.

2. Боз ҳам наздик кардани шӯроҳо бо оммаи халқ, чалб кардани оммаи заҳматкаши халқиятҳои Осиёи Миёна ба идора кардани давлат ва мустаҳкам намудани сохти Давла-ти Шӯравӣ.

3. Асосҳои мустаҳками сулҳи байни миллатҳоро дар заминаи ҳамкориҳои наздику бародарона ва дӯстии байни халқҳои Осиёи Миёна ташкил додан.

4. Тезонидани суръати ташаккулёбӣ ва инкишофи миллатҳои сотсиалистии ўзбекҳо, тоҷикон, туркманҳо, қирғизҳо ва қароқалпоқҳо, инкишофи минбаъдаи иқтисоди-ёту фарҳанги шаклан миллию мазмунан сотсиалистии онҳо.

5. Зарбаи қатъӣ расонидан ба миллатгароёни буржуазӣ ва шовинизми бузургдавлатӣ, баланд бардоштани худши-носии синфӣи меҳнаткашон ва пурзӯр кардани мубориза бар зидди истисморгарон.

6. Барҳам додани қафомонии иқтисодии Осиёи Миёна ва ғаёл гардонидани халқҳои он барои сохтмони сотсиа-лизм.

Мақсад аз таксимот ҳалли масъалаи миллӣ ва дар амал татбиқ намудани қарорҳои Ҳокимияти Шӯравӣ доир ба ба-робарии воқеии халқҳои шӯравӣ буд. Халқҳои Туркистони Шӯравӣ ва Ҷумҳуриҳои Халқии Шӯравии Бухорою Хоразм аз тамоми ҳуқуқҳои конституционӣ бархӯрдор буданд, вале миллӣ намудани сохтори сиёсии онҳо ба эъломияҳои Русияи Шӯравӣ рост намеомад. Аз ин рӯ, таксимои Осиёи Миёна дар иҷрои ин эъломияҳо мисоли хубе шуда метавонист. Аз дигар тараф, ҳеҷ яке аз ҷумҳуриҳои Осиёи Миёна ҷумҳурии миллӣ набуд. Масалан, 66,5% ҳамаи ўзбекҳо, 43,2%-и турк-манҳо, 47,7%-и ҳамаи тоҷикон дар ҳайати Ҷумҳурии Туркист-он буданд. Аҳолии Бухороро бошад, 21,2% ўзбекҳо, 26,5%

- туркманҳо ва 52,3% - тоҷикон ташкил меоданд. Дар ҳаёти Хоразм 13% ўзбекҳо, 29,8% туркманҳо ва боқимонда қазоқу, қирғизу, форс буданд, яъне дар ҳаҷ яке аз ин ҷумҳуриҳо ба ғайр аз ҶХШБ ҳаҷ яке аз халқҳои маҳаллӣ бартари ки қулӣ надоштанд. Тақсими Осии Миёна зери назорат ва роҳбарии бевоситаи Бюрои Сиёсии КМ ҲК(б)Р гузаронида мешуд. Дар ҷойи дуоми ақидаи Бюрои осииёмиёнагии КМ ҲК(б)Р ва КМ хизбҳои коммунистии Туркистон, Бухоро ва Хоразм меистод. Қарорҳои Бюрои Сиёсии КМ ҲК(б)Р ҳамчун раҳнамои барномаи амалиёти комиссияҳо ва зеркомиссияҳо ҳисобида мешуд. Қарорҳои ҲК Туркистон, Бухоро ва Хоразмро муҳокима қардану ба онҳо ислоҳоту иловаҳо даровардан мумкин буд.

Аз моҳи феврал то апрели соли 1924 КМ ҲК Туркистон, Бухоро ва Хоразм масъалаҳои тақсими Осии Миёнаро муҳокима қарда, қарорҳои дахлдор қабул қарданд. Ҳукумати Шӯравӣ бар он ақида буд, ки гузаронидани тақсими миллию маъмурий на фақат ба хоҳири сиёсати миллии дар арсаи байналхалқӣ пешгирифти ва бо мақсади зиёд шудани тарафдорони ӯ гузаронида мешавад, балки ин тақсимо худшиносии миллии халқҳо баланд ва фаъолияти сиёсию меҳнати онҳо дар мустаҳкам намудани сотсиализм қавӣ меқардонад.

### Луғат

**1. ВКП(б)** – (Всесоюзная Коммунистическая Партия большевиков) – Ҳизби Коммунистии Умумии Иттифоқи болшевикҳо аз соли 1925 то соли 1956 ҷунин номида мешуд. Вай меросхӯри РП-К(б) – 1918 – 1925 ва РСДРП – 1903 – 1918 буд. Солҳои 1956 – 1990 КПСС (Коммунистическая Партия Советского Союза) – Ҳизби Коммунистии Иттиҳоди Шӯравӣ номида мешуд.

**2. СССР (ИҶШС)** – типии давлати диктатураи пролетариат, ки дар асоси шартномаи тарафайни байни ҶШФС Русия, ҶШС Украина, ҶШС Беларус ва ИҶШСЗ (Иттифоқи Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Закавказия) 31-уми декабри соли 1922 таъсис ёфта буд. Тоҷикистон ҳамчун Ҷумҳурии Мухтор соли 1925 ва

хамчун Ҷумҳурии ҳафтуми соҳибхитиёри шӯравӣ аз соли 1931 ба ҳайати (СССР) дохил шуда буд.

**3. Тақсимоти миллию марзии Осӣи Миёна** тақсимоти милли-марзии солҳои 20-уми асри ХХ буд, ки он дар се давра: 1917-1920, 1920-1924 ва 1924-1929 гузаронида шуда буд. Ташаббускори давраи аввалаш Давлати Шӯравӣ буда, мақсадаш ба ҳудудҳои миллии ҷудо кардани Русияи Шӯравӣ, РСФСР (ҶШФСР) ва ҶМШС Туркистон буд. Ташаббускори давраи дуввум ҳам Давлати Шӯравӣ буда мақсадаш амали сохтани ваъдаҳо доир ба ҳалли масъалаи миллии дар Русияи Шӯравӣ ва СССР (ИҶШС) ва зиёд намудани шумораи давлатҳои сотсиалистӣ дар арсаи байналмилалӣ буд. Ташаббускори даври сеюми тақсимои Тоҷикистони Мухтор, Қирғизистон ва Қароқирғизистон буданд.

### **Савол ва супоришҳо**

1. Зарурат ва сабабҳои гузаронидани тақсимои миллию ҳудудии солҳои 1917 – 1924-ро шарҳ диҳед.

2. Ташаббускори тақсимои кӣ буд ва чӣ меҳост?

3. Раванди таъсисёбии комиссияҳои миллиро шарҳ диҳед.

4. Барои чӣ комиссияи тақсимои тоҷикӣ таъсис наёфт?

5. Мухторият чист?

6. Барои тоҷикон кадом воҳидҳои мухториро (вилоят, ҷумҳури) раво дониста буданд ва барои чӣ?

7. Тақсимои характери миллиро гирифта буд ё сиёсиро?

8. Ба ҳайати Тоҷикистон кадом қисматҳои ҶМШС Туркистон ва ҶХШ Бухоро дохил гардида буданд?

## **§ 19 - 20. РАВАНДИ ТАЪСИСЁБИИ ҶУМҲУРИИ МУХТОРИ ШҶРАВИИ СОТСИАЛИСТИИ ТОҶИКИСТОН**

**Раванди ташаккулёбии мухторият.** Сохтори давлатдорӣ ва маъмурии Тоҷикистони Шӯравӣ дар ҳайати Ҷумҳуриҳои Туркистон ва Бухоро ба вучуд омада буд. Округҳои (уездҳои) Хучанд, Ёротеппа, китъаи (участкаи) Панчакент ва волостҳои Исфараю Ашти Туркистон ва Бухорои Шарқии Ҷумҳурии Бухоро кайҳо ҳудудҳои маъмурию миллии гардида буданд. Асосан минтақаҳои Бухорои Шарқӣ, ки аз вилоятҳои Душанбе, Сариосиё, Кӯлоб, Фарм ва Қӯрғонтеп-

па иборат буданд, ҳоло аз моҳи феввали соли 1921 ҳамчун худуди маъмурии мухтор вучуд доштанд. Онро намояндаи Фавқулодаи ҶХШБ идора мекард. Аз 8-уми январи соли 1922 бошад, КИМ-и умумибухорой барои идора кардани он Комиссияи фавқулодаи диктаторӣ оид ба корҳои Бухорои Шаркиро таъсис дод, ки ба ҳайати он шӯрои иқтисодӣ, шуъбаи назорати давлатӣ, шуъбаи адлия бо шӯрои қозихо, шуъбаи заминуб, шуъбаи сохтмон, саридораи нақлиёт, шуъбаи маорифи халқ, муассисаҳои тандурустӣ, таъминоти бехатарӣ, комиссияҳои молия, озуқаворӣ ва трибунали ҳарбӣ дохил буданд. Комиссияи фавқулодаи диктаторӣ дар Бухорои Шарқӣ аз номи Ҳукумати олии ҷумҳурӣ – КИМ-и умумибухорой амал мекард.

Сабаби асосии ташкили ин гуна сохтор вазъияти фавқулодаи ин минтақа вобаста ба ҷанги шаҳрвандӣ буд. Аз ин рӯ, ба Комиссияи фавқулодаи диктаторӣ ваколатҳои номаҳдуд ҳам дода шуда буд.

#### **Аз ҷумла:**

а) баровардани декретҳо ва фармонҳои бекор ва иваз кардани қонунҳои амалкунанда, ки мувофиқи тартиботи умумӣ қабул шудаанд;

б) қабули қарорҳои фавқулода доир ба ҳама соҳаҳои ҳаёти давлатӣ;

в) гирифтани тамоми нави парвандаи ҷиноятӣ аз тафтишоти судии умумӣ ва барои муҳокимаи судӣ додан ба трибунали ҳарбии Комиссияи фавқулодаи диктаторӣ ва агар зарур бошад, то ҳукми паррондан муқаррар намудан;

г) сабукдӯш кардан аз мансаб, ҳатто аз вазифаи интихобӣ ва бо салоҳдиди худ дар ҷойи он таъйин намудан, инчунин барҳам додани муассисаҳои, ки дар Бухорои Шарқӣ фаъолият доштанд;

д) ҳабс кардан ва аз худуди Бухорои Шарқӣ рондани шахсони гунаҳкор, сарфи назар аз вазифаашон.

Дар вилоятҳо кумитаҳои инқилобии вилоятӣ ва дар назди онҳо мутасаддиёни шуъбаҳои молиявию хоҷагӣ, коммуналию сохтмон ва шуъбаи нигоҳдории тартибот амал мекард. Дар туманҳо кумитаҳои инқилобии туманӣ ва дар

назди онҳо шуъбаҳои нигоҳдории тартибот ва қозихона амал мекард. Дар кентҳо кумитаҳои инқилобии кентӣ ва дар назди онҳо намояндаи шуъбаи нигоҳдории тартибот ва қозихонаи кентӣ буданд. Дар ҷамоатҳо мингбошӣ ва дар деҳаҳо оқсақолон амал мекарданд. Вазифаи амлоқдор ҳоло ҳам вучуд дошт ва асосан ба масъалаи муайян кардани рӯёнидани андоз аз аҳоли ва супоридани он ба давлат машғул буд.

Ҳамаи ин мақомот ба ҳолати сиёсии давраи ҷанги шаҳрвандӣ мувофиқ карда шуда буданд. Соли 1923 дар маҳаллаҳои аз босмачигарӣ озодшуда кӯшиши гузаронидани интихобот ба шӯроҳо карда шуд, вале бо сабаби бесаводии сиёсии мардум интихобот натиҷаи дилхоҳ надод. Моҳи майи соли 1924 КИМ-и Бухоро «Дар бораи шӯрокунонии Бухорои Шарқӣ» қарор ба имзо расонд. Дар асоси ҳамин қарор 7-уми июли соли 1924 Комиссияи Ҷамоатҳои диктаторӣ барҳам дода шуд, ба ҷойи он КИМ-и Бухорои Шарқӣ дар ҳайати 19 нафар узв ва 7 нафар президиуми он таъсис ёфт. КИМ-и Бухорои Шарқӣ аз шуъбаҳои ташкилӣ-маъмуриӣ, коммуналӣ, маориф, зироат, машваратӣ, иқтисодӣ ва шӯроӣ қозибанд иборат буд, яъне то тақсироти соли 1924 ҳудуди Бухорои Шарқӣ ҳамчун ҳудуди маъмурии мухтор бо мақомоти идорӣ маъмуриӣ, иқтисодӣ сиёсӣ ва ҳуқуқӣ таштакул ёфта буд.

**Равиши гузаронидани тақсирот.** Баъди ташкилӣбии ҷумҳуриҳои халқии шӯравии Хоразм ва Бухоро марҳалаи дуҷуми тақсироти миллии маъмуриӣ дар тамоми Осиёи Миёна шурӯъ гардид, аммо то охири соли 1923 дар ин масъала пешравӣ дида намешуд, ҷунки Бухороро халқаҳои ҷанги шаҳрвандӣ печонида, масъалаи босмачигарӣ ҳал нагардида буд. Соли 1924 боз масъалаи тақсирот пеш гузошта шуд, вале комиссияи тоҷикӣ ханӯз ҳам таъсир наёфта буд. Фақат ба ҳайати комиссияи ўзбекӣ як намояндаи тоҷикон – Ҷинор Имомовро ҳамроҳ карданд. То ин муддат дар ҳар се ҷумҳурии шӯравии Осиёи Миёна масъалаҳои забони миллии бо ном халқҳои хурд – туркманҳо, қазоқҳо ва қирғизҳо ҳал шуда, ба онҳо ҳуқуқи бо забони модарии худ ташкил кар-

дани мактаб ва коргузорию давлатӣ муҳайё карда шуда буд. Аммо дар бораи забони тоҷикӣ ва мавқеи он ҳарфе гуфта нашуд. Баръакс, дар Бухоро забони давлатӣ, таълим ва коргузорӣ узбекӣ ва туркманӣ эълон шуда буд. Нашри рӯзномаҳои тоҷикӣ қатъ гардид. Ҳатто ҳуҷҷатгузорию Комиссияи Ҷавкулодаи диктаторӣ оид ба Бухорои Шарқӣ, ки дар Душанбе амал мекард, ба забони ўзбекӣ (чағатой) буд.

Аз моҳи феврал то апрели соли 1924 КМ ҲК Туркистон, Бухоро ва Хоразм масъалаҳои тақсимои Осиёи Миёнаро муҳокима карда, оид ба розигии худ ва гузаронидани тақсимот қарорҳои дахлдор қабул намуда, ба Бюрои Сиёсии ҲК(б)Р пешниҳод карданд. 5-уми апрели соли 1924 КМ ҲК(б)Р масъалаи тақсимои муҳокима намуда, қарорҳои КМ хизбҳои коммунистии ҷумҳуриҳои Осиёи Миёнаро маъқул донист. 28-уми апрели соли 1924 Бюрои осиемиёнагии КМ ҲК(б)Р гузоришҳои ҳукуматҳои Туркистон, Бухоро ва Хоразмро шунида, гузаронидани тақсимои дар Осиёи Миёна ба мақсад мувофиқ донист. Бюрои ташкилии КМ ҲК(б)Р 4-уми июни соли 1924 маҷлиси худро гузаронид ва қарори Бюрои осиемиёнагии КМ ҲК(б)Р дар бораи гузаронидани тақсимои муҳокима ва лоиҳаи қарорҳои КМ ҲК(б)Р-ро «Дар бораи тақсимои миллию маъмурии ҷумҳуриҳои Осиёи Миёна» тасдиқ намуд. 12-уми июн бошад, КМ ҲК(б)Р «Дар бораи тақсимои миллии ҷумҳуриҳои осиемиёна» қарор қабул карда, инчунин сохтори Тоҷикистонро ҳамчун Вилояти Мухтор дар ҳайати ҶШС Ўзбекистон муайян кард. Дар ин қор таъсири дасти душманони халқи тоҷик ҳувайдо буд.

15-уми июни соли 1924 Бюрои осиемиёнагӣ тезисҳо «Дар бораи тақсимои осиемиёна»-ро қабул кард, ки он ҳам сохтори сиёсии Тоҷикистонро ҳамчун Вилояти Мухтор муқаррар карда буд.

Ин қарор дар тамоми ҳудудҳои тоҷикнишин муҳокима ва дастгирӣ карда мешуд, вале сохтори Тоҷикистон ҳамчун Вилояти Мухтор шаҳрвандони бедори тоҷикро қонеъ накард. Мақтубҳои зиёде аз номи шахсони алоҳида ва коллективҳои меҳнатӣ ба унвони Бюрои осиемиёнагии КМ ҲК(б)Р, ҳатто ба Ҳукуматҳои Русияи Шӯравӣ ва СССР ИҶШС фи-



ристода шуда буд. Дар онҳо таъкид карда мешуд, ки нисбат ба тоҷикон ва сохтори минбаъдаи миллии онҳо ба хатоҳову қачравихо роҳ надиханд, чунки аз рафти ин тақсимот ва пайдо шудани мафҳуми маъмурии Вилояти Мухтор барои тоҷикон маълум буд, ки ҳуқуқҳои тоҷикон маҳдуд карда мешаванд.

Ба ҳар ҳол мактубу барқияҳои намояндагони халқи тоҷик ба ҳукумати СССР (ИҶШС) ва КМ ҲК(б)Р ва Комиссияи Марказии тақсимои миллию марзӣ таъсир расонд. Дар ҳимояи ҳуқуқи халқи тоҷик русҳо (Зелинский, Андреев, Семенов), қазоқҳо (Т.Рисқулов, Ханҷанов), поляк (Миклашевский), тотор (Г.Сафаров) ва дигарон саҳм гузоштанд, вале онҳо натавонистанд, ки ақидаи зеркомиссияҳои миллӣ ва Комиссияи Марказии тақсимоиро тағйир диҳанд. Онҳо тавонистанд, ки тоҷикҳоро ҳамчун халқи бумӣ ва қадим шиносонанд ва давлатдории сотсиалистии ўро таъмин намојанд. Ин буд, ки моҳи сентябри соли 1924 тақсимои миллию маъмурии Осиёи Миёна раванди амалӣ ва ба ҳукми қонун даромадаро гирифт.

**Таъсисёбии Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон.** Чӣ тавре ки мушоҳида кардем, аз соли 1919 то баҳори соли 1924 масъалаҳои сохтори сиёсӣ, маъмурий, иқтисодӣ ва ҳудуди Тоҷикистон ҳалли ҳудро ёфта, ба давраи таъсисёбии амалӣ расида буд. Фақат ин андешаҳоро дар доираи қонун ба расмият даровардан лозим буд. Ташаббускори ин масъала Ҳукумати Бухорои Шарқӣ гардид. Масъалаи таъсисдиҳии Ҷумҳурии Тоҷикистонро тамоми аҳолии Бухорои Шарқӣ дастгирӣ мекарданд. Ин буд, ки аз 1-ум то 5-уми сентябри соли 1924 дар Душанбе Анҷумани якуми намояндагони халқи Бухорои Шарқӣ шуда гузашт, ки мақоми олии ҳокимияти давлатии Бухорои Шарқӣ буд. Анҷуман КИМ-и Бухорои Шарқӣ ва Президиуми онро интиҳоб кард. Раиси Президиуми КИМ-и Бухорои Шарқӣ Нусратулло Маҳсум (Лутфуллоев) интиҳоб гардид.



тонро дар бораи аз ҳайати ҶШФСР (РСФСР) баромаданаш тасдиқ кард. Доир ба тақдири халқи тоҷик ҳам чунин қарор қабул кард: «5. Дар асоси иҷро намудани изҳороти хоҳиши оммаи коргарон ва деҳқонони халқи тоҷик, ба халқи тоҷик ҳуқуқи аз ҳайати ҶМШС Туркистон баромадан ва таъсис додани Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон дода шавад». Ҷй тавре дидед, то рӯзи ин қарор суҳан танҳо дар бораи Вилояти Мухтори Тоҷикистон мерафт. Маҳз сессияи дуюми КИМУ воҳиди Вилояти Мухторро ба Ҷумҳурии Мухтор иваз кард.

27-уми октябри соли 1924 КИМ-и СССР (ИҶШС) бо қарори худ хоҳиши ҳукуматҳои Туркистон, Бухоро ва Хоразмро дар бораи тақсимот ва қарори сессияи дуюми КИМУ аз 14 октябри соли 1924 дар бораи таъсис ёфтани ҶМШС Тоҷикистон тасдиқ кард ва ин қарорро 27-уми октябри соли 1924 ҳукми қонунро гирифтанд. Моҳи майи соли 1925 Тоҷикистон ба воситаи Ўзбекистон ба ҳайати СССР (ИҶШС) дохил гардид, яъне санаи таъсисёбии ҶМШС Тоҷикистон 14-уми октябр буда, қонунӣ гардидани он 2-юми октябри соли 1924 аст.

Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон аз ҳисоби ноҳияҳои имрӯзаи Истаравшан, Ғонҷӣ, Шаҳристон, Айнӣ, Масчоҳи Кӯҳӣ ва Панҷакенти ҶМШС Туркистон ва вилоятҳои Душанбе, Қўрғонтеппа, Кўлоб ва Ғарми Бухорои Шарқии ҶШСБ таъсис ёфт. Ҳудуди Тоҷикистон 135620 километри мураббаъ ва аҳолиаш 739503 нафарро ташкил меод. Аз ҳисоби Туркистон 135665 нафар ва аз Бухоро 603858 нафар аҳоли ба ҳайати Тоҷикистон дохил шуданд. Ҳудуди Туркистониаш ду вилоят – Ўротеппаю Панҷакент ва Бухороиаш 4 вилоят – Душанбе, Қўрғонтеппа, Кўлоб ва Ғармро ташкил меод. Баъдтар моҳи декабри соли 1924 ба ҳайати Тоҷикистон ҳавзаи Помир ҳамроҳ карда шуд, ки 2-юми январи соли 1925 ба Вилояти Мухтори Бадахшони Кӯҳӣ табдил дода шуд.

Таъсисёбии Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон ибтидои эҳёи давлатдорӣ миллии ҳазор сол пеш аз байн рафтаи тоҷикон гардид. Ба туфайли ҳамин

чумхурӣ номи халқи тоҷик ҳам аз сари нав ба арсаи ҳастӣ даромад. Ин бузургтарин комёбӣ ибтидои ҳамаи имкониятҳои минбаъдаи халқи тоҷик ва давлатдорӣ миллии он буд, ки халқи тоҷик аз давраи шӯравӣ ба даст дароварда буд. Онро пос дошта ва инкишоф додан зарур буд. Ҳоло ҳам имкониятҳои муҳайёкардаи Давлати Шӯравиро баҳри истиқлолу рушди минбаъдаи халқу чумхурӣ истифода бурдан мумкин буд. Ин вазифаро мебоист сарони мо – ҳукумати навбунёди он Кумитаи Инқилобии ҶМШС Тоҷикистон иҷро мекарданд.

Оё ҳукумати Тоҷикистон ва халқи тоҷик имкониятҳои додаи сиёсати миллии собиқ СССР (ИҶШС) ва имкониятҳои конститусионии муҳайёкардаи Давлати Шӯравиро истифода бурда тавонистанд ё не? Имрӯз ҷавоб ба ин савол гуногун аст. Ҳар хизб, ҳар гурӯҳу ҳар фарде аз доираи мафкураи фарҳангӣ ва бархӯрдориаш аз ин масъала ҳарф мезанад. Вале таърих худ гувоҳ аст, ки вазъияти иқтисодӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ ва умуман ҳастии халқи тоҷик дар асрҳои XI – ибтидои асри XX чӣ сурате дошт. Дар асрҳои XIX ва XX халққоро бештар аз рӯи ҷуғрофияи сиёсиашон ва миллаташон мешинохтанд. Таъсиси ҶМШС Тоҷикистон танҳо қарору тақсмоти сиёсии одии шӯравӣ набуд. Ин ҳасрати Давлати Шӯравӣ, сиёсати мардҳои фидойӣ, муборизаи халқ буд. Дар таърихи сиёсии халқи тоҷик баъди давлати Сомониҳо ва то имрӯз аз таъсисёбии ҶМШС Тоҷикистон дида, воқеаи бузурги фараҳбахш ва тақдирсози дигаре набуд. Ташаббускору муайянкунандаи тақдири халқу давлати Тоҷикистон кӣ буд, кадом сиёсатдору сиёсате буд, ки ин қадар лутф қард, зеро агар тақсмоти соли 1924 гузаронида намешуд, яқинан мо тоҷикон бедават ва беном мемондем. Мо ба мисли эронӣни Бухорову Самарқанд ва дар ҳолати беҳтаринаш ба мисли тоҷикони Ўзбекистон махлут шуда ме рафтем. Бунёди истиқлолияти миллии Тоҷикистон аз соли 1924 аст ва натиҷаи сиёсати миллии Ҳукумати Шӯравӣю ҷонфидоӣҳои намояндагони миллии ҳамон замон мебошад.

Барои тоҷикон аҳамияти аз ҳама калони тақсимо-ти миллию маъмурии соли 1924 дар он буд, ки тоҷиконро соҳибдавлат гардонд. Ба ин васила истиқлолияти миллии тоҷикон амалӣ гардид, вале аз тарафи дигар, ин тақсимо-т парешонии халқи тоҷикро боз зиёдтар намуд. Агар аз ин пештар тоҷик ба ҳайати Русия, Бухоро ва Афғонистон до-хил бошад, акнун дар ҳайати Ёзбекистон, Қирғизистон, Афғонистон ва Тоҷикис- тон боқӣ монд.

Дар натиҷаи тақсимо-ти миллию маъмурии соли 1924 им-конияти ҳуқуқии таъсис додани Ҷумҳурии Мухтори Шӯра-вии Сотсиалистии Тоҷикистон дар ҳайати ҶШС Ёзбекис-тон ба вучуд омад. Барои ташкили ҳукуматҳои ҷумҳуриҳои навтаъсис, то охири ноябри соли 1924 кумитаҳои инқилобии Туркменистон ва Ёзбекистон таъсис ёфтанд. 5-уми декабр рӯзи эълон гардидани ҶШС Ёзбекистон ба ҳисоб мерафт.

### Луғат

**1. Комиссияи тоҷикии тақсимо-т** – комиссияе буд, ки соли 1924 барои гузаронидани тақсимо-ти миллию маъмурии Осиеи Миёна таъсис ёфта буд, дар ҳолате, ки баъзе комиссияҳои миллий (ӯзбекӣ, туркӣ, қароқирғизӣ) ханӯз солҳои 1919 – 1921 таъсис ёфта буданд.

### Саволҳо ва супориш

1. Мухторияти Тоҷикистон аз кадом масъала сар шуд?
2. Кучоро Бухорои Шарқӣ мегуфтанд?
3. Комиссияи фавқулодаи диктаторӣ чӣ гуна комиссия буд?
4. Анҷумани якуми намоёндагони халқи Бухорои Шарқӣ кай доир гашт ва кадом масъалаҳоро ҳал кард?
5. Рӯзи ташкилҳои ҶМШС Тоҷикистон кадом рӯз ба ҳисоб меравад?
6. Таъсисҳои мақомоти идории ҶМШС Тоҷикистонро шарҳ диҳед.

### ДАРСИ ТАҚРОРӢ

Ин дарсро дар синфҳое, ки соатҳояшон ба рӯзи оғози таҳсил рост меоянд ба дарси «Рӯзи дониш» чудо мекунанд. Агар ба «Рӯзи дониш» рост наоянд, дар дарси асосӣ ба ҳа-мон мавзӯе, ки талабагон онро хуб ҳазм накарда буданд ва ё умуман ба дарси тақрори мавзӯҳои гузашта ҳамроҳ меку-нанд.

## МАВЗЎИ 2. ТОЧИКИСТОН ДАР ДАВРАИ МУХТОРИЯТ

### § 21. ВАЗИФАҲОИ НАВБАТИИ ҲУКУМАТ ВА ХАЛҚҲОИ ҶМШС ТОЧИКИСТОН

Мушаххас ва муайян гардидани вазифаҳои ҳалталаби ҳукумати халқ, 26 ноябри соли 1924 КИМ-и ҶШС Ўзбекистон Кумитаи инқилобии Ҷумҳурии Тоҷикистонро ҳамчун ҳукумати муваққатии ҷумҳурӣ,



**Н. Махсум (Лутфулов)-раиси кумитаи Инқилобии ҶМШС Тоҷикистон бо аъзои Кумитаи инқилобӣ.**

дар давраи то баргузоргарди Анҷумани таъсисии шӯроҳои ҶМШС Тоҷикистон созон дод. Ба ҳайати Президиуми Кумитаи инқилобии ҶМШС Тоҷикистон Нусратулло Махсум (раис), Б.Додобоев, Р. Бобочонов, А.Ёрмуҳаммадов, Ш.Шоҳтемур, А.М. Дяков ва дигарон дохил шуданд.

Кумитаи инқилобии ҶМШС Тоҷикистон 7-уми декабри соли 1924 ба меҳнаткашони Тоҷикистон мурочиат кард. Дар он мурочиатнома кумита аз таъсисёбии ҶМШС Тоҷикистон хабар дода, вазифаҳои аввалиндараҷаи фаъолияти худро эълон дошт, барномаи барқарор кардани хоҷагии халқ, инкишофи фарҳанг, тамоман барҳам додани босмачигариро пешниҳод кард.

Аввали моҳи феврالی соли 1925 Ҳукумати Тоҷикистон аз Тошканд ба Душанбе – пойтахти ҶМШС Тоҷикистон кӯчида, бо фармони худ аз 5-уми феврал ба тамоми аҳоли дар бораи қатъ гардидани фаъолияти КИМ-и Бухорои Шарқӣ хабар дод. 15-уми марти соли 1925 дар гирдиҳамоии ботантанай умумихалқии аҳолии Душанбе ва атрофи он ҳукумати Тоҷикистон эълонияи (декларатсияи) таъсисёбии Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистонро эълон кард.





**Иштирокчиёни митинги эълон кардани таъсисёбии ЦМШС Тоҷикистон (13.03.1925)**

Вазифаҳои асосии ҳукумати наваъсиси ЦМШС Тоҷикистон – аз роҳбарӣ, идоракунии, ташкилнамудани равандҳои нави сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ фарҳангӣ, ки онро инқилобҳои сотсиалистии солҳои 1917-1924 ба пеш гузошта буданд, иборат буд. Ин равандҳо соҳаҳои зеринро дар бар мегирифтанд:

- роҳбарӣ кардан ба раванди аз хусусияти эълонӣ доштани Ҳокимияти Шӯравӣ ба хусусияти иҷтимоӣ гирифтани он, яъне шиносонидани Ҳукумати Шӯравӣ ҳамчун ҳукумати халқӣ. Чунин раванд характери сиёсӣ дошт. Онро бояд ҳизбе, муассисае, ташкилоте, ҷамъияте роҳбарӣ мекард, яъне дар сохтмони ҳизбӣ вазифаи асосӣ ҳизбро аз ташкилоти сиёсӣ ба ҳизби ташкилотӣ ва роҳбар табдил додан буд;

- барқарор намудани хоҷагии халқӣ аз ҷанги шаҳрвандию босмачигарӣ харобгардида ва ба вучуд овардани асосҳои иқтисодӣ сотсиалистӣ, ки он акнун ба иқтисодӣ иҷтимоӣ рӯ оварда буду шиори асосиаш «Кӣ киро?» буд. Онро ба манфиати сотсиализм ҳал кардан лозим буд;

- наздик кардани шӯроҳо ба омма, ки гузаронидани маъракаҳои интиҳоботӣ, милликунонии дастгоҳҳои идорӣ (тайёр кардани кадрҳои аппаратҳои шӯравӣ, гузаронидани ислоҳоти маъмурии сиёсӣ, аз ҷумла тақсимои ҳудуд) ва ба шакли нави маъмурий - вилоят, ноҳия, шӯроҳои деҳотӣ ва шаҳру шаҳракҳо чудо шуданро талаб мекард;

- амалӣ намудани ислоҳоти ҳамаи соҳаҳои ҳаёти фарҳангӣ, бахусус системаи маориф ва ба хизмати халқу манфиати Давлати Шӯравӣ тобеъ кунонидани онҳо.

Солҳои 1924-1929 дар сиёсати байналмилалӣ солҳои устуворгардии ду сохт - сохти сотсиалистӣ ва капиталистӣ



ба ҳисоб мерафт. Кризиси сиёсие, ки ҷаҳонро фаро гирифта буд, як гурӯҳ давлатҳоро ба роҳи тараққиёти сотсиалистӣ ва гурӯҳи дигароро ба эътироф кардани ин ҳолат овард. Авҷи ҳаракатҳои инқилоби ҷаҳонӣ хомӯш гардид. Капитализм ба маҷрои худ ва сотсиализм ба маҷрои худ ворид гашт. Муборизаи яроқноки байни ин ду система ба рақобати иқтисодӣ ва ҷанги сард табдил ёфт. Ҷаҳони капиталистӣ СССР (ИҶШС)-ро ба муҳосираи иқтисодӣ гирифта буд. Ҳукумати СССР (ИҶШС) бе ҳеҷ гуна гузашт ва сархамкунӣ дар пеши капитализм ба идеалҳои худ устувор монд. Принсипҳои идеологӣ, синфӣ ва омиёна имконияти сарфи назари баъзе масъалаҳоро намекард, бо вучуди он ки дохилии ин принсип гуфта буд, ки «... ба бесаводии худ иқрор шуда, аз капитализм омӯзем». Ин идеологияро Ҳизби Коммунистӣ ва Ҳукумати СССР (ИҶШС) барои сиёсати дохилию хориҷии ҳамаи ҷумҳуриҳои собиқ СССР (ИҶШС) раво дониста, рӯ-ояи онро талаб мекарданд, яъне авзои сиёсиро ҷамъиятии ҶМШС Тоҷикистон ба авзои СССР (ИҶШС) ва Ҷумҳурии Ўзбекистон вобастагии ноғусастанӣ дошт.

Сиёсати ҳеҷ гуна гузашт накардан ба капитализмро, ки СССР (ИҶШС) пеш гирифта буд, дар СССР (ИҶШС) на ҳама мепазирuftанд. Аз ин рӯ, дар татбиқи ин сиёсат ақидаҳои дигар ҳам буданд, мисли бухаринчигӣ, зиневевчигӣ, тротскийчигӣ, гурӯҳи коргарӣ ва ба замми ҳамаи инҳо, дар Тоҷикистон ҷадидӣ ҳам буд. Ҳизби ҳуқмрон - ВКП(б) ҳамаи онҳоро душманони халқ эълон карда муборизаи беамонро бо онҳо сар кард. Зери шиор ва маърақаҳои тозакунии сафҳои ҳизб мутахассисони соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ ва роҳбарони болаёқати хоҷагӣ аз идора кардани давлату ташкили истехсолот дур карда шуданд. ВКП(б) органи махсуси худро - Комиссияи ревизионии худро дошт ва ин комиссия зери мафҳумҳои «суфт будани ҷанбаи идеологӣ» ҳукуматҳои миллӣ, ҳизбҳои таъсисёфтаистодаи миллӣ ва бо кадрҳои сиёсӣ таъмин намудани онҳо, зиёиёни ҳизбӣ, коргарӣ ва илмии тоҷикро бо ин ё он «тамғаҳо» гунаҳкор карда, ба мустақилона идора кардани ҷумҳурӣ, корхона ва муасси-

са роҳ намедод, ки ин аксаран сабаби пастравии қор мегардиданд. «Душманони СССР (ИҶШС)» душманони воҳид буданд ва онҳоро «меёфтанд». Дар тамоми зинаҳои ҳизбӣ, давлатӣ онҳоро «пайдо» мекарданд. Солҳои 1924-1929 яке аз вазифаҳои Ҳукумати ҶМШС Тоҷикистон аз рӯи нишондоди боло мубориза бо душманони «чап»-у, «рост», оппортунизму тротскийчигӣ ва чадидизм буд. Самараи ин мубориза, ҳақ донистану ҳақ шуморидани мафкураи марксизми чанговар, назарияи ленинизму сталинизм ва тарафдориҳои онҳо буд. Замона ақидаи алтернативиро намераварид. Якҷаҳизбӣ, вале фақат ҳизби коммунистӣ ва сиёсати коммунистӣ ҳукмрон буд.

Ин авзои идеологӣ бо роҳбарии ҳизби ҳукмрон - Ҳизби Қоммунистони болшевик идора ва амалӣ мегашт. Тоҷикистон бошад, чунин ҳизбро доро буд.

Мафкураи чамъиятӣ (идеологияи марксистӣ-ленинӣ-сталинӣ) дастгоҳи паҳнкунанда ва татбиқкунандаи худ - ҳизбро ва ҳизб бошад, давлатдориҳои коммунистиро ба вучуд овард. Ин дастгоҳ бо салоҳияти худ органҳоеро таъсис дод, ки ҷомеаро идора кунанд. Ин органҳо чун диктатураи ҳизбӣ дар ҳама соҳа: дар маъмуриятҳои ҳифзи давлату ҷомеа, ташкилу идораи истехсолот рӯи қор омаданд. Дар ин система бе пешбарии ҳизб на роҳбарон ва на баъзан аъзоёни қаторӣ ба вазифа намерасиданд. Ин система органҳои ҳукумати қонунбарор - Кумитаи инқилобии ҶМШС Тоҷикистон ва Президиуми он; органи иҷроия - Шӯрои Комиссарони Халқӣ, вазорату кумитаҳо ва шӯроҳои дигари тобеи онҳо; ташкилотҳои оммавӣ - иттифокҳои қасаба, ҷавонон, пешоҳангҳо фаро гирифта буд.

### **Савол ва супориш**

1. Вазифаҳои навбатии Кумитаи инқилобии ҶМШС Тоҷикистон ва халқҳои он аз ҷӣ иборат буд?

2. Ташкилотҳои ҳизбии округи Хучанд ва Бухорои Шарқии солҳои 1917 – 1924-ро шарҳ диҳед.

## § 22-23. АВЗОИ СИЁСИЮ ҶАМЪИЯТИИ ҶМШС ТОЧИКИСТОН

**Авзои сиёсии ҷумхурӣ.** Баъди тақсимот ва таъсисёбии давлатҳои нави миллӣ - ҶШС Туркманистон, Ӯзбекистон ва ҶМШС Тоҷикистон ҳам вазъияти сиёсии халқҳои ба ҳайати Тоҷикистон дохилгардида душвор монд. Ин душворихо ҳам табиӣ буданду ҳам натиҷаи сиёсат. Табиаш он буд, ки ханӯз ҳам ҷумхурӣ ором набуд. Дар Тоҷикистон зиёда аз 80 дастаи босмачиён бо ҳайати зиёда аз 5 ҳазор нафар боқӣ монда буданд, ханӯз ҳам душмани асосии иҷтимоигардонии ҷомеа - бою кулакҳо ва рӯҳониёни сарватманд пурзӯр ва дар камин буданд, ҳоло ҳам душманони хориҷии сотсиализм аз мақсади маҳв сохтани ин сохтор даст нақашда буданд. Аммо бо рӯ овардани аҳоли ба сохтори шӯравӣ, аз босмагигӣ даст кашида зидди он ба ҷанг даромадани як қисми босмачиён, вазъияти ҳукуматро хуб ва таъсири онро пурзӯртар кард. Ин ҳолат дар натиҷаи қонуну қарорҳо оид ба босмачиёни собиқ ва афви таслимшудаҳо ба вучуд омада буд. Душвории дигари вазъияти сиёсӣ, ки онро сиёсати нодурусти тақсимои миллию маъмурии соли 1924 ба вучуд оварда буд, ханӯз ҳам пароканда ва дар ҳайати ҷанд ҷумхурии навтаъсис мондани тоҷикон буд: 40% аҳолии Ӯзбекистон, 10% аҳолии Туркманистон, 5% аҳолии Қирғизистон ва 1,5% аҳолии Қазоқистонро тоҷикон ташкил медоданд. Ҷалли ин масъала тамоми давраи мухториятро фаро гирифта баҳсу талошҳои зиёдеро талаб мекард.

**Сохтмони ҳизбӣ.** Дар шимоли Тоҷикистон аз моҳи майи соли 1917 сар карда, сараввал дар байни коргарони руси роҳҳои оҳани Хучанд, Урсатевск, Драгомирово, конҳои ангишту нафти Сулукта, Шӯроб, САНТО ва дар заводи озокерити Хилковою ҷандин деҳаҳои руснишини атрофи Хучанду Ӯротеппа ташкилотҳои ибтидоии Ҳизби Комунистӣ таъсис ёфтанд. Ин ба таъсисёбии ташкилотҳои хавзагӣ уездии Ҳизби Коммунистии минтақа имконият дод. Ҷамон соли 1917 ташкилотҳои хавзагии Ҳизби Коммунистии Хучанд,

Ўротеппа, Шўроб ва уездии Хучанд таъсис ёфтанд. Ҳамаи ташкилотҳои хизбии уезди Хучанд ба ҳайати ҲК Туркистон дохил буданд. Мақоми олии ташкилотҳои хизбии шимоли Тоҷикистон анҷумани уездии хизб буд. Аввалин ва охири анҷумани уездии Ҳизби Коммунистии Хучанд моҳи декабри соли 1917 доир гашта буд. Минбаъд онро конфронс номиданд. Аз соли 1918 сар карда, ташкилоти уездии хизбии Хучанд номи ташкилоти хизбии округии округи Хучандро гирифт, чунки соли 1918 дар ҶМШС Туркистон тақсимоти нави маъмури гузаронида шуда, уездҳо ба округҳо табдил дода шуданд.

Дар Помир аввалин ташкилоти ибтидоии Ҳизби Коммунистӣ тобистони соли 1921 аз ҳисоби аскарону афсарони отряди сарҳадбонони минтақаи Помир таъсис ёфта буд, ки он ҳам ба ҲК Туркистон дохил буд. Дар ҳайати он намоёндагони аҳолии маҳаллӣ ҳам буданд, ки Х. Кирмоншоев, К. Элчибеков, Х. Боқиев, С. Абдуллоев ва И. Исмоилов аз ҷумлаи онҳоянд. Фақат моҳи октябри соли 1929 Ҳукумати ҷумҳури дар Помир гурӯҳи номзадҳои ҲК-ро таъсис дод, ки аз болои он ташкилоти хизбии сарҳадбонон назорат мекард.

Дар Бухорои Шарқӣ ҳам аввалин ташкилоти ибтидоии ҲК дар ҳайати ҲК Туркистон аз ҳисоби ҳарбиён баҳори соли 1921 таъсис ёфта буд. Дар баробари ин, ташкилоти ҲК Бухоро ҳам дар Бухорои Шарқӣ Бюрои марказии ташкилиро таъсис дода буд, ки яке аз вазифаҳояш таъсиси ташкилотҳои хизбӣ буд. Соли 1923 бошад, ҲК Бухоро ба ҷойи Бюрои марказии ташкилӣ Бюрои ташкилии КМ ҲК Бухороро таъсис дод, ки он то декабри соли 1924 амал кард. Моҳи декабри соли 1924 Бюрои ташкилии ҲК (б) Ўзбекистон дар Тоҷикистон ташкил ёфт, ки он ташкилоти вилоятии ҲК Тоҷикистонро дар ҳайати ҲК Ўзбекистон таъсис дод ва назорат мекард. Мақоми олии ташкилоти хизбии вилоятӣ конфронси ташкилоти вилоятии хизбии Тоҷикистон буд. Баъди таъсисёбии ҶШС Тоҷикистон ин ташкилот номи

Ҳизби Коммунистии Тоҷикистонро гирифт. Анҷумани

муассисони он моҳи июни соли 1930 дар Душанбе баргузор шуд. Мақоми олии ин ҳизб анҷумани ҲК Тоҷикистон буд. Котибони аввалини ташкилоти вилоятӣ ҳизбии Тоҷикистон А.Т.Шервонӣ, Чинор Имомов, С. М. Соколов ва нахустин котиби аввали ҲК Тоҷикистон Ҳусейнов Мирзодовуд Боғир ўғли озарӣ (1894-1938) буданд.

**Созмони ҷавонон.** Созмони ҷавонон ташкилоти ҷамъиятӣ-сиёсии коммунистони ҷавон буд. Он соли 1918 таъсис ёфта, соли 1924 номи Комсомоли ленинро гирифта буд. Аввалин ташкилоти комсомолии Тоҷикистон аз ҳисоби коммунистони ҷавон – русҳои сокини Тоҷикистон, соли 1918 таъсис ёфта, ба ҳайати Иттифоқи коммунистии ҷавонони Туркистон дохил буд. Соли 1921 дар Бухорои Шарқӣ низ ин ташкилот аз ҳисоби аскарони сурхи ҷавон ташкил ёфт.

Баъди тақсимои соли 1924 дар ҶМШС Тоҷикистон ҳам ташкилоти комсомолии вилоятӣ таъсис ёфт. 27-уми октябри соли 1925 дар Душанбе Конфронси якуми комсомоли Тоҷикистон барпо гардид. Ин рӯз рӯзи таъсисёбии комсомоли ҷумҳурӣ ҳисоб меёбад. Конфронс ташкилоти вилоятӣ комсомолии ҷумҳуриро таъсис дода буд, ки то соли 1930 амал кард. Соли 1930 Анҷумани якуми Комсомоли Тоҷикистон ташкилоти худро Иттифоқи ленинии коммунистии ҷавонони Тоҷикистон (ИЛКҶТ) номгузорӣ ва эълон кард.

**Шӯроҳо.** Яке аз вазифаҳои асосии Кумитаи Инқилобии Тоҷикистон гузаштан аз кумитаҳои инқилобӣ ба шӯроҳо буд. Барои расидан ба ин мақсад интиҳоботи шӯроҳои маҳаллӣ ва марказиро гузаронидан лозим буд. Дар назар буд, ки соли 1925 интиҳобот ба шӯроҳои маҳаллӣ ва ҷумҳуриявӣ гузаронида мешавад.

Моҳҳои октябр ва ноябри соли 1925 дар минтақаҳои аз босмачиён озодшудаи Тоҷикистон интиҳобот ба шӯроҳои маҳаллӣ: деҳотӣ, ноҳиявӣ вилоятӣ гузаронида ба ташкили Кумитаҳои иҷроияи шӯроҳои деҳотӣ, ноҳиявӣ ва вилоятӣ шурӯъ карда шуд. Вале ин интиҳобот бе тайёрии лозима гузаронида шуда, дар баъзе ҷойҳо фақат 10-15% интиҳобку-

нандагон иштирок кардан-  
ду халос. Аз ин рӯ, бойҳо  
тавонистанд, ки дар чунин  
ҷойҳо намояндагони худро  
интиҳоб намоянд. Дар ҷое,  
ки ин ҳолат шуда буд, Ҳо-  
кимияти Шӯравӣ натиҷаи  
интиҳоботро бекор кар-  
да, боз аз сари нав куми-  
таҳои инқилобиро таъсис  
дод. Анҷумани шӯроҳои



**Бинои Назорати тандурустии  
ҶМШС Тоҷикистон**

ҶМШС Тоҷикистон, ки моҳи ноябри соли 1925 бояд даъ-  
ват мешуд, ба таъхир гузошта шуд. Фақат дар Помир на-  
тиҷаи интиҳобот мусбат буд. Дар он ҷо Анҷумани вилоятии  
шӯроҳо шуда гузашт ва ҳокимият аз Кумитаи инқилобӣ ба  
Кумитаи иҷроияи вилоятӣ гузашт.

Соли 1926 ба Тоҷикистон коркунони зиёди шӯроҳо  
аз ҷумҳуриҳои дигар омаданд. Онҳо аз шӯроҳои маҳаллӣ  
сар карда, то шӯроҳои ҷумҳуриявӣ кор мекарданд. Барои  
бо кадрҳои зарурӣ таъмин кардани сохтори шӯроҳо дар  
Душанбе курсҳои кӯтоҳмуддати коркунони шӯро кушода  
шуда буд. Мактабҳои олии Ёзбекистон ва Россия ҳам барои  
Тоҷикистон кадрҳои баландсавбони низомии шӯроҳоро тай-  
ёр мекарданд. Музаффариятҳои мубориза бар зидди босма-  
чигарӣ умуман савияи маърифати сиёсии мардуми тоҷикро  
баланд гардониданд буд ва ислохоти обу замини эълонкардаи  
Ҳукумати Шӯравӣ дилгармии меҳнаткашонро ба зиндагӣ  
ва сохти нав устувортар гардонид. Инро ба назар гирифта,  
моҳи августи соли 1926 Кумитаи Инқилобии ҶМШС Тоҷи-  
кистон дар бораи аз сари нав гузаронидани интиҳобот ба  
шӯроҳои маҳаллӣ қарор қабул кард. Моҳҳои октябр - ноя-  
бри соли 1926 интиҳобот ба шӯроҳои маҳаллӣ гузаронида  
шуд. Натиҷаи интиҳоботи соли 1926 нисбат ба солҳои пе-  
шин хеле фарқкунанда буд.

Шахсоне, ки аз қувваи қорӣ дигарон истифода мекар-

данд ва бой буданд, аз ҳуқуқи интиҳоботӣ маҳрум карда шуданд. Ин дафъа дар ҷумҳурӣ, дар баъзе вилоятҳо 35% ва дар дигар ҷойҳо то 80% ҳуқуқи интиҳоб доштагон иштирок карданд. Дар ҳеч як минтақа намояндаи бойҳо аз 20% зиёд овозхоро гирифта натавонист. Ҳайати синфӣи шӯроҳо чунин буд: батракҳо – 11,7%; камбағалон – 39,4%; миёнаҳолон – 35,9% ва боқимондагон – 13%, яъне аксари шӯроҳо шӯроҳои камбағалону миёнаҳолон шуданд. Аз сабабе, ки шароити давра ҳам така ба деҳқонони миёнаҳол ва мубориза бар зидди бойҳоро талаб мекард, чунин ҳокимияти маҳаллӣ Давлати Шӯравиро қонун мегардонид ва имконияти даъвати Анҷумани ҷумҳуриявӣи шӯроҳоро низ муҳайё сохта буд.

Барои гузаронидани анҷуман корҳои зиёди пешакӣ анҷом дода шуданд. Моҳи июли соли 1926 дар назди Ҷумҳурии Инқилобии ҶШС Тоҷикистон Комиссияи ташкилӣ оид ба тайёрӣ ва аз нав интиҳоб намудани шӯроҳо ва гузаронидани Анҷумани таъсисии шӯроҳо ташкил карда шуд. Ҷамъомади аввалини ин комиссия 30-юми июл баргузор гардида, дар он нақшаи кории комиссия, сохтори комиссияҳои интиҳоботӣ тасдиқ ва гурӯҳи махсус барои таҳияи масъалаҳои Анҷумани таъсискунандаи шӯроҳо ташкил дода шуд, инчунин, шумораи намояндагон аз ҳар як вилоят ба Анҷумани умумиточикистони шӯроҳо муқаррар карда шуд.

8-уми август маҷлиси дуҷуми Комиссияи ташкилӣ доир гардид, ки дар он тартиби кори анҷуман ҳаллу фасл шуд ва лоиҳаи қарори Ҷумҳурии Инқилобии ҷумҳурӣ аз 14-уми август «Дар бораи гузаштан ба ҳокимияти интиҳоботӣ» муҳокима карда, маъқул дониста шуд. Ҳамон рӯз комиссия хабари даъват кардани Анҷумани якуми таъсисии шӯроҳо ва маъракаи интиҳобот ба шӯроҳои намояндагони коргарону деҳқонон аз поён то болоро эълон кард.

Масъалаи тайёрӣ ба анҷуман чандин маротиба дар маҷлисҳои Ҷумҳурии Инқилобии ҷумҳурӣ ва Бюрои ташкилии ҲК (б) Ўзбекистон дар ҶМШС Тоҷикистон муҳокима шуда буд. 26-уми октябр Президиуми Ҷумҳурии Инқи-



лобии чумхурӣ рӯзномаи кори Анчумани якуми таъсиси шӯроҳои ҶМШС Тоҷикистонро тасдиқ кард. Моҳи ноябр бошад, Пленуми дуюми Бюрои ташкилии ХК (б) Ўзбекистон доир ба ҶМШС Тоҷикистон ахбори комиссияи ташкилиро дар бораи гузаронидани анҷуман шунида, маъқул донист. Анҷумани якуми шӯроҳои ҶМШС Тоҷикистон мувофиқи пешниҳоди комиссияи ташкилӣ, қарордоди Кумитаи Инқилобии чумхурӣ ва пешниҳоди Бюрои ташкилии ХК (б) Ўзбекистон бояд аз 1-уми то 12-уми декабри соли 1926 дар Душанбе мегузашт.



**Занҳо, вакилони анҷуман**

(Мухтарама Иброҳимова ва Саида Зокирова), 1 ўзбек, 1 эронӣ ва 6 рус иштирок доштанд.

Анҷуманро раиси Кумитаи Инқилобии Тоҷикистон Нусратуллоҳ Махсум кушод. Аъзои раёсат дар ҳайати 39 нафар интиҳоб карда шуданд.

Анҷуман инчунин 69 намоёндро ба Анҷумани шӯроҳои ҶШС Ўзбекистон ва 6 намоёндро ба Шӯрои Миллатҳои назди КИМ-и ИҶШС интиҳоб намуд.

Анҷуман КИМ-и ҶШС Тоҷикистонро дар ҳайати 97 нафар узв ва 37 номзад ба узвият интиҳоб кард.

Маҷлиси аввалини сессияи якуми КИМ-и ҶШС Тоҷикистон 12-уми декабр шуда гузашт. Маҷлис Президенти КИМ ва Ҳукумати Тоҷикистон – Шӯрои Комиссарони Халқӣ (Совнарком)-ро таъсис дод. Нусратулло Махсум раиси Пре-

зидиуми КИМ ва Абдулқодир Муҳиддинов раиси Шӯрои Комиссарони Халқӣ интиҳоб ва тасдиқ шуданд.

Ҳамин тариқ, дар таърихи халқи тоҷик бори нахуст мақомоти идорӣ ва ҳокимияти демократӣ интиҳоб карда шуданд.

### **Лугат**

**1. Авзои ҷамъиятию сиёсӣ** – мафҳуми фалсафӣ, таърихӣ, сиёсӣ буда, ҳолати сиёсии ҷамъиятро дар назар дорад ва вазъияти ҳизбӣ (ҳизбҳо), ташкилотҳои ҷамъиятӣ, ҳаракатҳои ҷамъиятӣ ва сиёсати давраро дар бар мегирад.

**2. Сохтмони ҳизбӣ** – мафҳуми сиёсӣ-ҳизбӣ буда, раванди таҳаввулоти ҳизбҳои сиёсиро дар назар дорад.

**3. Кумитаҳои инқилобӣ** – шакли идоракунии сиёсии солҳои 1917-1926 дар ҳудуди Тоҷикистон аст, ки аз тарафи Ҳукумати Шӯравӣ таъсис дода шуда буданд. Солҳои 1917-1924 чунин кумитаҳо дар сарғаҳи Зарафшону Помир ва солҳои 1921-1926 дар Бухорои Шарқӣ амал мекарданд.

### **Савол ва супоришҳо**

1. Авзои ҷамъиятию сиёсии солҳои 1924-1926-ро шарҳ диҳед.
2. Дар бораи таъсисёбии ташкилоти ҳизбии Тоҷикистон нақл кунед.
3. Интиҳобот ба шӯроҳои солҳои 1925-1926-ро шарҳ диҳед.
4. Қарорҳои Анҷумани муассисони шӯроҳои ҶМШС Тоҷикистонро номбар кунед.
5. Мазмуни декларатсияҳои қабулкардаи анҷуманро гӯед.
6. Фарқи кумитаҳои инқилобӣ аз шӯроҳо дар чӣ буд?

## **§ 24-25. АЗНАВБАРҚАРОРКУНИИ ҲОҶАГИИ ХАЛҚИ ҶМШС ТОҶИКИСТОН**

**Мубориза барои ҳалли масъалаи аграрӣ.** Масъалаи аграрӣ то соли 1924 ҳалли худро наёфта буд. Дар давраи ислохоти обу замини солҳои 1922 - 1923 заминҳои шакли помещикӣ-феодалӣ фақат дар шимоли Тоҷикистон мусодира шуда будо халос. Қисми асосии замин ҳоло ҳам дар даст сарватмандон ва рӯҳониёни заминдор боқӣ монда буд. Агарчи шартҳои иҷораи замин, чорводорӣ, ҳиссадорӣ, муз-

дурӣ ва меҳнати кироя бекор карда шуда бошад ҳам, аксари деҳқонони безамину камзамин холо ҳам ба ичора, чоряккорию ҳиссақорӣ рӯ меоварданд.

Баъди таъсиси ҶМШС Тоҷикистон ҳалли масъалаи кишоварзӣ яке аз масъалаҳои рӯзмарраи ҳукумати шуда буд, вале аз набудани маълумоти дақиқ дар бораи миқдори заминҳои мусодирашуда ва ба мақомоти Ҳокимияти Шӯравӣ сар даровардани бойҳо ҳалли ин масъала бо душворӣ пеш ме рафт. Масалан, дар шимоли Тоҷикистон дар солҳои 1921



**Деҳқон бо омоч шудгор  
карда истодааст**

- 1923 камтар, вале дар солҳои 1925 - 1926 аксарияти деҳқонон ба кашида гирифтани заминҳои бойҳо тайёр буданд ва соли 1926 ислоҳоти заминро асосан ба охир расониданд. Дар Бухорои Шарқӣ бошад, то соли 1928 ин масъаларо пеш нагузоштанд. Гузаронидани онро, чӣ Ҳукумати умумииттифоқ ва чӣ чумхурӣ бармаҳал ҳисобиданд. Бо вучуди он дар ин раванд қитъаҳои хеле зиёди аз кишт бозмондари ёфта, ба камбағалон тақсим карда доданд. Барои ҳалли ин масъала соли 1926 судҳои (комиссияҳои) обу замин таъсис ёфт. Ҳалли масъалаи кишоварзӣ дар аз худ кардани заминҳои нав бештар ояндадор буд. Ин гуна заминҳо бештар дар водиҳо буданд. Соли 1927 аввалин 460 хоҷагии камзамини вилояти Ҳисор ба водии Вахш кӯчида, соҳиби 4-5 – гектарӣ замин шуданд. Ин раванд баъдтар дар тамоми Тоҷикистон густариш ёфта, аз дигар ноҳияҳои водии Ёротеппа, Хучанд, Конибодому Ашту Исфара, Панҷакент ва ноҳияҳои Фарғона ба водии Вахш зиёда аз 8030 оила кӯчонида шуд. Файр аз ин, тақрибан 7000 оила муҳоҷири дохилӣ (аз деҳаи худ ба деҳаи ҳамсоя) шуда, ҳар кадомашон соҳиби 4-5-гектар замин, ҳайвони қорӣ гардиданд. Давлат муҳоҷиронро бо ҳама чиз таъ-

мин мекард. Ин муҳочиркунӣ ихтиёрӣ гузаронида мешуд ва мақсади асосиаш деҳқононро бо замин таъмин намудан буд.

Дар соҳаи кишоварзӣ, ҳалли масъалаи заминҳои вақф низ дорои аҳамияти иҷтимоӣ буд, чунки даромади андози ин заминҳо асосан ба қисаи рӯҳониён ворид мешуд. Соли 1925 барои идораи ин заминҳо шӯъбаҳои вақф дар назди Комиссариати маориф таъсис ёфта, акнун андози заминҳои вақф барои харчи маориф ва фарҳанг сарф мешуд. Андози онҳо даҳяки ҳиссаи ҳосилро ташкил медод, ки аз андози шӯравӣ хеле фарқ дошт. Фарқи он боз ба ғоидаи деҳқонон буд, зеро агар онҳо пеш аз замони шӯравӣ аз даҳяк то сеяки ҳиссаи ҳосилро месупорида бошанд, акнун ҳамаашон танҳо даҳяки ҳосилро месупоридагӣ шуданд. Соли 1927 заминҳои вақф аз муассисаҳои динӣ ҷудо карда шуда, ба дасти онҳое, ки заминро қор мекарданд, ҳамчун иҷораи давлатӣ дода шуданд. Моҳи январӣ соли 1928 бошад, андози вақфҳо ба андози замини давлатӣ баробар карда шуд. Фақат 1-уми февралӣ соли 1929 заминҳои вақфӣ ба ихтиёри шӯроҳои маҳаллӣ гузошта шуданд. Заминдорӣ вақфӣ тамоман аз байн рафт. Аммо дар қисмати Бухорои Шарқӣ ҳоло ҳам масъалаи замин ҳал нашуда монда буд. Агарчи Анҷумани якуми шӯроҳо моҳи декабри соли 1926 ва февралӣ соли 1927 КИМ-и ҶМШС Тоҷикистон қарорхоро дар бораи ислоҳоти обу замин қабул карда буд, вале ба ҳулосае омад, ки ҳоло гузаронидани он аз имкон берун аст. Фақат баҳори соли 1929 Ҳукумати Тоҷикистон ба гузаронидани ислоҳоти обу замин иҷозат дод, вале аз сабаби он ки ҳамон сол дар Иттиҳоди Шӯравӣ ҳаракати коллективонӣ сар шуда буд, гузаронидани ислоҳоти заминро чорабинии зиёдатӣ ҳисобиданд, яъне ислоҳоти обу замин гузаронида нашуда, деҳоти тоҷикро ба муттаҳидкунии хоҷагидорӣ оварданд.

Ҳолати деҳоти Тоҷикистонро ҷадвалҳои зерин хубтар инъикос мекунанд.

## ҶАДВАЛИ

нишондиҳандаҳои саршумори чорво дар соли 1919 ва 1925

Солҳо	Асп	Гов	Гўсфанд	Буз
1919	56000	15000	5000000	2500000
1925	7663	5000	120000	300000

## ҶАДВАЛИ

нишондиҳандаҳои майдони кишт дар солҳои 1919 ва 1925

	Намуди зироат ба ҳисоби га	Соли 1919	Соли 1925
1	Майдони умумии кишт	648,6	304,5
2	Кишти лалмӣ	330,7	235,7
3	Кишти обӣ	317,9	66,7
4	Гандум	398,6	206,7
5	Шоӣ	32,3	7,9
6	Пахта	34,9	1,8

**Кооператсиякунонии истеҳсолот.** Кооператсия гуфта, ҳамкорӣ дар назар дошта мешавад. Сиёсати кооператсиякунонии шӯравӣ бошад, ҳамкориҳои умумии одамон барои фаъолияти якҷояи хоҷагидорӣ буд, ки дар кишоварзӣ, саноат, матлубот, савдо, кредит ва ғайра чорӣ карда шуда буд. Мақсади асосии кооператсиякунонӣ таҷриба кардани ҳамкориҳои деҳқонон дар қорҳои саҳроӣ, тарбияи истеҳсолӣ, омӯзондани таҷрибаи пешқадам ва ба қори коллективона одат қунонидани деҳқон буд. Ин сиёсат ҳадафи иқтисодӣ ҳам дошт. Деҳқонони камбағал қудрати гирифтани қарзҳои фоиздорро надоштанд. Барои он ки онҳо қудрати пардохти қарзро пайдо қунанд, онҳоро ба ҳамкорӣ қардан дар иҷрои ин ё он қор (муттаҳид қардан) сар қарданд. Масалан, ҳамкорӣ ё муттаҳид қарданро барои нигоҳ доштани канал ва ё чӯйборе, дар анҷом додани кишти зироат ва ғайра. Дар ин сурат давлат ба онҳо бе ягон шарте асбоби қорӣ, тухмӣ ё пул

қарз меод ва қарзгиранда дар назди давлат ягон ўҳдадорӣ нашофт. Шахси қарзгиранда узви ягон кооператив буданаш шарт (хатмӣ) буд. Чунин кооперативҳоро кооперативҳои истеъмоли менамиданд. Соли 1924 дар Тоҷикистон ҳамагӣ 11 кооперативи истеъмоли мавҷуд буд. Бо сабаби бо ин қарз дар назди давлат ҳеҷ вобастагӣ нашофтанишон то аввали соли 1926 21% хоҷагиҳои деҳқонӣ ба ин кооперативҳои мелiorативӣ дохил гардида буданд. Дар ҷойи дуоум кооперативҳои пахтакорӣ меистоданд. Хизмати молиявии кооперативҳоро бонки кишоварзӣ иҷро мекард. Ин кооперативҳо то соли 1927 созмонҳои поёнию болоии худро ташкил доданд. Кооперативҳои обёрӣ ба Сарраёсати хоҷагии оби ҷумҳуриӣ итоат мекарданд, аммо корперативҳои пахтакорӣ бошанд, ба Сарраёсати «Пахтасоюз» тобеъ буданд.

Аз соли 1927 сар карда, кооперативҳо аз фаъолияти истеъмоли ба фаъолияти таъминотӣ ва фурӯш гузаштанд. Маҳсулоти истеҳсолкардаи деҳқонро фурӯхта меоданд ва онҳоро ба ивази маҳсулоти ба кооператив додашон бо молҳои истеъмолии зарурӣ таъмин мекарданд. Ин шакли кооперативҳо ба мустаҳкамшавии савдои давлатӣ ва системаи маҳсулоттайёркуни оварда, миёнаравонро танг карда баровард. Пеш миёнаравон маҳсулоти деҳқонро аз нархи бозор арзон харида, бо нархи бозор ба давлат месупориданд. Акнун байни давлат ва деҳқон робитаи бевосита барқарор гардид, ки ба манфиати ҳар ду тараф буд.

Аз соли 1928 сар карда, байни саноат ва деҳқон шакли нави муносибати моливозкунӣ – контрактатсия (шартнома) ба вуҷуд омад. Саноат бо деҳқон шартнома мебафт, ки деҳқон (асосан кооператорон) фалон навъи маҳсулоти кишоварзиро истеҳсол кунанд ва он маҳсулоти истеҳсолшударо корхона бо нархи напаст аз нархи бозор харида мегирад.

Ин шакли шартнома ба дараҷае деҳқонро ҳавасманд кард, ки то миёнаи соли 1929 57,6% хоҷагиҳои деҳқонӣ ба он дохил гардида буданд. Пахтакорӣ тамоман шартномавӣ шуда буд.

Тағйироти дигари дар соҳаи кишварзӣ ба вучуд омада аз аввали соли 1928 пайдо шудани кооперативҳои истехсолӣ буд. Аввалин шуда ба ин намуди фаъолият кооперативҳои пахтакорию кирмакпарварӣ гузашта буданд. Охири соли 1928 соҳаҳои дигари деҳот низ ба кооперативҳои истехсолӣ гузаштанро оғоз карданд.

Сиёсати аграрии пешгирифтаи Ҳукумати Шӯравӣ ба пешравии ҳамаи соҳаҳои хоҷагии қишлоқ сабаб шуд. Пеш аз ҳама, ин ба соҳаи обёрӣ дахл дорад. Ба ин соҳа солҳои 1925-1929 5 млн. сӯм ҷудо карда шуда буд. Бо ин маблағ каналҳои аз қор баромада пурра барқарор ва қорҳои тадқиқотию лоиҳакашии обшоркунии водиҳои Вахшу Ҳисор гузаронида шуд. Барои деҳқонон низ 3,7 млн. сӯм қарзи имтиёзнок дода шуд. Масоҳати заминҳои обии ҷумҳурӣ дар давраи мухторият 75 ҳазор гектар зиёд гардида буд.

Аз соли 1925 сар карда, бо техникаи нав таъмин кардани соҳаи кишоварзӣ оғоз ёфт. Ба ҷумҳурӣ ба миқдори хеле зиёд плуг, сихмола, тухмипошакҳо оварда шуданд. Дар ҷумҳурӣ ду отряди трактории ҳар кадомашон дорои 3 трактор ба хизмати деҳқонон банд буданд, ки баъдтар асоси стансияҳои мошинӣ-тракторӣ – МТС (машинно-тракторные станции)-ҳо гардиданд. Соли 1928 дар ҷумҳурӣ акнун 4 МТС (Хучанд, Пахтаобод, Саройкамар, Шахритус), 17 пункти агрономӣ, 21 стансияи истифодаи шартномавии техника ва нуқтаи иҷораи мошинӣ - техникӣ таъсис дода шуда буд.

Сиёсати андозии шӯравӣ ҳам ба манфиати камбағалону миёнаҳолон равона карда шуда буд. Дар Тоҷикистон андозии замини шӯравӣ бори аввал соли 1927 қорӣ гардида буд, ки ҳамон ҳам Бадахшонро фаро нагирифта буд. Минбаъд ҳам вазъияти деҳқонро ба назар гирифта, солҳои 1927-1928 хоҷагиҳои пахтакор аз қарзҳои пештара озод карда шуданд. Соли хоҷагии 1928-ум 35%, соли 1929-ум 51% хоҷагиҳои ҷумҳурӣ аз андозии хоҷагии қишлоқ озод карда шуданд, вале дар солҳои 1917–1929 заминдорони қалон ва деҳқонони бой андозии заминро бо пуррагӣ супорида буданд. Ҳатто соли



1929 барои бойҳо андози шахсӣ муқаррар карда шуда буд, ки ҳиссаи он аз миқдори замини дар ихтиёр дошташ вобаста буд. Заминаш бисёр бошад, Ҷоизи андоз ҳам баланд буд. Аз ин рӯ, баъзе заминдорон аз як қисми заминҳои худ даст кашиданд.

То соли 1929 истеҳсолоти хоҷагии қишлоқ дар аксари соҳаҳо ба дараҷаи тоинқилобӣ расид. Бори аввал дар хоҷагии қишлоқ ҳисоботи оморӣ соли 1927 ҷорӣ гардид. Ҷамон сол ҷумҳурӣ 27 ҳ. тонна пахта истеҳсол кард.

**Саноат ва ҳунармандӣ дар ҶМШС Тоҷикистон.** Дар давраи мухторият вазъи саноати Тоҷикистонро шарҳ додан хеле душвор аст, чунки саноати фабрикаи заводиаш он қадар зиёд набуд. Ҷамагӣ 22 корхонаи типии заводи фабрикаи вучуд дошт. Ҷамаи онҳо дар округи тоҷикии Хучанд ҷойгир буданд. (Округи Хучанд солҳои 1924–1929 дар ҳаёти Ўзбекистон буд). Дар қисмати ҷанубӣ ва марказии ҷумҳурӣ ғайр аз як стансияи дизели барқии шаҳри Душанбе, ки барои бо барқ таъмин намудани радиостансияи Тоҷикистон сохта шуда буд, дигар корхонаи типии заводи фабрикаи вучуд надошт.

Дар солҳои 1925 - 1929 дар Тоҷикистон 8 заводи пахта-тозакуни (дар Саройкамар, Шаҳритус, Ҷиликӯл, Қўрғонтеппа, Кўлоб ва Душанбе) сохта шуд. Калонтарини онҳо заводи пахта-тозакунии Душанбе-3 буд, ки дар он ҷамаи



**Заводи пахта-тозакунии Душанбе**

корҳо ба таври механикӣ иҷро карда мешуд. Шумораи коргарони корхонаҳои саноатӣ дар соли 1929 ҷамагӣ 1146 нафарро ташкил медод. Дар ҳамин солҳо дар округи Хучанд заводи пахта-тозакуни (соли 1926), дар

Ўротеппа (Истаравшан) заводи шаробкашӣ (1927), заводи меватозакунии Конибодом (1928), заводи меваю шарбати Қистакӯз (1928), осиеби

механикии Ғӯлақандоз (1928) сохта шуданд. Агар саноати онвақтаи Тоҷикистонро ба соли 1913 муқоиса кунем, он 8,2 баробар афзуда буд.

Дар солҳои 1926 - 1929 роҳи оҳани Тирмиз - Душанбе сохта шуд, ки дар ҳаёти иқтисодии Тоҷикистон нақши бе­ниҳоят қалон бозид. Ин роҳ Тоҷикистонро бо дигар ҷумҳу­риҳо пайваст, қашонидани борҳои саноатӣ ва мусофиронро осон кард. Соли 1928 дар роҳҳои автомобилгарди ҷумҳури ҳамагӣ 18 автомашинаи боркаш кор мекард. Дар дарёи Ому пароходи «Тоҷикистони сурх» ва ду киштии моторӣ ҳаракат мекарданд.

Охири соли 1928 ва соли 1929 роҳҳои автомобилгарди Душанбе –Қӯргонтеппа - Қӯлоб ва Душанбе – Тутқавул - Қӯлоб сохта ба истифода дода шуданд.

Ба ғайр аз сохтмони корхонаҳои саноатӣ ҳукуматҳои маҳаллӣ ва марказии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо барқарор кардани корхонаҳои вучуддошта ҳам машғул буданд. Ис­техсоли ангишт ба 46% ва нафт ба 110% соли 1913, коркарди пахта ба 4,5 ҳазор тонна нах расонида шуда буд. Соли 1927 дар Хучанд фабрикаи бофандагӣ аз нав ба кор сар кард, вале талаботи аҳолиро бо маҳсулоти саноатӣ – асосан ма­тоъ, пойафзол, асбобу анҷоми корӣ ва рӯзгор корхонаҳои хунармандӣ таъмин мекарданд. Дар Тоҷикистон то охири соли 1929 зиёда аз 1300 хунарманд дар устохонаҳои давлатӣ ва тақрибан 4,5 ҳазор хунарманд дар устохонаҳои шах­сӣ кор мекарданд. Бофандагӣ, ресандагӣ, рангуборкунӣ, кафшдӯзӣ, оҳангарӣ, заргарӣ касбҳои асосии хунармандон буданд. Давлат ба муттаҳид кардани онҳо низ шурӯъ карда буд. Давлат дар маркази ҳамаи ноҳияҳо яктогӣ артели ху­нармандӣ кушода, таъмини онҳоро бо ашёи хом ба зиммаи худ гирифта буд. Баъзе аз ин артелҳо то кунун ҳам вучуд доранд. Баъзеи онҳо баъдтар ба фабрикаҳои давлатӣ табдил дода шуданд.

## Луғат

**1. Кооперативи истехсолӣ** – кооперативи молистеҳсолкунандагони хурд, харидорон, кормандони соҳаи кишоварзӣ, коргарон, хизматчиён, косибон буд. Ин кооперативҳо пеш аз инқилоб дар Русияи Марказӣ дар намуди иттифоқҳои марказии ҷамъиятҳои матлубот, хариду фурӯши мол, артелҳои раванкашӣ, кооперативҳои ғалладона, иттифоқи кишоварзӣ амал мекарданд ва дар соли 1917 тақияҳои инқилоб ҳам гардида буданд.

**2. Кооперативҳои захира қардани мол** – ташкилотҳои, ки солҳои 1923-1928 амал мекарданду ба захира қардани мол – маҳсулоти кишоварзӣ ва саноат машғул буданд. Ин кооперативҳо бо шартҳои нарҳҳои гуногун маҳсулотро аз аҳолии харида, барои захира ба давлат месупориданд.

**3. Кооперативҳои харидуфурӯш** – ташкилотҳои маҳсуси Давлати Шӯравӣ буда, ба харидуфурӯши маҳсулоти кишоварзон ва ҳунармандоне, ки истехсол мекарданду, фурӯхта наметавонистанд, машғул буданд. Мақсади давлат дастгирӣ қардани истехсолкунандагон буд. Фаъолияти ин кооперативҳо ба солҳои 1926-1929 рост меояд.

**4. Кооперативи кишоварзӣ** – ҳамчун кооператив муттаҳид намудани деҳқонон бо мақсади харидан ва истифода бурдани таҷҳизоти кишоварзӣ, парвариши чорво, фурӯш ва аз нав қардани маҳсулоти кишоварзӣ, қарзгирии имтиёзнок, тарғиби донишҳои агрономӣ буда, ҳанӯз пеш аз Инқилоби Октябр ташкил ёфта буд. Муассисаҳои ин кооператив соли 1918 «Союзкартошка», «Союзканаб», кооператсияи ғаллаю дон, муассисаи меваю сабзавот ва гайраҳо буданд. Кооперативҳо дар тамоми давраи солҳои 20 - 30-юми асри XX вучуд доштанд.

**5. Кооперативҳои қарздиҳӣ** (кредитӣ) – ташкилотҳои Давлати Шӯравӣ буда, ба додани қарзҳои гуногуни имтиёзноку беимтиёзи нақдӣ ба аҳолии шаҳру деҳот (асосан камбағалон) машғул буданд. Дар Тоҷикистон ин кооперативҳо аз соли 1923 амал мекарданд.

**6. «Пахтасоюз»** – соли 1927 таъсис ёфта, ташкилоти роҳбарикунандаи умумииттифоқии тайёр қардани пахта барои корхонаҳои ресандагӣ ва пахтатозакунӣ буд. «Пахтасоюз» дар Тоҷикистон шӯъбаҳои худро дошт.

### Савол ва супоришҳо:

1. Мушкилиҳои азнавбарқароркунӣ аз ҷиҳати иборат буданд?
2. Муносибати Давлати Шӯравиро нисбат ба моликият шарҳ диҳед.
3. Аввалин ширкатҳо ва кооперативҳоро номбар кунед.
4. Кадом ҳелҳои кооперативҳоро медонед?
5. Корхонаҳои саноатии дар солҳои 1925 - 1929 сохташударо номбар кунед.
6. Аввалин хатти роҳи оҳани Бухорои Шарқӣ кай сохта шуда буд?
7. Сиёсати Давлати Шӯравӣ нисбат ба хунармандӣ ва хунардондон чӣ гуна буд?
8. Аргели хунармандӣ чист?

## § 26-27. МУБОРИЗАИ СИНҒИ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ДАВРАИ МУХТОРИЯТ

**Ду маъракаи зарбазанӣ бар зидди Иброҳимбек.** Масъалаи аз ҳама муҳими сиёсии солҳои 1925-1929 мубориза бар зидди дастаҳои торочғари зиддишӯравӣ буд, ки ҷомеаи онрӯзаи шӯравӣ онҳоро босмачӣ эълон карда буд. Ҷамаи босмачиён танҳо душманони халқи худ ва ҳатто шӯроҳо ҳам набуданд. Бадбахтии онҳо дар он буд, ки сохти навро қабул карда на-тавониста, ҳам худро қурбон карданду ҳам қурбониҳои зиёд оварданд. Соли 1925 дар ҳудуди Тоҷикистон 48 дастаи босмачиён амал мекарданд, ки калонтари-ни онҳо дастаҳои Иброҳимбек – тақрибан 650 нафар, Бароттӯқса-бо – 150 нафар, Эгамбердӣ – 100 нафар, Мулло Зиёвуддин – 80 на-фар, Раҳмондодхоҳ – 100 нафар, Дониёр – 80 нафар сарбоз дош-танд. Иброҳимбек кӯшиш кард, ки онҳоро муттаҳид намояд. Аз ин рӯ, ӯ 31-уми декабри соли 1924 дар Ҳисор ҷамъомади кӯрбоши-



Иброҳимбек

ёни лақайро гузаронида, масъалаҳои мубориза бар зидди шӯроҳо ва таъсиси дастаҳои нави зидди шӯравиро пешгузошт. Аз 1-ум то 9-уми январи соли 1925 зери фармондеҳии Иброҳимбек 650 нафар босмаҷӣ дар водии Сурхону Қашқадарё барои пурра кардани сафҳои худ амалиётҳои ҷангӣ гузарониданд. Ў меҳост, ки босмаҷигариро дар ин минтақа вусъат бахшад, вале ба мақсадаш нарасид. Агарчи ӯ ба ҷанг намендаромад, вале аскарони корпуси 13-ум ӯро дунболагирӣ карда, дар 9 рӯз 14 маротиба ба ҷанг кашиданд. Камии кувваҳои худро ҳис карда, ӯ боз ба Ҳисор баргашт ва 28-уми январи соли 1925 дар деҳаи Тӯдаи Ҳисор ҷамъомади кӯрбошиёнро гузаронида, розигӣ дод, ки то тобистон баъзе дастаҳои ҳарбиаш пароканда шаванд. Худ ба Кӯлоб рафта, ба ғорату қатли тарафдорони Ҳокимияти Шӯравӣ сар кард. Моҳи март соли 1925 Иброҳимбек деҳаҳои Ҷайрон ва Гузари Малики Кӯлобро ғорат кард. Амалҳои Иброҳимбекро дида, Кумитаи Инқилобии ҷумҳурии ҳолати ҷангӣ эълон намуд ва ба омодагии маъракаи мубориза бар зидди Иброҳимбек шурӯъ кард.

Дар ин маърака тамоми кӯшунҳои корпуси 13-ми тирандоз, милитсия, қисмҳои таъйиноти махсус (ҚТМ), дастаҳои ихтиёрии «Калтакдорони сурх», мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, саломатӣ ва маорифу фарҳанг иштирок



**Дастаи ихтиёрии деҳаи Эсанбойи ноҳияи Рӯдакӣ**

дошанд. Дастаҳои ихтиёрии Юлдошқомандир (Соҳибназаров), Муқим Султонов, Қувондиқ Тошев, Қарақомандир Алимов, Қарахон Сардорев, Қаршиоқсақол Одинаев, Кенча Зиёев ва дахҳо дигарон дар ин маърака иштирок карданд. Моҳҳои март июли соли 1925 кӯшунҳои шӯравӣ 267 мухориба гузаронида, дастаҳои зиддишӯравиро парешон карданд. Аз 48 дастаи аввали сол тобистон 31 даста бокӣ монда буд,

ки шумораи умумии онҳо аз 500 нафар зиёд набуд. Моҳи июни соли 1925 вазъияти ҳарбӣ бекор карда шуд, вале торумор кардани дастаҳои босмачиён давом ёфта, то охири сол боз 18 дастаи дигар пароканда карда шуд. 25 кӯрбошӣ ва 237 босмачӣ ихтиёран таслим шуданд.

Иброҳимбек дар яке аз мурочиатномаҳои худ ба аҳолии Бухорои Шарқӣ навишта буд: «Мо дар Бухорою Фарғона ва Самарқанд ғалаба мекунем. Мусулмонон ошӯб доранд ва ором нестанд... Ҳоло бошад, болшевикҳо танҳо мондаанд ва вазъияти онҳо бениҳоят душвор гардидааст... Ба болшевикҳо барои кӯшун, барои милиса одам надихед ва ҳеч гуна дастгирӣ накунед. Ба дастаҳои кӯшунҳои мусулмонӣ дохил гардед».

Вале ба ҳамаи ин нигоҳ накарда, дар Бухорои Шарқӣ бар зидди Иброҳимбек садҳо дастаҳои ихтиёрӣ пайдо шуда буданд.

Маълумоти чадвали зерин аз 4 кенти (ноҳияи) Бухорои Шарқӣ гувоҳи ин гуфтаҳоианд:

№	Номи кентҳо	кумитаҳо		дастаҳо	
		Шумора	аъзо	Шумора	аъзо
1.	Ёвон	2	24	3	1000
2.	Султонобод	3	40	3	90
3.	Лохур	2	30	2	50
4.	Арал	4	60	2	70
	Чамъ	11	154	10	1210

Зимистони соли 1926 Иброҳимбек бо тамоми маҳораташ, Амир Олимхон бо ҳазинааш ва ҷосусони байналмилалӣ бо найрангҳоиашон дастаҳои нави босмачиёнро ташкил дода, дар Қаратоғу Файзобод, Вахшу Кӯлоб ва Қаротегин ба амалиётҳои ҷудогона сар карданд. Тачрибаи соли 1925 боз ба кор омад. Ҳукумати Тоҷикистон маъракаи дуҷуми зарбазаниро бар зидди Иброҳимбек ташкил кард. Дар ин давра агарчи шу-



мораи гарнизонҳои Артиши Сурх аз 107 ба 100 адад фуromaда бошад ҳам, шумораи дастаҳои ихтиёрӣ, отрядҳои худмухофизаткунӣ, калтакдорони сурх хеле афзуда буд. Ин буд, ки дастаи Раҳмондодхоҳ, ки дар атрофи Душанбе амал мекард, пурра пароканда карда шуд. Ин муваффақият боз аз он сабаб ба даст омад, ки дастаҳои миллии низомӣ таъсис ёфта буданд. Акнун дар ҳайати корпуси 13-ми тирандоз полки миллии тоҷикӣ амал мекард. Дар натиҷа то моҳи апрел аксари ҳудуди водии Ҳисор (ба ғайр аз ноҳияи Лақай–тоҷик, ки қаламрави имрӯзаи ноҳияҳои Рӯдакӣ ва Ёвонро дар бар мегирифт), Вахшу Кӯлоб аз дастаҳои зиддишӯравӣ озод карда шуданд. Иброҳимбек дар кӯҳҳои Боботоғу Тераклитоғ бо анборҳои худ боқӣ монда, асосан ба ғорати деҳаҳои аз гарнизонҳо дур машғул буд. Ин имконият ҳам барои Иброҳимбек маҳдуд карда шуд. Аз ҳисоби ҳарбиён дар атрофи паноҳгоҳҳои Иброҳимбек 100 дастаи хурди зудамал ташкил дода шуд, то ки ба ҳама амалҳои ғоратгаронаи ӯ дар вақташ чазо дода шавад. Хусусияти дигари маъракаи зарбазанӣ ба босмачигарии соли 1926 он буд, ки Ҳокимияти Шӯравӣ баробари маҳв сохтани босмачиёни ашаддӣ мақсади маҳв сохтани одамони ба онҳо ёрии молӣ, ҷонӣ ва хабарӣ мерасондагиро ҳам дошт. Мақомотҳои дахлдори давра зиёда аз 390 гумонбаршударо мавриди тафтиш қарор дода, 208 нафарашонро ба ҷазои қатл ҳукм карда, боқимондашонро бадарға карданд. Дар натиҷа дастаҳои босмачиён бе хӯроку лавозимоти ҷангӣ монданд. Иброҳимбек намояндаи худро барои фаҳмондани вазъият ба Афғонистон фиристод, вале ба ҷавоби он мунтазир нашуда ва беоқибатии қори худро пай бурда, 21-уми моҳи июни соли 1926 ба воситаи гузаргоҳи Бешкаппа ҳамроҳи тақрибан 20 нафар наздикони худ ба Афғонистон фирор кард.

Барои чӣ ба Иброҳимбек муяссар гардид, ки дар муддати кӯтоҳ дастаи сершуморе ҷамъ оварад? Аввалан, барои ин ки ӯ бисёр доно ва маккор буд. Воситаҳои ахбори бисёр дошт ва гуноҳу қадри ҳар як шахсеро, ки ба худ ҷалб карданӣ буд, медонист. Ӯ марди шучоъ буд. Аз марг наметарсид, аз ҳама



пеш ба чанг мебаромад ва аз ҳама охир аз майдони чанг мебаромад. Аз тамоми яроқҳои замона бехато тир мепарронд. Ҳар хел аспро ром карда метавонист. Дурӯғро намепазируфт, вале барои ҳадафи худ хеле хуб истифода мекард. Дар ҳар як деҳаи водихои Ҳисору Вахш ва Кӯлоб одамони худро дошт. Ҳақиқату адолатро мепарастид, вале нисбат ба душманонаш раҳму шафқат надошт. Аз ӯ метарсиданд. Дурӯя набуд, то ба охир ба ақидаи худ содиқ монд.

**Мубориза бар зидди Фузайлмахсум.** Баъди шикасти соли 1923 Фузайлмахсум ба Афғонистон гурехта, ба ҳучуми оянда тайёри дид. Бо дастгирию дасисаҳои Англия ва Афғонистон 12-уми апрели соли 1929 аз минтақаҳои сарҳадии Тоҷикистон ба Афғонистон аз Хоруғ то Айваҷ дар 13 маҳал босмачиён сарҳадро вайрон карда, ба хоки Тоҷикистон даромадани шуданд. Фақат ба дастаҳои Кӯри Шермат ва Иброҳимбек муяссар гардид, ки бо дастаҳои нисбатан калон ба хоки Тоҷикистон дохил гарданд. Кӯри Шермат аз сарҳад гузашта, Ванҷ ва Иброҳимбек Қалъаихумро ишғол намуданд. Дастаҳои дигари хурди 30-50 – нафара дар минтақаҳои дигари Тоҷикистон ҳам кӯшиши аз сарҳад гузаштанро карданд, вале аксаран торумор гардиданд. Ба баъзеҳо муяссар гардида буд, ки ҳадафи тири сарҳадбонон нагарданд. Қисме аз онҳо дар байни мардум паноҳ бурданд ва чанди дигаре ба дастаҳои Иброҳимбеку Кӯри Шермат пайвастанд. Фузайлмахсум ва Кӯри Шермат хангоми амалиёти худ коркунони мақомоти шӯравӣ, хизбӣ, маориф, молия, почта ва ғайраҳо ро бе суду санчиши пешакӣ ва бераҳмона қатл карданд. Фузайл 19-уми апрел Тавилдара ва 20-уми апрел Қалъаи Лаби Обро забт намуд. Баъди ишғоли Ҳоит се нафар аввалин муаллимаҳои ҳоитӣ – Сайрамбибӣ Қосимова, Маълумбибӣ Гадоева ва Оламбибӣ Абдуллоеваро ба дор кашид. Дар Ҳоит сарбозони худро ба 500 нафар расонида, ба Фарм равона шуд.

Дар ҳамин давра, дар аксари деҳаҳои водии Қаротегин душманонони сохти нав дар масҷиду маърақаҳо ташвику

тарғиби ба Фузайл ёрӣ доданро оғоз карданд. Вазъияти минтақаҳои болооби Қаротегин бисёр муташанниҷ гардида буд. Агар ба Фузайл забти Фарм муяссар мегардид, яқинан аҳолии зиёде аз атрофи Фарм ба ӯ ҳамроҳ мешуданд. Аз рӯйи маълумоти махфӣ дар масҷидҳои деҳаҳои Нимич, Қалъанак, Навдӣ, Фарми Боло, Белғӣ, Шул, Қазнок, Қаҳдара, Навдонак ва дигарҳо одамони зиёди худию бегона чамъ омада, интизори касе ва ё амале буданд. Водӣ ва ҷумхуриро ҳарбузарби калону тӯлонӣ интизор буд.

Рӯй додани ҳамаи ин воқеаҳо аз набудани қисмҳои низомии касбӣ дар минтақа, беназорат ва бе иттилооту маълумоти муфассал мондани ҳукуматҳои маҳаллию марказӣ ва оммаи халқ гувоҳӣ медиҳад. Бинобар ин Ҳукумати Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон ин масъаларо зерӣ назорат гирифт ва барои ёрии амалӣ расонидан ҳама имкониятҳоро истифода бурд. Аз ҷумла ба тариқи таъҷилӣ аз Душанбе бо фармони сарфармондеҳи округи ҳарбии Осиеи Миёна П.Е.Дибенко ва командири бригадаи алоҳидаи савора Т.Т.Шапкин бо сардории А.И.Бенко ба Фарм як эскадрон фиристода шуд. Аз ҳисоби гарнизони Кӯлоб ҳам як дастаи савора ба воситаи Тавилдара роҳи Фармро пеш гирифт. Дар Фарм бошад, аз ҳисоби коркунони муассисаҳои давлатӣ ва муаллимон бо сардории Ф. Гутовский ва Ф. А. Мокритский ду отряд ташкил карда шуд, ки яке аз 18 нафар ва дигаре аз 9 нафар иборат буд. Дастаи 18-нафара бо сардории Ф. Гутовский ба ҷанги зидди Фузайл баромада, дар деҳаи Нимич ба муҳосира афтод ва дар ҷанги нобаробар ҳалок гардид. Дар ҳайати ин отряд муаллимон Абдучаббор Мухаммадов, Носир Умаров, Абдулло Қосимов, Абдулаҳад Раҳимов, Ҳикмат Ғанӣ, Абдусалом Исломов, Убайдулло Ғайнуddинов дохил буданд. Отряди 9-нафара аъзои худро то 45 нафар расонида, бо босмачиён 22-юми апрел дар



**Шапкин Т.Т**

наздикии Фарм рӯ ба рӯ гардида, чангкунон ба Фарм акибнишинӣ кард. 23-юми апрел Фузайл як қисми Фарм ва отряди Ф. Мокритскийро ба муҳосира гирифт. Муҳофизон то 29-уми апрел ҳама захираҳои тирро сарф карда буданд ва ба тарк кардани Фарм тайёри медиданд. Дар ҳамин вазъият пагоҳии 29-уми апрел дар таҷрибаи ҳарбии Қувваҳои Мусаллахи Шӯравӣ аввалин экспедитсияи ҳарбии ҳавоӣ ба Фарм фиристода шуд. Аввалин 2 самолёт, ки дар онҳо командири бригада Т.Г.Шапкин ва Комиссари бригада А.Т.Федин бо чор нафар аскарӣ сурх ва 4 пулемёт савор буданд, дар ҳамвории наздикии Фарм фуруд омада, ба чанг даромаданд. Ҳамон рӯз боз 40 аскарӣ сурх ба воситаи самолёт ба Фарм расиданд. Зарбаи асосиро ба босмачиҳо самолётҳо заданд. Аз тез парвозкунӣ, овоз ва тирпарронии пулемётҳои самолёт босмачиён ба воҳима афтода, роҳи гурезро пеш гирифтанд. Аз Кӯлоб отряди 50-нафара ба Тавилдара расида омад. Дар якҷоягӣ аскарони сурх дастаи Фузайлмахсумро таъкибкунон то сарҳад рафтанд. 9-уми майи соли 1929 Фузайлмахсум бо 12 нафар навқараш ба Афғонистон фирор кард.



**Каримчон  
Ҳусейнзода**

Дар ҷанги зидди Фузайлмахсум 15 нафар омӯзгор, аз ҷумла Каримчон Ҳусейнзода, Яҳё Олимӣ, Алиакбар Ҳасанов, Сайфулло Алиев кушта шуданд. Ҳоло дар деҳаи Нимич ва маркази ноҳияи Фарм оромгоҳи бародарии химоятгарони Фарм аз ҳуҷуми Фузайл Махсум боқист.

### **Луғат**

**1. Маъракаи зарбазанӣ ба босмачигарӣ** – солҳои 1921 – 1923 зидди босмачиён маърақаҳои зарбазанӣ ташкил карда шуда, дар рафти онҳо мочарои Анварпошпо ва меросхӯри ӯ Салимпашпо баргараф карда шуда буд.

**2. Қӯрбошиёни Лақай** – сардорони дастаҳои босмачиёни худуди имрӯзаи ноҳияи Рӯдакӣ дар назар дошта мешавад.

**3. Вазъияти ҳарбӣ** – ҳолате буд, ки дар он қонуни қоидаҳои давраи чанг амал мекарданд.

### Саволҳо

1. Марҳалаҳои мубориза бар зидди Иброҳимбекро баён кунед.
2. Чаро Фузайл шикаст хӯрд?
3. Дар бораи шикасти Фузайл дар Фарм чӣ медонед?
4. Сабабҳои асосии ғалаба бар зидди босмачигарӣ қадомҳоянд?

## §28. ФАРҲАНГИ ТОҶИКИСТОН ДАР ДАВРАИ МУХТОРИЯТ

**Маориф ва мактаб.** Дар давраи шӯравӣ низоми ташаккулёфтаи маорифи халқӣ ба вучуд омад, ки ба он Комиссариати маорифи халқ роҳбарӣ мекард. Комиссариат ваколатҳои таъсис додану таъмин кардани мактабхоро бо бино, маводи таълимӣ, муаллим ва назоратро ба ўҳда дошт. Комиссариат дар вилоятҳо, округҳо ва ноҳияҳо шӯъбаҳои худро дошт. Аввалин вазирони маорифи ҶМШС Тоҷикистон Аббос Алиев ва Юсуфризо Нисормухаммадов буданд.

Дар солҳои 1924 - 1929 дар ҶМШС Тоҷикистон нисбат ба солҳои гузашта пешравии қори мактаб ҳис карда мешуд. Ин пешравӣ қабл аз ҳама дар сохтмони биноҳои мактаб ба назар мерасид. Аз сабаби он ки ҷумҳурии сиёсати ба таълими ҳатмӣ гузаштанро пеш гирифта буд, амалӣ шудани он пеш аз ҳама, ба мавҷудияти биноҳои таълимӣ вобаста буд. Аз ин рӯ, солҳои 1926 - 1929 дар ҷумҳурии ҳашари умумихалқӣ барои сохтани биноҳои мактабӣ гузаронида шуд. Дар ин солҳо шӯрои деҳоте набуд, ки дар он мактаби нав бунёд нагардида бошад. Ин мактабҳо аз 4 то 7 синфхона доштанд, вале ин маънои онро надошт, ки ҳамаи кӯдакони синни мактабӣ бо таҳсил фаро гирифта шуда бошанд. Масалан, соли 1926 ҳамагӣ 3% кӯдакони синни мактабӣ таҳсил мекарданду ҳалос. Соли 1927 – 5,6%, соли 1928 – 11, 8%-и онҳо ба мактаб ҷалб карда шуда буданд.

Таҳсили дузинагӣ боқӣ монда, фақат шумораи мактабҳо зиёд шуда буд. Дар тамоми деҳоти Тоҷикистон мактабҳои зинаи аввали дусола ва сесола ҳам вучуд доштанд. Тамою-

ли табдил додани мактабҳои зинаи аввал ба мактабҳои 3,4 ва 5-сола сар шуда буд. Мактабҳои зинаи дуум бошанд, ба шаш-дахсола табдил ёфтанд.

Таъйиноти онҳо ва низоми маорифи халқ на танҳо додани маълумоти умумӣ, балки ба шогирдон тарбияи иҷтимоӣ, касбӣ ва сиёсию маърифатӣ додан низ буд.

Комиссариати маорифи халқи ҶМШС Тоҷикистон аз соли 1925 сар карда, қорӣ намудани таълими хатмиро сар кард. Барои ин ба ҳисоб гирифтани талаботи оянда зарур буд ва ин қор талабот ба синфхонаҳою муаллимро ҳам муайян мекард. 12-уми декабри соли 1926 Хукумати Тоҷикистон «Дар бораи қорӣ намудани таълими умумии меҳнаткашон дар ҶМШС Тоҷикистон» декларатсия қабул кард. Ин декларатсия ҳуқуқи ҳамаи шаҳрвандонро барои гирифтани таҳсилоти ройгон таъмин мекард. Мутобиқи он сохтмони мактабҳои шӯравӣ низ сол то сол зиёд мешуд. Ба ин рақамҳо тавачҷуҳ кунед: соли 1925 дар Тоҷикистон 31 мактаб, соли 1926 - 67, соли 1927 - 155 ва соли 1928 - 317 мактабу 8 интернат амал мекард. Аз ҷумла шумораи мактабҳои занона соли 1928 ба 10 адад расида буд. Аз шумораи умумии мактабҳо 228-тоашон мактабҳои тоҷикӣ, 38-то ўзбекӣ, 3-то туркманӣ, 3-то қирғизӣ, 2-то қазоқӣ ва 43-то мактаби русию яҳудӣ ва арманӣ буданд. Агар дар 31 мактаби соли 1925 тақрибан 900 талаба таҳсил мекарда бошад, дар 317 мактаби соли 1928 – 12325 нафар талаба бо таҳсил фаро гирифта шуда буд. 90 дарсади талабагон фарзандони камбағалону миёнаҳолон буданд. Таълими шӯравӣ шақлан ва мазмунан аз таълими мактабҳои усули қуҳна фарқ дошт. Он дар асоси барнома ва китобҳои дарсии нав қорӣ карда шуда буд. Дар солҳои 1925 - 1929 барои мактабҳои тоҷикӣ доир ба фанҳои ботаника, ҷуғрофия ва алгебра китобҳои дарсӣ нашр гардиданд, ки асосан китобҳои тарҷумавӣ буданд. «Алгебра»-и Киселёв, ки то нимаи солҳои 50-ум хизмат кард,



**Рачаббии  
Бобоқалонова**

«Қоидаҳои морфологияи забони тоҷикӣ»-и С.Мановфзода, «Физиология» ва «Ҷаҳони нав»-и Р. Ҳошим, ки дар ҳаёти мактаб нақши муҳим бозиданд, аз ҷумлаи онҳо буданд.

Дар солҳои 1924 - 1929 интернатҳо ҳам чун як шакли фаъолияти наврасон бо таълим боқӣ монданд. Шумораи онҳо зиёд гардида, дар соли 1929 ба 20 адад расида буд.

Маориф ва мактаби Тоҷикистон фидоиёни зиёд дошт. Аббос Алиев, Яҳё Олимӣ, Ю.Нисормухаммадов, К.Ҳусейнзода, Н.Розиқов, Ҳамроқул Қўзиёв, Абдулвоҳид Рақиев, Абдуғаффор Сатторов, Муллоҷон Саидмуродов, Б. Азизӣ, К.

Дайламӣ, Ҳ. Неъматуллоев, Д. Сухайлӣ, Д. Тўраев, К. Убайдуллоев, Н. Шакарбеков, Ҳ. Муслифшоев, Ш. Мамадшоев, Чилабибӣ Ҳошимова, Сайрамбибӣ Қосимова, Маълумбибӣ Гадоева, Оламбибӣ Абдуллоева, Алиакбар Ҳасанов ва садҳо



дигаронро номбар кардан мумкин аст, ки дар рушди нумӯи соҳаи маориф саҳми арзанда гузоштаанд. Мактаби шўравӣ роҳи душвору пуршарафоро дар маърифатнок-

**Анвар Ҳасанова**

кунони халқи тоҷик тай кард. Мактабу муаллимони шўравии солҳои 20-ум ба таъқиби саҳти муллоҳо ва душманони маорифи халқ дучор шуда буданд. Муллоҳо барои он ки мардум фарзандонашонро ба мактаб надиханд, мактабҳои шўравиро муассисаи бидъат ва муаллимонашонро кофир эълон мекарданд. Ҳатто муаллимонро қатл ҳам карданд. Дар байни онҳо К.Ҳусейнзода, Я.Олимӣ, А.Ҳасанов, С.Алиев, А. Мухаммадов, Н.Умаров, Ҳикмат Ғанӣ, А.Исломов, У.Гайнуддинов, М. Саидмуродов, С.Қосимова, М.Гадоева, О.Абдуллоева ва даҳҳо дигарон ҳастанд, ки номашон дар таърихи маорифи Тоҷикистон бо ҳарфҳои заррин сабт шудааст.

Ҳамин тариқ, то соли 1929 низоми мунтазами маориф ва мактаби шўравӣ пайдо шуд, вале Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳоло ҳам мактаби олий надошт. Барои Тоҷикистон кадрҳои маълумоти олидошта дар Самарқанд, Тошканд, Москва,



Санкт-Петербург ва Боку тайёр карда мешуданд. Дар донишгоҳҳои шахрҳои номбурда бо мақсади омода кардани кадрҳои зиёди педагогӣ ва инженерии техникӣ ҷойҳои махсус (квота) ҷудо карда шуда буд. Дар ин самт Дорулфунуни муаллимтайёркунию Донишгоҳи давлатии Осиёи Миёнаи Тошканд ва Донишгоҳи коммунистии халқҳои Шарқи Москва хидмати зиёде кардаанд.

Берун аз квота бисёр мактабҳои олии Москваю Санкт-Петербург ва Қазон ҳам аз ҳисоби ҷавонони Тоҷикистон кадр тайёр карда ба ин ҷо мефиристанд.

**Муассисаҳои фарҳангӣ-маърифатӣ.** Солҳои 1924 - 1929 давраи ташаккули пурраи муассисаҳои фарҳангӣ-маърифатии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Шумораи китобхонаҳои оммавӣ ба 16 адад расид. Шумораи клубҳо дар охири соли 1929 ба 32 адад расида, 8-тоашон клубҳои касбӣ буданд. Охири соли 1929 дар тамоми марказҳои вилоятҳои клубҳо кушода шуданд. Ҷумҳурии соҳиби 8 клубу 24 муассисаи клубӣ буд. Дар шимолӣ Тоҷикистон 6 клуби касбӣ амал мекард. Муассисаҳои дигари фарҳангӣ-маърифатии ба фаъолият вазифаи клубҳо наздик «Хонаи деҳқон» ва «Қасри деҳқон» буданд. Вазифаи асосии ин ҳар ду муассиса тарбияи фарҳангӣ-маърифатӣ ва касбии коргарону деҳқон буд. Ин клубу муассисаҳо ба тарғиби таҷрибаи пешқадам ҳам сарукор доштанд. Клубу хонаҳои деҳқонон ба ташкили маҳфилҳои ҳаваскорони санъат, инчунин ба намоиши кинофилмҳо машғул буданд. Дар ин қор «Хонаи деҳқон»-и Душанбе қори хеле муҳимро ба анҷом мерасонид. Масалан, намоишҳои олоти нави кишоварзӣ ва умуман техникаи кишоварзиро ташкил мекард. Дар «Хонаи деҳқон»-и Душанбе сахнаи доимии намоиш вучуд дошт. Дар ин солҳо фаъолияти осорхонаҳо низ барои баланд бардоштани маърифати аҳоли дар Хучанду Душанбе оғоз гардида буд ва биноҳои махсус барои осорхонаҳо ҷудо шуда буданд.

**Театр.** Ташаккулёбии театри касбии тоҷик ҳам ба солҳои 1924 - 1929 рост меояд. Солҳои 1925 - 1929 дар Хучанд, Ҷирғатеппа (Истаравшан), Исфара, Конибодом, Панҷакент, Ду-



шанбе, Қаратоғ, Кӯлоб, Қўрғонтеппа, Фарм, Ҳоит, Хоруғ театрҳои халқӣ таъсис ёфта буданд. Аввалин дастаи театрии миллӣ дар назди маъмурияти «Хонаи деҳқон» соли 1927 бо ташаббус ва роҳбарии Ҳаким Карим таъсис ёфта, маҳфили мусиқӣ-драммавӣ ном дошт. Дар заминаи он 7-уми ноябри соли 1929 аввалин театри касбии тоҷик таъсис ёфт, ки ҳоло Театри академии драмавии ба номи Абулқосим Лоҳутӣ ном дорад. Дар Тоҷикистон то соли 1929 32 клубу 4 кинотеатр (дар Душанбе, Хучанд, Ёротеппа ва Конибодом), 16 китобхонаи умумӣ ва 9 дастгоҳи кинонамоишдихӣ фаъолият мекарданд, ки асосан дар марказҳои маъмури амал мекарданд ва ба марказҳои маишию маърифатӣ табдил ёфта буданд.

**Санъати кино.** Санъати кинои Тоҷикистон ҳам дар охири солҳои 20-ум ба вучуд омад. Навори аввалини киночиёни тоҷик «Омадани поездеи аввалин» ба ҳисоб меравад, ки онро киножурналист В. Кузин ба навор гирифта буд. Соли 1929 якчанд навори «Тоҷикистони Шӯравӣ» сабт шуда буд.

**Адабиёт.** Дар солҳои 20-ум адабиёти шӯравии тоҷик ташаккул ёфт. Мактаби адабии классикии тоҷик барои ташаккулёбии адабиёти шӯравии тоҷик заминаи хубе буд. Дар сарғаи он қаламкашони машҳур меистоданд. Устодон С. Айнӣ ва А. Лоҳутӣ, ки поягузори адабиёти асри ХХ тоҷик гардиданд, шахсиятҳои маъруфтари ҷамин давранд. Эҷодиёти онҳоро ҷомеаи ҷаҳонӣ пазируфтааст ва эътироф кардааст. Асарҳои С. Айнӣ «Одина», «Намунаи адабиёти тоҷик», «Материалҳо дар бораи инқилоби Бухоро», шеърҳои Лоҳутӣ, ки ба солҳои 20-ум дахл доранд, аз мағзи дили халқи меҳнаткаш эҷод шудаанд.

Дар охири солҳои 20-ум дар қатори С.Айнӣ, А.Лоҳутӣ, ба арсаи адабиёт П.Сулаймонӣ, М.Раҳимӣ, М.Аминзода, С. Ҷавҳаризода, А. Дехотӣ, Ҷ. Икромӣ, Б. Азизӣ, М.Турсунзода, Али Хуш ва дигарон бо асарҳои худ ворид шуда буданд, ки адабиёти тоҷик бо номи онҳо фахр дорад.

**Илм.** Дар солҳои 20-ум дар Тоҷикистон якчанд муассисаи илмӣ ҳам ташкил ёфта буд, ки ба солҳои 1924 - 1929 рост меояд. Аввалин муассисаи илмӣ осорхона буд. Соли 1924

дар Душанбе осорхонаи таърих ва санъати тасвири кушо-  
да шуда буд. Соли 1926 Маркази эпидемиологӣ-санитарии  
Душанбе, соли 1929 боғи ботаникии Помир, соли 1929 До-  
нишкадаи тадқиқоти илмӣ назди ШКХ ҶШС Тоҷикистон  
таъсис дода шуд, ки баъдтар ба муассисаи илмӣ-тадқиқоти  
соҳавии ҷумҳури табдил ёфт.

9-уми январи соли 1925 бо ташаббуси Кумитаи Инқило-  
бии ҶМШС Тоҷикистон дар Тошканд «Ҷамъият барои омӯ-  
зиши Тоҷикистон ва халқияти эронии бурунмарзии он» таъ-  
сис ёфта буд. То соли 1929 ин ҷамъият се маҷмӯа (1925, 1927,  
1928) аз ҷоп баровард, инчунин ин муассисаи илмӣ бо ёрии  
АФ СССР дар солҳои 1917 - 1929 зиёда аз даҳ экспедитсияи  
илмӣ (бо сардории М.С.Андреев, О.А.Сухарева, И.И.Безде-  
ка, Е.Н.Павловский, Д.И.Шербаков, А.Е.Ферсман) ва як экс-  
педитсияи байналмилалӣ СССР ва Германияро дар Помир  
ташқил кард, ки дар рафти онҳо наботот, ҳайвонот, захи-  
раҳои табиӣ ва меҳнатии Тоҷикистон тадқиқ карда шуданд.  
Дар ин солҳо дар тадқиқи илмҳои гуманитарӣ ҳам берун аз  
ҷумҳури қори зиёде ба сомон расонида шуд. Асосан доир ба  
бостоншиносӣ (археология), мардумшиносӣ (этнография) ва  
осори хаттии гузашта маводи зиёде ҷамъовари карда шуда  
буд.

Дар солҳои 1924 - 1929 матбуоти миллии тоҷик ташаккул  
ёфт. Дар Тоҷикистон акнун рӯзномаҳои “Бедории тоҷик”,  
ки соли 1929 ба “Тоҷикистони сурх” табдил дода шуд, “Со-  
ветский Таджикистан”, “Қизил Тоҷикистон”, маҷаллаҳои  
“Дониш ва маданият”, “Роҳбари дониш” нашр мегарди-  
данд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1925 соҳиби нашриёти мил-  
лии худ – Нашриёти давлатии Тоҷикистон гардид, ки дар  
нашри китобҳои дарсӣ, сиёсӣ, илмӣ, бадеии солҳои 1925 -  
1929 саҳми босазое гузошт.

**Ислоҳоти алифбо.** Дар тамоми давраи солҳои 1917-1928  
дар ҳудуди Тоҷикистон аз се алифбо: араби, кириллӣ ва ло-  
тинӣ истифода мебуданд. Ҳатто дар мактабҳои таълими  
ҳамагонӣ ва шабонаи маҳви бесаводӣ ҳам аз ин се алифбо

истифода бурда мешуд. Ҳокимияти Шӯравӣ сиёсати саросарии маҳви бесаводиро пеш гирифта, аз ҳама навъҳои таълим (мактаби кӯҳна, шӯравӣ ва маҳви бесаводӣ) истифода мекард. Талабот ба омӯзгор, китобҳои дарсӣ ва ағниятҳои таълимӣ зиёд гардид. Саноати полиграфӣ ва нашриёти ҳамонвақтаи ҷумҳурӣ қудрати бо алифбои арабӣ қонеъ кардани ин талаботро надошт. Дигар ин ки усули таълими алифбои арабӣ душвор буд. Боз чанд омилҳои дигаре буд, ки ҳукумат роҳи ислоҳотро пеш гирифт. Баъди баҳсҳои тӯлонӣ ба хулосае омаданд, ки ислоҳоти алифбо гузаронида шавад ва алифбои лотиниасоси нави тоҷикӣ омода карда шуд. Соли 1929 гузариш ба ин алифбо дар низоми маориф, мактаб ва нашриёт ба охир расид, яъне сабаби асосии ба алифбои лотинӣ гузаштандушвории саноати нашр ва полиграфия доништа шуда буд.

**Ташаккули матбуот ва полиграфияи шӯравии тоҷик.** То Инқилоби Октябр дар ҳудуди Тоҷикистон ягон рӯзномаю

мачалла ва китоб нашр намешуд ва нашриёт ҳам вучуд надошт. Аз соли 1917 то соли 1924 бо забони тоҷикӣ рӯзномаҳо пайдо шуданд, вале дар Самарқанду Бухоро ва Тошқанд нашр мегардиданд. Аввалин чопхона дар ҳудуди Тоҷикистон чопхонаи корпуси 13-уми тирандоз буд, ки барои аскарони сурх ҳар гуна ҳуҷҷату қоғаз, аз ҷумла рӯзномаи «По босмачу»-ро нашр мекард. Маводди нашрӣ барои Тоҷикистон дар Самарқанду Тошқанд, Бухорою Когон ва Қазону Москва нашр мегардид.



**Машварати аъзи раёсати лотинигардонии алифбои тоҷикӣ. Дар байн раис Обид Исмаилов**

данд. Аввалин чопхона дар ҳудуди Тоҷикистон чопхонаи корпуси 13-уми тирандоз буд, ки барои аскарони сурх ҳар гуна ҳуҷҷату қоғаз, аз ҷумла рӯзномаи «По босмачу»-ро нашр мекард. Маводди нашрӣ барои Тоҷикистон дар Самарқанду Тошқанд, Бухорою Когон ва Қазону Москва нашр мегардид.

## Лугат

**1. Таҳсили зинагӣ** – шакли дузинагии таҳсилоти солҳои бисту-ми шӯравӣ буд. Зинаи аввал маълумоти ибтидоӣ ва зинаи дуюм маълумоти миёна меод. Муҳлати таҳсил дар зинаи аввал 2-4 сол ва дар зинаи дувум ҳам 2 - 4 сол буд.

2. «Чамбияти омӯзиши Тоҷикистон ва халқҳои эронии бурунмарзии он» – ташкилот, муассисаи илмӣ буд, ки сарраёсати он дар Тошканд ва шуъбаҳои дар Самарқанду Бухоро ва Хучанду Душанбе амал мекарданд. Аъзои ин чамбият ҳамаи соҳаҳои Тоҷикистон ва халқиятҳои эронинаҷодро тадқиқ мекарданд.

3. **Ислоҳоти алифбо** – тағйири алифбо, ки соли 1929 гузаронида шуд.

4. **Алифбои лотиниасоси тоҷикӣ** – алифбое, ки солҳои 1929 – 1939 ба ҷойи алифбои арабиасоси тоҷикӣ ҷорӣ гардида буд.

5. **Алифбои кириллиасоси тоҷикӣ** – алифбое ки, имрӯз дар ҷумҳурӣ ҷорист. Ин алифбо дар Осиёи Миёна аз солҳои 60-ми асри XIX қорбаст мешуд ва аз соли 1939 ҳамчун алифбои давлатӣ мавриди истифода аст.

#### **Саволва супоришҳо:**

1. Таълими мактабҳои шӯравӣ чӣ гуна буд?
2. Шаклҳои мактабҳои солҳои 20-умро номбар кунед ва шарҳ диҳед.
3. Ба муассисоти фарҳангӣ – маърифатӣ чӣҳо дохил мешуданд?
4. Аввалин театри касбии тоҷик кай таъсис ёфт?
5. Муассисаҳои илмӣ солҳои 20-ро номбар кунед.
6. Сабабҳои ба алифбои лотинӣ гузаштанро шарҳ диҳед.

## **§ 29. ТАЪСИСЁБИИ ҶУМҲУРИИ ШҶРАВИИ СОТСИАЛИСТИИ ТОҶИКИСТОН**

**Аз мухторият ба соҳибхитӣрӣ.** Дар ҳаёти чамбиятию сисёии Тоҷикистони мухтор раванди таъсисёбии ҶШС Тоҷикистон яке аз воқеаҳои муҳими дорои аҳамияти сисёӣ, иқтисодӣ, маданӣ ва байналхалқӣ ба ҳисоб меравад.

Солҳои 1925 - 1929 чӣ Ҳукумати Тоҷикистон ва чӣ аҳли ҷамоатчиғии ҷумҳурӣ дар бораи беадолатиҳои тақсимоти соли 1924 ба Комиссариати халқи миллатҳо ва ҳукумати СССР (ИҶШС) мактубу мурочиатҳои зиёде фиристода буданд. Ин масъала боиси баҳси махсуси Бюрои осисёимиёнагии КМ ҲК(б), Комиссариати халқи миллатҳо гардид, вале ба осонӣ хал карда нашуд. Ҳукумати Тоҷикистон ин масъаларо бо роҳи консти-

тутсионӣ дар доираи қонунҳои асосии ҶМШС Тоҷикистон, ҶШС Ўзбекистон ва СССР (ИҶШС) ҳал кард. Пантуркизм то ба ҳоли ин ҷо рафта буд, ки ҳангоми додани шаҳодатномаҳои таваллуд ва шиносномаҳо дар солҳои 1925 – 1926 ва гузаронидани рӯйхатгирии аҳолии соли 1926 сиёсати ўзбек гардонидани тоҷикони Бухоро, Самарқанд, Кармина, Ҷизах, Қўқанд, Тошканд ва ғайраҳо пеш гирифта, ҳатто зӯрӣ ва таҳдидро (агар худро ўзбек нагузаронанд, онҳоро ба Тоҷикистон бадарға мекунанд) ҳам раво донистанд. Аз соли 1925 сар карда, тадричан мактабҳои синфҳои тоҷикиро ба ўзбекӣ табдил додан гирифтанд, ҳатто ба мактабҳои тоҷикӣ муаллимони ўзбекзабонро мефиристодагӣ шуданд. Ба ин сиёсат бештар аҳолии округи Хучанд эътироз карданд ва аз тариқи роҳи оҳани Хучанд гузаштани оқсақоли Иттиҳоди Шӯравӣ М.И.Калининро истифода бурда, қатори ӯро маҷбуран боздошта, хоҳиш намуданд, ки округи онҳоро аз Ўзбекистон ҷудо кунанд. Оқсақоли Умумииттифок ба қисме аз мардуми округи Хучанд - Конибодом, Исфара ва Ашт барои таъсиси ноҳияҳои мухтор ёрӣ дод, вале масъалаҳои асосии иқтисодӣ, сиёсӣ ва миллии ин минтақа ҳал нашуд ва ин минтақа боз ба ҳайати Ўзбекистон баргашт. Ҳамаи ин масъалаҳо дар доираи қонун ҳал кардан лозим буд. Барои ҳалли масъалаи миллии хулосаҳои илмӣ В.В. Бартольд ва И.А.Зелинский ҳам далели қотеъ нашуданд.

Дар сиёсати инкишофи мухторияти Тоҷикистон ҳукуматҳои Тоҷикистону Ўзбекистон, таъя ба фаъолияти ҳукумати Умумииттифок карданд.

Анҷумани дуҷуми шӯроҳо хоҳиши меҳнаткашонии округи Хучанди ҶШС Ўзбекистонро дар бораи аз ҳайати Ўзбекистон баромада, ба ҳайати ҶМШС Тоҷикистон дохил шудан ба назар гирифта, қарор қабул кард, ки дар бораи ба ҳайати Тоҷикистон баргардондани округи Хучанд ба Анҷумани сеҷуми шӯроҳои Ўзбекистон муроҷиат намояд. Ин қарор дар асоси декларатсия дар бораи тақсимот қабул карда шуда буд. Дар он омада буд, ки то ба охир расидани ҷанги шаҳрвандӣ худуди тоҷикнишини уезди Хучанд дар ҳайати Ўзбекистон мемонад. Инак, ҷанг тамом шуда, барқароркунӣ анҷом ёфта буд ва давраи иҷрои қонун ҳам расид. Қарори

Анчумани дуҷуми шӯроҳои ҶМШС Тоҷикистонро Анчумани сеҷуми шӯроҳои ҶШС Ўзбекистон 25-уми майи соли 1929 муҳокима намуда, дар бораи ба Тоҷикистон баргардондани округи Хучанд қарор қабул кард. Ин қарор Ҳукумати умумииттифокро водор кард, ки ҳуқуқҳои конституционии Тоҷикистонро ба инобат гирад, чунки бо ҳамроҳ гардидани округи Хучанд се шартҳои конституционии таъсиси ҷумҳурии мустақил иҷро шуда буд. Аҳолии Тоҷикистон акнун аз 1 млн. зиёд, он бо ду ҷумҳурии хориҷӣ – Чин ва Афғонистон ҳамсарҳад буд ва зиёда аз нисфи аҳолиашро тоҷикон ташкил медоданд. 12-уми июни соли 1929 Президиуми КИМ-и СССР (ИҶШС) баъди муҳокимаи ҳисоботи ҳукумати Тоҷикистон дар бораи аз ҳайати ҶШС Ўзбекистон баромадани ҶМШС Тоҷикистон ва таъсис додани ҷумҳурии иттифоқии мустақилу комилҳуқуқ ва ба ҳайати СССР (ИҶШС) дохил шудани он қарор қабул кард, инчунин қарор кард, ки ин масъала ба муҳокимаи анҷумани шӯроҳои Ўзбекистон ва Президиуми КИМ-и Ўзбекистон гузошта шавад. Ҳукумати умумииттифок барои ҳалли ин масъала ду моҳ муҳлат муайян намуд, вале дар амал баргардондани округи Хучанд то аввали моҳи сентябри соли 1929 кашол ёфт.

13-уми июни соли 1929 КИМ-и ҶШС Ўзбекистон қарори аз ҳайати Ўзбекистон ҷудо кардани Тоҷикистонро қабул карда, бо сардории Юлдош Охунбобоев Комиссияи махсуси тақсимоти амволро таъсис дод.

Ҳамин масъалаи ҷудо шудан аз ҳайати Ўзбекистон ва ба ҳайати СССР (ИҶШС) дохил шудани Тоҷикистонро Президиуми КИМ-и Тоҷикистон 11-ум ва 24-уми августи соли 1929 муҳокима намуда, қарор қабул кард, ки Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон таъсис дода шавад.

4-уми сентябри соли 1929 санади ба ҶМШС Тоҷикистон баргардонидани округи Хучанд ба имзо расид. 11-уми сентябр КИМ-и ҶМШС Тоҷикистон ҷудо шудани Тоҷикистон аз Ўзбекистон ва ба ҳайати СССР (ИҶШС) ҳамчун ҷумҳурии мустақил дохил шуданро зарур шуморида, қарор кард, ки барои ҳалли масъалаи мазкур 15-уми октябри соли 1929 Анҷумани фавқулодаи шӯроҳои ҶМШС Тоҷикистон даъват

карда шавад.

### **Анҷумани III Ҷавкулодаи шӯроҳои ҶШС Тоҷикистон ва қарорҳои он**

Ташкилҳои ҶШС Тоҷикистон танҳо як қарору ҳисобот набуд. Ин масъалаи миллӣ, сиёсӣ ва байналмилалӣ ҳам буд, ки нозуқиҳои миллию сиёсӣ ҳам дошт.

15-уми октябри соли 1929 Анҷумани Ҷавкулодаи сеюми шӯроҳои ҶМШС Тоҷикистон дар Душанбе ба қор сар қард. Дар қори анҷуман намояндагони ҳамаи минтақаҳову халқҳои ҷумҳурӣ, намояндагон аз ҷумҳуриҳои иттифоқӣ ва Ҳукумати умумииттифоқ иштирок доштанд. Яке аз қарорҳои аввалини анҷуман дар бораи таъсисҳои Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон буд, ки дар матни он омадааст:

#### **«...Анҷуман қарор мекунад:**

1. Анҷумани III Ҷавкулодаи ҶМШС Тоҷикистон қайд мекунад, ки дар натиҷаи ёрии ҳамачониба, мадад ва роҳбарӣ аз тарафи пролетариати иттиҳод дар шахсияти ҳукумати иттифоқӣ, мақомоти осеъимиёнагӣ ва ҳукумати Ўзбекистон, инчунин тавассути сиёсати дурусте, ки ҳукумати ҶМШС Тоҷикистон мегузаронад, Тоҷикистон хеле пеш рафт ва дар масъалаҳои фарҳанг, ҳоҷагӣ ва сиёсӣ мустақкам гардид.

2. Анҷумани Ҷавкулодаи шӯроҳо махсусан қайд мекунад, ки пешрафтҳои ба даст овардашуда ва таъсисҳои ҷумҳурии иттифоқии Тоҷикистон самараи гузаронидани сиёсати дуруст ва пайвастаи миллии пролетариати инқилобист, ки барои нест қардани ҳама гуна зулми миллӣ, барҳам додани нобаробарии феълии ҳоҷагӣ ва маданияи байни миллатҳои гуногун ва худмуайянқунии миллии онҳо равона қарда шу-дааст.

#### **Луғат**

1. Енуқидзе Авел Сафонович - Қотиби Президиуми КИМ-и СССР (ИҶШС), ки қарори Анҷумани III Ҷавкулодаи шӯроҳои ҶМШС Тоҷикистонро дар бораи таъсис додани Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон ба ҳукумати СССР (ИҶШС) хонда дода, ҳозиронро ба таърихи гузаштаи халқи тоҷик шинос гардонид. Ин баромадро рӯзномаи «Правда Востока» 13-уми декабри



соли 1929 чоп карда буд. Дар он аз ҷумла омадааст: «Тоҷикон аз қадимтарин халқҳои Осиёи Миёна буда, гузаштаи боифтихор ва абармардҳои зиёд доранд».

**2. Комиссияи конституционӣ** - гурӯҳи қорӣ, комиссияе буд, ки бо қарори ҳукумат барои таҳияи матни конституция таъсис дода шуд. Дар Тоҷикистон чунин комиссияҳо солҳои 1926, 1929, 1936, 1976, 1991 бо қарорҳои мақомоти дахлдор таъсис ёфта буданд. Раиси Комиссияи конституционии ҶМШС ва ҶШС Тоҷикистон дар солҳои 1926 - 1929 ва 1929 - 1931 Нусратулло Махсум (Лутфуллоев) буд.

### **Саволҳо**

1. Шартҳои асосии таъсисёбии ҷумҳурии соҳибхитиёри шӯравӣ чӣҳо буданд?

2. Оқруги Хучанд барои чӣ ба Ёзбекистон ҳамроҳ карда шуда буд?

3. Оқруги Хучанд барои чӣ ва кай ба ҶМШС Тоҷикистон баргардонда шуд?

4. ҶШС Тоҷикистон дар қадом мақомотҳо сурат гирифта буд?

5. Аз тақсмоти соли 1929 Тоҷикистон чӣ бурдҳо карда буд?

## **§30. ДАРСИ ТАҚРОРӢ**

Ин дарс ба мисли дарсҳои тақрорӣ дигар ба омӯзиши мавзӯи дуруст азхуднашуда ва ё тақрорӣ мавзӯи дуҷуми китоби дарсӣ бахшида мешавад.

## **§31. ДАРСИ САНҶИШИ ТЕСТӢ**

Ин дарс ба давраи ҷамъбасткунӣ нимсолаи аввали соли хониш рост меояд ва ташкили санҷиши тестӣ аз рӯи барнома дар назар аст, яъне санҷиши тестӣ ҳатмист. Бинобар ин, саволномаҳои тестӣ дар охири матни китоби дарсӣ ҷой дода шудаанд.

### **ТЕСТҲО**

1. Зарурати баъди инқилоб таъсис додани ҳукумати навро муайян намоед.

А) Бе ин амал мақсади инқилобро амалӣ қардан душвор мегардид. В) Ҳукумати пештара пароканда шуда буд. С) Ҳукумати пештара фирор карда буд. Д) Мақсад он буд, ки ҳукуматҳои дигар ҳукумату давлати навро эътироф кунанд.

2. Фарқ ва умумиятҳои таъсиси ҳукуматҳои Русияи Шӯравӣ ва Туркистонро ёбед.

А) Фарқи аввал миллӣ, дувум бегона, умумияти аввал пролетарӣ, дувум буржуазӣ. В) Фарқи аввал дар Русия, дувум дар Туркистон ва умумияти аввал дар асоси нақшаи ягона, дувум ҳамчун тақлид ба марказ. С) Фарқи аввал муташаккилона, дувум пароканда, умумияти аввал ва дуюм ҳокимияти халқӣ. Д) Фарқи аввал ҳадафҳои умумирусиягӣ дувум умумирусиягӣ ва туркистонӣ, умумият ҳар ду пролетарӣ(авомӣ).

3. Дар таъсиси ҳукумати аввалини Русияи шӯравӣ кадом фраксияҳо ҳизбҳои иштирок доштанд?

А) Фраксияи болшевикҳо эсерҳо ва ҳизбҳои болшевикию меншевикӣ. В) Фраксияҳои коргарии деҳқонӣ ва ҳизбҳои кадетҳо сотсиалистҳо. С) Ҳеҷ фраксияю ҳизб. Д) Фақат болшевикҳо.

4. Дар таъсиси ҳукумати Туркистон кадом фраксияҳо ва ҳизбҳои иштирок доштанд?

А) Ҳеҷ фраксия ва ҳизб набуд. В) Фақат болшевикҳо. С) Максималистҳо, меншевикҳо, болшевикҳо ва ҳизби РСДРП(б). Д) Ҷадидҳо.

5. Мақомоти идораи кишвари Туркистон кадомҳо буданд?

А) Генерал-губернатор (1867-1917), Комиссари Кумитаи иҷроияи кишварии ҳукумати муваққатӣ (март-ноябри 1917), Шӯрои кишварӣ, Комиссариати маҷбуриятҳои ҳарбӣ, комиссариатҳои соҳавӣ. В) Шӯрои губернаторҳо, Департаменти кишварӣ, Шӯрои Вазирон. С) Комиссари ҳарбии кишвар, Комиссари кулли кишвар, Парламенти кишвар. Д) Шӯрои олии кишвар, Шӯрои губернаторҳо, Сенати кишвар.

6. Мақомоти идораи уезди Хучанд ва қитъаи Помир кадомҳо буданд?

А) Шӯрои уездӣ ва қитъавӣ. В) Кумитаи иҷроияи уездӣ (1866-1917) ва комиссари қитъавӣ, Кумитаи иҷроияи уездии ҳукумати муваққатӣ. С) Шӯрои волостҳо ва қитъавӣ. Д) Комиссари уезд ва қитъа.

7. Мақомотҳои навташкили шӯравии уезди Хучанд ва китъаи Помиро муайян кунед?

А) «Шӯрои уламо» ва «Шӯрои исломия». В) Шӯрои хунармандон ва Шӯрои китъавӣ. С) Шӯрои уездии коргарону аскарҳо ва Шӯрои аскарҳои сарҳадӣ. Д) Мухторияти уездӣ ва китъавӣ.

8. Эъломияҳои аввалини Ҳокимияти Шӯравиро ёбед?

А) Эъломияи ҳуқуқи халқҳои Русия ва Эъломияи ҳуқуқҳои халқи заҳматкаш ва мазлум. В) Декрет дар бораи замин ва Декрет дар бораи судҳо. С) Декрет дар бораи савдо ва Декрети сулҳ. Д) Конституцияи Русияи шӯравӣ ва Қонун дар бораи захираҳои табиӣ.

9. Мурочиатномаҳои аввалини Ҳокимияти Шӯравиро муайян кунед?

А) “Мурочиатнома ба халқи Афғон”, “Мурочиатнома ба халқҳои Украин”. В) “Мурочиат ба афсарон”, “Мурочиат ба афсарони подшоҳӣ”. С) Мурочиатнома “Ба ҳамаи шӯроҳо”, “Ба ҳамаи мусулмонони Русия ва Шарқ”. Д) Мурочиатнома “Ба коргарони роҳи оҳан”, “Ба маорифчиён”.

10. “Эъломияи ҳуқуқҳои халқи заҳматкаш ва мазлум” кай қабул шуда буд?

А) 25.10.1917. В) 27.11.1919. С) 13.12. 1917. Д) 3.01.1918.

11. Идораю мақомотҳои марказии аморати Бухороро чӣ созад?

А) Амир, Шӯрои вазирҳо, қозиюлқузот, муфтӣ. В) Амир, бекҳо, раисҳо. С) Амир, қушбегӣ, қозикалон. Д) Амир, қушбегӣ, Шӯрои дарбор.

12. Артиши Сурхи Шӯравӣ кай таъсис ёфта буд?

А) Декабри соли 1917. В) Январии соли 1918. С) Феврари соли 1918. Д) Марти соли 1918.

13. Судҳои кӯхнаи Тоҷикистон кай барҳам дода шуда буданд?

А) Баробари Инқилоб. В) Декабри соли 1917. С) Марти соли 1918. Д) Мувофиқи нишондоди «Декрет дар бораи судҳо» аз 22-юми ноябри соли 1917, охири соли 1919.

14. Судҳои нави шӯравӣ чӣ ном доштанд ва кай таъсис ёфта буданд?

А) Судҳои халқӣ (шӯравӣ). В) Судҳои коргарӣ. С) Судҳои коргариро деҳқонӣ. Д) Судҳои демократӣ.

15. Милисаи шӯравӣ кай таъсис ёфта буд?

А) Ноябри соли 1917. В) Декабри соли 1917. С) Январии соли 1918. Д) Марти соли 1918.

16. Оё медонед, ки дар ибтидои Ҳокимияти Шӯравӣ қабул ба милиса ва хизмати ҳарбӣ чӣ тавр сурат мегирифт?

А) Ба воситаи пешниҳоди ариза. В) Ба воситаи ташкили озмун. С) Ба воситаи худпешниҳодкунӣ дар назди комиссияи ҳарбии шӯроҳо. Д) Ба воситаи даъвати ҳатмӣ.

17. Вазифаҳои назорати коргариро муайян кунед?

А) Назоратро аз болои истеҳсолоти ҷамъиятӣ ва тақсими маҳсулот ба манфиати давлат ташкил ва пурзӯр кардан. В) Ҳимояи иқтисодии коргарон. С) Садди роҳи ғорати корхона шудан. Д) Барои давлатӣ кардани корхона мусоидат кардан.

18. Мақсади ҷамъиятигардонии истеҳсолотро шарҳ диҳед.

А) Иҷрои яке аз талаботи инқилоб. В) Барҳам додани сармоядорӣ калон ва таъсиси истеҳсолоти ҷамъиятии сотсиалистӣ. С) Ҷазои сармоядоронро додан. Д) Зиёд кардани истеҳсолот.

19. Аввалин ислоҳоти обу замини шӯравӣ кадом солҳо гузаронда шуда буд?

А) 1917-1918. В) 1917-1918. С) 1918-1920. Д) 1920-1924.

20. Барои чӣ ислоҳоти замини солҳои 1918-1920 Тоҷикистон ислоҳоти заминро об номида шуда буд?

А) Барои он ки ислоҳоти заминро об буд. В) Барои он ки заминро обро дар бар мегирифт. С) Дар «Декрет дар бораи замин» бо ҳамин ном омада буд. Д) Барои он ки дар Тоҷикистон об ҳам моликияти хусусӣ буд.

21. Нахустин ҷумҳурии шӯравӣ дар Осиёи Миёна кай ташкил ёфта буд?

А) Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Туркистон, апрели соли 1918. В) РСФСР Тоҷикистон, 14-уми октябри

1921. С) РСС Туркменистон, 14-уми октябри соли 1922. Д) РАСС Тоҷикистон, 14-уми октябри соли 1924.

22. Кай, бо кадом мақсад ва бо роҳбарии кӣ дар Помир Кумитаи умумипомирӣ ташкил шуда буд?

А) Декабри соли 1919 бо мақсади барқарор намудани Ҳокимияти Шӯравӣ бо роҳбарии Ш. Шохтемуrow. В) Декабри соли 1919 бо мақсади барқарор намудани Ҳокимияти Шӯравӣ бо роҳбарии П. Воловик. С) Декабри соли 1919 бо мақсади барпо намудани Ҳокимияти Шӯравӣ бо роҳбарии А. Элчибеков. Д) Декабри 1919 бо мақсади барпо намудани Ҳокимияти Шӯравӣ бо роҳбарии А. Дяков.

23. Намудҳои асосии ҷангҳои муайян кунед?

А) Ҷангҳои мустамликавӣ, қабилавӣ, байнидавлатӣ. В) Ҷангҳои забткорона (таҷовузкорӣ), ҳимояткорона (аз таҷовуз), шаҳрвандӣ (гражданӣ). С) Ҷангҳои империалистӣ, партизанӣ, баҳрӣ. Д) Ҷангҳои китъавӣ, ҳавоӣ, ракетаӣ.

24. Ҷангҳои шаҳрвандӣ боз бо кадом номҳо ёдоварӣ мешаванд?

А) Ҷанги дохилӣ, берунӣ, қавмӣ. В) Ҷанг барои ҳукумат, вазифа, мансаб. С) Ҷанги шаҳрвандӣ, бародаркушӣ. Д) Ҷанги минтақавӣ, байниқавмӣ.

25. Туркистони русӣ гуфта чӣ дар назар дошта мешавад?

А) Минтақаи чуғрофино дар Осиёи Миёна. В) Ҳамаи минтақасоҳе, ки туркҳо сукунат доштанд. С) Туркзабонҳои насрониро. Д) Қаламрави генерал-губернатории Туркистонро.

26. Сабабҳои ҷанги шаҳрвандии солҳои 20-уми асри ХХ-ро ёбед. А) Баргардондани имтиёзҳои аз дастрафта ва тақсим карда натавонистани ҳокимият. В) Гуногунхизбӣ дар таъсиси ҳукумати нав. С) Инқилоб ба ин меоварад. Д) Иҷрои хоҳиши империализми ҷаҳонӣ.

27. Ташкилоти ақсулинқилобии ҳарбии Туркистон чӣ ном дошт?

А) Олаш-Орда. В) Ташкилоти ҳарбии Туркистон. С) Шӯрои исломия. Д) Мухторияти Қўқанд.

28. Аввалин ташкилкунандаи дастаи босмачигарӣ кӣ доништа мешавад? А) Мамадсолӣ. В) Кўри Шермат. С) Мадаминбек. Д) Анварпошо.

29. Босмачиён худро чӣ (кӣ) меномиданд, муайян кунед.  
А) Размкунанда. В) Ҷанговар. С) Босмачӣ. Д) Мучоҳид.

30. Ҷанги шаҳрвандӣ чӣ гуна ҷанг аст?

А) Ҷангест байни ду қувваи сиёсии ба ҳамдигар зид дар як мамлакат барои ҳокимияти сиёсӣ. В) Ҷангест барои ҳокимият. С) Ҷангест байни ду гурӯҳи қувваҳо. Д) Ҷанги байни одамон.

31. «Ташкилоти ҳарбии Туркистон» чӣ гуна ташкилот буд?

А) Ташкилоти ҳарбиёни Туркистон. В) Ташкилоти махфии зиддиинқилобӣ дар ҶМШС Туркистон. С) Ташкилоти ҳарбии афсарони ба истеъфобаромадаи Туркистони. Д) Ҳизби сиёсии ҳарбиёни Туркистон.

32. Хусусияти ҷанги шаҳрвандии Тоҷикистонро муайн созед?

А) Ба чунин ҷангҳои дигар монанд буд. В) Дар намуди ғоратгарӣ амал кард. С) Шакли босмачигарӣ дошт. Д) Бо шиори динӣ баромад кард.

33. Сардорони аввалини дастаҳои зиддишӯравии Тоҷикистонро номбар кунед.

А) Анварпошо, Сурайё Афандӣ, Сомӣ, Исмаатқӯрбошӣ. В) Кӯри Барот, Раҳмондодхоҳ, Тохирпонсад, Аъзам. С) Холмаков, Мулло Тош, Мулло Шараф, Эргаш. Д) Холбӯта, Иброҳимбек, Фузайлмахсум, эшони Султон.

34. Сабабҳои асосии аз тарафи аҳоли дастгирӣ ёфтани шӯроҳо дар чӣ буд?

А) Рост омадани рафтор бо гуфтори шӯроҳо. В) Тафовут дар рафтору гуфтори босмачиён. С) Бисёрӣ будани тарафдорони шӯроҳо. Д) Кам будани босмачиҳо.

35. Сардорони дастаҳои босмачигарии минтақаи Суғдро номбар кунед.

А) Ашӯртӯқсабо, Усмонхоҷа, Исохоҷа, Ниёзбек, Барот. В) Исмаат, Эргаш, Холбӯта, Ҷомид, Раҳмонкул. С) Авлиёқул, Остонақул, Туғайсарӣ, Раҳмондодхоҳ, Аъзам. Д) Давлатмандбой, эшони Султон, Қайюмпарвонаҷӣ.

36. Турккомиссия кай ва бо кадом мақсад таъсис дода шуда буд?

А) Октябри соли 1919 бо мақсади барпо намудани Ҳокимияти Шӯравӣ. В) Октябри соли 1919 барои мустаҳкам намудани музаффариятҳои Инқилоб ва гузаронидани тақсимоти милли-маъмури. С) Соли 1924 барои ташкили маъракаи зидди босмаҷигарӣ. Д) Соли 1917 барои ташкили шӯриши мусаллаҳона.

37. Кумитаи инқилобии Бухоро кай ва бо сардории кӣ ташкил ёфта буд?

А) 2-юми сентябри соли 1920 бо сардории Ф. Хочаев. В) 14-уми сентябри соли 1920 бо сардории А. Муҳиддинов. С) 14-уми октябри соли 1920 бо сардории В. Куйбишев. Д) 14-уми сентябри соли 1920 бо сардории А. Ҳочибоев.

38. Китобхонаи миллии Тоҷикистон кай кушода шуда буд ва ба номи кӣ буд? А) Соли 1924 ба номи В.И. Ленин. В) Соли 1929 ба номи И.В. Сталин. С) Соли 1933 ба номи А. Фирдавсӣ. Д) Соли 1941 ба номи А. Сино.

39. Милисаи тоҷик кай таъсис ёфта буд?

А) Соли 1924 бо таъсиси РАСС Тоҷикистон. В) Соли 1929 бо таъсиси РСС Тоҷикистон. С) Соли 1918 бо таъсиси ҶШС Туркистон. Д) Ноябри соли 1917 бо таъсиси Шӯрои Комиссариати халқии уезди Хучанд.

40. Барои чӣ босмаҷиён ба шаҳрҳои шаҳракҳо ҳуҷум намеранд?

А) Шаҳрҳо ба муқовимат тайёр ва муташаккил буданд. В) Шаҳрҳо посбонҳои доимӣ доштанд. С) Босмаҷиён барои дар шаҳр ҷанг кардан таҷриба надоштанд. Д) Аз шаҳрҳои чизӣ ғорат мешудагӣ кам буд.

41. Сабаби асосии таъсиси бекигарии Масчоҳро дар чӣ мебинед?

А) Кӯҳистон будани Масчоҳ. В) Суст будани Ҳокимияти маҳаллии Шӯравӣ. С) Хоҳиши мардуми Масчоҳ. Д) Набудани қувваҳои дигар.

42. Барои чӣ бо барҳам хӯрдани бекигарии Масчоҳ ҷанги шаҳрвандӣ дар вилояти Суғд ба охир расида ҳисобида мешавад?

А) Барои он ки дастаҳои босмаҷиён кам мешаванд. В) Барои



он ки бекигари Масчоҳ барҳам хӯрд. С) Барои он ки босмачигарии минбаъда характери сиёсии худро гум карда буд. Д) Барои он ки Масчоҳ маркази босмачигарии вилояти Суғд буд.

43. Дар ҳаракати зиддишӯравии Бадахшон кӣҳо нақши асосиро мебозиданд?

А) Босмачиҳо, рӯҳониҳо, бойҳо. В) Рӯҳониён, ҳарбиҳо, афғонҳо. С) Босмачиҳо ва ҳарбиён. Д) Босмачиҳои Фарғонаю Бухоро, сафедгвардиячиёни рус ва асирони ҳарбии русину венгер.

44. Сегонаи ҳарбӣ-сиёсии Помир кай ва барои чӣ ташкил ёфта буд?

А) Сентябри соли 1921 барои тезтар барқарор кардани Ҳокимияти Шӯравӣ. В) Ноябри соли 1918 барои барпо кардани Ҳокимияти Шӯравӣ. С) Декабри соли 1919 барои ба даст гирифтани ташаббус. Д) Январии соли 1925 барои таъсиси Ҳукумати Мухтор.

45. Воқеаи марбут ба А.Холмаков ва Тимофеев ба чӣ далолат мекунад?

А) Ба бастании шартнома. Б) Ба иштирокчии табаддулоти Помир будан. В) Ба роҳбари ягон муассиса будан. Г) Ба сарҳадчиёни Помир будан.

46. Ҷанги шаҳрвандии солҳои 20-уми асри ХХ Тоҷикистон ба чанд ва кадом давраҳо ҷудо мешавад?

А) Ба ду давра: солҳои 1918-1920 ва 1921-1924. В) Ба се давра: солҳои 1918-1920; 1920-1922; 1923-1924. С) Ба се давра: баҳори соли 1918-охири соли 1920; тобистони соли 1921 – тирамоҳи соли 1922; Тирамоҳи соли 1922 – тирамоҳи соли 1923. Д) Ба як давра: солҳои 1918-1924.

47. Қарор «Дар бораи тақсмоти миллии ҷумҳуриҳои Осиёи Миёна» кай қабул шуда буд?

А) 28-уми апрели соли 1924. В) 4-уми июни соли 1924. С) 15-уми июни соли 1924. Д) 12-уми июни соли 1924.

48. Сегонаи ҳарбӣ-сиёсии Помирро барои чӣ «сегона» меномиданд?

А) Барои он ки дар ҳайати 3 нафар таъсис ёфта буд. В) Барои он ки аз ҳайати 3 қисмати Помир таъсис ёфта буд.

С) Барои он ки аз ҳайати 3 ҳизб таъсис ёфта буд. Д) Номи махфии иттифоқе буд.

49. Чанги шаҳрвандии Тоҷикистон кадом солҳо шуда буд?

А) Солҳои 1918-1923. В) Солҳои 1918-1924. С) Солҳои 1918-1922. Д) Солҳои 1918-1920.

50. Иброҳимбек кӣ буд?

А) Босмачӣ буд. В) Солҳои 1921-1923 сардори дастаи босмачиёни ноҳияи Лақай-точик ва солҳои 1924-1926 сардори босмачиёни Бухорои Шарқӣ. С) Қаҳрамони чанги шаҳрвандии солҳои 1918-1923. Д) Раиси Кумитаи инқилобии Кӯктош.

51. Анварпошшо аз кучо буд ва барои чӣ ба Бухорои Шарқӣ омада буд?

А) Аз Эрон ва барои ёрӣ ба босмачигарӣ. В) Аз Озорбойҷон ва барои ёрӣ ба Ҳокимияти Шӯравӣ. С) Аз Туркия ва барои сардорӣ ва вусъат бахшидан ба босмачигарӣ. Д) Аз Афғонистон ва барои чанг бо шӯроҳо.

52. Маъракаи муборизаи зидди Анварпошшо кай гузаронида шуда буд?

А) Солҳои 1921-1922. В) Солҳои 1922-1923. С) Солҳои 1921-1924. Д) Соли 1922.

53. Анварпошшо кай ва дар кадом ноҳияи ҷумҳурӣ кушта шуда буд?

А) 4-уми августи соли 1922 дар Балҷувон. В) 4-уми сентябри соли 1922 дар Ховалинг. С) 4-уми августи соли 1922 дар Кӯлоб. Д) Сентябри соли 1922 дар Сангтӯдаи Данғара.

54. Салим (Сомӣ) кӣ буд, ки номаш дар таърих гирифа мешавад?

А) Муборизбарои мустақкам кардани шӯроҳо. В) Гумоштаи империализми байналхалқӣ, сардори босмачигарии соли 1923 дар Бухорои Шарқӣ. С) Қўрбошии Иброҳимбек. Д) Атташеи Туркия дар Ҷумҳурии Туркистон.

55. Ҳайати иҷтимоии босмачиёнро кӣҳо ташкил меоданд?

А) Рӯҳониён ва бойҳо. В) Бойҳои собиқ, рӯҳониён ва миёнаҳолон. С) Намояндагони ҳукумати пештара ва кулли фирефташудаи бою, рӯҳонию, камбағал. Д) Бою кулакҳо.

56. Қахрамонҳои чанги шахрвандии солҳои 1918-1923-ро номбар кунед.

А) А.Раҳимбоев, А.Муҳиддинов, А.Ҳусейнбоев, Ч.Имомов. В) Нусратулло Махсум, Шириншо Шотемур, М.Шогадоев, М.Эркаев. С) С.Айнӣ, Б.Ғафуров, А.Алиев, А.Муҳиддинов. Д) Муқим Султонов, Юлдош Соҳибназаров, Абдулло Ёрмуҳаммадов, Ҳайдар Усмонов.

57. Сабабҳои асосии ғалабаи Шӯроҳоро аз болои босмачигарӣ ёбед.

А) Ҳақ будани гуфтору рафтори шӯроҳо ва аскарони сурх. В) Ноҳақ будани гуфтору рафтори босмачиҳо. С) Бартариҳои қувваҳои шӯравӣ. Д) Сусти будани ҳаракати босмачигарӣ.

58. Сабабҳои шикасти ҳурии ҳаракати зиддишӯравиро нишон диҳед.

А) Ҳақ будани гуфтору рафтори шӯроҳо ва аскарони сурх. В) Ноҳақ будани гуфтору рафтори босмачиҳо. С) Бартариҳои қувваҳои шӯравӣ. Д) Сусти будани ҳаракати босмачигарӣ.

59. Оё босмачиён қахрамонанд: ҳа ё не ва барои чӣ? А) Ҳа, барои ба ҳимояи сарзамини худ бархестанишон. В) Ҳа, барои часораташон. С) Не, барои ҳарчи тезтар аз қашшоқӣ баромадани мамлакат садди роҳ шудан. Д) Не, барои бо Ҳокимияти Шӯравӣ чангидан.

60. Оё босмачиён душмани халқи худ буданд: ҳа ё не ва барои чӣ?

А) Не, саркардаҳои онҳо бо намояндагони халқи худ, ки Ҳокимияти Шӯравиро қабул карда буданд, чангида буданд. В) Не, онҳоро бо фиреб зидди халқи худ бурда буданд ва чун дарк карданд, аз босмачигарӣ аксаран даст кашиданд. С) Не, дар ибтидо онҳо барои ҳокимият не, барои ҳимояи дини худ-ислом баромада буданд, вале аз маърифати пасти сиёсии онҳо истифода бурда, онҳоро зидди ҳукумати қонунӣ бурда тавонистанд. Д) Ҳа, бо қатли ғораташон, аз бунёдкорӣ дур кардани халқу ҳукумат, қурбонҳои зиёд оварданашону худ қурбон шуданашон.

61. Сиёсати “коммунизми ҳарбӣ” чиро дар назар дошт?

А) Ҳимояи инқилоб аз саботажу қаҳтӣ ба воситаи қорӣ

намудани маҷбуриятҳои (разверсткаи) озуқаворӣ. В) Бо роҳи ҳарбӣ ҳимояи давлатро. С) Таъмини озуқа ба воситаи эълони диктатураи ҳарбӣ. Д) Ҳукуматро ба дасти ҳарбиён супоридан.

62. Сиёсати нави иқтисодӣ (СНИ) чиро дар назар дошт?

А) Ҳимояи инқилоб аз саботажу қаҳтӣ ба воситаи ба ҷойи маҷбуриятҳои (разверсткаи) озуқаворӣ ҷорӣ намудани андози озуқаворӣ ва савдои озод. В) Бо роҳи бекор кардани коммунизми ҳарбӣ ҳимояи давлатро таъмин кардан. С) Таъмини озуқа ба воситаи эълони андоз. Д) Ҳукуматро ба дасти ҳарбиён бозгардонидан.

63. Шиори “Кӣ киро?” чӣ маъно дошт?

А) Рақобати (бозори) озоди саноату хоҷагии қишлоқ. В) Рақобати (бозори) озоди сотсиализму капитализм дар шароити дар дасти сотсиализм қарор доштани ҳамаи воситаҳои таъсиррасонӣ. С) Кулак камбағалро ё камбағал кулакро. Д) Савдогар истехсолчиро ё истехсолгар савдогарро.

64. Давраҳои ислохотҳои обу замини шӯравиро муайян кунед.

А) 1917-1920, 1921-1924, 1924-1937. В) 1917-1924, 1924-1929, 1929-1937. С) 1918-1920, 1921-1923, 1926-1929. Д) 1917-1936, 1937-1958, 1959-1991.

65. Аввалин мактабҳои шӯравии Тоҷикистон дар кучо ва кай таъсис ёфтаанд?

А) Дар Душанбе соли 1923. В) Дар Хоруғ соли 1924. С) Дар Хучанд соли 1918. Д) Дар Ўротеппа соли 1918.

66. Аввалин маҳфилҳои ҳаваскорони Тоҷикистон дар кучо ва кай кушода шудаанд?

А) Дар Исфара соли 1921. В) Дар Исфисор соли 1920. С) Дар Ўротеппа соли 1920. Д) Дар Хучанд соли 1919.

67. Кай асари Қаҳрамони Тоҷикистон С. Айни «Намунаи адабиёти тоҷик» дар Москва нашр гардид?

А) Соли 1926. В) 15-уми декабри соли 1999. С) 5-уми январи соли 2001. Д) 8-уми сентябри соли 1997;

68. Аввалин театри касбии тоҷик кадом сол ташкил ёфтааст?

А) Соли 1924 дар Хучанд. В) Соли 1926 дар Ўротеппа.

С) Соли 1932 дар Конибодом. Д) Соли 1929 дар Душанбе;

69. Ҷанги шахрвандӣ чист?

А) Ҷанг ба хотири ғасби кишвари бегона. В) Ҷанг ба хотири ба даст овардани ҳокимияти сиёсӣ. С) Муқовимати ду гурӯҳи сиёсии аҳолии як кишвар барои соҳиб шудан ба ҳокимияти сиёсӣ. Д) Ихтилофоти байни давлатҳои ҳамсоя.

Мафҳуми «босмачӣ» кадоме аз ин маъноҳоро дорад?

А) Фидоӣ. В) Мубориз. С) Мучохид. Д) Ҳимоятгар.

70. Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон кай ташкил ёфтааст?

А) 14-уми октябри соли 1924. В) 15-уми марти соли 1923. С) 31-уми декабри 1923. Д) 22-уми ноябри соли 1922;

71. Дар мубориза бар зидди Олмони гитлерӣ чанд нафар тоҷикистониён ба унвони «Қаҳрамони Иттиҳоди Шӯравӣ» сазовор гардиданд?

А) 14 нафар. В) 54 нафар. С) 8 нафар. Д) 60 нафар

72. Раиси нахустини ҳукумати Тоҷикистони шӯравӣ кӣ буд?

А) Абдурахим Ҳочибоев. В) Абдулқодир Муҳиддинов. С) Шириншоҳ Шохтемур. Д) Нусратулло Махсум;

73. Дар ноҳияҳои Ашт, Конибодом, Исфара кай ва баъди кадом воқеа Ҳокимияти Шӯравӣ барпо карда шуд?

А) 13-уми декабри соли 1917 баъди барҳам додани «Шӯрои исломия». В) Феврالی соли 1918 баъди барҳам додани «Мухторияти Қўқанд». С) Марти соли 1918 баъди барҳам додани «Дружинаи халқии русӣ». Д) Ноябри соли 1918 баъди барҳам додани «Уламо»;

74. Пешвоёни асосии дастаҳои босмачиёни Бухорои Шарқиро муайян кунед?

А) Авлиёкулбек, Ашӯртӯксабо, Кӯри Барот. В) Иброҳимбек, Анварпошо, Фузайлмахсум, Давлатмандбой, эшони Султон. С) Қайюм парвонаҷӣ, Хуррамбек, Мулло Тохир. Д) Салимпашо, Туғайсарӣ, эшони Султон.

75. Дар замони шӯравӣ дар Тоҷикистон чанд маротиба ислохоти алифбо гузаронида шуд?

А) 3 маротиба, солҳои 1924, 1926, 1940. В) 1 маротиба, соли 1928. С) 2 маротиба, солҳои 1928-1929, 1940. Д) 4 маротиба, солҳои 1929, 1930, 1940, 1946;

76. Чумхурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон кай ташкил ёфтааст?

А) 14-уми октябри соли 1924. В) 15-уми марти соли 1923. С) 31-уми декабри соли 1923. Д) 22-юми ноябри соли 1922;

77. Инқилоби сотсиалистӣ чист?

А) Навъи олий ва баландтарини инқилоби иҷтимоӣ мебошад. В) Навъи баланди инқилоби буржуазӣ мебошад. С) Навъи олии инқилоби буржуазӣ-демократӣ мебошад. Д) Инқилоби феодалиро меноманд;

78. Ҷанги шахрвандӣ дар Тоҷикистони баъдинқилобӣ кадом солҳо ҷараён гирифтааст?

А) Солҳои 1920-1924. В) Солҳои 1918-1923. С) Солҳои 1921-1923. Д) Солҳои 1922-1924;

79. Аввалин НБО (ГЭС)-и Тоҷикистон дар кучо ва кай ба кор андохта шудааст?

А) Варзоби боло дар шимоли Душанбе соли 1937. В) Қайроққум дар Сирдарё соли 1958. С) Варзоби поён соли 1960. Д) Норақ дар Вахш соли 1972.

80. Аввалин поезд кай ба Душанбе омадааст?

А) 11-уми сентябри соли 1929. В) 12-уми апрели соли 1927. С) 25-уми октябри соли 1925. Д) 7-уми ноябри соли 1930. Е) 26-уми октябри соли 1993;

81. Кадом сол Душанбе пойтахти Чумхурии Тоҷикистон эълон гардид?

А) Октябри соли 1924. В) Декабри соли 1924. С) Январии соли 1926. Д) Октябри соли 1929. Е) Сентябри соли 1939;

82. Санаи барпокунии Ҳокимияти Шӯравиро дар Душанбе муайян кунед.

А) 24-уми феввали соли 1921. В) 21-уми феввали соли 1921. С) 27-уми феввали соли 1921. Д) 15-уми марти соли 1921.

83. Кадом солҳо шаҳри Душанбе номи Сталинобдро дошт?

А) Солҳои 1928-1960. В) Солҳои 1929-1962. С) Солҳои 1929-1961. Д) Солҳои 1930-1953.

84. Отряди ихтиёрӣ таҳти сарвари кӣ Иброҳимбекро дастгир намуд?

А) Муқим Султонов. В) Бобохон Ҳамдамов. С) Ҷӯра Зокиров. Д) Хубоншо Кирмоншоев;

85. «Дружинаи халкии русӣ» дар кадом минтақаи кишвари Туркистон амал мекард?

А) Дар Панҷакент. В) Дар Тошканд. С) Дар Ёротеппа. Д) Дар Самарқанд;

86. Созмони «Шӯрои исломия» чӣ гуна ташкилот буд?

А) Ташкилоти зиддиинқилобӣ буд. В) Моҳи март соли 1917 ташкил ёфта, ғояҳои панисломӣ ва пантуркистиро тарғиб менамуд. С) Созмони тоторҳои Осиёи Миёна буд. Д) Соли 1918 ташкил ёфта, «Мухторияти Қўқанд»-ро созмон дод;

87. Сохтмони кадом канал соли 1931 шурӯъ гардид?

А) Вахш. В) Фарғона. С) Ҳисор. Д) Сомғор.

88. Раиси нахустини Кумитаи Инқилобии Бухороро муайян кунед. А) Абдулқодир Муҳиддинов. В) Файзулло Ҳочаев. С) Чинор Имомов. Д) Нусратулло Махсум.

89. Соли 1922 барои мустаҳкам намудани Ҳокимияти Шӯравӣ дар Бухорои Шарқӣ боз кадом мақомоти иловагии муваққатӣ таъсис дода шуда буд? А) Комиссияи ҳарбии сегона. В) Комиссияи фавқулодаи диктаторӣ. С) Мухторияти Қўқанд. Д) Комиссияи муваққатӣ;

90. Ба ҳайати Сегонаи ҳарбӣ-сиёсии Помир кихо дохил буданд? А) Шириншо Шохтемуrow, А. Ҳусейнбоев, М. Дяков. В) Тимофеев, Воловик, Холмаков. С) А. Раҳимбоев, М. Ткачев, Ф. Колесов. Д) М. Андреев, Б. Бартолд, С. Тимофеев.

91. Бухоро кай ва дар кадом анҷуман Ҷумҳурии Халқии Шӯравӣ эълон карда шуд? А) 6-8-уми октябри соли 1920 дар Қурултойи (Анҷумани) якуми умумибухороӣ. В) 6-уми сентябри соли 1920 дар анҷумани V ҲК Бухоро. С) 11-уми сентябри соли 1920 дар чаласаи Шӯрои нозирони халқӣ. Д) 14-уми сентябри соли 1920 дар маҷлиси Кумитаи Инқилобии умумибухороӣ.

92. Гумоштағони давлатҳои хориҷӣ, ки зидди шӯроҳо мечангиданд, кихо буданд? А) Иброҳимбек, Давлатманбой.



В) Фузайлмахсум, эшони Султон. С) Хуррамбек, Раҳмонкул.  
Д) Анварпошшо, Сомӣ (Салим).

93. Кадом сол Ҳокимияти Шӯравӣ дар шаҳрҳои Кони-  
бодом ва Исфара барпо гардида буд? А) Соли 1917. В) Соли  
1918. С) Соли 1919. Д) Соли 1920.

94. Кай СССР (ИҶШС) ташкил гардида буд? А) Моҳи ок-  
тябри соли 1917. В) Моҳи ноябри соли 1918. С) Моҳи март  
соли 1919. Д) Моҳи декабри соли 1922.

95. Ташаббускори тақсимои миллӣ-марзии соли 1924  
кӣ(ҳо) буд? А) Файзулло Ҳочаев, А.Раҳимбоев. В) Ҳизби  
коммунистӣ ва Ҳукумати Шӯравӣ. С) С.Айнӣ, Б.Ғафуров.  
Д) Ёзбекистон, Туркистон.

96. Барои гузарондани тақсимот кадом мақоматҳо таъ-  
сис ёфта буданд? А) Шӯрои Ҳамоҳангсози тақсимот. В) Ко-  
миссияи Ҳамоҳангсози тақсимот. С) Комиссияҳои миллии  
тақсимот. Д) Шӯрои миллии тақсимот.

97. Барои чӣ комиссияи тақсимои тоҷикӣ дер таъсис  
ёфт? А) Тоҷикон дер талаб карданд. В) Ҳукумати давру за-  
мон нахост. С) Аксари тоҷикон берун аз хоки шӯравӣ монда  
буданд. Д) Тоҷикони мансабдори манкурт нахостанд.

98. Мухторияти сиёсӣ чист? А) Ҳолатест, ки воҳиди си-  
ёсии минтақаеро эътироф мекунанд. В) Ҳолатест, ки воҳи-  
ди миллии минтақаеро эътироф мекунанд. С) Ҳолатест, ки  
воҳиди ҷуғрофӣ минтақаеро эътироф мекунанд. Д) Ҳола-  
тест, ки воҳиди сиёсӣ, миллӣ, ҷуғрофӣ минтақаеро эътироф  
мекунанд.

99. Барои тоҷикон кадом воҳидҳои мухториро (вило-  
ят, ҷумҳурӣ) раво дониста буданд ва барои чӣ? А) Вилояти  
Мухтор, чунки душмани бисёр дошт. В) Ҷумҳурии Мухтор  
барои камшумор буданашон. С) Ҷумҳурии Мухтор барои  
бетарафӣ мардумашон. Д) Ҷумҳурии Мухтор аз беадола-  
тиҳои комиссияҳои тақсимот.

100. Соли 1924 кадом ҷумҳуриҳои Осиеи Миёнаро тақ-  
сим карда буданд? А) РАСС Туркистон, РСС Бухоро, РСС  
Хива. В) РСФСР, РАСС Туркистон, ҶХШ Бухоро. С) ҶХШ

Бухоро, ҶХШ Хива, ҶШС Туркистон. Д) Туркманистон, Қирғизистон, Ўзбекистон.

101. Кадом қисматҳои ҶМШС Туркистон ба Тоҷикистон дохил шуда буд? А) Қисматҳои фарғонағӣ. В) Қисматҳои Зарафшонӣ. С) Қисматҳои округи Хучанд ва қитъаи сарҳадии Помир. Д) Қисмати Сирдарё.

102. Кадом қисматҳои ҶШС Бухоро ба ҶМШС Тоҷикистон дохил гардида буданд? А) Бухорои Фарбӣ. В) Бухорои Марказӣ. С) Бухорои Шарқӣ. Д) Бухорои Ҷанубӣ.

103. Бухорои Шарқӣ гуфта кучоро медонистанд ва медонанд? А) Фарбии ВМКБ (Вилояти Мухтори Кӯхистони Бадахшон). В) Тоҷикистони Ҷанубӣ ва Марказиро. С) Водихои Вахшу Ҳисорро. Д) Қаротегину Дарвозро.

104. Комиссияи фавқулодаи диктаторӣ чӣ гуна комиссия буд, барои чӣ ва кай таъсис ёфта буд? А) Комиссияи муваққатӣ барои гузаронидани интиҳобот соли 1926. В) Комиссияи давлатӣ оид ба корҳои Бухорои Шарқӣ соли 1922. С) Комиссияи давлатӣ барои гузаронидани ислоҳоти замин, соли 1918. Д) Комиссияи вилоятӣ барои баргардонидани округи Хучанд ба ҳайати РСС Тоҷикистон соли 1929.

105. Анҷумани якуми намоёндагони Бухорои Шарқӣ кай доир гашт ва кадом масъалахоро ҳал кард? А) Соли 1924, масъалаи таксимотро. В) Соли 1926 масъалаи интиҳоботро. С) Соли 1926 масъалаи ташкилии анҷумани якуми шӯроҳоро. Д) Соли 1929 масъалаи таъсиси РСС Тоҷикистонро.

106. Ташкилоти ҳизбии округи Хучанд кай таъсис ёфта буд? А) Марти 1917. В) Ноябри 1917. С) Декабри 1917. Д) Марти 1918.

107. Комитетҳои Инқилобии ҶМШС Тоҷикистон кадом солҳо фаъолият карда буданд? А) 1917-1929. В) 1921-1929. С) 1924-1929. Д) 1924-1941.

108. Интиҳобот ба шӯроҳои солҳои 1925-1926 кадом масъалаи асосиро ҳал карда буд? А) Аз комитетҳои инқилобӣ ба шӯроҳо гузаштанро. В) Таъсиси ҳукуматҳои маҳаллиро. С) Маъракаи навбатии интиҳоботро. Д) Аз идораҳои давлатӣ дур кардани бойхоро.

109. Хуччатҳои Анҷумани якуми таъсисии шӯроҳои ҶМШС Тоҷикистонро номбар кунед. А) Қонун дар бораи озодии занҳо, Мурочиат ба халқҳои Афғонистон. В) Эъломияҳо, қарорҳо, мурочиатномаҳо. С) Лоихаи нақшаи азнавбарқароркунии мамлакат. Д) Қонун дар бораи судҳо.

110. Декларатсияҳои қабулкардаи Анҷумани якуми шӯроҳои умумитоҷикистонӣ чиро эълон карда буд? А) Муваффақиятҳо дар муборизаи зидди босмаҷигарӣ. В) Рафти ислоҳоти обу заминро. С) Таъсисёбии ҶМШС, кӯшунҳои миллӣ, миллӣ гардондани захираҳои табиӣ ва ҷорӣ кардани таълими умумиро. Д) Гузаронидани ислоҳоти обу заминро.

111. Фарқи кумитаҳои инқилобӣ аз шӯроҳо дар чӣ буд? А) Дар ном. В) Кумитаҳои инқилобиро ҳарбиён ташкил меоданду шӯроҳоро ҳизбиён. С) Ҳеч фарқе надшанд. Д) Кумитаҳои инқилобиро таъйин мекарданду шӯроҳоро интихоб.

112. Дар солҳои 20-уми асри ХХ чӣ гуна кооперативҳо вучуд дошанд, муайян кунед? А) Кооперативҳои истеъмолий, харидуфурӯш, қарздиҳӣ, истеҳсолӣ. В) Кооперативҳои саноатӣ, хоҷагии қишлоқ, ҳунармандӣ. С) Кооперативҳои давлатӣ ва хусусӣ. Д) Кооператсияҳои хизматҳои маишӣ, бонкӣ.

113. Корхонаҳои саноатии дар солҳои 1925-1929 дар ҷумҳурӣ сохташуда кадомҳо буданд? А) Комбинатҳои бофандагии Душанбе ва Хучанд. В) Фабрикаи «Бофанда»-и шаҳри Хучанд, роҳи оҳани Тирмиз-Душанбе. С) Заводҳои арматурабарории Душанбе, агрегати Исфара. Д) ГЭС-и Варзоб, заводи нони Душанбе.

114. Аввалин роҳи оҳани Бухорои Шарқӣ кай сохта шуда буд? А) Солҳои 1920-1926. В) Солҳои 1924-1929. С) Солҳои 1926-1929. Д) Солҳои 1929-1932.

115. Марҳалаҳои мубориза бар зидди Иброҳимбекро муайян кунед. А) Солҳои 1920-1924, 1924-1926, 1926-1931. В) солҳои 1922-1923, 1924-1926, 1929-1931. С) Охири тобистону авали тирамоҳи 1921, охири тирамоҳи соли 1921-тирамоҳи соли 1923, солҳои 1924-1926, баҳори соли 1931. Д) 1921-1931.

116. Дар хотираи мардум аз бадкирдориҳои Фузайл то ба имрӯз чӣ бештар боқӣ мондааст? А) Ному ватанаш. В) Ривоятҳо дар диёраш. С) Сабти бадихояш дар китобҳо. Д) Қатли 3 муаллимаи ҳоитӣ ва қабристонҳои бародарии деҳаи Нимичу шаҳраки Фарм.

117. Шаклҳои мактабҳои солҳои 20-умро номбар кунед. А) Мактабҳои нав(шӯравӣ), кӯҳна, маҳви бесаводӣ. В) Мактабҳои наву кӯҳна. С) Мактабҳои усули наву чадидӣ. Д) Мактабҳои русӣ-маҳаллӣ.

118. Аввалин театри касбии тоҷик кай ва дар кучо таъсис ёфта буд ва ҳоло кадом аст? А) 1924 дар Хучанд театри ба номи Камоли Хучандӣ. В) Соли 1929 дар Душанбе Театри ба номи А.Лохӯтӣ. С) Соли 1933 дар Душанбе театри ба номи С.Айнӣ. Д) Соли 1936 дар Душанбе театри ба номи Маяковский.

119. Муассисаҳои илмӣ солҳои 20-уми Тоҷикистонро номбар кунед. А) Надошт. В) Филиали тоҷикистони АИ СССР. С) Донишқадаи илмӣ-таҳқиқотӣ назди Ҳукумати Тоҷикистон, Ҷамъият барои омӯзиши Тоҷикистон ва эронӣ-ёни берун аз он. Д) Экспедитсияҳои илмӣ мардумшиносӣ бо роҳбарии Семенов ва Андреев.

120. Сабабҳои ба алифбои лотинӣ гузаштанро муайян созед. А) Дар алифбои арабиасоси тоҷикӣ дидани диндорӣ омма. В) Тақлид ба Озарбойҷон. С) Ҳарчи тезтар ва бо ҳаророти вақти камтар барҳам додани бесаводӣ.

121. Шартҳои асосии конститусионии таъсисёбии ҷумҳурии соҳибхитӣ шӯравӣ чӣ буданд? А) Шумораи аҳоли (аз 1 млн. зиёд), ҳудуди муайяну яқлухт доштан, бо ягон давлати хориҷӣ сарҳад доштан. В) Дар давраи тақсимот ғайриҷаҳонӣ иштирокӣ будан. С) Дар комиссияҳои миллии тақсимот тарафдори зиёд доштан. Д) Сиёсатро ба ҳисоб гирифтани.

122. Оқибатҳои тоҷикии Хучанд барои ҷӣ ба Ўзбекистон ҳамроҳ карда шуда буд, шарҳи дурусттарашро ёбед? А) Се атрофашро ҳудудҳои Ўзбекистон ихота мекард. В) Барои он ки Тоҷикистон Ҷумҳурии мустақил нагардад, ўзбекгаро-

ён даъво мекарданд, ки гӯё Бухорои Шарқӣ барои ба ҳаёти осоишта гузаштан ҳоло тайёр нест, аммо округи Хучанд баробари Ўзбекистон барои ба ҳаёти осоишта гузаштан тайёр аст ва то давраи ҳалли масъалаи босмачигарии Тоҷикистон Хучанд муваққатан ба Ўзбекистон дохил карда шавад. Бо ин роҳ ҳам талаботи конститутсия риоя шуду халқи шуморааш аз 1 млн. нафар зиёд тибқи конститутсияи соли 1924-и СССР ҳақ дошт, ки на ҷумҳурии мухтор, балки ҷумҳурии мустақил шавад) ҳам Тоҷикистон Мухтор гардид. С) Таксимгарон ҳамин хел лозим доништа буданд. Д) Ноҳақиҳои бешуморе барои тоҷикон шуда буд.

123. Округи Хучанд барои чӣ ва кай ба ҶМШС Тоҷикистон баргардонда шуда буд? А) Иҷрои ваъда, октябри 1929. В) Иҷрои ваъда, сентябри соли 1929. С) Баъди талошҳои зиёди Ҳукумати Ҷумҳурӣ ва ҳисоботҳо назди Ҳукумати СССР (ИҶШС), 4-уми сентябри соли 1929. Д) Баъди тақсими ҶШС Ўзбекистон, 1929.

124. Ба муассисаҳои фарҳангӣ – маърифатӣ чӣҳо дохил мешаванд, муайян кунед? А) Қасрҳо ва хонаҳои маданият. В) Муассисаҳои кино ва телевизион. С) Театрҳо, клубҳо боғҳои истироҳатӣ. Д) Театрҳо, клубҳо, қасрҳо ва хонаҳои маданият, китобхонаҳо, осорхонаҳо, боғҳо, гулгаштҳо.

125. ҶШС Тоҷикистон чандумин ҷумҳурӣ шуда, ба ҳайати СССР (ИҶШС) дохил гардида буд? А) Хафтумин. В) Шашумин. С) Панҷумин. Д) Чорумин.

126. Аз тақсими соли 1929 Тоҷикистон чӣ бурдҳо карда буд, асосҳоиашро ёбед. А) Дар фаъолиятҳои соҳибхотиёр гардид. В) Соҳибхотиёр гардид, каме худудаширо зиёд намуд, барои тараққиёти ояндааш имконияти бештаре гирифт. С) Имконияти бо таъйиноти асосӣ сарф кардани бучет зиёд гардид. Д) Овози ӯро дар минбарҳо мешунавидагӣ шуданд.

127. Шарҳи бехтари мафҳуми саноатикунониро муайян намоед. А) Корхонаҳои саноатӣ сохтанро ифода менамояд. В) Рушди саноатро талаб мекард. С) Мамлакатро аз таъсири техника ва технологияи хориҷӣ ба воситаи сиёсати инкишофи босуръати хусусан саноати вазнин, инчунин саноати сабук баровардан буд. Д) Сарвати давлат ва халқро зиёд мекард.

### **МАВЗЎИ 3. ТОЧИКИСТОН ДАР ДАВРАИ АНҚОМЁБИИ СИЁСАТИ БУНЁДИ АСОСҲОИ ҚОМЕАИ СОТСИАЛИСТӢ**

#### **§ 32. СИЁСАТИ ШӢРАВИИ САНОАТИКУНОНИИ МАМЛАКАТ ДАР ДАВРАИ ГУЗАРИШ БА ҚОМЕАИ СОТСИАЛИСТӢ**

**Мазмун ва фаҳмиши ҷамъиятии саноатикунонӣ.** Саноатикунонӣ сиёсати махсуси Давлати Шӯравӣ буд, ки ҳукумат роҳи ба вучуд овардани умуман саноати сотсиалистиро ва хусусан саноати вазнинро пеш гирифта буд. Саноатикунонии мамлакат дар солҳои 30-юм ҳадафҳои миллӣ, ҳудудӣ ва ҷумҳуриявӣ надошта, балки ҳадафи сиёсии сохтани сотсиализм дар тамоми ҷумҳуриҳои СССР (ИҶШС) буд, яъне саноатикунонии СССР (ИҶШС) ҳамчун сиёсат, ба вучуд овардани саноати вазнини ватанӣ буд, ки давлатро бояд аз таъсири технологияи беруна ҳимоя ва талаботи хоҷагии халқи ҳудро ба воситаҳои истехсолоту моли саноати ватанӣ таъмин мекард. Дар татбиқи ин сиёсат моҳияти иқтисодӣ, сиёсӣ ва иҷтимоии самараи саноатикунонӣ ба ҳисоб гирифта шуда буд, вале моҳияти минтақавӣ ва миллии самараи саноатикунонӣ ба инобат гирифта нашуда буд. Ин камбудӣ заминаи сиёсӣ надошт. Он бештар заминаи танқисии иқтисодӣ ва баъдан касбию технологӣ дошт. Саноатикунонӣ маблағи калон, неруи илмӣ, техникӣ, касбӣ ва захираҳои табииро талаб мекард. Танқисии молиявӣ ҳоси ҳама минтақаҳо ва ҷумҳуриҳо буд, вале неруи илмӣ, техникӣ, касбӣ ва захираҳои табиӣ дар ҳамаи минтақаҳо ва ҷумҳуриҳои собиқ СССР (ИҶШС) яқхела набуд.

Дар давраи саноатикунонӣ дар СССР (ИҶШС) корхонаҳои сохта шуданд, ки бунёд намудани онҳо шарт ва зарур буд, вале имкони сохтани корхонаи саноати вазнин дар ҳамаи минтақаҳои СССР (ИҶШС) вучуд надошт. Ҳукумати СССР (ИҶШС) ҳарчи арзонтар сохтан, зуд ба кор андохтани корхонаро ҳадафи асосии худ қарор дода, баъзан ҳадафҳои минтақаҳои миллиро ҳам ба назар гирифта буд. Аз ҷумла, дар Тоҷикистон корхонаҳои саноати вазнин – истехсолкунандаи таҷҳизот сохта нашуд, чунки Тоҷикис-

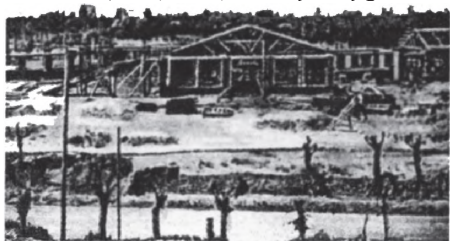
тон бучети бунёд кардан, нуруи технологию синфи коргари ташаккулёфта ва интеллигентсияи техникии ба сохтану ба кор андохтани чунин корхонаҳои калони саноати вазнин кодирро надошт. Аз ин рӯ, корхонаҳои саноати вазнин дар ҷойҳои сохта шуданд, ки аввалан, манбаи нуруи технологӣ, захираҳои табиӣ ва синфи коргари техникӣ доштанд. Чунин имкониятро боз ҳамон марказҳои саноатии пештара Маскав, Донбасс, Кузбасс, Сибири Ғарбӣ, Урал доштанд ва боз дар ҳамон минтақаҳо корхонаҳои саноати вазнини СССР (ИҶШС) сохта шуда буд. Дар Тоҷикистон дар давраи сиёсати саноатикунӣ асосан корхонаҳои саноати сабук – саноати хӯрокворӣ, бофандагӣ, корхонаҳои коркарди ашёи хоми саноатӣ сохта шуда буд. Як ҷиҳати хоси саноатикунӣ Тоҷикистон он буд, ки ин сиёсат ба ғайр аз сохтани корхонаҳои саноатӣ инчунин хадафи ба вучуд овардани синфи коргари миллии Тоҷикистонро ҳам дар назар дошт. Ҷиҳати дигари саноатикунӣ Тоҷикистон аз саноати сабук сар кардани саноатикунӣ чумхурӣ мебошад. Фарқи дигари саноатикунӣ чумхурӣ дер оғоз ёфтани он ва аз рӯи нақшаҳои панҷсола гузаронидани он буд. Саноатикунӣ мамлакат дар асоси қарори Анҷумани ХҶУ ВКП(б) соли 1925 сурат гирифта буд. Ин анҷуман анҷумани саноатикунӣ ном гирифта буд.

**Нақшаи саноатикунӣ Тоҷикистон.** Ҷӣ тавре аз дарси гузашта маълум гардид, масъалаи саноатикунӣ мамлакат ҳанӯз аз ибтидои фаъолияти Ҳукумати Шӯравӣ вучуд дошт ва назари он ҳукумат он буд, ки Русия ва СССР (ИҶШС) боз то дер давлати аграрӣ боқӣ хоҳанд монд. Дар доираи сиёсати саноатикунӣ СССР (ИҶШС) тибқи нақша ҶМШС Тоҷикистон ҳамчун минтақаи бо ашёи хоми саноатӣ таъминкунандаи минтақаҳои саноатии СССР (ИҶШС) доништа шуда буд, вале оид ба саноатикунӣ Тоҷикистон ҳамчун сиёсати махсуси ба халқҳои (ҷумхуриҳои) пешқадами СССР (ИҶШС) баробар кардани халқу саноати тоҷик аз соли 1927 сухан оғоз ёфту амал дар асоси директиваи панҷсолаи якуми тараққиёти хоҷагии халқӣ Тоҷикистон сар шуд. Нақшаи амалии саноатикунӣ Тоҷикистонро аз баромади А. Ҳочибоев дар маҷлиси Президиуми КИМ-и Шӯрои РАСС Тоҷикистон дида метавонем. Дар он оид ба сохтани корхо-



наҳои саноатие, ки бояд дар асоси ашёи хоми ҷумҳурӣ кор мекарданд, сухан рафтааст. Ба нақша гирифта шуда буд, ки корхонаҳои зерин сохта шаванд: осиебҳо (завадҳои орд), анборҳои ғалла (элеваторҳо), завадҳои коркарди шолӣ, пивопазӣ, муассисаҳои истеҳсоли шохӣ, коркарди пӯст, собунпазӣ, равшанкашӣ, коркарди оҳан (механикӣ), полиграфӣ, хишт, неругоҳҳои барқи обӣ (ГЭС). Ин андешаҳо асоси нақшаи панҷсолаи якуми тараққиёти хоҷагии халқи ҷумҳурӣ барои солҳои хоҷагии 1928/1929–1932/1933 гардида буданд. Дар нақшаи панҷсолаи якум номгӯи соҳаҳои саноат бештар гардида, соҳаҳои асосии он мушаххас ва номгӯи маҳсулоти онҳо аниқ карда шуда буданд.

Бучети умумии панҷсолаи якуми ҶМШС Тоҷикистонро ҶШС Ёзбекистон муайян карда буд ва он барои тараққиёти ҷумҳурӣ ҳамагӣ 271,4 млн. сӯмро соли 1928 ташкил медод, ки 18% бучети умумии Ёзбекистонро дар бар мегирифт. Барои саноатикунонии Тоҷикистон ҳамагӣ 25,2 млн. сӯм ҷудо шуда буд. Вале ба саноати Тоҷикистон зиёда аз 82 млн. сӯм сарф гардида буд, ки аз ҳисоби маблағгузории Ҳукумати СССР (ИҶШС) ва ҷумҳуриҳои бародарӣ буд.



**Сохтмони комбинати  
шоҳибофии Хучанд (с. 1931)**



**Намуди умумии комбинати  
бофандагии Душанбе. (с.1939)**

Дар панҷсолаи дуум (1933-1937) ба саноати ҷумҳурӣ 370,81 млн сӯм ҷудо карда шуда буд, ки нисбат ба панҷсолаи якум 14 баробар зиёд буд. Маблағгузориҳои Ҳукумати СССР (ИҶШС) ва ҷумҳуриҳои бародар низ дар назар буд.

Ҳамаи ин имконият дод, ки соҳаҳои асосии саноати ҷумҳурӣ муайян гарданд. Дар давраи панҷсолаҳои якум ва дуум дар Тоҷикистон сохтмони 42 корхонаи нав ва таҷҳизонидани тамоми корхонаҳои кӯҳна ба нақша гирифта шуда буд.

Соҳаҳои асосии саноати вазнини ҷумҳурӣ инҳо буданд:

корхонаҳои коркарди металл (заводҳои механикӣ) ва истехсоли металл (асосан металлҳои рангаи Қарамазор); саноати кӯҳӣ (конҳои маъдан, сӯзишворӣ); саноати барқ (неругоҳҳои барқи обӣ ва дизелӣ).

Дар саноати сабук заводҳои пахтадозакунӣ, фабрикаҳои ресандагӣ, бофандагӣ, дӯзандагӣ, рангуборкунӣ, хӯроқворӣ, корхонаҳои нонпазӣ, ширу панир, нӯшокиҳои спиртию беспирт, қаннодӣ, равғанбарорӣ, шарбатҳои мевагӣ, коркарди мева, гӯшт; дар саноати сохтмон заводҳои хишт, оҳак, ранг, коркарди чӯбу тахта буданд. Мақсад аз саноатикунони чумхурӣ таҳкурсии гузоштан ба саноати чумхурӣ ва соҳаҳои асосии он барои даҳсолаҳои минбаъда буд.

### Луғат

**1. Саноатикунонӣ** - калимаи сермаънӣ буда, дар илмҳои ҷомеашиносӣ бо се маънӣ истифода мешавад:

а) сохтани корхонаҳои типии заводу фабрикӣ;  
б) сохтани корхонаҳои истехсолкунандаи таҷҳизоту мошин;  
в) ҳамчун сиёсати махсуси давлатӣ барои ҳалли масъалае ё умуман масъалаҳои саноат, истифода мешавад. Дар таҷрибаи ҷаҳонӣ саноатикунонӣ дар ду шакл истифода шудааст: саноатикунонӣ ҳамчун раванди табиӣ соҳа ва саноатикунонӣ ҳамчун сиёсати махсус. Дар матни ин китоб саноатикунонӣ ҳамчун сиёсат истифода мешавад.

**2. Панҷсола** – нақшаҳои кӯтоҳмуддати барои 5 сол пешбинишавандаи таракқиёти хоҷагии халқро меномиданд. Панҷсолаи аввал солҳои хоҷагии 1928/1929-1932/1933 ва дувум солҳои 1933 - 1937-ро дар бар мегирифт.

### Савол ва супоришҳо

1. Мафҳуми «саноатикунонӣ»-ро шарҳ диҳед.
2. Саноатро ба соҳаҳо ҷудо намоед.
3. Саноати истехсолкунандаи воситаҳои истехсолотро шарҳ диҳед.
4. Дар Тоҷикистон кадом соҳаҳои саноат вучуд дошт?
5. Барои чӣ дар сиёсати саноатикунонии мамлакат барои Тоҷикистон саноати сабукро пешбинӣ карда буданд?

### § 33. СОҲАҲОИ АСОСИИ САНОАТИ ҶУМҲУРӢ ДАР РАВАНДИ СИЁСАТИ САНОАТКУНОНИИ МАМЛАКАТ

**Саноати хӯрокворӣ.** Ба саноати хӯрокворӣ ҳамаи он корхонаҳое дохил мешуданд, ки маҳсулоти тайёр ва нимтайёри физӣ истеҳсол мекарданд: нон ва маҳсулоти нонӣ, гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ, шириниҳо, панирҳо, равғанҳои истеъмолӣ, нӯшокиҳои спиртдору беспирт, шарбатҳои меваю сабзавот, ғалла ва маҳсулоти ғаллагӣ, меваи тару хушк, чорво ва маҳсулоти чорво, парандапарварӣ ва маҳсулоти он ва ғ. Аз рӯи нақшаҳои панҷсолаҳои 1 ва 2 дар Тоҷикистон корхонаҳои нонпазӣ дар шаҳри Душанбе, шаҳрҳои Хучанд, Исфара, Кӯлоб, Қӯрғонтеппа, Панҷакент ва дар маркази ҳамаи ноҳияҳои ҷумҳурӣ сохта ба кор андохта шуда буданд.

Дар солҳои саноатикунонӣ саноати коркарди мева ва истеҳсоли шарбатҳои гуногуни мевагӣ, заводҳои шарб-кашӣ рушд ёфтанд, чунки ашӯи хом барои ин корхонаҳо вучуд дошт. Дар Душанбе, Хучанд, Ёротеппа, Панҷакент, Конибодом, Исфара, Регар, Ҳисор, Янгибозор (Ваҳдат), Фарм, Кӯлоб, Қӯрғонтеппа, Шаҳритус заводҳои машруботи спиртӣ ва корхонаҳои шарбатҳои мевагӣ сохта, ба кор андохта шуда буданд.

Қарор шуда буд, ки саноати коркарди пахта ба дараҷаи лозима инкишоф дода шавад, то ки коркарди тамоми чигити пахта дар Тоҷикистон анҷом ёбад, истеҳсоли равғани пахта ва собун ба роҳ монда шавад. Дар Душанбе, Янгибозор (Ваҳдат), Регар, Қӯрғонтеппа, Кӯлоб, Хучанд, Исфара заводҳои равғани пахта ва дар Душанбе заводи собунпазӣ сохта ба кор андохта шуданд. Сохтмони заводҳои коркарди шири Душанбе ва Хучанд, фабрикаҳои панири Душанбе ва Хучанд, камбинати гӯшти Душанбе ва Хучанд (сохтмонашон оғоз ёфта буд), заводҳои орди шаҳри Душанбе, Янгибозор, Хучанд сохта шуда буданд.

**Сохтмони корхонаҳои саноатӣ.** Сохтмони корхонаҳои саноатӣ дар солҳои 30-юм аз рӯи нақшаҳои давлатии панҷсолаҳои якум (1928-1932), дуюм (1933-1937) ва сеюм (1938-

1942) амалӣ карда шуда буд. Маблағгузорӣ ба соҳаи саноат аз панҷсола ба панҷсола бамаротиб зиёд мегардид. Масалан, дар панҷсолаи якум ба саноат ҳамагӣ 25,2 млн. сӯми соли 1928, ки 14% маблағгузорӣ ба панҷсоларо ташкил меод, чудо шуда бошад, дар панҷсолаи дуюм он ба 371,4 млн. сӯм расонда шуд, ки қариб 27% маблағи умумиро ташкил дода буд. Корхонаҳои саноатии Тоҷикистон дар панҷсолаи якум ба маблағи 51 млн. сӯм ва дар панҷсолаи дуюм ба маблағи 187 млн. сӯм маҳсулот истеҳсол карда буданд. Дар панҷсолаи сеюм бошад, ҳиссаи маблағи барои саноат чудошуда аз 50% маблағи умумӣ боло рафт.

**Саноати маводди сохтмонӣ.** Эҳтиёҷ ба маводди сохтмонӣ пеш аз ҳама, зарурати сохтани корхонаҳои истеҳсоли хишт, санг ва маҳсулоти ҷӯбу тахтаро пеш овард. Дар солҳои 1929-1938 заводҳои хишти шаҳри Душанбе (соли 1929), Кӯлоб (1931), ноҳияи Шаҳринав (1932), Пролетар (1932), шаҳри Хучанд (1936), Исфара (1936), Панҷакент (1936), ноҳияи Шаҳритус (1936) ва Кӯктош (1936); заводҳои истеҳсоли маводди сохтмони Душанбе (1930), Исфара (1931), комбинати ҷӯбу тахтаи Душанбе (1938), заводи асфалти Душанбе (1938), заводи истеҳсоли сафолакҳои бомпӯши Душанбе (1939), заводи сементи Душанбе (1939), заводи оҳаки Помири Шарқӣ (1940) сохта ба кор андохта шуданд.

**Саноати бофандагӣ.** Дар солҳои 1929 - 1938 дар Тоҷикистон бо сабаби вучуд доштани имкониятҳои моддӣ (ашёи хом ва қувваи корӣ) саноати бофандагӣ, пеш аз ҳама, саноати абрешим хеле тез инкишоф ёфт. Дар нақшаи панҷсолаи якум сохтмони фабрикаҳои абрешимреси Хучанду Душанбе пешбинӣ шуда буд ва он соли 1930 оғоз гардид. Ҳаёт исбот кард, ки Тоҷикистон дар ривож додани корхонаҳои истеҳсоли матоҳои абрешимӣ имкони бештар дорад. Дар панҷсолаҳои дуюм ва сеюм ин ду корхонаи абрешимресӣ ба комбинатҳои абрешим табдил ёфтанд. Комбинати абрешими шаҳри Хучанд ба қатори корхонаҳои калонтарини истеҳсоли матои абрешимии СССР (ИҶШС) дохил шуд. Ин ҳарду корхона – комбинати шоҳибобии Хучанд ва фабрикаи

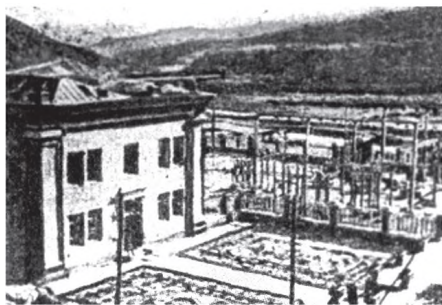
шоҳибофии Душанбе солҳои 1931-1935 сохта ба кор андохта шуданд. Хучандиро дар собиқ СССР (ИЧШС) аввалин шуда, бо дастгоҳ бофтани шоҳиро ба роҳ монданд. Солҳои 1929-1938 дар Тоҷикистон истехсоли матоъҳои пахтагин ҳам пеш рафт. Сохтмони комбинати бофандагӣ ва фабрикаи трикотажи Душанбе давом ёфт. Аввалин фабрикаи ресмонресии ресмонҳои пахтагин – комбинати бофандагии Душанбе соли 1932 ба кор дароварда шуд. Солҳои панҷсолаи дуюм фабрикаҳои бофандагӣ ва рангуборкунии корхона ба кор сар карданд. Комбинати бофандагии Душанбе калонтарин корхонаи саноати бофандагии матоъҳои пахтагини Осиёи Миёна ба ҳисоб мерафт.

Дар солҳои 30-юми асри XX саноати чарм ва пойафзоли чумхурӣ низ инкишоф ёфт. Солҳои 1929-1937 заводи чарми шаҳри Душанбе (1930-1935), фабрикаи пойафзоли Душанбе (1935), фабрикаи пойафзоли Хучанд (1936) ба кор шурӯъ карданд. Соли 1934 фабрикаи дӯзандагии Душанбе (баъдтар Иттиҳодияи дӯзандагии ба номи Зайнаббӣ) ба кор сар кард.

Саноати пахтатозакунӣ чумхурӣ хеле пеш рафт. Ҳамаи заводҳои пахтатозакунӣ аз нав ҷиҳозонида шуданд. Чумхурӣ дорои 10 заводи пахтатозакунӣ – Душанбе-2, Кӯлоб-2, Қӯрғонтеппа-2, Саройкамар-1, Хучанд-2, Шахритус-1 буд, ки дар соли 1938 нисбат ба соли 1928 чор баробар зиёд пахта тоза карданд. Солҳои панҷсолаҳои якум ва дуюм заводҳои рағанкашии Қӯрғонтеппа ва Кӯлоб, заводи орди Янгибозор (1936), Қӯрғонтеппа (1932) ба кор сар карданд. Дар солҳои 30-юм заводҳои шаробкашии Шахринав, Душанбе, Фарм, Кӯлоб, Хучанд, Ёротеппа, заводҳои нони Душанбе, Хучанд, Қӯрғонтеппа, заводҳои механикӣ ва таъмири автомобили шаҳрҳои Душанбе, Хучанд, Қӯрғонтеппа сохта ба кор андохта шуданд.

**Саноати вазнини чумхурӣ ва масъалаҳои он.** Ба саноати вазнини чумхурӣ асосан заводҳои механикӣ (дар Душанбе, Қӯрғонтеппа, Хучанд, Исфара ва Конибодом) мансуб бу-

данд. Сохтмони неругоҳҳои барқи оби Варзоби Боло, Хоруг ва Вахшу Норак ба нақша гирифта шуданд. Ду неругоҳи аввалро пештар сохта ба кор андохтанд, вале сохтмони неругоҳҳои Вахшу Норак бо сабабҳои техникӣ таъхир ёфт. Неругоҳҳои Неругоҳи барқи оби (НБО) Варзоб (Варзоб ГЭС) с. 1937



Неругоҳи барқи оби (НБО) Варзоб (Варзоб ГЭС) с. 1937

хурди дизелӣ дар назди корхонаҳои сохташаванда ва ё минтақаҳои саноатӣ сохта мешуданд.

**Саноати кӯҳӣ.** Дар Тоҷикистон дар солҳои 30-юм чӣ дар доираи саноатикунони ва чӣ дар рафти иҷрои панҷсолаҳо ба корҳои ҷустуҷӯи геологӣ аҳамияти калон дода шуда буд. Дар солҳои 1930-1937 дар Тоҷикистон Комиссияи илмӣ тоҷикӣ (1930-1931), экспедитсияҳои помирӣ (1929-1931), экспедитсияи комплекси Тоҷикистон (1932), экспедитсияи комплекси тоҷикӣ – помирӣ (1932-1937) амал мекарданд ва ба кофтукови захираҳои табиӣ ва меҳнати Тоҷикистон машғул буданд. Дар ҳаёти ин экспедитсияҳо то 72 даста олимони шӯравӣ (дар ИҶШС ҳамагӣ 144 дастаи ҷустуҷӯӣ мавҷуд буд) фаъолият доштанд, ки то 1000 узвро дар бар гирифта буданд. Дар натиҷаи фаъолияти ин экспедитсияҳо захираҳои табиӣ Тоҷикистон кашф ва роҳҳои истифодаи онҳо муайян карда шуда буд. Ҷиҳати муҳимтарини фаъолияти ин экспедитсияҳо муайян намудани соҳаҳои ояндаи саноати ҷумҳурӣ барои солҳои наздик ва ояндаи дур буд. Конҳои зиёде дар тамоми минтақаҳои Тоҷикистон кашф карда шуданд, вале аз онҳо якчанд конҳои, ки бештар аҳамияти умумииттифоқӣ доштанд, ба кор андохта шуданд (фабрикаи маъдантозакуни дар Консой, комбинати металлургияи кӯҳӣ дар кони Такелӣ, ки асосан ба истеҳсоли металлҳои ранга машғул буд, ба кор андохта шуд). Ба тариқи механикӣ парма кардани ҷоҳҳо ва ба ин тарз ба кор андохтани ҷоҳоро ба роҳ монда, ҷоҳҳои нафти “КИМ” ва Нефтобод (1934), ба



истифода дода шуданд. Кони ангишти Шӯроб васеъ карда, дар он шахтаҳои нав сохта шуданд. Истеҳсоли ангишт дар Панҷакент, Зиде, тиллошӯй дар минтақаҳои Дарвоз ва Даштиҷум ба роҳ монда шуд. Саноати кӯҳӣ дар Тоҷикистон дар давраи саноатикунони ривоч ёфт. Соҳаи асосии он саноати сӯзишворӣ буд. Истеҳсоли нафт аз 11 ҳазор тонна соли 1930 дар соли 1937 ба 28 ҳазор тонна расид. Истеҳсоли ангишт дар як кони Шӯроб аз 13 ҳазор тонна соли 1928 ба 19 ҳазор тонна расид. Солҳои 30-юми асри XX дар инкишофи саноати кӯҳии ҷумҳурӣ солҳои кофтукӯву ҷустуҷӯ буд. Мавзӯҳои асосии захираҳои табиидошта таҳқиқ ва захираҳои онҳо муайян карда шуда буданд.

Дар солҳои 30-юм ба истеҳсоли энергияи барқӣ аҳамияти калон дода шуд. Дар ин солҳо сохтмони неругоҳҳои барқи обии (НБО) Варзоби Боло (7,5 Квт), Вахш, Пулисангин (50 х. кВт) ва неругоҳҳои зиёде ба нақша гирифта шуда буд. Солҳои 1932-1937 НБО-и Варзоби Боло сохта ба кор андохта шуд, вале НБО-ҳои Вахш ва Пулисангин бо сабабҳои муайяни техникӣ сохта нашуданд. Ба ҷойи онҳо НБО-ҳои байниноҳиявӣ дар тамоми минтақаҳои Тоҷикистон – дар Душанбе, Хучанд, Қӯрғонтеппа, Кӯлоб, Конибодом, Панҷакент, Ҷротеппа, Файзобод, Фарм, Хоруғ, ҳамагӣ 39 неругоҳи барқи обӣ ва дизелӣ сохта шуд. Тамоми неругоҳҳои дизелии пештара аз нав таҷҳизонида ва пуриктидортар карда шуданд. Дар натиҷа истеҳсоли барқ дар ҷумҳурӣ 1,6 баробар афзуд, яъне аз 15 млн. кВт соли 1932 дар соли 1937 ба 24,8 млн. кВт расид. Акнун барқро на фақат дар шаҳрҳои корхонаҳо, балки дар марказҳои ноҳияҳову деҳаҳо ҳам истифода мебардагӣ шуданд. Ҷароғзоркунии умумии шаҳру шаҳракҳо ва деҳаҳо сар шуд.

Дар солҳои 30-юм дар ҷумҳурӣ 20 соҳаи саноати нав (мошинсозӣ, коркарди металл, пойафзол, либосдӯзӣ, гӯшт, ҳасиб, равған, шарбати мева, бофандагӣ, ресандагӣ, масолеҳи сохтмонӣ, ҷӯбу тахта), ки дорой 273 корхонаи хурду калон буданд, амал мекарданд. Барои сохтани ин корхонаҳо 50 млн. сӯм сарф шуда буд, ки 20,5% маблағгузори



чумхуриро барои хочагии халқ ташкил меод. Инкишофи солонаи саноати Тоҷикистон дар солҳои 1929-1938 21%-ро ташкил дода буд. Дар ҳолате, ки ин нишондод дар Иттиҳоди Шӯравӣ 16,9%-ро ташкил меод.

### **Луғат**

**1. Экспедитсия** – калимаи латинӣ буда, маънои лугавиаш фирисодан аст. Дар матни китоб ба маънои гурӯҳи таҳқиқӣ ва омӯзишӣ омадааст.

**2. Комиссияи илмӣ тоҷикӣ-помирӣ** – комиссияе, ки солҳои 1931-1932 ба кофтукови захираҳои табиӣ Тоҷикистон машғул буд.

**3. Комиссияи илмӣ Помир** – комиссияи илмӣ, ки солҳои 1833-1937 ба омӯзиши захираҳои табиӣ Помир машғул буд.

### **Савол ва супориш**

1. Соҳаҳои асосии саноати Тоҷикистон дар давраи саноатикунонӣ кадомҳо буданд?

2. Душвориҳои саноатикунонии Тоҷикистонро шарҳ диҳед.

3. Соҳаҳои афзалиятдоштаи саноати Тоҷикистон кадомҳо буданд?

4. Минтақаҳои саноати Тоҷикистонро номбар кунед ва шарҳ диҳед.

5. Муваффақиятҳои саноатикунониро шарҳ диҳед.

## **§ 34. СИЁСАТИ ДАВЛАТИИ ТАЙЁР КАРДАНИ СИНФИ КОРГАРИ ЧУМХУРӢ**

**Тавсифи умумӣ.** Азбаски ханӯз дар лоиҳаи панҷсолаи якуми рушди хочагии халқи Тоҷикистон сохтмони корхонаҳои зиёде ба нақша гирифта шуда буд ва баъзеи онҳо бояд бо техникаю технологияи нав кор мекарданд ва саноати чумхурӣ низ серсоха гардида буд. Эҳтиёҷ умуман ба коргарони ихтисосманд ва хусусан ихтисосҳои нав зиёд мегардид. Аз ин сабаб лозим омад, ки тайёр кардани онҳо низ ба сиёсат табдил дода шавад. Ин масъала мавзӯи баҳсҳои зиёди анҷуманҳои I, II, III, IV Ҳизби Коммунистии Тоҷикистон,

Шӯроҳои IV ва V-и Иттифокҳои касаба ва слётҳои пешқадамони саноат гардида буд. Дар рафти ин баҳсҳо роҳҳои асосии тайёр кардани синфи коргари миллӣ кашф ва интиҳоб гардид. Роҳҳои асосии он ба таври шогирдӣ, бригадавӣ, истеҳсоли – таълимӣ ва мактабӣ буданд.

**Сиёсати давлатии тайёр кардани синфи коргари касбӣ.** Дар тамоми солҳои 30-юм дар Тоҷикистон синфи коргарро бо роҳи омӯзондани коргарони нав аз ҳисоби аҳолии шахру деҳот тайёр мекарданд. Усули омода соختани онҳо дар курсҳои кӯтоҳмуддат дар мактабҳои махсус (ФЗО, ФЗУ) ба таври бригадавӣ ва инфиродӣ буд. Сиёсати бо кор таъмин намудани наврасон қотеона гузаронида мешуд, яъне корхонаҳо вазифадор буданд, ки аз 8 то 20% ҷойи кори худро барои наврасон ҷудо кунанд. Онҳо дар мактабҳои номбаршуда ҳунаро меомӯхтанд. Самти асосии сиёсати давлатии тайёр кардани синфи коргар дар ҳаёти синфи коргари ҷумҳурӣ ба вучуд овардани бартариҳои аҳолии маҳаллӣ ба ҳисоб мерафт, чунки ҳаёти он то соли 1929 аксаран аз аврупоӣҳо иборат буд. Аврупоӣҳо дар бригадаҳои махсуси мутахассисон ҷамъ омада буданд. Коргарони маҳаллӣ фақат корҳои ёрирасонро иҷро мекарданд. Лозим дониста шуд, ки ин сохтор вайрон карда шавад. Ба бригадаҳои мутахассисон коргарони бетахассусро ҳамроҳ намуда, дар рафти кори амалӣ маҳаллиён ҳам ихтисосро ёд мегирифтанд. Ин усулро усули истеҳсолии тайёр кардани коргар меномиданд. Бо ин усул пеш рафта мумкин нашуд. Соли 1930 аввал курсҳои махсуси тайёр кардани коргарони ихтисосҳои бинокорӣ кушода шуданд. Ин кор ба зиммаи Комиссариати халқии меҳнат гузошта шуда буд. Ба касбомӯзӣ пеш аз ҳама бекорони дар қайди биржаи меҳнат буда ва наврасону ноболиғон ҷалб карда мешуданд. Ҳаққи таълим аз ҳисоби вазоратҳо ва биржаи меҳнат буд. Ҳукумати умумииттифок низ барои тайёр кардани кадрҳои ихтисосӣ сохтмонӣ (хиштчин, андовагар, дуредгар, бомпӯш) соли 1930 қариб 5,5 ҳазор сӯм ҷудо карда буд. Таълимгоҳи “Установка” ба тайёр кардани ихтисосҳои ронанда, тракторӣ, коргарони алоқа, саноат, роҳи оҳан, харрот, моши-

нистҳои роҳи оҳан сар кард, вале аз рӯйи дархостҳои вазорату муассисаҳо маълум гардид, ки ин таълимгоҳ он миқдор ихтисосмандонро тайёр карда наметавонад. Соли 1930 дар назди конҳои САНТО, Шӯроб, роҳи оҳан, саноати шоҳибобӣ, “Тоҷикдавлатсохтмон” мактабҳои шогирдии фабрикийу заводӣ кушода шуданд. Таълимгоҳи “Установка” ба Чамъияти сахҳомӣ табдил ёфт ва соли 1931 дар Душанбе, Хучанд, Ёротеппа, Кӯлоб шуъбаҳои худро кушод. Соли 1931 бошад, мактабҳои шогирдии ихтисосҳои оммавӣ кушода шуданд. 75-80%-и шогирдони ҳамаи ин мактабҳо мебоист аз мардуми малалӣ мебуд. Солҳои 1931-1932 курсҳои кӯтоҳмуддати комбинати шоҳибобӣ Хучанд, кони ангишти Шӯроб, заводи хишти Душанбе, Сарраёсати нақлиёти боркашонӣ ба курсҳои доимоамалкунанда табдил ёфтанд.

Як самти махсуси сиёсати тайёр кардани ихтисосҳои коргарӣ истифодаи коргарони мавсимӣ буд. Барои ҳарчи пурсамартар истифода бурдани ин қувва ҳатто июни соли 1931 декрети махсуси КИМ ва ШКХ СССР (ИҶШС) баромада буд. Коргарони мавсимӣ асосан аз деҳа буданд ва ҳар тобистону зимистон шумораи онҳо зиёд мешуд. Вазоратҳо ва муассисаҳои сохтмонӣ онҳоро ҳам ба ҳисоб гирифта, аз ҷумлаи онҳо кадрҳои коргарӣ тайёр мекарданд. Онҳоро бештар дар сохтмонҳои роҳҳо, корхонаҳои саноатӣ, муассисаҳои коммуналӣ истифода мебарданд. Дар ҳолати набудани имконияти ба корхона ҷалб кардани хунармандон давлат сиёсати кооператсиякунонии онҳоро пеш гирифта, то 1 январи соли 1932 10000 хунармандро ба ин ё он кооператив муттаҳид намуд. Аз ҳисоби онҳо устохонаҳои умумӣ таъсис дода шуда буданд, ки хунармандро ба истехсолоти ҷамъиятӣ - сотсиалистӣ наздик мекард. Ҳукумат роҳи дигари дар марказ (Русия, Ёзбекистон) тайёр кардани кадрҳои коргариро ҳам истифода мебард. Он ихтисосҳои коргарие, ки дар Тоҷикистон тайёр карданашон душвор буд, дар Русия ва дигар ҷумҳуриҳо тайёр карда мешуданд, яъне дар солҳои 1930-1932 дар ҷумҳури беш аз 9000 коргари ихтисоснок тай-

ёр карда буданд, ки 2000 нафарашонро наврасон ташкил ме-  
доданд.

Солҳои 1933-1937 ба тайёр кардани коргарони баланд-  
ихтисос факултаҳои коргарӣ, техникумҳои саноатӣ ва сох-  
тмони Душанбе ва полиграфӣ Хучанд сар карданд, вале  
саноати чумхурӣ ҳоло на фақат бо коргарони ихтисосдор,  
балки одӣ ҳам пурра таъмин набуд. Дар чумхурӣ дар сохт-  
монҳо истихсолот қариб 4000 коргар намерасид. Масалан,  
дар соли 1933 барои бунёди НБО-и Варзобу корхонаи масо-  
леҳи сохтмони Харангон қариб 1800 коргар, барои Консой  
ва Шӯроб зиёда аз 200 коргар, соли 1934 барои Нефтобод  
қариб 170 коргар, барои комбинати шоҳибобии Хучанду  
фабрикаи шоҳибобии Душанбе 900 коргар намерасид. Аз  
ин рӯ, солҳои 1934-1936 дар чумхурӣ мактабҳои ШФЗ (шо-  
гирдии фабрика заводи) дар назди корхонаи нафти Нефто-  
бод, шоҳибобии Хучанд, матбааҳои Душанбе ва Хучанд,  
фабрикаи дӯзандагии Душанбе, чоҳҳои нафтқашии КИМ  
кушода шуданд. Дар НБО-и Варзоб, комбинати полиграфӣ,  
фабрикаи дӯзандагӣ, заводи механикӣ бо роҳҳои инфиродӣ  
ва бригадӣ зиёда аз 1000 коргар тайёр карда шуда буд.  
Тӯлоди синфи коргари чумхурӣ ба 22145 нафар расид, ки  
нисбат ба соли 1932 10,5 ҷ. зиёд буд.

Як хусусияти дигари ташаккулёбии синфи коргари тоҷик  
аз ҳисоби занҳо зиёд шудани он буд, зеро дар Тоҷикистон  
бештар корхонаҳои сохта мешуданд, ки ба меҳнати зан ва  
малакаи касбии он мувофиқат мекарданд. Дар корхонаҳои  
пиллакашӣ, ресмонресӣ, дӯзандагӣ, бофандагӣ, коркарди  
мева ва хӯрокворӣ, ки аз ҳама бештар сохта мешуданд, асо-  
сан дасти зан даркор буд, яъне хусусияти истихсолот ҳайати  
ҷинсии синфи коргари чумхуриро муайян месохт.

### **Луғат**

**1. Шогирдӣ** – усуле буд, ки ҳар як усто шогирд, ёвар дошт ва  
ба ӯ касби худро ёд меод.

**2. Бригада** – гурӯҳ, даста. Дар матн ба маънои бригадаи истеҳ-  
солӣ омадааст.

**3. Усули бригадавӣ** – усуле буд, ки дар истехсолот ва ё сохтмон ба як гурӯҳи одамон як касбро (хиштчин, андовачӣ, дуредгар, рангмол, шишабур, сандалисоз...) меомӯзонданд.

**4. Истехсолино таълимӣ** – усуле буд, ки шахрванд дар як ҳолат ҳам шогирд буду ҳам истехсолкунанда, яъне дар рафти истехсолот касbero аз худ мекард.

**5. ФЗУ (фабрично – заводские училища)** – Омӯзишгоҳҳои фабрикавӣ – заводӣ(ОФЗ) .

#### **Савол ва супоришҳо:**

1. Зарурати тайёр кардани синфи коргари миллиро фаҳмонед.  
2. Душвориҳои тайёр кардани синфи коргари тоҷикро баён кунед ва шарҳ диҳед?

3. Муассисаҳои тайёр кунандаи синфи коргари солҳои 30-юмро номбар кунед?

4. Корхонаҳои барои худ коргар тайёр мекардагиро номбар кунед.

5. Хусусиятҳои тайёр кардани синфи коргари солҳои 30-юми асри XX-ро муайян созед?

### **§ 35. МУСОБИҚАИ ИСТЕҲСОЛӢ ДАР ДАВРАИ БУНӢДИ АСОСӢОИ ҶОМЕАИ СОТСИАЛИСТӢ**

**Аз шанбегиҳои коммунистӣ ба мусобиқаи меҳнатӣ.** Синфи коргари тоҷик ҳоло дар ибтидои Ҳокимияти Шӯравӣ ба мусобиқаи меҳнатӣ шинос буд. Ин мусобиқа, ки дар намуди шанбегиҳои коммунистӣ бо ташаббуси коргарони пешқадам дар солҳои авҷи ҷанги шахрванди (соли 1919) ва минбаъд гузаронида мешуд, дар тарбияи коргарон дар истехсолоти ҷамъиятии сотсиалистӣ саҳми босазое гузошта буд. Маҳз дар солҳои 1919-1928 мусобиқаи фаъоли синфи коргар муносибати меҳнатии синфи коргар ва истехсолотро тағйир додан гирифт. Мусобиқа дар солҳои 30-юм ба меҳнати софдилона, самаранок ва муносибати нави ҷамъиятӣ табдил ёфт. Сабаби асосии ин табдилёбӣ аввалан, табдилёбии ҳуди истехсолот ва муносибатҳои истехсолӣ буд. Коргарони шӯравӣ ба натиҷаи меҳнати худ ҳавасманд буданд, чунки ин натиҷа на фақат ба маоши онҳо, балки тамоми зиндагиашон

таъсири мусбат мерасонд. Дар ташкили чунин мусобика машваратҳои истеҳсолии коргарон роли калон бозиданд. Барои хуб кор кардан, ҳарчи бисёр истеҳсол кардан, сарфа намудани вақт ва истифодаи самараноки вақту таҷҳизот як ҳаракати оммавие сар шуд, ки бо номи мусобикаи сотсиалистӣ машҳур гардид. Коргарон дар ин мусобикаи сотсиалистӣ иштирок намуда, бо идора кардани истеҳсолот шинос мешуданд. Баробари шиносӣ дар онҳо ҳисси масъулият барои кори муассиса ва муносибати ғамхорона ба он ташаккул меёфт. Дар машваратҳои истеҳсолии коргарон ҳам ташаббуси нави пешқадамони истеҳсолот муҳокима гардида, дастраси оммаи васеи коргарон гардонида мешуд. Мусобика ҳосилнокии меҳнатро баланд ва нишондиҳандаҳои сифатии корро беҳтар мегардонд.

Мусобикаи сотсиалистӣ маҳсули давраи саноатикунонӣ набуд. Ин мусобика ҳоло дар давраи азнавбарқароркунии хочагии халқ барои сарфаи маҳсулот, қувваи барқ, олоту анҷом сар шуда буд ва натиҷаҳои хуб ҳам дода буд. Ақнун дар солҳои саноатикунонӣ шаклу усулҳои нави мусобикаи сотсиалистӣ ба миён омада истода буданд, ки тамоми коргаронро фаро мегиританд, чунки натиҷаи ин мусобикаҳо, пеш аз ҳама ба манфиати худӣ онҳо нигаронида шуда буд.

**Шаклҳои мусобика.** Мусобика байни коргарон оммавитарин шакли мусобика буда, байни коргарон дар звено, участка, сеҳ, фабрика, завод, комбинат ва дар алоҳидагӣ гузаронда мешуд. Ҳар як мусобикакунанда уҳдадорӣ мегирит, ки чӣ қори иловагӣ ғайр аз қори асосиаш иҷро наояд, то ки сабабгори зиёдшавии маҳсули меҳнаташ гардад. Ин ё дар шумора ё дар сифат ё дар арзиши асосии маҳсулот зоҳир мегардид.

**Мусобика байни сеҳҳо.** Ин шакли мусобика байни коргарони сеҳҳои алоҳидаи корхона гузаронда мешуд. Агар сеҳҳо як раванди корро ташкил медоданд, шартҳои шартнома ҳам якхела (ҳам дар шумора ва ҳам дар сифат) мешуданд. Агар сеҳҳо таҳассуси ҳархела дошта бошанд, шартҳои шартнома одатан дар фоиз муқаррар мегардид.

**Мусобиқа байни фабрикаю заводҳо.** Дар ин шакли мусобиқа коргарони фабрикаю заводҳо (фабрика бо фабрика, завод бо завод) мусобиқа карда, шартҳои мусобиқа дар ҷои муқаррар карда мешуд.

Ин се навъи мусобиқаи меҳнатӣ (сотсиалистӣ), мусобиқаи вилоятӣ, кишварӣ ва ҷумҳуриявӣ буданд. Боз мусобиқа байни коргарони корхонаҳои ҳамтӣ иттифоқӣ ҳам буд, яъне коргарони як соҳаи саноати ҷумҳурӣ коргарони ҳамкасби худро дар ҷумҳуриҳои дигар ба мусобиқа давват мекарданд. Дар ҳама ҳолат тарафҳои мусобиқақунанда шартнома имзо мекарданд. Қарордодҳои шартнома аз тарафи комиссияи махсус назорату тафтиш карда мешуд ва ҷамъбасти мегардид. Натиҷаи ҷамъбасти онҳоро дар маҷлиси якҷоя ё ба намояндагони тарафҳо эълон менамуданд.

Мусобиқаи меҳнатӣ ҳоло дар ибтидои ташкилаш камбудиро дошт. Заминаи асосии ин камбудӣ аз надоштани таҷрибаи ташкил ва гузаронидани чунин чорабиниҳо иборат буд. Аз ин рӯ, дар ибтидо баъди бастанӣ қарордод рафти иҷроӣ онро ба ҳоли худ гузошта, ҳеч кас ба он масъулияти шахсӣ ҳис накард. Баъдтар ба ҳулосае омаданд, ки барои роҳбарӣ ба мусобиқа ситод лозим аст. Аз соли 1929 сар карда дар ҷумҳурӣ амали ситоди роҳбарии мусобиқаи меҳнатӣ (сотсиалистӣ) оғоз ёфт. Масъалаҳои ташкилӣ, усул, роҳбарӣ ва баъдтар гардонидани ташаббускорӣ коргарон дар ҳамаи зинаҳои роҳбарӣ (маъмурияти сеҳ, корхона, вазорат ва ҷумҳурӣ) борҳо муҳокима шуда буданд. Мусобиқа шаклҳои нав гирифт. Ҳаракати стахановчигӣ, изотовчигӣ ва даҳҳо номҳои дигаре ҳастанд, ки дар солҳои панҷсолаи дуюм ба мусобиқаи меҳнатӣ шӯҳрати нав бахшида буданд. Ҳарчанд дар ин раванд баъзе сохтакориҳои ҷузъӣ вучуд дошт, вале барои кулли коргарони мамлакат ин ташаббус навоарӣ, меҳнати содиқона барои ҳуду ватани сотсиалистиашон буд.

**Мусобиқаи меҳнатӣ дар саноат.** Мусобиқаи меҳнатӣ ҳоси ҳамаи давраҳои инкишофи ҷамъият буд ва ҳаст. Одамон дар ҳама соҳаи ҳаёту ҷамъияташон ботинан бо ҳамдигар мусобиқа доштанд ва ин мусобиқаро дар солҳои 30-юми асри XX Ҳокимияти Шӯравӣ ба арсаи сиёсӣ баровард. Мак-



сади асосии ташкили ин мусобиқа тарбияи меҳнатӣ, баланд бардоштани маҳорат ва малакаи меҳнати коргарон, эстетикаи меҳнат, ёд додани таҷрибаи пешқадам, омӯзонидани техника, омӯзонидани бисёрхтисосӣ, баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат, маоши синфи коргар ва ғайраҳо буданд, яъне ташкили мусобиқа чанбаҳои иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва ҳатто сиёсӣ дошт.

Мусобиқаи меҳнатӣ (сотсиалистӣ) аз соли 1935 сар карда, характери умумихалқиро гирифта, бо номи «Ҳаракати стахановӣ» машҳур гардид. Алексей Стаханов – ангишткани Донбасс вазифаи ҳаррӯзаи худро дар як баст то 14 баробар иҷро мекардагӣ шуд ва дар СССР (ИЧШС) тарафдорону пайравони зиёде пайдо кард. Аз ҷумла, дар Тоҷикистон пайравони ӯ дар қонҳои Қонсой Умурзоқов, Муратов, Масленников, дар Шӯроб Назаршо Назаршоев, Қаландар Тошбеков, дар заводи механикии Душанбе Богомоллов, дар чоҳҳои нафти “КИМ” Лягаев ва Кузнетсов, дар депои Душанбе машинист Максимов, дар комбинати шоҳибофии Хучанд Бисоро Марачабова, Назокат Шокирова, Алибоева, Устобоева, дар заводи пахтаи Душанбе К. Яъқубов, К. Норматов, И. Додобоев ва садҳо дигарон буданд, ки нақшаҳои худро дар як баст 5-14 баробар зиёд иҷро карда буданд. Дар ҳаракати стахановчигии солҳои 30-юм 100% синфи коргари тоҷик иштирок дошт. 60%-и иштирокчиён унвони стахановчиро гирифта буданд. Барои ба ин ном сазовор шудан коргар мебоист супориши солонаи худро барзиёд иҷро мекард. Дар комбинати шоҳибофии Хучанд соли 1936 514 стахановчӣ кор мекарданд. Стахановчиён чамъомаду маҷлисҳо ва машваратҳои зиёде гузаронида, таҷрибаи худро дастраси умум мегардониданд. Ҳатто ба участкаҳои қафомонда гузашта онҳоро ба пешқадамон баробар мекарданд. Мусобиқаи меҳнати солҳои 30-юм на шиор, балки ҳаёти воқеии синфи коргар буд. Муносибатҳои истеҳсолии сотсиализм саноати солҳои 30-юмро мустаҳкам ва устувор намуд.

**Масъалаҳои иҷтимоии синфи коргар.** Ҳалли масъалаҳои иҷтимоии синфи коргар ба ғайр аз тайёр кардани ҷойи кор боз ба чандин масъалаҳои дигар - баланд бардоштани да-

рачаи фарҳангию-техникии коргарон, баланд шудани шуурнокии сиёсӣ ва ҷаҳонгардии онҳо дар ҳаёти ҷамъиятӣ-сиёсии ҷумҳурӣ, беҳ гардидани вазъияти моддии коргарон ва ба сиёсати давлатӣ табдил ёфтани амалигардонии ин масъалаҳо вобаста буд.

Масъалаи ба вучуд овардани ҷойи кору бо коргарони касбӣ таъмин намудани истехсолот, сиёсати давлатие буд, ки дар тамоми давраи саноатикунонӣ давом кард. Дар тамоми солҳои 1928 - 1938 барои саноати Тоҷикистон 15 ҳазор ҷойи корӣ ба вучуд оварда шуда буд. Акнун вазифа меистод, ки дараҷаи моддию техникии онҳо баланд бардошта шавад. Барои ин пеш аз ҳама бесаводиро дар байни коргарон барҳам додан лозим буд. Аз соли 1930 вазоратҳои дахлдори соҳаҳои саноат бо Вазорати маориф шартномаҳо имзо намуда, ба кушодани мактабу курсҳои махви бесаводии коргарон сар карданд. Дар солҳои 1929-1932 зиёда аз 20000 коргар мактабу курсҳои махви бесаводиро хатм карда буданд. Саводнокӣ ва маърифатнокӣ синфи коргарро ба баланд бардоштани малакаи касбияш водор кард. Вай ба маҳфилҳои гуногуни техникӣ рафт. Ҳаракат барои аз худ кардани минимуми техникӣ ду дараҷа дошт. Дараҷаи якум барои коргарони нав ба кор омада ва дараҷаи дуюм барои коргарони дар истехсолот кор карда истода муқаррар шуда буд. Минимуми дараҷаи дуюм донишу малакаи зиёдеро талаб мекард. Коргароне, ки ба дараҷаи дуюм имтиҳон мепариданд, баъди вақти корӣ ба таври хатмӣ дар ҷамъияти махсуси “Барои аз худ кардани техника” мехонданд. Дар Душанбе ин ҷамъият 19 курси таълимӣ ва 57 маҳфил, дар Хучанд қариб 90 курсу маҳфил дошт. Зиёда аз 4,5 ҳ. нафар коргарон аз ӯи ин ҷамъият буданд. Ин буд, ки шумораи баъзе ихтисосҳо мисли ҳаррот, челонгар, пармагар, ронанда, трактористҳо дар ҷумҳурӣ 6,7 баробар зиёд гардид.

## **Луғат**

**1. Мусобиқаи истехсолӣ** – як навъи ривож додани кор ба воситаи мусобиқа, ки зодаи сотсиализм буд. Дар солҳои саноатикунонӣ ва коллективонӣ аввал ҳамчун ташаббус ба амал омад ва

баъд ба сиёсати давлатӣ табдил ёфта, бо номи мусобиқаи сотсиалистӣ машҳур гардид.

**2. Мусобиқаи сотсиалистӣ** – як навъ мусобиқаи меҳнатӣ – истеҳсолие буд, ки дар солҳои 30-юми асри XX дар СССР (ИЧШС) ташаккул ёфта, ба яке аз воситаҳои пешрафти истеҳсолот табдил ёфт. Авҷи баланди ин мусобиқа номи «стахановчигӣ»-ро гирифта буд, ки солҳои тӯлонӣ амал кард.

**3. Стаханов** – Стаханов Алексей Григоревич (1905-1977) навоари саноати истихроҷи ангишт. Дар як баст нақшаро то 14 баробар иҷро мекард. Ҳатто 19. 09. 1935 дар як баст (5 соату 45 дақиқа) 227 тонна ангишт канда буд, ки 29,9 баробари нақша буд.

**4. Ҳаракати стахановӣ** – ҳаракат ва ташаббуси меҳнати солҳои 30-40 асри XX буд, ки мақсад аз он ҳосилнокии меҳнат ва навовариро дар истеҳсолот зиёд кардан буд.

**5. Шанбегии коммунистӣ** – як навъ кори ихтиёрӣ ва бемузди меҳнаткашони шӯравӣ дар давраи авҷи ҷанги шаҳрвандӣ буд бо даъвати В.И. Ленин дар бораи беҳтар кардани кори роҳҳои оҳан 12.04.1919 дар депои Москва-сартирочная роҳи оҳани Москва-Қазон пайдо шуда, ба шанбегиҳои умумироссиягӣ табдил ёфта буд. Ин ҳаракатро Ленин дар мақолааш “Ташаббуси бузург” хуб шарҳ додааст.

### **Саволҳо**

1. Шаклҳои мусобиқаҳои меҳнати солҳои 30-юми асри XX-ро муайян кунед ва шарҳ диҳед?
2. Шанбегиҳои коммунистиро шарҳ диҳед?
3. Масъалаҳои синфи коргарро шарҳ диҳед?
4. Стахановчигӣ ва ҳаракати стахановиро шарҳ диҳед?
5. Стахановчиёни тоҷикистониро номбар кунед ва шарҳ диҳед.

## **§ 36. СИЁСАТИ ШҶҶРАВИИ КОЛЛЕКТИВОНИИ ХОҶАГИИ ҚИШЛОҚИ ҶУМҶУРӢ ВА ХУСУСИЯТҶОИ ОН**

**Тавсифи умумии масъала.** Мафҳум, мақсад ва сиёсати муттаҳидгардонии хоҷагиҳои деҳқонӣ, ки дар солҳои 20-30-юми асри XX бо номи коллективонӣ машҳур буд, ҳамдигарро пурра мекунанд, яъне муттаҳид кардани хоҷа-

гихои яккадасти дехқонӣ ба хочагихои дастачамъии (коллективиӣ) истехсоли коллективонидани соҳаи кишоварзӣ номида мешавад. Ин сиёсатро Ҳокимияти Шӯравӣ аввал ҳамчун назария, баъд ҳамчун амалия гузаронида буд, яъне коллективонидан се давраро аз сар гузаронидааст: солҳои 1918-1927, 1928-1932, 1933-1937. Давраи аввал – солҳои 1918-1927 давраи ибтидои коллективонӣ буда, бештар бо номи кооператсиякунонӣ маълум аст, ки ҳам ислоҳоти замин ва ҳам таҷрибаи таъсиси хочагидории шӯравиро дар шаклҳои хочагихои шахсӣ, давлатӣ ва коллективию иҷоравӣ дарбар гирифта, барои коллективонии саросарӣ замина тайёр кард. Баъди қабул шудани декрет дар бораи замин, солҳои 1918-1921, 1921-1923 ислоҳоти обу замин гузаронида шуд ва хочагидории шахсию коллективӣ – ТОЗ-ҳо, артелҳо, коммунаҳо, совхозҳо барои интиҳоби оянда таҷриба карда шуданд, яъне солҳои 1918-1923 ин раванд бо қонуни низомномаҳо таъмин ва дар солҳои 1923-1927 таъсиси кооператсияҳои истеъмоли (асосан кооператсияҳои обёрӣ) оғоз шуд, ки қариб 100% хочагихои дехқониро дарбар мегирифт ва таъсиси ТОЗ-ҳо, артелҳо, коммунаҳо ва савхозҳо давом ёфт.

Коллективонидани соҳаи кишоварзӣ яке аз рукҳои сохтмони сотсиализм доништа мешуд ва то сар шудани сиёсати давлатии коллективонӣ (с.1929) дар Тоҷикистон 22 артели кишоварзӣ, 55 ТОЗ ва якчанд совхозу (советское хозяйство) сотсхозҳо (социалистическое хозяйство) вучуд доштанд. Барои ҳарчи тезтар ҳал кардани масъалаи беҳбудии иқтисодӣ ва маиши дехқонон, самаранок истифода бурдани замин, техника, агротехникаи кишоварзӣ ва ҳалли сиёсати аграрии шӯравӣ коллективонидани хочагихои яккадаст ба хочагихои дастачамъӣ (коллективӣ) зарур доништа шуд. Аз соли 1928 Ҳукумати Тоҷикистон ба амалӣ кардани ин сиёсат сар кард.

Солҳои 1928-1932 сиёсати коллективонӣ сараввал зери шиори кооператсиякунонӣ давом ёфта, аз кооператсияҳои истеъмоли ба кооператсияҳои истехсоли бо номҳои «Пахтасоюз», «Кирмакпарварӣ», «Боғдорӣ», «Сабзавоткорӣ»,

«Чорводорӣ», «Ғаллакооператсия» сар шуд, ки он то соли 1929 давом ёфт. Аз соли 1929 то соли 1932 сиёсати гузариш ба ТОЗ-ҳо, артел, совхоз, сотсхоз ва коммунаҳо пеш гирифта шуд. Ин давра бештар бо номи коллективонии соҳаи кишоварзӣ маълум аст. Солҳои 1933-1937 коллективонӣ зери сиёсати сохтмони колхозӣ гузаронида шуд, ки шакли асосии он барои Тоҷикистон аввал ТОЗ-ҳо ва соли 1936 артелҳои кишоварзӣ доништа шуда буд. Соли 1937 бошад, оинномаи намунавии артелҳои хочагии қишлоқ қабул гардид, ки тибқи он ҳама шаклҳои хочагии коллективӣ (ТОЗ-ҳо, артелҳо, коммунаҳо) - колхоз (коллективное хозяйство) номида шуданд. Мувофиқи маълумоти оморӣ соли 1937 зиёда аз 60% хочагиҳои деҳқонии ҷумҳурӣ ба колхозҳо ҷалб шуда буданд. Аз ин рӯ, соли 1936 коллективонӣ умуман ва сохтмони колхозӣ маҳсусан, ғалабакарда эълон шуда буд.

**Принсипҳои асосии коллективонии соҳаи кишоварзӣ.** Барои амалӣ кардани ин сиёсат шартҳои асосии коллективонӣ: принсипи ихтиёран ба колхоз дохил шудан ва усули ихтиёрии интихоби шакли он (ТОЗ, артел, коммуна) эълон шуда буд. Барои Тоҷикистон шакли асосии коллективҳои истеҳсолии кишоварзӣ ТОЗ-ҳо (ширкати якҷояи коркарди замин) тавсия дода шуда буд. Барои гузаронидани коллективонӣ шумораи калони тарғибгарону масъулони коллективонӣ сафарбар шуда буданд. Аз ҷумла, 87 нафар аз ҷониби Ҳукумати умумииттифоқ ва ҳазорҳо нафар аз ҳуди Тоҷикистон сафарбар шуда буданд. Коллективонидан ба маъракаи сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ табдил ёфт. Ин сиёсат хусусиятҳои умумӣ ва хоси коллективонии Тоҷикистонро муайян кард, ки инҳоанд:

1. Гуногуншаклӣ ва дар муҳлати дарозтар гузаронидани ин маърака (Дар водихои пахтакор таъсиси артелҳои кишоварзӣ ва дар қисмати кӯхистон ба ТОЗ-ҳо гузаштанро дар назар дошт).

2. Суст будани таъсири кулак дар ҳайати иҷтимоии деҳоти тоҷик (аксари деҳқонони тоҷикро батракон, камбағалон ташкил медоданд). Дар Русия бошад аксари деҳқонро миёнаҳолон ташкил медоданд. Ин ҳолат агар аз як тараф ба

суръатёбии коллективонӣ сабаб шуда бошад, аз тарафи дигар, бетараф гузоштани миёнаҳолон дар хочагихои ғалла ва чорвопарварии кӯҳӣ суръати коллективониرو суст мекард. Ин хусусиятҳо ба рафти коллективонӣ таъсири манфии худро расонд. Барои мақомоти маҳаллӣ ва болоии шӯравӣ ин боиси сарфи вақт ва харчи маблағи зиёдатӣ гардид.

**Хусусиятҳои коллективонии деҳоти тоҷик.** Хусусияти асосии сиёсати коллективонии Тоҷикистон, пеш аз ҳама, ба охир нарасидани ислоҳоти замин, аксари деҳқононро ташкил додани камбағалону ичорақорон, паст будани маънавиёти хочагидорию иқтисодии деҳқонон, тайёр набудани деҳоти тоҷик ба муттаҳидгардонии меҳнат ва тақсимот, суст будани таъсири кулакҳо дар деҳоти Тоҷикистон, ҳоло ҳам пурзӯр будани шарҳи динии моликият ва заминдорӣ умуман, дер сар задани сиёсати коллективонӣ ва дер давом кардани он буд. Ҳамаи ин шарҳи дурустро талаб мекунад.

1. Аз сабаби он ки чанги шаҳрвандӣ ва босмачигарӣ дер давом кард, Ҳокимияти Шӯравӣ ҳам ислоҳоти заминро ба таъхир андохт.

2. Вақте ки замин моликияти давлатӣ эълон шуду онро ба соҳибони асосиашон ҳамчун ичораи якумра эълон карданд, аксарияти деҳқонони тоҷик бе замин монданд, чунки то ин вақт соҳиби замин набуданд, ичорақор буданд.

3. Аз сабаби он ки маънавиёти хочагидорӣ аҳоли паст буд, онҳо ҳуқуқи якумраи ичорақориро ба ҷойи соҳиби замин будан дарк мекарданд ва худро соҳиби замин мешумориданд. Чунки онҳо ҳуқуқи худро ба фарзандонашон мерос мегузоштанд, вале дар асл онҳо соҳиби замин набуданд.

4. Барои он ки онҳо худ соҳиби воқеии замин набуданд, моҳияти муттаҳидкунии заминро фаҳмида наметавонистанд.

5. Аз сабаби он ки дар Тоҷикистон хочагидорӣ кулакӣ (ҳочагии ба техникаи кишоварзӣ асосёфта, дар амал буржуазияи деҳот) кам буд, деҳқони тоҷик таъсири онро хис намекард ва ба муттаҳидшавӣ тайёр набуд.

6. Ҳоло ҳам деҳқони тоҷик зери шарҳи динии моликият ба замин буд: ақидаи «моликият ба замин доди Ҳудост ва ба он дастдарозӣ кардан гуноҳ аст» ҳукмрон буд.

7. Дар СССР (ИҶШС) коллективонии саросарӣ баҳори соли 1929 сар шуда, асосан соли 1932 ба охир расида бошад, дар Тоҷикистон то соли 1937 давом ёфта буд.

### Луғат

**4. Коопратсиякунонӣ** - сиёсати махсуси Давлати Шӯравӣ, ки солҳои 1917 - 1937 гузаронида шуда буд. Коопратсиякунонӣ чӣ саноат ва чӣ хоҷагии қишлоқро дар бар гирифта, ду давраро аз сар гузаронидааст: солҳои 1917 - 1926 давраи истеъмоли, яъне кооперативҳо аз давлат техника, тухмӣ, нурӣ ва дигар маводди лозимаро мегирифтанд, вале дар назди давлат уҳдадорие надоштанд; солҳои 1927 - 1937 то соли 1945 давраи истеҳсолӣ, яъне онҳо хатман бояд ягон чиз истеҳсол мекарданд.

**1. Коллективонии соҳаи кишоварзӣ** – сиёсат, мафҳуми сиёсӣ ва ҷорабиниҳои махсуси Давлати Шӯравӣ аст, ки дар Тоҷикистон аз соли 1917 то ибтидои солҳои 40-ум гузаронида шуда буд. Коллективонии соҳаи кишоварзӣ қисми таркибии ғалабаи сотсиализм дар деҳот буда, зина ба зина гузаронида шуда буд. Коллективонӣ то соли 1927 ҳамчун раванди табиӣ ислоҳоти аграрии Давлати Шӯравӣ, солҳои 1929 - 1932 ҳамчун сиёсати ба хоҷагиҳои коллективӣ ҷалб кардани деҳқонони яккадаст ва солҳои 1933-1937 ҳамчун сохтмони колхозӣ гузаронида шуда буд. Ҳамчун мафҳуми сиёсӣ солҳои 1928-1937-ро дар бар мегирифт.

**2. Коммуна** – як намуди колхозҳоро мегуфтанд, ки солҳои 1918-1933 таъсис дода шуда буданд ва шакли олии хоҷагиҳои коллективии соҳаи кишоварзиро ташкил медоданд. Дар коммуна ҳама чиз – замин, асбобу анҷоми корӣ, хонаҳои истиқоматӣ, ҷорво, парандаҳои маҳсулдиҳанда, пасандозҳо муттаҳид карда шуда буданд.

**3. Совхоз** – дар солҳои 1918-1945 як намуди хоҷагиҳои давлатии деҳотро мегуфтанд, ки дар онҳо ҳама чиз – замин, олати меҳнат, тухмӣ аз он давлат буда, дар он меҳнат муттаҳид карда шуда, деҳқонон ба ивази меҳнаташон маошро бо мол ва пул мегирифтанд.



**4. ТОЗ** (Товарищество по общественной обработке земли) – ширкати коркарди ҷамъиятии замин, иттиҳодия ё рафокати байниҳамдигарии коркарди заминро мегуфтанд, ки солҳои 1918-1937 вучуд дошт. ТОЗ инчунин як намуди хоҷагидорӣи коллективӣ (колхозӣ) буда, шакли оммавитарини онҳо колхозҳои солҳои 1921-1932 буд. Хусусияти хоси ТОЗ-ҳо одигӣи онҳо буданд. Дар ТОЗ-ҳо ба ғайр аз муттаҳидшавии меҳнат ҳама чиз шахсӣ буд. Дехқонони дар ТОЗ-ҳо муттаҳидшуда ба тариқи ҳашар дар киштуқори саҳроӣ иштирок мекарданд. Шартҳои кор ва тақсими маҳсулот дар низомномаҳои ТОЗ-ҳо, ки аз соли 1923 вучуд дошт, зикр ёфта буд.

**Савол ва супоришҳо:**

1. Мафҳуми «коллективонӣ» чист?
2. Сиёсати коллективонӣ шӯравиро шарҳ диҳед.
3. Шартҳои коллективониро номбар кунед ва шарҳ диҳед.
4. Шаклҳои колхозҳои ибтидоӣ давраи коллективониро номбар кунед ва шарҳ диҳед.
5. Кулакҳо кӣҳо буданд ва чӣ тавр хоҷагии онҳоро барҳам доданд?

**§ 37. РАВАНДИ КОЛЛЕКТИВОНИИ ХОҶАГИИ ҚИШЛОҚИ ҶУМҲУРӢ ДАР СОЛҲОИ ПАНҶСОЛАИ ЯКУМИ ТАРАҚҚИЁТИ ХОҶАГИИ ХАЛҚ (1928/1929 -1932/1933)**

**Сиёсати саросар (ҳатмӣ) гузаронидани коллективонӣ.** Сиёсати коллективонӣи солҳои 1927-1929-ро ҳамчун сиёсати таъсиси хоҷагиҳои истеҳсолӣ дар деҳот номидан мумкин аст. Дар СССР (ИҶШС) ба сиёсати саросар (ҳатмӣ) гузаронидани коллективонӣ баҳори соли 1929 оғоз карда буданд. Тоҷикистон ба ин сиёсат тайёр набуд, чунки ханӯз ҳам дар ин ҷо ислоҳоти замин пурра ба охир нарасида буд. Таъсири бою кулакҳо низ ҳоло зиёд буд. Дар охири соли 1929 дар Тоҷикистон ҳамагӣ 251 колхоз, ки 5421 хоҷагиро муттаҳид мекард, вучуд дошт. Ин миқдор колхозҳою хоҷагиҳои мут

тахидшуда қариб 2% шумораи умумии хоҷагиҳои яккадастро ташкил меоданд.

Дар Тоҷикистон ба сиёсати саросарӣ ва хатмии ба муттаҳидшавӣ гузаштан соли 1930 оғоз гардида буд. Барои гузариш аввал татбиқи ин сиёсатро дар чор ноҳияи ҷумҳурӣ–Саройкамар (Панҷ), Қубодиён, Чиптӯра (Шаҳринав), Арал (Абдурахмони Ҷомӣ) ва округи Хучанд ҳамчун таҷриба эълон карданд. Мақсад он буд, ки ин ноҳияҳоро ба тақягоҳи оянда барои саросарӣ гузаронидани коллективонӣ табдил диҳанд.

Барои ба амал баровардани ин мақсад ба Тоҷикистон 87 нафар аз 25-ҳазорнафариёни умумииттифок, дахҳо бригадаҳои шефӣ аз Москва, Иваново-Вознесенск, Санкт-Петербург, Тошканд ва садҳо пешқадамони ташкилотчиҳои ҷумҳурӣ сафарбар шуда буданд. Ин номбаршудаҳо дар ташкилу мустаҳкам кардани хоҷагиҳои навтаъсис иштирок карданд. Ҳамин иштирок буд, ки коллективонӣ аз баҳори соли 1930 суръат гирифт. Соли 1930 соли ТОЗ-ҳо эълон карда шуд. Охири моҳи май дар ҷумҳурӣ 526 колхоз вучуд дошт, ки қариб 28 ҳазор хоҷагиро (13,1%) муттаҳид мекард. Аз ин ҳисоб зиёда аз 500 колхозаш ТОЗ-ҳо буд, ки 95% колхозҳоро ташкил меоданд. Барои хуб ба роҳ мондани қори ТОЗ-ҳо соли 1930 оинномаи намунавии ТОЗ-ҳо қабул гардид, ки дар асоси оинномаҳои ТОЗ-ҳои таъсисёфта таҳия шуда буд. Ҳукумат ҳам тарафдори суръат гирифтани коллективонӣ будани худро бо қарори махсус эълон карда буд. Аз ҷумла қайд шуда буд, ки соли 1931 дар пахтакорӣ 50% пахтақорон ба колхозҳо ҷалб карда мешаванд. Аз ин рӯ, соли 1931 маърақаҳои якмоҳа ва думоҳаи сохтмони колхозӣ ташкил карда ва гузаронда шуданд. Дар натиҷа дар аввали соли 1932 дар ҷумҳурӣ 2554 колхоз вучуд дошт, ки 45% хоҷагиҳои камбағалону миёнаҳолро дар бар мегирифт. Дар пахтакорӣ бошад колхозҳо 76 % хоҷагиҳоро муттаҳид мекарданд ва 84, 2 % майдонҳои киштро дар бар мегирифтанд.

**Омилҳои ба раванди коллективонӣ таъсиррасонанда инҳо буданд:**

1. Ёрии техникии давлат бештар ба корҳои душвори деҳқонӣ - шудгор расонида мешуд. Соли 1929 дар Тоҷикистон 4 (МТС)-и (Стансияи мошину тракторҳо)-и дорои 41 трактор вучуд дошту соли 1932 19 (МТС)-и (Стансияи мошину тракторҳо) дорои 1284 трактор, ки дастҳои деҳқонон гардида буданд.

2. Ба корҳои деҳқонӣ ҷалб намудани меҳнати занҳо ва ҳамчун деҳқонзан-колхозчизан эътироф кардани онҳо. То соли 1929 занҳо дар хоҷагӣ кор мекарданд, вале аъзои хоҷагӣ ҳисоб намешуданд. Музди меҳнати онҳоро ба музди меҳнати мардҳои аъзо ҳамроҳ мекарданд. Аз соли 1930 онҳоро аъзои хоҷагӣ ва ҳаққи меҳнат мегирифтагӣ карданд. Звеноҳо ва бригадаҳои алоҳидаи занона бо роҳбарии занони фаъола таъсис ёфтанд. Занҳо ба қувваи қори саҳро табдил ёфтанд.

3. Баландтар гардидани ҳосилнокии зироати колхозҳою совхозҳо назар ба хоҷагиҳои мустақил, яккадаст. Хоҷагиҳои мустақил ҳарчанд кӯшиш карданд, ки таҷрибаи колхозҳоро дар хоҷагии худ қорӣ намоянд, вале истехсоли маҳсулотро ба дараҷаи хоҷагиҳои коллективӣ - колхозҳо расонда натавонистанд. Манфиати иқтисодӣ онҳоро маҷбур кард, ки ба колхоз дохил шаванд.

4. Ёрии давлату шефҳо ба соҳаи пахтақорӣ, дар кофтани каналҳо ва бунёд намудани системаи обёрӣ, ташкили истехсолоти колхозӣ, ба роҳ мондани ҳисобу китоби хоҷагӣ – ин ҳама тадбирҳои буданд, ки қори деҳқонро осон, ҳосилнокии меҳнаташро баланд ва пеш аз ҳама, давутоз ва мушқилиҳои ўро кам карданд. Бинобар ин, тавачҷуҳи деҳқонон ба колхозҳо зиёд мегардид.

5. Қарору санадҳои меъёрии ҳуқуқие, ки раванди коллективониро танзим мекарданд инҳо буданд: қарори Пленуми КМ ВКП (б) «Дар бораи Комиссариати халқии замини иттифоқӣ» аз ноябри соли 1929, ки оид ба оқибати зўран коллективонидани хоҷагиҳои бою кулакии Тоҷикистон буд, қарори КМ ВКП(б) Тоҷикистон «Оид ба нақшаи сохтмони колхозӣ барои соли 1929-1930» аз 10-уми декабри соли 1929, ки оид ба мустаҳкамкунии идораи колхозҳо баҳс мекард; қа-

рори Бюрои осиемиёнагии КМ ВКП(б) «Оид ба вазифаҳои Бюрои осиемиёнагӣ дар бораи коллективонии саросарӣ» аз январи соли 1930, ки оид ба маҷбурӣ гузаронидани коллективонӣ дар округи Хучанду ноҳияҳои Саройкамар, Кубодиён, Арал, Чиптӯра баҳс мекард; қарори КМ ВКП(б) «Оид ба мубориза зидди қачравихо ва роҳи пешгирифтаи хизб дар ҳаракати коллективонӣ», ки аз вайрон кардани принсипи коллективонӣ баҳс мекард; қарори КМ ВК(б) Тоҷикистон «Дар бораи мустаҳкам кардани колхозҳо» аз моҳи майи соли 1930, ки дар бораи мустаҳкам кардани колхозҳо аз ҷиҳати ташкилӣ, раёсат, ҳисобу китоб ва бо кадрҳо таъмин намудани онҳо баҳс мекард. Ҳафтаҳо, моҳҳои сохтмони колхозие, ки солҳои 1930 - 1931 гузаронида шуда буданд, низ дар рафти коллективонии хоҷагии қишлоқ нақши муайян бозиданд.

Ноҳияҳои пешқадам дар коллективонӣ инҳо буданд: Нов - 95,1%, Кубодиён - 87,4 %, Шаҳринав 86,6%, Арал - 77,1%, Конибодом - 71,3% . Соли 1932 коллективонӣ дар пахтакорӣ пурра анҷом ёфт.

Соли 1932 соли муваффақиятҳо дар раванди коллективонӣ доништа шуд, чунки ба коллективонӣ деҳқонони миёнаҳол ҷалб гардиданд, ки шумораи онҳо хеле зиёд буда, 56% шумораи умумии хоҷагиҳои деҳқононро ташкил меод. Бо вучуди ин пешравихо, рафти коллективонӣ дар Тоҷикистон нисбат ба СССР (ИҶШС) сусттар буд. Сабабаш кам будани коргарон дар ҳаёти умумии аҳоли доништа мешуд, яъне таҷриба нишон дод, ки дар кучое синфи коргар вучуд дошт, деҳқонон осонтару бештар ба колхозҳо дохил мешуданд. Дар ин раванд коргарон ба деҳқонон ёрӣ меоданд. Коргарон бештар дар шахрҳо ва атрофи корхонаҳое, ки дар шахракҳо вучуд доштанд, зиндагӣ мекарданд. Аз ин рӯ, сабаби дуҷуми суст будани сохтмони колхозӣ дар Тоҷикистон кам ва хурд будани шахрҳо доништа шуда буд. Барои ҳамин ҳам деҳқонони тоҷик аксаран ба суст будани таъсири ёрӣ ва дастгирии коргарон ва коллективонӣ дар як давра рӯ ба рӯ шуда буданд.

Колхозҳои солҳои панҷсолаи якум ҳар қадам ҳамагӣ

8-17 хочагӣ (оила, ҳавлӣ) ва 30-70 гектар заминро муттаҳид мекарданд, ки ба ҳисоби миёна ба ҳар колхоз 13,1 оила ва 47,7 гектар замин рост меомад.

### **Луғат**

**1. 25- хазорнафараҳо** – мафҳумест, ки дар рафти коллективонӣ ба вучуд омада буд ва шахсҳоеро дар назар дошт, ки Ҳокимияти Шӯравӣ онҳоро (асосан коркунони дастгоҳи хизбию шӯравӣ ва хизбиёни фаъоли сертаҷрибаро) аз корҳои (вазифаҳои) асосиашон озод намуда, барои ёрӣ додан ба раванди коллективонӣ ба деҳот фиристонида буд. Шумораи онҳо сараввал 25 хазор нафар буд. Аз ин рӯ, онҳоро 25-хазорнафара меномиданд.

**2. МТС** – Стансияи мошинӣ-тракторӣ (машинно-тракторные станции).

### **Супоришҳо**

1. Сиёсати саросар коллективониданро фаҳмонед.
2. Сабабҳои асосии ба рафти коллективонӣ таъсир расондари шарҳ диҳед.
3. Ҳайати иҷтимоии колхозҳои ибтидоӣ давраи коллективониро шарҳ диҳед.
4. Нохияҳои пешқадами коллективониро номбар кунед.
5. Душманони сохти колхозӣ кӣҳо буданд, номбар кунед.

## **§ 38. СИЁСАТИ ШҶРАВИИ СОХТМОНИ КОЛХОЗӢ ДАР СОЛҲОИ ПАНҶСОЛАИ ДУЮМИ ТАРАҚӢӢТИ ХОҶАГИИ ХАЛҚИ ҶУМҲУРӢ (1933 - 1937)**

**Тавсифи умумӣ.** Чӣ тавре дар боби 29 қайд шуд, давраи сеюми коллективонӣ бо номи сохтмони колхозӣ маълум буда, дар Тоҷикистон асосан солҳои 1933-1937-ро, яъне солҳои панҷсолаи дуюмро дар бар гирифта буд. Хусусияти хоси ин давра ва ё сохтмони колхозиро аввалан саросар гузаштан ба колхозҳо (ТОЗ-ҳо ва артелҳо) ташкил медоду баъдан табдил ёфтани (додани) ТОЗ-ҳо ба артелҳои хоҷагии қишлоқ. Акнун онро бо номи умумии сиёсати коллективонӣ ном мебаранд. Хоҷагиҳои солҳои охири панҷсолаи дуюм

бо ду ном - колхоз, ки дар он хочагиҳои яккадаст муттаҳид шуда буданд ва совхоз (советское хозяйство), ки онро давлат ташкил медод, маълум мебошанд. Фарқи асосии колхозу совхозро принсипҳои (шаклҳои) ташкилӣ, моликиятдорӣ ва узвияти аъзоёнаш ташкил медод, яъне колхозҳо дар натиҷаи муттаҳидшавии хочагиҳои деҳқонии яккадаст бо замин асбобу афзори зироаткориашон ва бо ҳуқуқи тақсими маҳсулоти бадастомада аз рӯи миқдори (ҳаҷми) қори иҷрошуда, ки ба воситаи рӯзи меҳнат чен карда мешуд, таъсис меёфтанд. Аъзои онҳоро колхозчӣ меномиданд. Совхозҳоро бошад давлат аз ҳисоби замин, олоти меҳнати худ таъсис медод. Дар совхозҳо деҳқонон дар асоси шартнома бо муайян намудани маош барои қори дар 8 соат иҷрошаванда ба қор қабул мешуданд. Аъзои совхозҳоро деҳқон нею қоргар меномиданд. Деҳқони колхозӣ умед ба ҳосил дошту қорғари совхоз ба маош.

**Раванди сохтмони колхозӣ дар рафти коллективонӣ.** Чӣ тавре дар дарсҳои қаблӣ қайд шуда буд, дар ибтидои сиёсати сохтмони колхозӣ 85 % хочагиҳои деҳқонӣ ба колхозҳо (ТОЗ - 41,04,% артел - 42,05%, коммунаҳо 0,09 %, совхозҳо 1,82 %) муттаҳид карда шуда буданд. Танҳо 15% деҳқонон ханӯз ҳам чун хочагиҳои яккадаст фаъолият доштанд, ки 15% шумораи умумии деҳқононро ташкил медоданд, яъне шакли асосии колхозҳо ТОЗ-ҳо ва артелҳои хочагии қишлоқ буданд, ки 83,9% миқдори умумии хочагиҳои деҳқониро ташкил медоданд. Ҳукумат аз соли 1930 сар карда, ТОЗ-ҳоро чун шакли беҳтарини колхозҳо эътироф ва тавсия карда буд. Дар давраи гузариш ба коллективонии саросарии солҳои 1931-1932 ҳукумат сиёсати сохтмони ТОЗ-ҳо ва табдил додани артелҳои хочагии қишлоқро ба ТОЗ-ҳо пеш гирифта буд. Дар охири давраи сиёсати сохтмони колхозӣ бошад, давлат сиёсати ташкил додани артелҳои хочагии қишлоқ ва табдил додани ТОЗ-ҳою коммунаҳоро ба артелҳои хочагии қишлоқ пеш гирифта буд. Барои ин мақсад дар солҳои 1933-1934 дар Тоҷикистон аз ҳисоби коммунистони ботачриба 34 шӯъбаи сиёсӣ дар назди МТС ва совхозҳо кушода шуданд.

Вазифаи шуъбаҳои сиёсӣ тарғибу ташвиқи деҳқонони яккадаст ба колхоз, мустаҳкам кардани дастгоҳи колхозӣ (раёсат, идораи колхозӣ, ки то охири солҳои 80-ми асри ХХ правленияи колхозӣ номида мешуданд), тоза кардани раёсати колхозҳо ва худи колхозҳо аз кулакҳо, ташкили кори ҳисобу китоб дар колхозҳо буд. Шояд маълумоти ҳамин шуъбаҳои сиёсӣ буд, ки Ҷаъолияти Ҳукумати Тоҷикистон мавзӯи муҳокимаи КМ ВКП(б) гардида буд. Тоза кардани сафҳои ҳизб, раёсатҳо то ба колхозҳо ва ҳатто аъзоёни колхозҳо (колхозчиён) аз унсурҳои бою кулакӣ ба хатоҳои ҷиддӣ оварда буданд. Ноҳақ деҳқонони зиёди асилро ба бою кулак мансуб дониста, аз вазифаҳои роҳбарӣ узвияти колхоз озод мекарданд ва чазо ҳам меоданд. Ин амал нисбати аъзои Ҳукумати ҷумҳурӣ ҳам раво дониста шуда буд. Аз ҷумла, Котиби яқуми ҲК(б) Тоҷикистон Ҳусейнов, раиси КИМ Нусратулло Махсум, раиси ШКХ А.Ҳочибоев, ки гӯё аз беназоратии онҳо ба сафҳои ҳизбу ҳукумат ва хочагиҳо унсурҳои душмани соҳти сотсиализм-кулаку бойҳо роҳ ёфта, бо нигоҳ доштани баъзе имтиёзҳо бори асосии андози шартиро ба гардани камбағалон партофта бошанд. Ин шахсиятҳо аз вазифа озод карда шуда буданд.

Солҳои 1933-1937 бо зиёд гардидани техникаи МТС ҳосилнокии хочагиҳои коллективӣ баланд гардид ва сиёсати сохтмони колхозӣ тағйир ёфт. Ин тағйирот бештар дар ташкили хочагидорӣ колхозӣ буд. Таҷрибаи ташкили меҳнату музди меҳнат, усули кор (инфироӣ, звеногӣ, бригадавӣ) шаффофию ҳавасмандии деҳқонони колхозиро баланд кард. ТОЗ-ҳо хизмати худро карданд. Оинномаи намунавӣ ТОЗ-ҳо меҳнати дастҷамъонаи коллективиро ба вучуд овард. Аз соли 1934 сар карда, ТОЗ-ҳою коммунаҳо ба артелҳои хочагии қишлоқ табдил ёфтанд гирифтанд, чунки хочагии сотсиалистӣ шуданашонро ҳам исбот карданд. Устави намунавӣ артелҳои хочагии қишлоқ, ки дар асоси пешниҳодҳои анҷуманҳои 1,2,3 колхозчиёни пешқадам ва анҷуманҳои 1 ва 2 колхозчиён таҳрир ва мукамал гардида буд, онро аз аввали соли 1937 ба шакли хочагиҳои дигар



ТОЗ-ҳою коммунахо раво дониста, ҳамаи шаклҳои хочагидорӣ артели хочагии кишлоқ ном гирифт. Сохтори асосии колхозоро артелҳои хочагии кишлоқ ташкил меоданд. Аз соли 1935, гузариши ТОЗ-ҳо ба оинномаи артелҳои хочагии кишлоқ сар шуда, соли 1937 ба саросар гузаштан ба он оғоз ёфта, соли 1938 анҷом ёфт. Дар Тоҷикистон дар солҳои панҷсолаи дуум сохтмони колхозӣ пурра ғалаба карда 90 % хочагиҳо ва 98 % замини кишти ҷумхуриро дар бар гирифта буданд.

Дар ин давра ҳосилнокии пахта дар ҷумхури ба 16,1 сентнер (баландтарин ҳосил дар СССР, ғалла ба 9,2 сентнер расида буд. 22% колхозҳо соҳиби фермаҳои говҳои ҷӯшой гардида, саршумори чорвои калон 40 % , асп 25 % ва чорвои хурд 2 баробар афзуда, даромади умумии колхозҳо ба 38,9 миллион расида буд. Давраи гузариш аз феодализм ба сотсиализм ба охир расида, сотсиализм дар деҳоти Тоҷикистон ҳам ғалаба кард.

## Луғат

**1. Колхозчӣ (колхозник, колхозница)** - ибораи мураккаби сертаркибаи русӣ- тоҷикии кол-хоз-чӣ (кол-коллективное (мутаҳид, дастҷамъӣ), хоз (ҳозияство-ҳочагӣ ва чӣ – бандаки калима-сози тоҷикӣ). Узви хочагии дастҷамъиро колхозчӣ, (колхозник) меномиданд.

**2. Шӯъба(ҳо)и сиёсӣ**- созмони махсус барои ташкил додани колхозҳо дар назди МТС-ҳо, ки дар солҳои 1933-1935 амал мекарданд. Солҳои 1936-1941 онҳо ба шӯъбаи махсус-шӯъбаи хочагии кишлоқи ноҳиявӣ табдил дода шуданд.

## Савол ва супоришҳо

1. Сабабҳои асосии ба сохтмони колхозӣ рӯ овардани Ҳукумати Шӯравиро фаҳмонед.

2. Колхозҳои давраи коллективонӣ дар асоси кадом ҳуҷҷатҳо таъсис ва фаъолият мекарданд?

3. Умумият ва фарқи байни оинномаҳои ТОЗ-ҳо, артелҳо ва коммунаҳоро шарҳ диҳед.

4. Ғалабаи сотсиализмро дар деҳот муайян намоед.

## **§ 39. РАВАНДИ ТАШАККУЛИ МУЗДИ МЕХНАТИ КОЛХОЗЧИЁН ДАР РАФТИ СОХТМОНИ КОЛХОЗӢ**

**Баробармузддихӣ аз рӯи шумораи хӯрандаҳо дар хочагӣ (оила).** Аз сабаби он ки таҷрибаи меҳнати коллективӣ ҳамчун шакли нави муносибатҳои истеҳсолӣ ба роҳ монда шуда буд, он ҳаққи меҳнат доданро ҳам тақозо мекард. Ин усули музди меҳнат додан дар хочагиҳои фермери ИМА ханӯз дар асри XIX таҷриба шуда буд. Шаклҳои баробарҳақдихӣ ба аъзоён, аз рӯи шумораи хӯрандаҳо ҳақ додан, аз рӯи шумораи аъзо ҳақ додан, аз рӯи миқдори вақти кор дар саҳро ҳақ додан, аз рӯи ҳаҷми кори иҷрошуда музд додан вучуд дошт.

Дар солҳои 1918-1927 дар артелу коммунаҳо додани музди меҳнат дар асоси баробарии иҷтимоӣ – аз рӯи шумораи хӯрандаҳо қорӣ буд, яъне хонаводаҳое буданд, ки 5-6 нафар кувваи қорӣ доштанду ҳамашон дар қорҳои саҳроӣ қор мекарданд ва барои ҳамон 5-6 нафар музди меҳнат мегирифтанд. Аммо хонаводае ҳам буд, ки аз 5-6 нафар иборат буду як нафарашон қобилияти қорӣ дошт ва ҳамон як нафар дар қорҳои саҳроӣ иштирок мекард, вале барои 5-6 нафар хӯранда аз маҳсулоти истеҳсолкардаи хочагӣ(қолхоз)ҳақ мегирифт. Ин тарзи ҳақдихӣ ва тақсими маҳсулоти истеҳсолшуда норозигиро ба миён меовард. Дар ин бора ҳазорҳо арзу шикоятҳо ва ҳалномаҳои судие, ки дар бойгонихо вучуд доранд, шаҳодат дода метавонанд. Аз ҳама бештар ин усули музддихӣ ҳавасмандиро аз байн мебард.

**Баробармузддихӣ аз рӯи иштирок дар қорҳои саҳроӣ.** Солҳои 1928-1931 дар артелҳои хочагии қишлоқ (қолхозҳо) музди меҳнат аз рӯи иштироки бевоситаи деҳқонон дар қорҳои саҳроӣ таҷриба шуд ва ҳавасмандии аъзои артели хочагии қишлоқро баланд кард, вале камбудии дигареро ошқор кард: аъзоёни хочагӣ баробар қор кунанд ҳам, ҳаҷми кори иҷрокардашон баробар набуд, яъне баъзеҳо дар саҳро хуб ва босамар меҳнат мекарданду баъзеҳо фақат иштирок доштанд, вале хуб қор намекарданд. Бинобар ин, ин тариқи ҳақдихӣ ҳам камфаъолияти ва ҳам танбалиро эҷод кард.

### **Раванди ташаккули музди (ҳаққи) меҳнати колхозчиён.**

Ҳақдихӣ аз рӯи иҷрои кори амалиро ҳукумат аз соли 1932 сар карда, аввал ҳамчун таҷриба ва аз баҳори соли 1932 ҳамчун воситаи асосии тақсими даромад, ба амалӣ кардан оғоз намуда буд. Ҳукумат барои иҷрои корҳои саҳроӣ номгӯӣ ва меёрҳоеро тартиб дода буд, ки барои кори як рӯзи саҳроӣ пешниҳод шуда буданд ва деҳқоне, ки чанд нормаро иҷро мекард, ба номи ӯ ҳамон қадар рӯзи меҳнат мегузарониданд: як норма як рӯзи меҳнат, се норма се рӯзи меҳнат, яъне норма бо рӯзи меҳнат ва рӯзи меҳнат аз рӯи ҳаҷми кори иҷрогардида муайян карда мешуд. Иштирок дар корҳои саҳроӣ то миёнаи соли 1932 ба тариқи бригадавӣ (дастагӣ) ва минбаъд ба тариқи звеногӣ (нимдастаҳо) сурат мегирифт. Оинномаи намунавии ТОЗ-ҳо ва артелҳои кишоварзӣ ҳам таҳия шуда буд. Музддихӣ ба меҳнат аз рӯи рӯзи корӣ ва ҳаҷми кори иҷрогардида муайян гардида буд. Дар як рӯз чанд нормаи коре, ки иҷро мешуд, ҳамон қадар музди меҳнат гузаронида мешуд. Деҳқонони колхозӣ музди меҳнаташонро асосан ба тариқи пешпардохт бо мол (натура) ва қисман бо пул мегирифтанд. Колхозҳои пахтакор агар нақшаро иҷро мекарданд, ба ҳар як рӯзи меҳнаташон аз 6 то 10 кг гандум, то 1кг шолӣ, 100-150 грамм равған, 50-60 грамм чой, 130-140 грамм қанд, 0,20-0,25 метр газвор, 5-7 сӯм пул мегирифтанд. Колхозчӣ ё аъзои оилаи ӯ ба ҳисоби миёна соли то 450 рӯзи меҳнат кор мекарданд, ки ин миқдор рӯзи меҳнат ба ҳоҷагии ӯ тахминан 3500 кг гандум, 200-250 кг биринҷ, 45-65 кг равғани пахта, 22-25 кг чой, 60-70 кг қанд, 100 метр газвор, 2700 сӯм пул ва дигар чизҳо даромад меовард. Масалан, колхозии «Пахташиркати»-и ноҳияи Шаҳринав соли 1931 ба ҳар як рӯзи меҳнат 9,1 кг гандум, 505 грамм равған, 440 грамм картошка, 7 сӯму 95 тин пул дода буд.

#### **Савол ва супоришҳо**

1. Баробарҳақдихиро шарҳ диҳед.
2. Камбудихӣ баробарҳақдихиро барои иштирок дар корҳои саҳроӣ шарҳ диҳед.
3. Шақлҳои ҳақдихиро дар колхозҳои ибтидоӣ коллективонӣ муайян намоед.

4. Рӯзи меҳнат чист?

5. Ҳақдихӣ ба воситаи рӯзи меҳнатро шарҳ диҳед.

#### **§ 40. АЗНАВСОЗИИ СОТСИАЛИСТИИ ХОҶАГИИ ҚИШЛОҚ ВА КАҶРАВИҶО ДАР РАФТИ СОХТМОНИ КОЛХОЗӢ**

**Азнавсозии хоҷагии қишлоқ қисми таркибии коллективонӣ.** Азнавсозии сотсиалистиии хоҷагии қишлоқ қисми таркибии нақшаи давлатии сохтмони сотсиализм дар мамлакат буд, ки мақсади асосии он барҳам додани моликияти хусусӣ бо роҳи таъсис додани моликияти колхозӣ-кооперативӣ-коллективӣ (ҷамъиятӣ) буд. Сабаби асосии сиёсати коллективонии хоҷагии қишлоқро пеш гирифтани Ҳукумати Шӯравӣ асосан ин буд, ки хоҷагиҳои шахсии деҳқонӣ қудрати бо ашӯи хоми хоҷагии қишлоқ таъмин кардани саноати тараққикардаи стодаи шӯравиро надоштанд. Ин ҳолатро дида, синфи коргар ва корхонаҳои саноатие, ки бо ашӯи хоми хоҷагии қишлоқ қор мекарданд ва ё талаботҳои истеҳсолию истеъмолии худро қонеъ мегардониданд, хоҷагии қишлоқро ба шефӣ гирифтанд. Шаҳр деҳот ва деҳқонро бо техника ва молҳои саноатии ниёзи мардум, деҳа бошад, шаҳрҳо ва саноатро бо хӯрокворӣ ва ашӯи хоми саноатӣ таъмин карданро ба ўҳда гирифтанд. Аввалин чунин шартномаи тарафайн байни коргарони саноати бофандагӣ ва пахтакорон ноябри соли 1929 баста шуда буд. Баъдтар ин намуди шартномаҳо тамоми соҳаҳои хоҷагии қишлоқро фаро гирифт, вале бе коллективонидани деҳот ин шартҳоро иҷро кардан мумкин набуд, чунки душвориҳои зиёде вучуд доштанд. Дар ҷумҳурӣ яке аз ин душвориҳои коллективонӣ гуногунсоҳа будани хоҷагии қишлоқ ва дар дараҷаҳои гуногуни иҷтимоӣ қарор доштани деҳаю деҳқонон буд. Минтақаҳо ва ноҳияҳои гуногуни Тоҷикистон ба соҳаҳои гуногуни хоҷагидорӣ машғул буданд. Минтақаҳои шимол (вилояти Суғд) ва марказу ҷануби Тоҷикистон асосан ба зироаткорӣ ва баъд ба чорводорӣ, вале Помир ва минтақаҳои кӯхистони ҷумҳурӣ

аввал ба чорводорӣ ва баъд ба зироаткорӣ банд буданд. Аз ин рӯ, дараҷаи тайёрии ин минтақаҳо ҳам ба муттаҳидшавӣ якхела набуд. Дар шимоли ҷумҳурӣ дар рафти ислоҳоти обу замини солҳои 1925-1927 ба заминдории феодалӣ хотима дода шуда бошад, ин ислоҳот қисматҳои дигари ҷумҳуриро умуман фаро нагирифт ва гузаронида нашуд. Дар ин минтақаҳо то ибтидои соли 1929 ханӯз ҳам асоси хоҷагидориро моликияти шахсӣ ба замин ташкил медод. Дар ин минтақа хоҷагидории коллективӣ ҳамагӣ 1,5% хоҷагиҳоро дар бар мегирифт.

Барои тезонидани ин суръат соли 1928 дар ҷумҳурӣ 4 МТС-и дорои 41 трактор дар ноҳияҳои Арал, Шаҳритус, Шаҳринав ва Саройкамар ба қор сар карданд. Коллективонӣ ба сиёсат ва маъракаи сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва маданияи Давлати Шӯравӣ табдил ёфта буд. Барои тезондани суръати коллективонӣ тадбирҳои сабук кардани андозҳо, қарздиҳӣ (кредит), ба заминҳои нав муҳочир кардани (кӯчондани) оилаҳои беамину камзамин, сохтмонҳои иншоотҳои обёрӣ, бо техникаи нав таъмин намудани деҳот аҳамияти калон доштанд. Дар татбиқи амалии сиёсати коллективонӣ гузаронидани маърақаҳои мустақамкунии колхозҳо(1931), думоҳаи коллективонӣ (1930-1931), аз сиёсати коллективонӣ ба сиёсати сохтмони колхозӣ гузаштан, қабули оинномаи намунавии ТОЗ-ҳо(1932), анҷуманҳои колхозчизанони пешқадам(1935) ва колхозчиён(1935) ва оинномаи намунавии хоҷагии қишлоқ(1936) нақши асосӣ бозида буданд.

**Қачравихо дар рафти муттаҳидсозии хоҷагиҳои деҳқонӣ.** Қачравихоҳои асосӣ аз вайрон кардани шартҳои асосии коллективонӣ – ихтиёрӣ ба колхоз дохил шудан, ихтиёрӣ интихоб кардани шакл (ТОЗ, артел, коммуна) ва муҳлати он (дар шароити Тоҷикистон ин муҳлат то миёнаи соли 1933 муқаррар шуда буд), шахсони муваққатӣ ва бегона будани мутасаддиёни гузаронидани коллективонӣ ва баъдан, ташкили мусобиқа байни ин мутасаддиён иборат буд. Хоҳиши ғалаба дар чунин мусобиқаҳо ба қачравихо оварда буд.

Дар Тоҷикистон шартӣ асосии ихтиёрӣ маъноӣ онро дошт, ки деҳқонон аз се шакли пешниҳодгардидаи колхозҳо, (ТОЗ, артели хоҷагии қишлоқ ва коммунаҳо) кадомашро, ки хоҳанд, ҳамонашро интихоб кунанд ва ташкил диҳанд. Ҳукумат нисбат ба ҳамин масъала диди худашро дошт: ТОЗ-хоро пешниҳод карда буд. Шартӣ сеюм – мухлати ба охир расондани сиёсати коллективонӣ буд, ки онро баҳори соли 1932 муқаррар карда буданд. Дар тамоми давраи коллективонӣ аксаран ин се шарт вайрон карда мешуд: ба ҷойи шартӣ ихтиёрӣ - зӯрӣ, ба ҷойи шартӣ интихоби ТОЗ-ҳо, артелҳои хоҷагии қишлоқу коммунаҳо пешниҳод мешуданду мухлатҳои коллективонӣ риоя намегардиданд. Аз ин ҷост, ки эътирозҳои деҳқонӣ ва суиқасдҳо ба ҷони шахсонӣ расмӣ, мутасаддиёни коллективонӣ, ки солҳои 1930 - 1935 дар ноҳияҳои Конибодом, Қубодиён, Ҳочамастон (ҳоло Абдурахмони Ҷомӣ) Шаҳринав ва дигарҳо шуда буданд, то ба дараҷаи истифода аз яроқи оташфишон оварда буданд. Натиҷааш даҳҳо қурбоншудагон буданд. Баробари ин, боз хазорҳо чорвоҳои қорӣ қасдан кушта шуда, садҳо анборҳои хоҷагиҳо ғорату оташ зада шуданд.

Дар раванди татбиқи сиёсати коллективонӣ саҳми мутасаддиёни ин маърака, асосан, биступанҷазорнафариён кам набуд. Дар Тоҷикистон аз ҷониби ҳукумати умумииттифок 87 нафар ва садҳо инструкторони дохилии таҷрибаи қори ташкили колхозҳо дошта қор мекарданд. Ҳамаи онҳо роҳбарони муваққатӣ буда, то замони дар колхозҳо муттаҳид кардани зиёда аз 66% деҳқонони минтақаи фиришодашудагон фаъолият карда, сипас ба ҷойҳои пештараи худ бармегаштанд, яъне баргаштанашон ба раванди коллективонӣ вобаста буд. Ин меъёре буд, ки баъди ноил гаштан ба он коллективонӣ ба охир расида ҳисобида мешуду ташкилотчиаш ғолиб. Ин боиси мусобиқа гардид ва мусобиқагаронро ба суистеъмол аз вазифа ҳам бурда расонд. Оқибати он марги даҳҳо ҷунин мутасаддиён мисли Зайнаббӣ Қурбонава аз ноҳияи Рӯдакӣ, Мирзо Ризо аз ноҳияи Шаҳринав,

Р.Ҳамроҳбоев аз ноҳияи Конибодом ва Г.К.Безгин аз биступанчазорнафариён гардида буд.

### **Лугат**

1. **Азнавсозӣ** – азнавсозӣ дар матн ба маънои азнавсозии сотсиалистӣ омада, таъсиси хоҷагиҳои характери истеҳсолоти сотсиалистӣ доштаро дар назар дорад.

### **Савол ва супориш**

1. Азнавсозии деҳоти солҳои 30-ми асри ХХ чиҳоро дар назар дошт?

2. Шаклҳои колхозҳои солҳои панҷсолаҳои якум ва дуумро номбар кунед ва шарҳ диҳед

3. Қурбоншудагони давраи сиёсати коллективониро номбар кунед

## **§ 41. СОҲАҲОИ АСОСИИ ХОҶАГИИ ҚИШЛОҚ ДАР ДАВРАИ СИЁСАТИ КОЛЛЕКТИВОНӢ**

**Тавсифи умумӣ.** Хоҷагии қишлоқи Тоҷикистон таърихан серсоҳа буд. Қариб, ки ҳама навъҳои ғалла, мева, чорпо, парандаҳои хонагӣ кишту парвариш карда мешуданд. Вале ҳар минтақа дар ҳама давраи замон соҳаҳои асосии худро дошт, ки онро талаботи истеъмолии маҳал ва бозори дохилии мамлакат муайян мекард. Зироаткорӣ, боғдорӣ ва чорводорӣ бештар ба боздеҳи иқтисодии онҳо асос ёфта буданд, яъне деҳқон он навъи ғалла, мева, чорвоеро кишту парвариш мекард, ки аз он ҳосили дилхоҳ гирифта тавонад. Аз ин рӯ, минтақаҳои Тоҷикистон ҳоло аз асри миёна саркарда, кайҳо ба шаклҳои истеҳсолии тахассусӣ гузашта буданд ва ин истеҳсолоти тахассусӣ дар давраи нав – соҳтмони сотсиализм ҳам истифода мешуд. Дар Тоҷикистон дар нимаи аввали асри ХХ кишти ғалладонаи навъҳои гандум, чав, чавдор, шолӣ, нахӯд, наск, лӯбиё, чуворӣ, мош, арзан, зағир, кунҷид ва ғайраҳо; аз зироатҳои полизӣ харбуза тарбуз, каду, пиёз, карам; аз меваҳо зардолу, чормағз, ангур, тут, себ, олуҷа; аз ҳайвонот буз, гӯсфанд, гов, асп, ҳар навъҳои асосӣ ба ҳисоб мерафтанд. Пахта ва пилла ҳам дар



иқтисодиёту маишати тоҷикон аҳамият дошт. Пахтаи ҷойдорӣ - ғӯза ва кирмак кишту парвариш мекарданд, ки хоси ҳама минтақаҳои Тоҷикистон буданд, вале фақат барои риштану бофтан ба онҳо баъди 10-15 сол рӯ меоварданд.

Дар даврони шӯравӣ пахтакорӣ ва кирмакпарварӣ ба соҳаҳои афзалиятноки зироат ва касб табдил ёфтанд.

**Пахтакорӣ.** Пахтакорӣ дар иқтисодиёти деҳоти тоҷик маҳз дар давраи шӯравӣ, дар солҳои 30-ми асри XX, маҳсусан дар давраи сиёсати коллективонии деҳот, мақоми хоса пайдо карда, ба ашёи хоми стратегӣ ва саноатӣ табдил ёфт. Тоҷикистон ба яке аз ҷумҳуриҳои асосии истеҳсолкунандаи пахта ихтисос дода шуда буд. Ин ихтисос ҳама истеҳсолкунандагонашро аз ҳама гуна имтиёзҳои давлатӣ бархӯрдор гардонда буд. Маблағгузори даркорӣ, низ аз ҷумлаи ин имтиёзҳо буд, ки бе он ин соҳаро ба дараҷаи даркорӣ ривоч додан мумкин набуд.

Пешомади инкишофи пахтакори Тоҷикистон дар нақшаҳои панҷсолаҳои якум (1928/29-1932/33) дуюм (1933-1937) дарҷ гардида буданд. Ба нақша гирифта шуда буд, ки дар ҷумҳурии истеҳсоли пахта дар охири панҷсолаи дувум ба 80 ҳазор тонна расонда мешавад. Барои ба ин мақсад расидан ба нақша гирифта шуда буд, ки шабакаҳои обёрии вучуддошта васеъ ва пурра карда шуда, шабакаи обёрии нави водии Вахш, ки мебоист 94 000 гектар заминро обшор мекард, инчунин канали магистралии Вахш сохта ба қор андохта мешуд. Дар сохтмони ин иншоот тамоми мамлакати шӯравӣ ва мутахассисони хориҷӣ иштирок доштанд. Барои бунёди канали Вахш 155,5 млн. сӯм сарф гардида буд, ки қудрати бучети Тоҷикистон ба он дар дахсолаҳо намерасид. Канали Вахш маҳсули дӯстии халқҳо, ҳамкориҳои ҷумҳуриҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ буд. Ин канал водии гарм ва хушкро ба водии тиллоӣ, водии истеҳсоли пахта табдил дод. Дар водии Вахш, маҳз ба хотири обу ҳосилнокии заминаш, соли 1929 Маркази тадқиқотии пахтакорӣ ташкил дода шуд.

Тоҷикистон соли 1927 27 ҳ.т., соли 1928 38,6 ҳ.т., соли 1929 37,1 ҳ.т. пахта истеҳсол карда буд, ки ҳосилнокии он аз

хар гектар 7 – сентнериро ташкил меод. Солҳои 1929-1932 кишти пахта ба 119,6 х.га (ба ҷойи 52,2 х.га соли 1928) расонда шуда буд, вале ҳосилнокии он аз 6,5 сентнерӣ то ба 4,1 сентнер кам гардида буд, яъне қариб 3 сентнер аз як гектарро ташкил меод. Истеҳсоли пахта соли 1932 48,9 х.тоннаро ташкил дода буд.

Соли 1935 ҷумҳурӣ 80555 т., соли 1936 зиёда аз 120000 т., соли 1937 зиёда аз 178000 т. ва соли охири панҷсолаи дувум 183000 т. пахта истеҳсол намуда аз рӯи ҳосилнокӣ дар мамлақати шӯравӣ ба ҷойи яқум баромад.

**Ғаллакорӣ.** Ғаллакорӣ яке аз соҳаҳои асосии хоҷагии қишлоқи Тоҷикистон ба ҳисоб мерафт ва то соли 1929 истеҳсоли он ба дараҷаи тоинкилобӣ расонида шуда буд. Соли 1913 дар ҳудуди Тоҷикистон тақрибан 413 х.га замин кишт ва тақрибан 200-202х.т. ғалла истеҳсол мешуд. Кишти ғалла сол ба сол зиёд ва ҳосилнокии он баланд мегардид. Соли 1932 дар ҷумҳурӣ 573,7 х.га кишт ва 383,3 х.т. ғалла рӯёнда шуда, ҳосилнокии ғалла аз 7,7 сентнери соли 1932 ба 9,2 сентнер дар соли 1937 расид. Соли 1937 истеҳсоли ғалладона ба 488,1 х.т. расонда шуд.

Аз соли 1938 сар карда, дар ҷумҳурӣ истеҳсоли ғалла дар заминҳои обӣ тамоюл ба камшавӣ ва дар заминҳои лалмӣ тамоюл ба зиёдшавиро гирифт. Дигар ин ки Тоҷикистон ба ивази пахта аз ҷумҳуриҳои Русия ва Украина ғаллаи зиёде мегирифтагӣ шуду истеҳсоли ғаллаи хӯроквориро кам кард. Минбаъд ҷумҳурӣ фақат ғаллаи техникӣ кишт мекардагӣ шуд.

**Чорводорӣ.** Чорводорӣ соҳаи дуҷуми хоҷагидорӣ аҳолии Тоҷикистон ба ҳисоб мерафт. Дар солҳои ҷанги шаҳрвандӣ саршумори чорвои ҷумҳурӣ бениҳоят кам гардида буд. Баъди ҷанг ҳам ин раванд тамоюл ба камшавӣ дошт. Тадбирҳои давлат бо роҳи қисме аз аҳолиро аз андози чорво озод кардан, сари роҳи камшавии саршумори чорворо гирифта бошад ҳам, бе дастгирию ёрии давлат саршумори онро зиёд кардан душвор буд. Як роҳи зиёд кардани саршумор ташкили чорводорӣ ҷамъиятӣ (кооперативӣ-коллективӣ) доништа шуда буд.

Дар солҳои 20-ми асри ХХ дар Тоҷикистон ҷорводорӣ чамъиятӣ қариб, ки вучуд надошт. Ҷорводорӣ чамъиятӣ хоси давраи коллективонии деҳот буд ва ҳаст, чунки ба колхозҳои наватъсиси ғаллақору пахтакор иҷозати доштани миқдори муайяни ҷорво ҳам дода шуда буд. Дигар ин ки аз соли 1930 сар қарда, дар ҷумҳурӣ хоҷагиҳои ҷорводор ҳам таъсис ёфта буданд. Аз тарафи дигар, кӯшиши таъсиси колхозҳои ҷорводор ва тарғиботи зидди сиёсати кооператсиякунӣ ва коллективонӣ ба умуман несткунӣ ҷорво ва хусусан ҷорвои қорӣ боис гардид. Аксари аҳоли дар давраи сиёсати саросар гузаштан ба ТОЗ-ҳо ҳамчун эътироз қасдан даст ба забҳи ҷорвои қорӣ зада буданд. Ин қасд дар солҳои минбаъда сабаби кам шудани кишт ва душворӣ дар маъракаи шудгор гардид.

Солҳои 1932-1937 барои ташкили колхозҳои ҷорводорӣ Ҳукумати умумииттифоқӣ ба Тоҷикистон ба воситаи ҷорвои зинда ёрии амалӣ расонида буд. Ба ҷумҳурӣ аз Русия, Украина ва Қазоқистон ҷорвои зиёде оварда шуда буд, вале аз надоштани таҷрибаи хоҷагидорӣ саршумори онҳоро нигоҳ дошта натавонистанд. Фақат аз соли 1936 сар қарда, дар ҷумҳурӣ раванди афзоиши ҷорводорӣ чамъиятӣ оғоз гардид. Сабаби асосии ин раванд қарори Ҳукумати Шӯравӣ дар бораи барои ҳар як колхоз ба таври ҳатмӣ доштани ду фермаи ҷорводорӣ гардида буд: як фермаи молӣ ва як фермаи ширӣ. Фермаи молӣ фермаи ҷорвои хурд (бузу гӯсфанд) ва фермаи ширӣ ҷорвои қалон-говҳои чӯшӣ буд. Барои ин мақсад соли 1935 колхозу деҳқонон аз давлат 2497 ҳ. сӯм ёрӣ гирифта буданд. Баробари ин, давлат қорҳои зиёдеро оид ба хизмати зоотехниқию зооветеринарӣ ба роҳ монда буд. Дар натиҷа саршумори ҷорво соли 1937 ба 2135000, ҷорвои қалони шохдор ба 500,1 ҳ. ва ҷорвои хурд ба 1634900 сар расида буд.

**Соҳаҳои дигари хоҷагидорӣ.** Сиёсати нодурусти андозӣ боғот дар солҳои 1917-1932 бисёр боғҳоро аз байн бурда буд. Бинобар ин, аз соли 1935 сар қарда, сиёсати давлатӣ нисбати боғҳои шахсӣ ва чамъиятӣ тағйир ёфта, андозӣ тафриқавӣ

чорӣ гардид. Дар натиҷа дар солҳои 1936-1937 боғҳо 60,7% зиёд гардида, масоҳати умумии онҳо ба 24,6 ҳ. га расид. Дар чумхурӣ деҳқонони 9 совхоз ба боғдорӣ машғул буданд.

Дар солҳои 30-м кирмакпарварӣ ҳам ба соҳаи даромадноки иқтисодӣ табдил ёфта буд. Истехсоли пилла аз 619550 килои соли 1932 ба 1360797 килограмм дар соли 1937 расида буд.

### **Луғат**

**1. Ферма** – аз фирмаи англисӣ маънои истехсолот, хоҷагии яксоҳаро ифода мекунад.

### **Супориш**

1. Сабабҳои асосии васеъ шудани кишти пахтаро шарҳ диҳед.

2. Аввалин колхозҳои миллионери Тоҷикистонро номбар кунед.

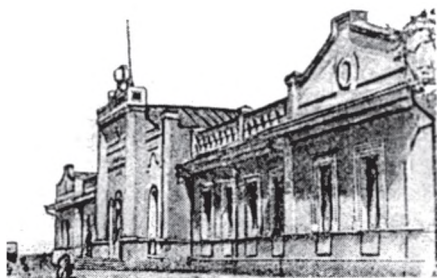
3. Омилҳои асосии рушди чорводориро номбар кунед.

## **§42. АВЗОИ ҶАМЪИЯТИВУ СИЁСИИ ЧУМҲУРӢ ДАР СОЛҲОИ 30-ЮМИ АСРИ ХХ**

**Соҳтмони шӯравӣ.** То охири солҳои 20-ум соҳтори шӯравӣ ҳамчун соҳтори сиёсии давлатдорӣ бештар дар шакли ҳуқуқӣ (юридикӣ) вучуд дошт, на дар амал (воқеият). Ин соҳтор аз тарафи оммаи халқ акнун раванди бемайлони дар амал қабул шуданро гирифта истода буд.

Дар солҳои 30-юми асри ХХ баъди гузаронидани сиёсати ҷонноккунонии шӯроҳо ин соҳтор (шӯравӣ) дар ҳамаи зинаҳо (деҳа, ҷамоати деҳот, ноҳия, вилоят ва чумхурӣ) аз тарафи оммаи халқ эътироф ва шинохта шуд. Сиёсати ҷонноккунонии шӯроҳо боиси ва ба омма наздик гардидани шӯроҳо гардид. Муваффақияти назарраси соҳтмони шӯравӣ фаъолгардии иштироки захматкашон дар маърақаҳои интиҳоботӣ дар ҳамаи зинаҳо ва барои ҳама соҳторҳо буд. Интиҳоботҳо охиста-охиста ба маърақаи сиёсӣ халқӣ табдил меёфтанд. Ин ҳолат дар натиҷаи назорати дарқорӣ омма аз болои фаъолияти шӯроҳо ба даст омада

буд. Дар навбати худ шӯроҳо тамоми фаъолиятшонро барои харчи хубтар роҳбарӣ кардан ба талабгузориҳои омма равона мекарданд.



**Бинои Президиуми Шӯрои  
Олии ҶШС Тоҷикистон (с.1939)**

Сиёсати демократикунони низоми интиҳоботи шӯроҳо пеш гирифта шуд. Асосан ин баъди қабули конститутсияи сотсиализми ғолиб ва қабули қарор “Дар бораи азнавсозии кори шӯроҳо ба муносибати чорӣ гардидани конститутсияи нав” ба амал омад. Намояндагони халқ сари ҳар чанд вақт дар назди интиҳобкунандагони худ ҳисобот меодагӣ шуданд. Таҷрибаи бозпас хондани намояндагоне, ки аз ӯҳдаи иҷроӣ вазифаи худ намебаромаданд, чорӣ гардид. Талабот ба шӯроҳо хеле зиёд шуд. Аз ин рӯ, шӯроҳо ҳам барои бех кардани фаъолиятшон ҳамчун мақоми идорӣ ба омӯзиши сиёсии кормандони худ аҳамият дода, курсҳои кӯтоҳмуддати (якмоҳа, думоҳа, шашмоҳа ва яксола) тайёр кардани кадрҳои шӯравиро таъсис доданд. Ин

Сиёсати демократикунони низоми интиҳоботи шӯроҳо пеш гирифта шуд. Асосан ин баъди қабули конститутсияи сотсиализми ғолиб ва қабули қарор “Дар бораи азнавсозии кори шӯроҳо ба муносибати чорӣ гардидани конститутсияи нав” ба амал омад. Намояндагони



**Бинои КИМ-и ҶШС Тоҷикистон (с.1936)**

курсҳо асосан дар назди КИМ-и ҶШС Тоҷикистон таъсис ёфта буданд.

Шӯроҳо асоси сиёсии ҷумхури гардида, ҳамчун ҳокимияти меҳнаткашон хусусиятҳои характерноки зеринро доро буданд: онҳо аз ҳамаи ташкилотҳои дигари давлатӣ оммавитар ва демократитар буданд; онҳо қорҳои идора қардани мамлақатро ба амал бароварда, оммаи халқро бо дастгоҳи ҳокимияти давлатӣ мепаёвстанд. Шӯроҳо моҳиятан ташкилоти интернатсионалии давлатӣ буда, мароми ягонагии бародаронаи меҳнаткашони миллатҳои гуногунро амалӣ мегардонданд.

Дар солҳои 30-юм шӯроҳо дар ташкили фаъолияти омма маҳорати баланд нишон доданд. Ин маҳорати ташкилотчиҳои шӯроҳо дар давраи гузаронидани сиёсати саноатикунони мамлақат ва коллективонии соҳаи кишоварзӣ баръало ҳис шуда буд. Соли 1937 бошад, баъди қабули конституцияи сотсиализми ғолиб, шӯроҳо мебоист қори худро ба тариқи нав ташкил меоданд. Шӯроҳо агар аз як тараф ба асоси сиёсии ҷумхури табдил ёфта бошанд, аз тарафи дигар, раванди номатлуби зери таъсири ҳизб мондан ва ба ҳизб тобеъ гардидани шӯроҳо ҳам аз ҳамин давра сар шуда буд. Ин амалро аз таъсис ёфтани гурӯҳҳои (ташкилоти) ҳизбии шӯроҳо (шӯрои олий, шӯроҳои вилоятӣ, ноҳиявӣ, ҷамъиятӣ) пай бурдан мумкин буд. Ҳизбикунони шӯроҳоро Ҳизби Коммунистӣ ҳамчун қораи пешгирӣ қардани қавравихою бесарусомониҳои беҳуда ва зиёдати шарҳ меод. Тадричан фаъолияти шӯроҳо бо сиёсати ҲК мутобиқ қарда шуд. Оқибати ин сиёсат он гардид, ки шӯроҳо ҳамчун ҳокимияти давлатӣ рафта-рафта ба шӯбаи Ҳизби Коммунистӣ табдил ёфтанд.

**Соҳтмони ҳизбӣ.** Дар солҳои 30-юм ҲК(б) Тоҷикистон ягона ҳизби сиёсӣ буд ва дар асл чун ҳизби ҳукмрон амал мекард. Ташкилҳои ҲК(б) Тоҷикистон ба ташкилҳои ҶШС Тоҷикистон вобаста буд. Бо ташкилҳои ҶШС Тоҷикистон ташкилоти ҳизбии он ҳам бояд мустақил - ҷумхуриявӣ мегардид. Инро ба назар гирифта, моҳи ноябри соли 1929 Бюрои Сиёсии КМ ВКП(б) ҲК(б) Ӯзбекистон дар қораи табдил



додани ташкилоти вилоятии тоҷикистони ХК(б) Ўзбекистон ба ХК(б) Тоҷикистон қарор қабул кард. 10-уми декабри соли 1929 Бюрои Иҷроияи Кумитаи вилоятии тоҷикистони ХК(б) Ўзбекистон дар асоси қарори номбурда дар бораи ташкилоти хизбии ҷумҳуриро ХК(б) Тоҷикистон ва Комитети вилоятии хизбро КМ ХК(б) Тоҷикистон номидан қарор қабул кард. Дар 1 январи соли 1930 ХК(б) Тоҷикистон аз 7 ташкилоти ҳавзавӣ (округӣ) (Ғарм, Душанбе, Кӯлоб, Қўрғонтеппа, Панҷакент, Ўротеппа, Хучанд) ва ташкилоти хизбии ВМБК иборат буда, 3848 коммунист (1939 узв ва 1909 номзад) дошт ва ҳайати иҷтимоии онро 39,2% коргарон, 33,3% деҳқонон ва 27,5% намоёндагони касбу кори дигар ташкил меоданд. Анҷумани якуми таъсисии ХК(б) Тоҷикистон 6 - 15 июни соли 1930 дар Душанбе доир гашт ва ҳайати КМ ХК(б)-ро тасдиқ кард. М. Д. Хусейнов котиби аввал ва Ш. Шохтемур котиби дуюм интихоб шуданд. Моҳи январи соли 1934 Анҷумани II ХК(б) Тоҷикистон баргузор гардид. Котиби аввали ХК(б) Тоҷикистон Г. И. Бройдо интихоб шуд. Соли 1934 Г. И. Бройдо сабуқдӯш ва С. К. Шадунтс (солҳои 1934 - 1936) котиби аввали ХК(б) Тоҷикистон интихоб гардид.

Моҳи августи соли 1937 Анҷумани сеюми ХК(б) Тоҷикистон доир гашт. Ҷ. Ашӯров котиби аввали ХК(б) Тоҷикистон интихоб шуд.

7 - 24-уми июни соли 1938 Анҷумани чоруми ХК(б) Тоҷикистон доир шуд ва Д. З. Протопопов котиби аввали ХК(б) Тоҷикистон интихоб гардид.

22 - 27-уми феввали соли 1939 Анҷумани панҷуми ХК(б) Тоҷикистон доир шуд. Акнун дар ҳайати ин хизб, баъди борҳо тоза кардани сафҳои худ тақрибан 8281 узв боқӣ монда буд.

Агар ба рафти фаъолият ва масъалаҳои дар анҷуману пленумҳои хизб муҳокимашуда ва қарорҳои қабулшудаи онҳо назар афканем ин хизб дар солҳои 30-юм ба тамоми қадравихою камбудихояш нигоҳ накарда, чун хизби сар-



вар, ташаббускор, бунёдгар чилвагар мегардад. Таърих гувоҳ аст, ки он тамоми имкониятҳо ва нуруи худро истифода бурда, бисёр корхоро ба манфиати халқу давлат анҷом дода тавонист. Ҳизби Коммунистӣ бо тамоми ноқисҳои фаъолиятш ва бадкорҳои маълумаш бо халқ, бо заҳматкашон якҷо буд ва омма онро пешвои худ эътироф карда буд. Ягонагии ҳизбу халқ дар амал вучуд дошт.

**Созмони ҷавонон.** Созмони ҷавонон, ки комсомол ном дошт, дар солҳои сохтмони сотсиализм ба ёвари Ҳизби Коммунистии Ҷумҳурии Тоҷикистон табдил ёфта, дар тарбияи ахлоқию меҳнатӣ ва фаъолгардонии насли наврас ба ҳаёти сиёсии ҷумҳурӣ саҳми босазое гузошта буд. Дар навбати худ комсомоли Тоҷикистон ба як созмони пурнуфузе дар ҳаёти сиёсӣ иқтисодӣ, фарҳангӣ маънавии ҷумҳурӣ табдил ёфта буд. Комсомолони ҷумҳурӣ чун бунёдгарони ҷамъияти сотсиалистӣ дар сафҳои пеши сиёсати саноатикунонии мамлакат, коллективонидани деҳот, мубориза барои маҳви бесаводӣ, зидди босмачигарӣ, вайронкорҳои иқтисодӣ сиёсӣ ва фарҳангӣ маърифатӣ қарор доштанд. Онҳо 50% муаллимони солҳои 30-ми асри XX, раисони колхозҳо, сардорони сохтмонҳо, фармондеҳони қисмҳои низомӣ, сардорони бригадаҳои бинокорону деҳқонони колхозӣ буданд.

Дар давраи сохтмони сотсиализм Комсомоли Тоҷикистон аз ҷиҳати ташкилӣ ҳам тағйир ёфт. Охири соли 1929 дар ҷумҳурӣ зиёда аз 400 ячейкаи комсомолӣ амал мекард. Анҷуманҳои 1-ум(1930) ва 2-юми(1932) Комсомоли Тоҷикистон дар назди ҷавонон вазифаҳои азими созандагӣ - иштирок дар сохтмонҳои маъракаҳои сиёсиро гузошта буд, ки ҷавонон аз ӯҳдаи иҷрои онҳо сарбаландона баромада буданд. Аз ҷумла, онҳо сохтмонҳои азими давр - канали Вахшро ва коллективониро умуман ба шефӣ гирифтанд. Комсомоли Тоҷикистон дар саросари ҷумҳурӣ маҳфилҳои мактабҳои маҳви бесаводӣ кушода, ташаббускори “Ҳафтаи кӯмаки ҷамъиятӣ ба мактаб”, ”Якмоҳаи маҳви бесаводӣ”, “Нест бод бесаводӣ!” буд.

### **Савол ва супоришҳо:**

1. Шӯроҳоро дар ҳаёти ҷумҳурӣ фаҳмонед?
2. Кадом воқеа сабаби мақоми ҷамъиятии худро аз даст додани шӯроҳо гардида буд, муайян кунед.
3. Солҳои баргузоргардии анҷуманҳои 1-У ҲК(б) Тоҷикистонро номбар кунед.
4. Анҷумани таъсиси Комсомоли Тоҷикистон кадом сол шуда буд ва кадом масъаларо муҳокима карда буд, нақл кунед?
5. Номи дуруст ва пурраи ташкилоти ҷавонони солҳои 30-ми ҷумҳуриро муайян намоед?

## **43. ТАЪҚИБОТИ СИЁСИИ СОЛҲОИ 30-МИ АСРИ ХХ. ТАЪҚИБКУНАНДАГОН ВА ТАЪҚИБШАВАНДАГОН**

**Таъқиботи сиёсӣ.** Зери шарҳи нодурусти гӯё бо пурзӯршавии сохтмони сотсиализм муборизаи синфӣ ҳам зиёд мешавад, дар солҳои 30-юм аслан таъқибкунии равшанфикрон авҷ гирифт. Тозакунии сафҳои Ҳизби Коммунистӣ, Иттифокҳои касаба, ҷавонон, иттиҳодияҳои касабавӣ ва ташкилотҳои оммавиरो пеш гирифтанд, ки ин таъқибкунии сиёсии солҳои 30-юм буд. Таъқибкунандагон асосан Ҳизби Коммунистӣ ва таъқибшавандагон ҳама аъзоёни ҷамъият буданд. Дар Тоҷикистон душмани синфӣ ва мафкуравии шӯравӣ вучуд дошт, вале ин душман дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ набуд. Онро “кофта меёфтанд”. Барои ёфтани он “тройка” таъсис ёфта буд ва ин “тройка” касеро, ки мехост, душман эълон мекард. Ин “тройка”-ҳо дар ҳама соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ таъсис ёфта буданд. Фаъолияти “тройка”-ҳо ба он овард, ки аз ҳайати ҳукумат, ташкилоту муассисаҳо, колхозу совхозҳо, заводу фабрикаҳо, аз байни олимону духтурон, муаллимону мураббӣён, ҷавонон, оҳангсозону адибон, аз ҳама категорияҳои ҷамъиятӣ ва касбу ҳунар “душманони синфӣ”-ро меёфтанд ва ба ҷазоҳои гуногун – қатл, бадарға, зиндон маҳкум мекарданд. Ягон соҳае, касбе, ҳунаре, фаъолияти набуд, ки аз онҳо “душманро” наёфта бошанд, вале на ҳамаи онҳо душман буданд. Бегуноҳони ҷабрдида ақаллият

бошанд ҳам, кам набуданд.

Мо ба шахсиятҳо рӯ меоварем. Дар байни онҳо раиси Шӯрои Комиссарони Халқ А.Ҳочибоев, котиби якуми КМ ҲК(б) Тоҷикистон М. Ҳусейнов, раиси КИМ-и ҶШС Тоҷикистон Нусратулло Махсум, роҳбарони ташкилоти ҳизбии ҷумҳурӣ И. Бройдо, К. Шадунтс, Ч. Имомов, раиси КИМ Ш.Шохтемур, сардори ҳукумати Тоҷикистон А.Раҳимбоев, комиссарҳои халқӣ Б.Додобоев, К.Тошев, В.Павлов, И.Исмоилов, А.Носиров, арбобони фарҳанг. Б.Ясенский, С.Ализода, Б.Азизӣ, Ғ.Абдулло, Р. Ҳошим, рӯзноманигорон М.Ҳасанов, Қ. Терегулов, М. Нурмухаммадов ва дигарон буданд. Ҳар кадом аз ин номбаршудагон шахсиятҳои маъруфи Тоҷикистон буданд.

**Таъкибшудагон.** Нусратулло Махсум (Лутфуллоев). Ӯ 1 июли соли 1881 дар деҳаи Чашмаи Қозии ноҳияи Ғарм, дар оилаи деҳқони камбағал ба дунё омадааст. Нусратуллои ҷавонро азоби зиндагии кӯхистон маҷбур сохт, ки хеле барвақт ба мардикорӣ равад. Солҳои мардикорӣ вай дар шаҳри Қӯқанд ба давраи пурталотуми муборизаҳои сиёсӣ рост омад ва ӯ иштирокчи бевоқифаи ҳодисаҳои солҳои 1905-1907 ва минбаъда гашта, обутоби сиёсӣ ёфт.



**Нусратулло Махсум**

Аз соли 1920 Н. Махсум дар сафи аввали муборизони роҳи озодӣ ва барпокунандагони Ҳокимияти Шӯравӣ дар Бухорои Шарқӣ ҷой гирифт. Солҳои 1921-1924 дар вазифаҳои масъул – мутасадди таъмини озӯкаи аскарони сурх дар водии Ғарм, раиси Кумитаи Инқилобии вилоят Ғарм, раиси Кумитаи фавқулодаи диктатории ҶХШБ дар Бухорои Шарқӣ, раиси Кумитаи Марказии Иҷроияи Бухорои Шарқӣ ва пас аз таъсиси Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сот-

сиалистии Тоҷикистон раисии Кумитаи Инқилобии ҶМШС Тоҷикистон фаъолият карда, дар поягузории сохтори нави давлатдорӣ шӯравӣ тоҷик сахми бузург гузошт.

Моҳи декабри соли 1926 пас аз таъсиси Кумитаи Марказии Иҷроияи Тоҷикистон Нусратулло Махсум раиси он интихоб гардид ва то охири соли 1933 ҶШС Тоҷикистонро сарварӣ намуд.

Нусратулло Махсум тамоми донишу маҳорати ташкилотчиӣ худро ба таъсиси мақомоти маҳаллии ҳокимият, бозгардонидани фирориён, барқарорсозии хоҷагиҳои харобгашта равона сохт. Самти дигар ва хеле пураҳамияти фаъолияти ин сиёсатмадори оқил мубориза баҳри ба даст овардани истиқлолияти Тоҷикистон дар ҳайати СССР (ИҶШС) буд. Бо дарназардошти аҳамияти ин иқдом барои ояндаи миллат, Н. Махсум бо ҳамроҳии ҳампешагони худ Ш. Шохтемур, А. Ҳочибоев, Ч. Имомов ва А. Муҳиддинов тайи ин солҳо ба мақомоти марказӣ мактубу дархостҳои зиёд ирсол намуда, дар як вақт корҳои ташвиқотиву тарғиботиро ба роҳ монданд ва соли 1929 ба мақсади хеш расиданд. Тоҷикистон ба ҷумҳурии мустақил табдил ёфт. Қисме аз сарзаминҳои тоҷикнишин ба Тоҷикистон баргардонидашуданд.

Солҳои 1929-1933 ҳамчун сарвари Тоҷикистон Нусратулло Махсум диққати асосиро ба масъалаҳои мустаҳкам намудани мақомоти маҳаллии иҷроия ва судӣ, ба меҳнати ҷамъиятӣ фаро гирифтани замон, бунёди саноати миллӣ ва ғ. равона кард. Хизмати Нусратулло Махсум бахусус дар ҷобачогузории қувваи қорӣ ҷумҳурӣ ва ба қор андохтани заминҳои асрҳо бекорҳобида, сохтмони роҳҳои мошингарду иншоотҳои обӣ ва нахустин қорхонаҳои барқӣ дар Тоҷикистон бузург аст.

Ҳизматҳои шоёни Нусратулло Махсум (Лутфуллоев) бо се ордени Ҷумҳурии Халқии Шӯравӣ Бухоро, бо ордени “Байрақи Сурхи Меҳнат”-и ҶШС Ўзбекистон ва ҶШС Тоҷикистон ва бо ордени “Байрақи Сурх”-и Иттиҳо-

ди Шӯравӣ кадр шудааст.

Дар ибтидои солҳои 30-юм Иттиҳоди Шӯравиро мавҷи таъкиботи роҳбарони хизбиво давлатӣ ва ходимони намоёни илму фарҳанг фаро гирифт, ки ин гирдоб Нусратулло Махсумро низ ба коми худ фурӯ кашид. Бо тухмати ноҳақ, моҳи декабри соли 1933, Нусратулло Махсумро аз вазифаи раиси КИМ-и ҶШС Тоҷикистон сабукдӯш намуда, ба факултаи илмҳои ҷамъиятии Академияи тархрезии СССР (ИҶШС) фирстонданд ва соли 1937 ҳамчун “душмани халқ” ба ҳабс гирифта, баъд парронданд. Танҳо 9-уми январи соли 1958 Коллегияи ҳарбии Суди Олии СССР (ИҶШС) парвандаи Нусратулло Махсумро аз нав баррасӣ намуда, аз сабаби содир накардани ҷиноят ўро сафед кард ва номи вай аз нав дар саҳифаҳои таърихи муосири Тоҷикистон ҷойгоҳи сазовори ҳешро соҳиб шуд.

Нусратулло Махсум (Лутфуллоев) ба сифати яке аз поягузори давлати муосири тоҷик дар радифи бузургмардони миллат абадӣ ҷой гирифт. Ҳамин хизматҳои шоистаи ўро ба ҳисоб гирифта, бо қарори Президенти ҶТ Нусратулло Махсум (Лутфуллоев), моҳи июли соли 2006 бо унвони «Қаҳрамони Тоҷикистон» сарфароз гардонда шуд ва соли 2009 дар зодгоҳаш пайкараашро гузоштанд.

Шириншоҳ Шохтемур соли 1899 дар деҳаи Поршневи ВМКБ, дар оилаи деҳқони камбағал таваллуд шудааст. Фаъолияти меҳнатиаш аз 13-солагии оғоз ёфтааст. Солҳои 1914-1919 дар корхонаҳои шаҳри Тошканд кор карда, бо болшевикон шинос гардид. Соли 1919 ба Хучанд омада, дар маъракаи ҷамъоварии хӯрокворӣ (продовольственная развёрстка) иштирок кард. Соли 1921 дар ҳаёти Комиссияи ҳарбӣ сиёсӣ ба Помир фиристода шуд. Солҳои 1921-1922 раиси Кумитаи Инқилобӣ, 1922-1923 раиси Комиссияи ҳарбӣ-сиёсии қитъаи сарҳадии Помир, солҳои 1923-1924 дар дастгоҳи КМ ҶК Туркистон ҳамчун роҳбари сексияи коммунистӣ оид ба Тоҷикистон буд. Дар ҳукумати ташкилдодаи Анҷумани якуми умумитоҷикистонӣ солҳои 1926-1927 вазифаи комиссари халқии молияи ҷумҳуриро адо кард.

Соли 1929 Донишгоҳи коммунистии меҳнаткашони Шарқи Москва ро хатм кард. Солҳои 1929-1932 дар вазифаҳои котиби масъули Кумитаи ҳизбии вилояти Тоҷикистон, котиби 2-юми КМ ҲК(б) Тоҷикистон ва солҳои 1933-1937 раиси КИМ ҶШС Тоҷикистон кор кард. Аз соли 1925 то 1937 узви КИМ-и СССР (ИҶШС) буд. Солҳои 1937-1939 дар ихтиёри КМ ВКП(б) ва бо квотаи КМ ВКП(б) дар мактаби олии ҳизбӣ таҳсил кард. Дар вақти таҳсил ҳабс ва ба душмани халқ маҳкум ва парронда шудааст. Баъдтар сафед карда шуд ва соли 2006 барои хизматҳои шоёнӣ барҷастааш бо унвони «Қаҳрамони Тоҷикистон» сарфароз гардонда шудааст.

### **Луғат**

**1. Тройка** - мафҳуми сиёсии солҳои 30-ми асри XX, ки ҳамчун чорабинӣ барои тозагии ҳизбу шӯроҳо ва ҳукумат дар ҳама зина таъсис дода шуда буд ва одатан ба ин “тройка” сарвари муассиса, корхона, идора, раиси иттифоқи касабаи муассиса, корхона, идора ва котиби ҳизбии муассиса, корхона, идора дохил буданд. Маънии «Тройка» ба тоҷикӣ «Сегона» мебошад.

**2. Таъқиб сиёсӣ** - мафҳуми сиёсии солҳои 30-40-уми асри XX, ки нисбати шахсҳо “Тройка”-ро раво дониста ва ба ҷазоҳои гуногун, то қатл татбиқ гардида буданд.

**3. Таъқибкунандагон** - Ҳизби Коммунистӣ ва ҳукумати коммунистии он давра.

**4. Таъқибшавандагон** - тамоми ҷомеаи давра.

### **Савол ва супоришҳо:**

1. Мафҳуми “Тройка”-ро фаҳмонед?
2. Мақсадҳои асосии таъсиси “Тройка”-ро нақл кунед?
3. Таъқибшавандаҳо кӣҳо буданд, шарҳ диҳед?
4. Рӯзгори роҳбари аввалин Ҳукумати Шӯравии Тоҷикистон – Нусратулло Маҳсумро нақл кунед?
5. Дар бораи Ширинҷоҳ Шохтемур маълумот диҳед?
6. Таъқибкунандагон кӣҳо буданд, фаҳмонед?

#### §44. МУБОРИЗАИ СИНФӢ ДАР СОЛҲОИ 30-ЮМИ АСРИ ХХ

**Мубориза зидди дастаҳои муташаккили босмачигарӣ.** Дар ибтидои солҳои 30-юм ҳоло ҳам босмачигарӣ давом меёфт. Дастаҳои хурди босмачиён вучуд доштанд. Хавфи аз Афғонистон зада даромадани дастаҳои калон боқӣ монда буд. Ҳоло ҳам таъкиб намудани коркунони сохторҳои хизбӣ, шӯравӣ, хочагӣ ва ҷамоатчигӣ вучуд дошт, аммо онҳо дигар хатаре ба ҳастии ҷумҳурӣ ва сотсиализм надоштанд. 30-юми марти соли 1931 гумоштаи империализми байналмилалӣ Иброҳимбек дар ҳудуди ноҳияи Фархор аз Афғонистон ба марзи Тоҷикистон зада даромад. Дар нуқтаҳои дигари сарҳадии Тоҷикистон дастаҳои Эгамбердӣ (400 нафар), Муллошариф (300 нафар) сарҳадро вайрон карда ба ёрии Иброҳимбек омаданд. Ин дастаҳо бо тезӣ паҳш карда, барҳам дода шуданд. Муллошариф асир афтод. Қаҳрамонии бемислу монандро дар рӯзҳои аввал сарҳадбонон нишон доданд. Баъзе дидбонгоҳҳо дар ҳайати 3 - 6 нафар сарҳадбон бо дастаҳои 300-400-нафара ба ҷанг даромада, то нафаси охирини ҳаёт ҷангидаанд.

Ба муборизаи зидди Иброҳимбек дар қатори Артиши Сурх дастаҳои ихтиёрии зиёде ҳамроҳ шуданд. Фармондеҳони ин дастаҳои ихтиёрӣ Абдулло Ҷрмуҳаммадов, Фиёс Тағоймуродов, Ҷӯрақул Темуров, Муллошариф Раҳимов, Муқим Султонов, Юлдош Соҳибназаров, ки таҷрибаи калони ҷангӣ доштанд, дар ин мубориза қобилияти ҷангии худро нишон доданд. Ба Иброҳимбек 8-уми апрели соли 1931 дар деҳаи Найзабулоқ, 19-уми апрел дар наздикии Ёвон ва моҳи май дар қаторкӯҳҳои Боботоғ зада шуд. Дар барҳам додани дастаи Иброҳимбек 439 дастаи калтакдорони сурх, ки шумораи умумии онҳо то ба 4 ҳазор нафар мерасид, иштирок доштанд. Онҳо дар тоза кардани дашту дараҳои кӯҳи Боботоғ иштирок намуданд. Аэропланҳо дар кофтани назорат кардани самтҳои ҳаракати дастаҳои Иброҳимбек васеъ истифода бурда шуданд. Охириин шикасти Иброҳимбек моҳи июни



соли 1931 дар Бойсун ба вукӯъ пайваст. Иброҳимбек пурра шикаст хӯрда, роҳи гурезро пеш гирифт, вале 23 июни соли 1931, хангоми аз дарёи Кофарниҳон дар деҳаи Хоҷабулбулон гузаштанаш дастгир гардид. Бо қарори Суди Олии СССР (ИҶШС) Иброҳимбек парронда шуд.



**А. Валишев, М. Султонов,  
А. Васильев - иштирокчиёни  
дастгиркунии Иброҳимбек  
(1931)**

Солҳои 1931-1932 ошӯбҳои зиддишӯравӣ дар нуктаҳои гуногуни Тоҷикистон ба вукӯъ омад. Аз ҷумла дар моҳи майи соли 1931 дар Шаҳринав, июли соли 1931 дар Далёни Боло ва Нов, Ҷротеппа ва Шаҳристон, Палдорак, соли 1932 дар Масҷох бо сардории Ҷумъа ва дар

Ҷиргатол бо сардории Аъзам шӯришҳо шуда буданд. Шӯриши Аъзам яке аз дарозмуддаттарини онҳо буд.

Аъзам Ҳодиев соли 1931 сардори милитсияи округи Ғарм буд. Аз рӯйи баъзе маълумоти то ба мо омада расида, ӯ аз вазифаи худ суистеъмол намуда ба ришвагирӣ даст зада, ба маҳкама кашида мешавад. Суди округи Ғарм аз рӯйи парвандаҳои тафтишотӣ ӯро ба ҷазои қатл ҳукми қатл-паррондан маҳкум мекунад. Колегияи суди Олии РСС Тоҷикистон аризаи даъвогии ӯро дида баромада, ҳукми қатлашро бекор карда, ба мурофияи нав тавсия медиҳад. Мурофияи нав ӯро ба мӯҳлати 10 сол ҳукми зиндон қардан мебарорад. Ӯ бо қурбошии ба мӯҳлати 10 сол маҳкумшуда Исломирохур дар зиндони Ғарм забон як қарда ду посбони зиндонро кушта яроқҳои онҳоро гирифта, ба назди Иброҳимбек мегурезанд ва ба дастаи он ҳамроҳ мешаванд. Иброҳимбек, ки акнун ба хоки Тоҷикистон зада дармада буд, Аъзамро хуб истиқбол намуд ва сардори қувваҳои зиддишӯравии тамоми

Қаротегин таъйин кард. Ин таъйинот барои Аъзам фахру инъому ҳокимият ҳам буд. Аъзам бо чанд нафари мисли ху-даш сардорони босмачиҳои минтақаҳои ҳамчавори Қаротегин (Янгибозору, Файзободу, Обигарм) ба води Қаротегин рафта, аз Обигарм сар карда, то Пумбачӣ (маркази ноҳияи собиқ Комсомолобод) хама кӯпрукҳоро оташ мезанад, фаъ-олони хизбию шӯравӣ ва маъмуриҳои хочагиҳою муассисаю идораҳоро қатл мекунад. Аз амалҳои ӯ ҳукумати округи Фарм хабардор шуда, дар хама деҳшӯроҳо ва деҳаҳо, ки мактаб доштанд, ба ташкили дастаҳои калтакдорон ва ихтиёриён сар кард.

Ташаббускори дастаҳои калтакдорони сурх роҳбарони хизбию комсомолӣ, муаллимҳо, коркунони комиссариатҳои харбӣ, мудирони шуъбаҳои маориф, молия, раисони чамотаҳои деҳаҳо буданд. Ҳамзамон ҳукумати округи Фарм аз амалиёти Аъзам ба Ҳукумати Тоҷикистон хабар дода, ёрӣ пурсид.

Дар ин муддат дастаҳои калтакдорони сурх роҳҳо ва кӯпрукҳои асосии сари роҳи босмачиёно зерин назорат гирифтанд. Коркунони масъули Фарм Н.Эркаев, Н.Н.Ершов, Ҳ.Шарифов, М.Саъдуллоев ва Алиев ба мактабҳо рафта, муалимону фаъолони деҳаҳо ба мубориза даъват намуданд. Муаллим З.Ҳомидов дар Навдонак, А.Шарифов дар Калонак, шоир Алихуш дар Қазноқ ташвиқот мебуданд. Ин буд, ки аҳолии босмачиёно дар хама ҷо бо калтаку сангҳо пешвоз гирифтанд. Аъзам ба тарафи Фарм ҳаракат карда натавониста, барои аз шикасти пурра раҳой ёфтанд, маҷбур шуд, ки аз канори деҳаи Навдонак ба тарафи Тавилдара гузарад. Дар деҳаи Ёзганд ҷамъомади аҳолии атроф шуда гузашт, ки бо таъсиси дастаҳои ихтиёриӣ анҷом ёфт. Дастаҳои ихтиёриӣ ин минтақаҳо ҳам Аъзаму тарафдоронашро бо калтаку санг пешвоз гирифтанд. Дастаи ихтиёриёни минтақа бо роҳбарии мудирони шуъбаи маорифи Тавилдара Н.А.Кисляков, сардори ГПУ Волгин ва С.П.Соболев нақшаи маҳви Аъзамро кашиданд. Дар ин вақт Аъзам ба чанд

вахшониятҳои хунин даст зад: дар деҳаи Чилдара муаллима Сангак(Санчагул) Хушбахтова, фаъоли комсомолии деҳа Муллоакбар Муминовро ба тариқи ваҳшиёна ва чанд нафари дигарро қатл кард, то ки мардумро тарсонад. Аз ин кирдори ӯ дастаҳои ихтиёри оғоҳӣ ёфта, роҳи Чилдараро пеш гирифтанд. Аъзам аз ҷанг худдорӣ карда, аз деҳа ғайб зад. Даре нагузашта дастаҳои ихтиёри ӯро дар деҳаи Булқоси Фарм دیدанд. Ӯ дар ин ҷо таваккуф накарда, шабаш ба посбонони бунгоҳи Ҳоит ҳучум намуда, котиби ташкилоти комсомолии ноҳияи Ҳоит Ҷураев ва сардори шуъбаи кофтукови ҷиноятии ноҳия Мирзоевро дар онҷо дастгир ва қатл кард. Коммунист Наимовро дар лаби дарёи Оби Кабуд парронданӣ мешавад, вале ӯ аз нияти Аъзам пай бурда худро ба дарё партофта наҷот меёбад ва ба навбатдори милисаи Ҳоит хабари ба Ҳоит ҳучум кардани Аъзамро мерасонад. Кумитаи ноҳиявии ҳизбӣ ва дигар органҳои қудратии ноҳия, ки дар ҳолати омодабош қарор доштанд, ба тариқи таъҷили ба мухориба баромада, Аъзамро пешгирӣ намуданд. Аъзам ба муқовимати ҳимоятгарон тоб наоварда, ба деҳаи Яرخич қафонишинӣ карда, раиси шӯрои Яرخич Каримро қатл намуда, ба Ҷиргатол гурехт. Дастаи ГПУ ва ихтиёриёни ташкилоти ҳизбии округии округи Фарм, ки бо сардории Величко ба имдоди Ҳоит омада буданд ва ҳар ду дастаи 80 нафара ҳам ба Ҷиргатол равон шуданд. Аъзам ба ҳучуми дастаҳои фармӣ тоб наоварда, ба худуди Қирғизистон гурехта, паноҳ бурд. Дар Қирғизистон аз ҳисоби тоҷикон ва қирғизҳо 16 дастаи хурду калони ҷангӣ таъсис дода, бо қисмҳои хурдхурд ба худуди ноҳияҳои сарҳадии Фарму Масчоҳ, Ҳоиту Масчоҳ ва Ҷиргатолу Лахшу Қирғизистон ворид шуданд. Ҳукумати Шӯравӣ роҳҳои ағбаҳои Дашти Хирсон ва деҳаи Дубурсаро зери назорат гирифта, ҳамроҳшавии Аъзамро бо босмачиёни Масчоҳ пешгирӣ кард. Аъзам ба мақсад нарасида, ба Ҷиргатол баргашт. Аз ин нақшаи ӯ пай бурда, бо сардории сардори шуъба ГПУ-и округи Фарм Шестопалов дастаи имдодӣ ба Ҷиргатол фиристода шуд. Ин даста, ки

чанд соат пеш аз ҳучуми Аъзам ба қалъаи Ҷиргатол расида буд, ба муҳосираи Аъзам афтод. Тамоми хатҳои алоқаи ноҳияро одамони Аъзам аз қор бароварда буданд. Шестопалов хабари муҳосираро ба Ғарм, ки интизораш буданд, расонда натавонист. Вазъиятро дида ба мустаҳкамкунии қалъа ва бо обу хӯрок таъмин намудани муҳофизону занҳои кӯдакони қалъа, ки 200 нафарро ташкил медоданд, пардохт. Аъзам ҳама атрофи қалъаро ба 16 сардори дастаҳои худ ҷудо намуда, зери тир қарор дода, обро ба қалъа баст. Ҷимоятгарон бе обу хӯрок монданд. Маҷбур зери тирборонкунии дастаҳои Аъзам ҷимоятгарон аз анбори нонпазӣ орд ба даст овардани шуданд.

Ба Шестопалов Отаев-комиссари отряд ва чанд нафари дигар як бор муяссар гардид, ки якхалтагӣ орд биёранд, вале бори дуюм ба баъзеҳо, аз ҷумла ба Шестопалов ва раси шӯрои деҳаи Лахш Асомиддинов зинда баргаштан муяссар нагардид, ҳар ду аз тири Саидмергани аз деҳаи Хоча тавоф ҳалок гардиданд. Величко роҳбариро ба зима гирифт. Муҳосирон таклифи таслим шуданро рад карданд. Аъзам қасди ҷони ҳама муҳосираон кард. Оби ба қалъа мерафтагиро, ки қатъ карда буд, захролуд карда ба қалъа сар дод, вале духтур нӯшидани онро баъди санҷидан манъ кард. Занҳои кӯдаки ширмакдошта аз ташнагию гуруснагӣ беширу бемадор шуда буданд. Ҷимоятгарҳо ҳам аз беҳобию гуруснагӣ мондаю лоғар гардида буданд. Дар ҳамин ҳолат, 24 октябр, кӯшунҳои имдодӣ – 2 эскадрони нопурраи дивизияи 20-уми савораи кӯҳгард ва самолётҳо дар атрофу ҳавои Ҷиргатол пайдо шуда, ба қир кардани босмачиён оғоз карданд. Аъзам шикаст хӯрда, ба Лахш ақибнишинӣ кард, вале лаҳза ба лаҳза одамони худро талаф дода, худаш тавонист, ки пинҳон шавад. Исёни Аъзам Ҳодиев ҳам пурра шикаст хӯрд. Фақат соли 1935 ба ОГПУ-и вилояти Ғарм муяссар гардид, ки Аъзамро дастгир ва қатл намояд. Дар Раштонзамин сулҳу оромӣ тантана кард.

## Луғат

1. **Муборизаи синфӣ** – шакли муборизаеро гӯянд, ки гоҳе бо силоҳ (шӯриш, инқилоб, табаддулот), гоҳе бе силоҳ (ошӯб балво, эътироз, петитсия, роҳпаймой, корпартоӣ, коршиканӣ, пешниҳоди хаттӣ арзу шикоятҳо) дар заминаи манфиатҳои синфӣ ба амал меомаданд ва меоянд.

## Саволҳо

1. Сабабҳои мочароҳои солҳои 1931-1932-и Тоҷикистонро фаҳмонед.
2. Сабабҳои мочарои соли 1931-и Иброҳимбекро фаҳмонед?
3. Сабабҳои ошӯби соли 1932-и Аъзамро фаҳмонед?
4. Дар шикасти мочароҳои солҳои 1931-1932 кадом қувваҳои нақши асосиро бозиданд, шарҳ диҳед.

## § 45-46. ИНҚИЛОБИ МАДАНИ ДАР ТОҶИКИСТОН

**Мафҳуми инқилоби маданӣ.** Инқилоби маданӣ дар асри ХХ аз дигаргуниҳои бузург ва пешрафтҳои бемислу монанд дар соҳаи маориф, илм, тандурустӣ, муассисаҳои фарҳангию маърифатӣ (театр, клуб, китобхона, нашриёт, полиграфия, радиофикатсия, кинонамоишдихӣ) ба вучуд овардани кадрҳои миллӣ иборат буд. Мафҳуми инқилоби маданӣ инчунин мафҳуми сиёсӣ буда, ба рӯзгори халқи тоҷик ҳамроҳи Давлати Шӯравӣ ворид гардид ва як қисми сиёсати махсуси шӯравӣ дар бунёди ҷомеаи сотсиалистӣ дониста мешавад.

Қисми асосии инқилоби маданияи шӯравиро (сотсиалистиро) ба вучуд овардани тафаккури марксистӣ-ленинӣ ташкил меод ва ин тафаккур сиёсати давлатии Ҳокимияти Шӯравӣ гардида буд. Ҷанбаи мафкурравии (идеологӣ) он ба вучуд овардани маданияти шаклан миллию мазмунан сотсиалистӣ буд. Инқилоби маданӣ дар Тоҷикистон аз барпошавии Ҳокимияти Шӯравӣ оғоз ёфта, аввал маорифи халқӣ ва баъд бо баробари ба вучуд овардани иқтисодиёти сотсиалистӣ тамоми соҳаҳои ҳаёти маданияро фаро гирифта, дар солҳои 30-юм ба таъсиси маорифи халқӣ, таълими хатмӣ ҳамагонии ройгон, муассисаҳои зиёди фарҳангии ба хизмати халқ нигаронидашудаю ҳуқуқи баробари истифода

аз хизмати ин муассисаҳо ва ташаккули зиёиёни миллӣ дар хама соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ ба охир расид. Тоҷикистон дар ташаккули маданияти шаклан миллию мазмунан сотсиалистии худ дар 20 соли аввали Ҳокимияти Шӯравӣ роҳи ҳазорсолаи баъзе халқҳои ҷаҳонро тай карда, дар бисёр соҳаҳои ҳаёти маданӣ ба мисли маориф, тиб, санъат, адабиёт, ҳуқуқ, имконияти ба халқҳои пешқадами ҷаҳон баробар гардиданро ба даст оварда буд.

**Маориф ва мактаб.** Қисми асосӣ ва махсуси инқилоби маданияро маориф ва мактаб ташкил меод.

Ба маорифи халқ муассисаҳои тарбияи томактабӣ (боғчаҳои бачагона, яслиҳо), хама гуна мактабҳои маълумоти умумӣ, омӯзишгоҳҳои касбҳои техникӣ, мактабҳои миёнаи махсус, техникум, мактабҳои олий, шаклҳои гуногуни таълими касб ва ташкили ихтисоси кормандон дохил мегардиданд.

Маорифи халқи Тоҷикистон маҳсули давраи сотсиализм буда, ташаккулёбии он ба солҳои 20-ум рост меояд. Маорифи халқи шӯравӣ дар асоси централизи демократӣ ташаккул ёфта, мутамарказ гардида буд. Мақомоти идории он Вазорати маориф ва шӯбаҳои маорифи комитроияҳои вилоятӣ, шаҳрӣ ва ноҳиявӣ буданд. Дар Тоҷикистон таълими хатмӣ дар асоси қарори КИМ ва ШКХ СССР (ИҶШС) аз 14-уми августи соли 1930 ва КИМ ШКХ ҶШС Тоҷикистон аз 11-уми октябри соли 1930 сараввал дар соли хониши 1931-1932 дар шаҳрҳои Душанбе, Хучанд ва Ёротеппа ҷорӣ гардидааст. Таълими хатмӣ маълумоти ибтидоиро дар назар дошт. Маълумоти хатмии таҳсил дар шаҳрҳои Душанбе, Хучанд ва Ёротеппа ҳафтсола ва боқимондааш мактабҳои дараҷаи 1-ум ва 2-ум ҷорӣ карда шуда буд. Фарогирии наврақони 7-8-9-сола ба мактаб соли 1933 пурра ба охир расид. Шумораи мактабҳо аз 336 адади соли 1928 ба 2519 адад ва шумораи хонандагон мутаносибан аз 13 ҳазор ба 125 ҳазор ва муаллимон аз 543 ба 3795 нафар расид. То соли 1933 мактабҳо дусола буданд, яъне синфҳои 1 ва 2 кор мекарданд.



Синфҳои 3 ва 4 хонандаи доимӣ надоштанд. Бинобар ин, дар баъзе мактабҳои синфҳои 3 ва дар аксари мактабҳои синфҳои 4 хонанда надоштанд.

Аввалин мактаби миёна дар деҳоти Тоҷикистон соли 1934 кушода шуда буд. Соли 1936 шумораи онҳо ҳамагӣ ба 6 адад расида буд. Соли хониши 1938-1939 дар ҷумҳурӣ 4200 мактаби гуногун амал мекард, ки 83 ададаш мактабҳои 7-сола ва 18 ададаш мактабҳои миёна (дахсола) ва боқимонда мактабҳои ибтидоӣ буданд. Дар ин мактабҳо 225 х. хонанда таҳсил мекарданд.

Ба ғайр аз мактабҳои таълими ҳатмии умумӣ боз мактабҳои маҳви бесаводӣ ва шабона низ фаъолият мекарданд. Дар солҳои таҳсили 1938-1940 дар Тоҷикистон дар мактабҳои шабона 3307 нафар хонанда таҳсил дошт ва 1482 нафар онҳоро хатм карданд.

Сиёсати маҳви бесаводӣ ба он овард, ки соли 1939 дар Тоҷикистон аз ҳар 1000 нафар аҳоли 170 нафараш хонанда буд. Саводнокии аҳоли дар Тоҷикистон ба 82,8% расида буд. Дар ҳолате, ки дар ҳамин давра дар Ҷиндустону Туркия ин нишондиҳандаҳо 12% ва 18%-ро ташкил медоданд.

Дар солҳои 30-юм дар Тоҷикистон донишкадаҳои педагогии Душанбе (с.1931), Хучанд (с. 1932), Донишкадаи кишоварзии Тоҷикистон (с.1934), Донишкадаи тиббии Тоҷикистон (с.1937), Академияи сабзавоту меваи Хучанд фаъолият мекарданд. Дар қатори ин мактабҳои олий боз 28 мактаби миёнаи махсус ва техникум, комбинатҳои педагогии Душанбе (2), Хучанд (2), Конибодом, Фарм, Нов, Ёротеппа, Панҷакент, Хоруғ, Кӯлоб, Шаҳринав фаъолият доштанд. Соли 1939 дар Тоҷикистон Анҷумани аввалини муаллимони аълоҷӣ барпо гардид, ки дар он 350 нафар намоienda иштирок доштанд.

Соли 1939 гузариш ба алифбои кириллӣ сар шуд, ки бо китобҳои дарсӣ таъмин намудани ҷумҳуриро осон кард.

**И.м.** Маҳви бесаводӣ, низоми рушдифтаи стодаи маорифи халқ ва зарурати тадқиқу омӯзиши ҳамаҷонибаи Тоҷи-



кистон, ба таъсиси экспедитсияҳою муассисаҳои илмӣ боис гардид.

Дар солҳои 30-юм дар Тоҷикистон бригадаи АФ СССР (ИЧШС) ва экспедитсияи комплекси Тоҷикистону Помир, ки то 700 олиму муҳаққиқро дар бар мегирифт, ба омӯзиши хаматарафаи таърих, ҷуғрофия, адабиёт, санъат, захираҳои табиӣ, захираҳои меҳнатӣ (қувваи қорӣ) ва ғайраи Тоҷикистон машғул буданд. Экспедитсияи комплекси Тоҷикистону Помир қариб даҳ сол фаъолият дошт. Бо пешниҳоди ин ташкилотҳо ва ташаббуси Ҳукумати Тоҷикистон аввали соли 1933 дар Душанбе базаи тоҷикистони АФ СССР (ИЧШС) ба фаъолият шурӯъ кард. Асоси ин муассисаи илмиро АФ СССР (ИЧШС) гузошта, дар тайёр кардани кадрҳои илмии ҷумҳурӣ саҳми арзанда гузошт. Ин база асоси АИ Тоҷикистон гардида буд. Дар база олимони машҳури давр С.Ф.Олденбург, А.Ф.Иоффе, Д.Н.Прянишников, А.Е.Ферсман, Е.Н.Павловский, Н.А.Кисляков, Д. Фанян ва дигарон қор мекарданд.

Зери роҳбарии ин олимони аввалин дастаи олимони шӯравии тоҷик ба соҳаи илм қадам ниҳоданд. Дар байни онҳо: З.Ш.Рачабов, Б.И. Искандаров, Б. Ф. Ғафуров буданд, ки баъдҳо то ба дараҷаи ходимони машҳури илми шӯравӣ сабзида расиданд.

**Муассисаҳои фарҳангӣ. Санъат.** Самти дигари инкилоби маданӣ сиёсати ба вучуд овардани санъати шаклан миллию мазмунан сотсиалистӣ буд. Сиёсати мақсадноки Ҳукумати Тоҷикистон барои баланд бардоштани фарҳанги халқ ва аз рӯйи нақша бемайлони баланд шудани фаъолияти муассисаҳои фарҳангӣ–маърифатӣ театрҳо, театрҳои кинонамоишдиҳӣ, клубҳо, китобхонаҳои оммавӣ, нашриёт ва паҳн намудани китоб, ки аз тарафи давлат маблағгузорӣ мешуд, ба инкишофи соҳаҳои гуногуни санъат мусоидат кард.

Дар Тоҷикистон дар солҳои 1930-юм се театри касбӣ, филармонияи давлатӣ, ансамбли рақсии миллий, оркестри симфонӣ, хонаи эҷодиёти халқ, театри опера ва балет фаъ-

олият дошт. Ҳукумати Тоҷикистон барои рушди санъат хароҷоти калон мекард. Барои хамаи соҳаҳои фарҳанг 627,5 млн. сӯм чудо карда шуда буд, ки нисбат ба соҳаи саноат ва кишоварзӣ зиёдтар буд. Театри пешқадами ҷумҳурӣ Театри драмавии ҷумҳурӣ дар Душанбе (ҳоло ба номи А. Лоҳутӣ) буд. Дар сахнаи он асарҳои “Шоҳнома”, “Исён”-и Фурманов, “Мубориза”-и У. Усмонов, “Душман”-и Ҷ. Икромӣ дар иҷрои хунармандон Тухфа Фозилова, Софя Тӯйбоева, Саидов, М. Қосимов ва дигарон ба сахна гузошта шуда буданд. Дар назди ин театр соли 1933 гурӯҳи мусиқӣ таъсис ёфта буд, ки бо консертҳои худ дар ноҳияҳои колхозҳои мекард. Дар солҳои 30-юм дар ноҳияҳои Хоруғ, Фарм, Кӯлоб, Панҷакент, Қӯрғонтеппа, Ўротеппа, Исфара, Ҳисор чамъ 12 театри халқӣ таъсис дода шуда буд. Ин театрҳоро мактабҳои мусиқии Душанбе ва Хучанд бо кадрҳои таъмин мекарданд. Хунармандони ин театрҳо асосан аз дастаҳои хаваскорони санъат пур мешуданд, ки шумораи онҳо хеле зиёд буд. Онҳо дар назди театрҳои клубҳои амал мекарданд ва бо омма хеле наздик буданд. Намоишномаҳои хурди бештар якпардагиро ба халқ манзур мекарданд. Солҳои 30-юм озмунҳои театрий, хофизон (соли 1937), мусиқачиён ҳам гузаронида шуда буд. Фалакхонҳои гӯрӯғлихонҳои зиёде, ба монанди А. Ҷӯраев, Ҳикмат Ризо ва дигарон ба сахнаи калон баромаданд.

Санъати кинои тоҷик қадамҳои аввалини худро мегузошт. Солҳои 30-юм филмҳои «Даъват», «Мухочир», «Як рӯзи колхоз», «Хоруғ», «Тоҷикистони офтобӣ», «Худои зинда», «Вақте ки амирон мемиранд» ба навор гирифта шуд. Дар охири солҳои 30-юм дар Тоҷикистон зиёда аз 140 нуқтаи кинонамоишдихӣ фаъолият дошт.

**Матбуот.** Матбуот ҳам як соҳаи бонуфузи инқилоби маданӣ ҳисоб мешуд, чунки воситаи дорой имкониятҳои зиёде таъсиррасонӣ ба ҳаёти ҷамъиятию сиёсӣ ва иқтисодию маданӣ буд. Матбуоти тоҷик дар солҳои 30-юм нашри китобҳо, маҷаллаҳо, рӯзномаҳо ва плакатҳоро дар бар мегирифт. Саноати полиграфии Тоҷикистонро Нашриёти

давлатии Тоҷикистон ва 34 матбааи хурду калони ноҳиявӣ ташкил меод. Ин соҳа кудрат дошт, ки талаботи ҷумҳуриро бо китобҳои дарсӣ, адабиёти бадеӣ ва матбуоти даврӣ ба ҳаққи ақал таъмин намояд. Дар солҳои 30-юм полиграфистони тоҷик зиёда аз 10.000 номгӯй китобро бо теъдоди 50 млн. нусха аз ҷоп бароварданд.

Дар Тоҷикистон дар охири солҳои 30-юм 83 номгӯй рӯзнома (7 номгӯй рӯзномаи ҷумҳуриявӣ, 51 номгӯй рӯзномаи ноҳиявӣ ва 25 бисёртиража) бо теъдоди 17 ҳазор нусха ва 7 номгӯй маҷалла нашр мешуд. Дар байни рӯзномаҳо: «Тоҷикистони сурх», «Маориф ва маданият», «Коммунист Тоҷикистана», «Пионери Тоҷикистон» ва маҷаллаҳои «Шарқи сурх», «Барои адабиёти сотсиалистӣ», «Болшевики Тоҷикистон» бо теъдоди зиёд нашр мешуд.

Дар охири солҳои 30-юм дар Тоҷикистон 416 китобхонаи оммавии дорои 260 ҳ. нусха китоб амал мекард. Соли 1933 китобхонаи оммавӣ-илмӣ ҷумҳуриявии ба номи А. Фирдавсӣ таъсис ёфт. Дар ҷумҳури 2 осорхона (дар Душанбе ва Хучанд) фаъолият мекард.

**Адабиёт.** Дар солҳои 30-юм назму насри шӯравии тоҷик дар заминаи мазмунан сотсиалистию шаклан миллӣ инкишоф меёфт. Ба арсаи адабиёт адибони ҷавони зиёде бо асарҳои мазмунан нав ворид шуданд. Дар қатори С.Айнӣ, А.Лохутӣ, П.Сулаймонӣ, М.Раҳимӣ, А. Дехотӣ, А.Исматӣ, С.Ҷавҳаризода, номҳои М.Турсунзода, Ҷ.Иқромӣ, Р.Ҷалил, М. Миршакар, Ҳ.Карим, Ҳ.Юсуфӣ, Алихуш ва даҳҳо дигарон дохил шуданд. Соли 1934 Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон таъсис ёфт ва нашрияти он маҷаллаи «Барои адабиёти сотсиалистӣ» буд.



**Садриддин Айнӣ**

Асарҳои устод С. Айнӣ: очерки «Колхозии коммунизм» (1934), повестҳои «Мақтаби кӯҳна» (1936), романи «Ғулмон» (1934), достони «Ҷанги одаму об» (1937), устод А. Лоҳутӣ «Тоҷу байрақ» (1935), «Пули Вахш» (1935), «Дар соҳили Днепр» (1936), либреттои «Коваи оҳангар» (1937), М. Турсунзода песаи «Ҳукм» (1936), «Ҳазон ва баҳор» (1937), Ҷ. Иқромӣ повести «Ду ҳафта» (1933), драмаи «Мавҷҳои музаффарият» (1933), манзумаи «Орзу» ва шеърҳои таронаҳои зиёди А. Лоҳутӣ, М. Турсунзода, М. Миршакар, С. Ҷавҳаринода, М. Раҳимӣ, А. Дехотӣ, М. М. Аминзода, Ҳ. Юсуфӣ ва даҳҳо дигарон нашр гардидаанд.

Адабиёти тарҷумавӣ низ хеле зиёд гардид. Асосан асарҳои адабони классикҳои рус (Пушкин, Лермонтов, Тургенев, Чехов, Салтиков-Шедрин, Некрасов, Маяковский) ва ҷаҳонӣ (Балзак, Драйзер, Гримм, Лондон) тарҷума ва нашр мешуданд. Ҳамин тариқ, дар солҳои 30-юм дар ҳаёти маданияти ҶШС Тоҷикистон пешравии бемислу монанд ба амал омад: Тоҷикистон соҳиби муассисаҳои илмии миллӣ, дорони санъати шаклан миллию мазмунан сотсиалистӣ, шоҳҳои зиёди муассисаҳои фарҳангӣ, театр, клуб, китобхона, осорхона, нуқтаҳои радиошунавонӣ киномоишидхӣ ва иншооти варзишӣ гардид, яъне инқилоби мадания ба вуқӯъ омад ва амалӣ карда шуд.

### Луғат

**1. «Барои адабиёти сотсиалистӣ»** – маҷаллаи адабии Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон буд, ки ба ҷойи «Роҳбари доғиш» (солҳои 1927-1932) аз моҳи августи соли 1932 то соли 1938 нашр мешуд. Аз соли 1938 бо номи «Шарқи сурх» ба ҷои мерасид.

**2. Пионер** – калимаи фаронсавӣ буда, маънои лугавиаш – оғозкунанда аст. Ҳамчун мафҳуми иҷтимоӣ - пионер узви созмони ҷумҳуриявӣ ва умумииттифоқии пионерии ба номи В. И. Ленинро меғуфтанд. Ин созмон дар собиқ СССР (ИҶШС) соли 1922 ва ташкилоти ҷумҳуриявии пионерии Тоҷикистон соли 1925 таъсис ёфта буд. Ба ин ташкилот ташкилоти Иттифоқи Ленинии Коммунистони Ҷавони ҷумҳурии роҳбарӣ мекард.

3. «Пионери Тоҷикистон» – нашрияи созмони ҷумҳуриявии пионерӣ буд, ки аз соли 1932 ҷоп мешуд.

#### **Саволҳо**

1. Инқилоби маданӣ чист ва чихоро дарбар гирифта буд.
2. Рӯзномаҳо ва маҷаллаҳои солҳои 30-ро ном баред.
3. Дар Тоҷикистон кай таълими ҳатмии ҳамагонӣ ҷорӣ карда шуд?
4. Мактабҳои солҳои 30-ро шарҳ диҳед.
5. Театрҳои касбии солҳои 30-юмро номбар кунед.
6. Аз санъаткорони солҳои 30-юм кихоро медонед?
7. Мактабҳои аввалини олии Тоҷикистон кадомҳоянд?
8. Адибони солҳои 30-юм ва асарҳои онҳоро номбар кунед.

### **§ 47. ЭЪЛОНИ АНҶОМЁБИИ СОХТМОНИ ҶАМЪИЯТИ СОТСИАЛИСТӢ ДАР ТОҶИКИСТОН. ҒАЛАБАИ ПУРРАИ СОТСИАЛИЗМ**

**Раванди сохтмони сотсиализм.** Дар солҳои 20-30-юми асри ХХ сохтмони ҷамъияти сотсиалистӣ ҳам барнома ҳам шиори давлату халқи шӯравӣ буд ва ин барнома зина ба зина иҷро карда шуд. Дар солҳои 20-ум ҷамъияти сотсиалистӣ аз рӯйи нишонаҳои ҳуқуқӣ сохта шуда буд. Сотсиализм ҳамчун сохтори ҷамъиятӣ амалан дар солҳои 30-юм сохта шуд. Сохтмони ҷамъияти сотсиалистӣ ба рафти амалӣ гардидани сиёсати саноатикунони мамлакат, коллективони соҳаи кишоварзӣ ва гузаронидани инқилоби маданӣ саҳт марбут буд. Дар ин се самт дар солҳои 20-ум дар Тоҷикистон заминаҳои қонунии онҳо тайёр шуда буд. Дар солҳои 30-юм бошад, ин сиёсат дар амал татбиқ шуд. Сиёсати баробарии воқеии халқҳои шӯравӣ, ки ба ёрии бародарона ва беғаразонаи халқҳои СССР (ИҶШС) ва дӯстии халқҳо, интернационализи пролетарӣ асос ёфта буд, имконият дод, ки раванди ҷамъиятию сиёсӣ, иқтисодию фарҳангии халқҳои қафмонда суръат гирад тезонад ва маишати онҳо ба дараҷаи зиндагии халқҳои пешқадам наздик шавад. Ҳатто дар масъалаҳои ҳуқуқӣ баробарии воқеии халқи тоҷикро бо ҳама халқҳои СССР (ИҶШС) пурра таъмин гардид ва ин ҳуқуқу ҳолат дар Конститутсияи Давлати Шӯравӣ ва ҷумҳурӣ ба расмият дароварда шуд.

Дар солҳои 30-юм дар Тоҷикистон саноату кишоварзӣ рӯ ба тараққӣ ниҳода, маданияти шаклан миллию мазмунан сотсиалистӣ бунёд карда шуд. Фарҳангу маърифати халқи тоҷик на танҳо дар заминаи анъанаҳои фарҳангии худ тараққи мекард, балки аз тамаддуни умумибашарӣ ҳам бархӯрдор мешуд. Сотсиализм дар ҳама соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ ба муваффақиятҳои ҷашмрас ноил гардида буд, яъне саноати сотсиалистии ба моликияти давлатӣ-умумихалқӣ ва соҳаи кишоварзии ба моликияти кооперативӣ – колхозӣ асосёфта ва маданияти шаклан миллию мазмунан сотсиалистӣ бунёд гардида буд. Сотсиализми сохташудаи солҳои 30-юм ба маънавиёту тафаккури ҷамъиятии ҳамон давра мувофиқ буд ва эътироф гардида буд. Ин ғалабаро Конститутсияи сотсиализми ғолиби СССР (ИҶШС), ки 5 декабри соли 1936 қабул шуда буд, эълон ва мустаҳкам кард. Сотсиализм асосан сохташуда ва ғалабакарда эълон шуд. Ин ғалаба аз нуқтаи назари сиёсӣ маънои онро дошт, ки дигар дар дохили ҷамъияти Тоҷикистон қувваҳои барҳамзанандаи ҷамъияти сотсиалистӣ намонда буданд. Аз нуқтаи назари дар ҷумҳурии Тоҷикистон иқтисодиёти сотсиалистӣ (саноат ва кишоварзии сотсиалистӣ) бунёд гардида буд. Аз нуқтаи назари маънавию маърифатӣ ва фарҳангӣ маданияти шаклан миллию мазмунан сотсиалистӣ ба вучуд омада буд. Аз нуқтаи мафкуравӣ бошад, мафкураи марксистӣ - ленинии диктатураи пролетарӣ (вале на ҳамаи пролетарҳо, балки ҳизбиёни пролетарӣ) дар дарку шарҳи сотсиализм ҳукмрон гардида, дар Конститутсияи (с.1937) ҶШС Тоҷикистон таҷассум ёфта буд.

**Конститутсияи сотсиализми ғолиби Тоҷикистон.** Дар ҳудуди Тоҷикистон аз соли 1918 сар карда сохтори конститутсионии давлатдорӣ вучуд дошт, вале то соли 1929 Тоҷикистон Конститутсияи худро надошт. Дар қисмати туркистонии Тоҷикистон (вилоятҳои Суғд ва Помир) аз соли 1918 то соли 1924 Конститутсияи Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Туркистон ва дар қисмати Бухорои Шарқии он аз соли 1921 то соли 1924 Конститутсияи Ҷумҳурии Халқии Шӯравии Бухоро

ва аз соли 1924 то соли 1929 конституцияҳои СССР (ИЧШС) ва ҶШС Ўзбекистон амал мекарданд. Ҳукумати Тоҷикистон ва халқи тоҷик аз ин конституцияҳо ҳамачониба бархӯрдор буд. Ҳамаи ин конституцияҳо аз Конституцияи ҶШФСР (то соли 1924) ва СССР (ИЧШС) аз соли 1924 маншаъ гирифта буданд, вале фарқ доштанд. Масалан, Конституцияи Бухоро дар муайян намудани шакли давлатдорӣ нисбат ба Конституцияи ҶШФСР ва ҶМШС Туркистон фарқ дошт. Ин фарқ аз сохтори халқӣ-шӯравии Бухоро бармеомад. Вале конституцияҳои минбаъдаи ҷумҳурӣ дар муайян намудани сохтори давлатдорӣ, ҳаёти ҷамъиятию сиёсӣ ва иқтисодӣ фарқи ҷиддӣ надоштанд. Ҷиҳати хоси ҳамаи конституцияҳои то соли 1929 амалкардаи Тоҷикистон вазифаи таъмин намудани диктатураи пролетариат дар асоси шӯроҳо буд.

Аввалин конституцияи миллии Тоҷикистон ин Конституцияи ҶМШС Тоҷикистон аст, ки моҳи октябри соли 1929 қабул шуда буд, вале аз сабаби дар ҳамон моҳи октябри соли 1929 таъсис ёфтани ҶШС Тоҷикистон қарор дода шуд, ки Конституцияи ҶШС Тоҷикистон таҳия карда шавад ва комиссияи конституционӣ ташкил карда шуд. Конституцияи ҶШС Тоҷикистон мебоист табдилёбии ҶМШС-ро ба ҶШС Тоҷикистон аз нуқтаи назари ҳуқуқӣ ба расмият мебаровард. 25-уми феврالی соли 1931 Анҷумани 4-уми умумитоҷикистони шӯроҳо Конституцияи ҶШС Тоҷикистонро қабул ва қарор кард. Дар моддаи якуми он навишта шуда буд «Конституцияи мазкури ҶШС Тоҷикистон, ки онро Анҷумани III Ҷавкулодаи шӯроҳои Тоҷикистон дар бораи таъсис додани ҶШС Тоҷикистон эълон кардааст, аз «Декларатсияи ҳуқуқи меҳнатқашон ва халқҳои истисморшуда»-и эълонкардаи Инқилоби Октябр бармеояд. Моддаи дуюм дар бораи мақсад ва вазифаи ҶШС Тоҷикистон – маҳв сохтани буржуазия ва барҳам додани истисмори одам аз тарафи одам буд».

Дар моддаи сеюм оид ба сохтори ҷумҳурӣ сухан мерафт, ки он давлати сотсиалистии диктатураи пролетариати ба иттифоқи синфи коргару деҳқон асосёфта ва дар асоси шӯроҳои



намояндагони коргарон, деҳқонон ва аскарони сурх амалкунанда буд. Конституцияи соли 1931 вазифаи пештараи “таъмин”-и диктатураи пролетариатро ба вазифаи “ваколат додан” иваз кард. Ин конституцияи Тоҷикистони Шӯравиро ҳамчун давлати соҳибхитӣ дар ҳаёти СССР (ИЧШС) тасдиқ намуда, принципҳои сохтори давлатдорӣ соҳибаҷаҳони онро таъмин намуд. Бо мурури саноатикунӣ ва коллективонии суҳан мерафт, кишоварзии ҷумҳурӣ зарурати таҳрири Конституцияи соли 1931 пеш омад ва он соли 1934 аз нав таҳрир карда шуд. Бештар қисмҳои, ки ба моликиятдорӣ – ба замин дахл доштанд, таҳрир карда шуданд.

5-уми декабри соли 1936 Конституцияи соҳибаҷаҳони ҶШС СССР ИЧШС қабул шуд. Дар асоси он Конституцияи соҳибаҷаҳони ҶШС Тоҷикистон таҳия гардид, ки онро комиссияи махсуси таъсисдодаи КИМ шӯроҳои ҶШС Тоҷикистон таҳия намуда буд. Онро 1 марти соли 1937 Анҷумани IV ҷаҳонии шӯроҳои ҶШС Тоҷикистон муҳокима ва қабул кард. Конституцияи ҷаҳонии соҳибаҷаҳони дар Тоҷикистон эълон карда,

руқнаҳои асосии соҳибаҷаҳони шакли хоҷагидорӣ соҳибаҷаҳони ва моликиятдорӣ соҳибаҷаҳони ба замин, фабрикаю заводҳо, конҳо, нақлиёт ва воситаҳои дигари асосии истеҳсолот, барҳам задани истисмори одам аз таърифи одам, бекорӣ, таб-



Кучаи ба номи Ленин (ҳоло Рудаки) с.1937  
Майдони истоғҳои Роҳи оҳан

дил додани меҳнат ҳамчун вазифа ва кори вичдонии ҳар як шаҳрванди қобили меҳнат, ҳуқуқ ба меҳнат, истироҳат ва маълумот гирифтандро дар қонунӣ гардонд. Конституцияи соли 1937 ҷаҳонии Тоҷикистонро аз ду синф коргару деҳқон ташкилфта эълон кард.

Дар Конституция ҳуқуқ ва озодиҳои васеи шаҳрвандон инъикос карда шуда буд:

1. Ҳуқуқҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ: ҳуқуқ ба меҳнат, ба истироҳат, ба маълумот ва хизмати тиббии ройгон, ба таъминоти моддӣ дар пиронсолӣ, инчунин дар ҳолати гум кардани кувваи ҷисмонӣ ва беморӣ.

2. Ҳуқуқҳои сиёсӣ ва озодиҳои демократӣ: баробарҳуқуқии ҳамаи шаҳрвандон, баробарии воқеии зану мард, ҳимояи ҳадафҳои қонунии инсонӣ шӯравӣ, озодии суҳан, матбуот, маҷлису гирдиҳамоиҳо, намоишҳои кӯчагӣ ва таъмини ҳуқуқи муттаҳидшавӣ дар ташкилотҳои ҷамъиятӣ, иттифоқҳои касбӣ, ҷамъиятҳои кооперативӣ, ташкилотҳои ҷавонон, ташкилотҳои варзишӣ ва муҳофизӣ, ҷамъиятҳои фарҳангӣ.

3. Ҳуқуқи озодиҳои шахсӣ: ҳуқуқи шахс ба моликият, даҳлатнопазирии моликияти шахсӣ ва манзил, озодии вичдон ва нигоҳ доштани сирри мукотиба.

### Лугат

**1. Комсомол (Иттифоқи Коммунистии Ҷавонон)** – Комсомоли Тоҷикистон то соли 1940 шаш анҷумани (1930, 1932, 1932 ва 1940) худро гузаронида буд.

**2. Ҳизби Коммунистии Бухоро (ҲКБ)** – ҳизби сиёсӣ, ҳокимиятҳои Бухоро, ки аз ҷаидони моҳи апрели соли 1917 дар Туркистон таъкибшуда ташкил ёфта буд. Ин ҳизб расман аз моҳи апрел то декабри соли 1918 таъсис ёфта буд. Аввал моҳи апрел дар Тошканд маҷлиси муҳоҷирони бухороӣ шуда гузашт, ки дар бораи таъсис додани Ҳизби Коммунистии Бухоро қарор қабул кард. Сентябри 1918 дар Тошканд Кумитаи Марказии муваққатии ҲКБ таъсис ёфт. Ноябри соли 1917 дар Тошканд Анҷумани 1-уми таъсисии ҲКБ шуда гузашт, ки дар он Кумитаи Марказии ҲКБ интиҳоб карда шуд. Азимҷон Яъқубов раис интиҳоб шуд. Декабри соли 1918 КМ ҲКБ Барномаи ҲКБ-ро таҳия кард ва мақсади наздиктарини худ сарнагун кардани аморати Бухороро эълон дошт. ҲКБ то охири соли 1924 вучуд дошта, 8 анҷумани худро 1-ХI. 1918, 2- VI. 1919, 3-ХII. 1919, 4- VIII. 1920, 5-II. 1921, 6-ХII. 1921, 7-ХI. 1922, 8- I. 1924 гузаронидааст. Ходимони машҳури ин ҳизб – Ф. Хочаев, А. Муҳиддинов, А. Яъқубов, С. Ҳусейнов, А. Ҳочибоев буданд.

3. Ҳизби Коммунистии Тоҷикистон мохи июни соли 1930 дар Анҷумани 1-уми таъсисияш ташкил ёфта буд. Асоси ин ҳизбро ташкилотҳои ҳизбии вилоятии тоҷикистони ҚК Ўзбекистон (дар солҳои 1925-1929) ва ташкилотҳои ҳизбии Хучанду вилояти Самарқанди ҚК Туркистон (дар солҳои 1917-1924) ва ташкилотҳои вилоятии ҚК Бухоро (дар солҳои 1921-1924) ташкил доданд. Ходимони машҳури ҳизбии ҚК Тоҷикистон А. Раҳимбоев, Ч. Имомов, М. Ҳусейнов, Г. И. Бройдо, С. К. Шадунтс, Ҷ. Ашӯров, Д. З. Протопопов буданд.

4. **Ғалабаи сотсиализм** – мафҳуми илмӣ, назариявӣ, ҳизбӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва маданият буд, ки солҳои 1917-1936 ҳамчун назарияи марксистии ҷамъиятӣ ва солҳои 1937-1970 ҳамчун мафҳуми илмӣ, назариявӣ ва иҷтимоии амалигашта доништа мешуд. В. И. Ленин таъмини ғалабаи сотсиализмро дар ҳалли масъалаҳои саноатикунонии сотсиалистӣ, коллективонии соҳаи кишоварзӣ ва инқилоби маданӣ шарҳ дода буд, яъне мебоист моликияти умумихалқӣ-давлатӣ ва кооперативӣ – колхозии ба муносибатҳои истеҳсолию тафаккури сотсиалистӣ асосёфта бунёд мегардид. Ин се масъала дар солҳои 1925-1936 иҷро шуд ва сотсиализм асосан сохташуда эълон гардид.

#### **Савол ва супоришҳо**

1. Сохтори сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистонро шарҳ диҳед.
2. Муборизаи синфӣи солҳои 30-юмро шарҳ диҳед?
3. “Тройка” чист? Таъқибкунандагон ва таъқибшавандагон кӣҳо буданд?
4. Ҳизби Коммунистии Тоҷикистон кай анҷумани таъсисии худро гузаронд?
5. Аз ходимони ҳизбӣ ва давлатии солҳои 30-юм кӣҳоро номбар карда метавонед?
6. Конститутсияи ҚШС Тоҷикистон кай қабул шуд?
7. Ғалабаи асосан ва пурраи сотсиализм чӣ маънӣ дорад?
8. Конститутсияи сотсиализми ғолиби Тоҷикистон кай қабул карда шуд?
9. Конститутсияи сотсиализми ғолиби Тоҷикистонро шарҳ диҳед.

## § 48. ТОЧИКОНИ БЕРУНМАРЗӢ ДАР ДАВРАИ ГУЗАРИШИ ТОЧИКОНИ ШӢРАВӢ БА СОТСИАЛИЗМ(1917-1937)

**Точикони берунмарзӢ дар давраи ташаккулёбии давлати миллии шӢравӢ.** ЧӢ тавре ки маълум аст раванди барпошавии Ҳокимияти ШӢравӢ тамоми қаламрави тоҷикнишинро фаро нагирифт ва гирифта ҳам наметавонист. Инқилоби сотсиалистӢ фақат қисматҳои тоҷикнишини Русияро фаро гирифта буд. Қариб нисфи тоҷикон дар қаламрави Афғонистон мезистанд. Афғонистон ҳам дар талоши бунёди ҷомеаи сармоядорӢ буд. Амонуллоҳон, ки соли 1919 бо дастгирии халқҳои Афғонистон ба сари қудрат омада буд, ислоҳоти зиёди иқтисодӢ, сиёсӢ, фарҳангӢ ва миллиро пеш гирифт. Дар ин раванди таҳаввулоти Афғонистон тоҷикон нақши фаъл доштанд. Дар ин таҳавулот истиқлолияти Афғонистон аз Англия (28.02.1919), ки онро ҳама қавму қабилаҳои мамлакат меҳостанд, ҷойи махсусро ишғол мекард. Ин истиқлолиятро Амонуллоҳон 3-юми март дар мактубаш ба унвони Ноибусалтанати Англия дар ҳиндустон Челмсфорд ва 14-уми апрели 1919 дар изҳороташ дар ҳузури сафири Англия дар Кобул эълон кард. Ин воқеаҳо ба ҷанги сеюми эълоннакардаи англису афғон овард ва заддухӯрдҳои ғайрифаъл то ноябри соли 1921 давом ёфтанд. Дар ин давра Русияи ШӢравӢ Афғонистонро ҳамчун давлати соҳибистиклол ба расмият шинохт, ки барои истиқлолияти амалии Афғонистон беаҳамият набуд. Дар ҳайати ҳукумати Амонуллоҳон тоҷикон дар ҳамаи соҳаҳои давлату ҳаёти сиёсӣ иштирок ва нақш доштанд. Тоҷикон Ғулумҳайдари Чархӣ, Муҳаммадвалиҳони Дарвозӣ ва ҷанди дигаре аъзои ҳукумат буданд ва дар раёсатҳои зиёде фаъолият мекарданд. Дар асоси «Низомномаи асосии давлати олии Афғонистон», ки онро апрели соли 1923 Луя Чирга (Шӯрои Олӣ) дар Ҷалолобод эълон кард, ҳамаи сокинон ва табақаҳои Афғонистон сарфи назар аз мансубияти қавмӣ, иҷтимоӣ, этникии динӣ ва мазҳабӣ дар назди қонун баробар ва аз озодиҳои шахсӣ бархӯрдор эълон шуданд.

Тоҷикони Афғонистон, ки бо тоҷикони шӢравӢ роби-

тахои хешу таборӣ ва рафтуомад доштанд, аз воқеаҳои сиёсии Бухорои Шӯравӣ барубӣ огоҳ ва таъсисёбии ҶМШС Тоҷикистонро бо табриқот ва хушнудӣ истиқбол карданд.

**Тоҷикони берунмарзӣ дар давраи инкишофи Тоҷикистон аз мухторият ба соҳибхитӣ.** Баъди тақсими соли 1924 парокандагии сиёсии халқи тоҷик боз бештар гардид. Аз се ду хиссаи тоҷикон берун аз давлати миллии худ - ҶМШС Тоҷикистон монда буданд. Аксари кулли тоҷикони ҷаҳон дар қаламрави Эрон Афғонистон зиндагӣ мекарданд. Аз нисфзиёди тоҷикони шӯравӣ (ҶШС Туркистон ва ҶХШ Бухор) бошанд, дар ҳайати Ўзбекистон, аз се як ҳиссашон ба ҶМШС Тоҷикистон ва қисми зиёдашон дар Туркменистону Қазоқистон ва Қирғизистон монданд.

Тоҷикони Эрон (Хуросон, Сиистон, Форс) аз давраи Сафавиён то ба Қочору Пахлавиҳо худро форс (тоҷик) мехонданд ва ҷаҳониён онҳоро ҳамчун миллати форс шинохтанд. Ин ном номи тамоми аҳолии Эрон гардид, ки дигар аз тоҷик будани онҳо ҳеч касе ва давлате талабу дархост накард.

Тоҷикони Афғонистонро ҳамсоияни шарқу ҷанубашон, аз давраи Дурронӣ сар карда, бо номи дариҳо (даризабонҳо) мешинохтагӣ мешаванд ва онҳо дар нимаи аввали асри ХХ ҳам бо ҳамин ном монданд, вале баъди хуруҷи ҳукмронии амир Ҳабибуллоҳи Калакони, машҳур бо таҳаллуси Бачаи Сақо (Сақов) ва ба сари ҳокимият омадани Нодиршоҳ (с. 929) мавқеъ ва ҳуқуқҳои тоҷикони Афғонистон ба маҳдудкунӣ сар коранд ва ин ба сиёсат табдил ёфт. Дар натиҷаи ин сиёсат аксарияти тоҷикони соҳибмансаб аз вазифа ронда, заминҳояшон бо нархҳои ночизе ба паштунҳо фурухта шуданд. Вале ба ши рофаи зиёд будани шумораашон онҳо, ҳамчун халқ боқӣ монанд ва забонашон низ ҳамчун забони давлатӣ аз байн нарафт.

Дар солҳои 20-ми асри ХХ байни тоҷикони шӯравӣ Эрон дигар алоқаҳои хешутаборӣ ва ҳамҷавмию милли намонда буд. Тоҷикони Хуросону Сиистон ва Форс пас аз қанда шудани алоқа дар асрҳои ХУ1-Х1Х бештар бо номи форсҳо, ҳамчун бегона ва ғайри тоҷик шинохта шуданд ва ҳар ду ҳамдигарро форсзабону эронинаҷод эътироф доштанд.

Дар хамин давра алоқаҳои хешутаборӣ ва омадурафти тоҷикони ду соҳили дарёи Панҷ, агарчи сарҳадҳои сиёсӣ онҳоро чудо карда бошад ҳам, идома дошт. Вале бо ҷорӣ гардидани низоми нави сарҳадӣ ва бо сабабҳои сиёсӣ робитаҳои байни тоҷикони соҳили Панҷ ба душворӣ рӯ ба рӯ шуд окибат ба пурра қатъ гардид. Сарфи назар аз ин ҷудоҳои сиёсӣ, дар солҳои 20-ми асри XX тоҷикони Афғонистон тоҷик будани худро фаромӯш накарданд. Дар фаҳми қавму наҷоди онҳо тоҷику дарӣ ба як маъно боқӣ монд.

Тоҷикони шӯравӣ бошанд, аввалан аз тақсимои соли 1924 ба хоҳири соҳибдавлат шуданашон ҳам ифтихорманд ва ҳам монданашон дар ҳаёти давлатҳои дигар ҳайрон доштанд. Буданд, вале ба ҳалли дурусти масъалаи милли боварӣ доштанд. Дар ҳудудҳои Ўзбекистон тамоми аҳолии шаҳрҳо ва водии Сир, Аму, Зарафшон, Қашқа, Сурхон (Қашқадарё ва Сурхондарёи имрӯзаи Ўзбекистон) ва дар Қирғизистон Ўш ва атрофи он, дар Туркменистон водии Мурғобу Тенчен (вилояти Марв) ва шаҳри Чорҷӯй бо атрофаш, дар Қазоқистон шаҳри Чимкент ва атрофаш тоҷикон бартарии кулӣ доштанд. Агарчи тоҷикони шӯравӣ дар ҳукуку ваколатҳо дар доираи қонун баробарӣ доштанд, вале солҳои 1925-1929 ба падидаи номатлуби миллатгароии пантуркистии аз ҷониби ҳукумати давр ҳимоя шаванда дучор гардиданд. Ин сиёсати нисбати тоҷикони Ўзбекистон қотеона амалӣ карда шуда, 90%-и тоҷикон ба ўзбек табдил доданд. Ин ба хоҳири он карда шуда буд, ки дар Ўзбекистон аз ҳисоби тоҷикон бартарии ҳалқи умуман дар таърих вучуд надоштаи ўзбекро созанд ва сохтанд. Ўзбекҳо ҳамчун ҳалқият – ба маънои кулли туркзобонҳои Осиё, ки шумораи онҳо то ба 98 қавм мерасад, ҳоло аз асри XIУ бо номи Ўзбекхониҳо (дурусташ юзбекхониҳо, юзбасқоқиҳо (юз ба туркӣ сад аст ва басқоқ ба маънои муғули ҳоким, бек) маълуманд. Аз сабабе, ки сиёсати пантуркистии солҳои аввали асри XX барои тамоми Аврупо ва Русияю Эрон маъқул набуд ва ин нописандӣ аз сиёсати ташкили империяи Улуғ Туркистони Камол Отатурк ба миён омада буд, дар солҳои 20-уми асри XX таъсиси боз як давлати туркии баро-

бари Туркия, Туркманистон ҳатто бо номи Туркистон мантик надошт. Вале бо номи ўзбек (ки ба маънои умумии чун араб, ки ба 14; форс, ки ба 7; славян, ки ба 7; хитой, ки қариб ба 40 ва хинду, ки ба 36 қавму халқ чудо мешаванд), ташкил қардани давлати туркӣ барои пантуркистҳои шӯравӣ душворие надошт. Яқинан, ҳеч яке аз қавмҳои туркии Ўзбекистон оянда бартарии аҳолии ҷумҳурии ояндаро ташкил дода наметавонист, ҳама қавмҳои ба Ўзбекистон дохил буда худро ўзбекистонӣ хонда метавонистанд, вале аз қавмияти худмангит, барлос, юз, марқа, лақай, минг, нўғай, найман, қарлуқ, қатаған, сарай кенегес, кангли, кипчок, чалоир, хитой (чағатой), киёт, кутчи, қирқ уруғ, чети уруғ... даст намекашид. Дигар ин ки бо ҳеч як аз ин номҳо дар доираи сиёсати миллии шӯравӣ давлат ташкил додан аз имкон берун буд. Асоси миллии Ўзбекистонро бояд ўзбекҳо ташкил мебуданд, вале аз ҳисоби кадом халқ? Ин халқ тоҷикон шуданд, ки дар солҳои 1925-1929 қисми зиёди онҳоро зӯран дар шиносномаҳои ўзбек навиштанд.

Ин раванд дар солҳои зикршуда, тоҷикони дар ҳудуди Туркманистон маскунбударо ҳам каму беш фаро гирифта буд. 90% тоҷикони Туркманистон ё туркман ва ё форс эълон шуданд. Тоҷикони Қазоқистону Қирғизистон, ки Қароқирғизистон ном доштанд, холо бо зӯран махлутшавӣ дучор нашуда буданд.

## Луғат

**1. Берунмарзӣ** - калимаи мураккаб буда маънои берун аз марзи давлатро ифода мекунад.

**2. Тоҷикони берунмарзӣ** – ба маънои тоҷиконе, ки берун аз марзи ҶМШС Тоҷикистон ҷӣ дар хориҷи СССР (ИҶШС) ва ҷӣ дар ҷумҳуриҳои шӯравӣ умр ба сар мебуданд.

## Савол ва супоришҳо

1. Дар ибтидои асри XX тоҷикон дар ҳайати кадом давлатҳо сукунат доштанд?

2. Тақсими соли 1924 бештар ба муттаҳидшавии кулли тоҷикон мусоидат кард ва ё бештар ба парокандагии сиёсии онҳо?

3. Тоҷикони кадом давлат тоҷик будани худро фаромӯш карда буданд?

4. Тоҷикони кадом давлат зӯран махлут гардонда шуда буданд?



## ФАСЛИ 2

# ТОЧИКИСТОН ДАР СОЛҶОИ СИЁСАТИ СОХТМОНИ СОТСИАЛИЗМИ ТАРАҚҚИЁФТА Ё ҒАЛАБАИ ПУРРА ВА ҚАТЪИИ СОТСИАЛИЗМ (1938-1958)

## МАВЗЎИ 4. ҚШС ТОЧИКИСТОН ДАР АРАФА ВА ДАВРАИ ҚАНГИ ДУЮМИ ҚАҶОНӢ (1938 – 1945)

### § 49. ТОЧИКИСТОН ДАР ОҒОЗИ СОХТМОНИ СОТСИАЛИЗМИ ТАРАҚҚИЁФТА

**Тавсифи умумӣ.** Бо қабули Қонуни асосии сотсиализми тараққиёфта як давраи томи таърихи сотсиализм ва шӯравӣ хотима ёфт, яъне нақшаи муайянкардаи барномаи дуҷуми Ҳизби Коммунистӣ ва аввалин ҳукумату халқи шӯравӣ - гузариш аз капитализм (дар шароити Тоҷикистон аз феодализм) ба сотсиализм анҷом ёфт. Давраи нави таърихи сотсиализм, ки онро марксизм – ленинизм давраи батадриҷ, оҳиста-оҳиста гузаштан аз сотсиализм ба коммунизм медонист, оғоз гардид. Вазифаи ин зинаи сотсиализм бунёди ҷомеаи баробарии иҷтимоӣ дар муносибатҳои байнихамдигарии шахсиятҳою гурӯҳҳои иҷтимоӣ, фаровонии неъматҳои моддӣ ҳамкориҳои софдилона ва ба манфиати ҷомеа равона кардани муносибатҳои истехсолию иҷтимоӣ буд. Асосҳои ҳуқуқи ин давраро Конститутсияи сотсиализми ғолиби 5 декабри соли 1936 қабулкардаи СССР (ИҶШС) ва Конститутсияи сотсиализми ғолиби РСС Тоҷикистон (1937) муқаррар карда буданд.

**Вазифаҳои панҷсолаи сеюм дар соҳаи саноат.** Нақшаи ин панҷсола дар асоси пешрафти илмию иқтисодӣ, сиёсӣ ва назариявии марксистӣ таҳия шуда буд ва инкишофи бо-суръати ҳамаи соҳаҳои хоҷагии халқ ва ҳаёти ҷамъиятиро дар бар мегирифт.

Моҳи феврالی соли 1939 Анҷумани У ҲК(б) Тоҷикистон нақшаи панҷсолаи сеюмро муҳокима ва қабул кард. Дар на-

зар дошта шуда буд, ки дар ин панҷсола корҳои зерин иҷро карда мешаванд:

- васеъ кардани саноати маъдани кӯҳии шимоли Тоҷикистон (металлҳои рангаи комплекси Қарамазор);
- ба истифода додани комбинати саноати кӯҳии Тақоб;
- зиёд кардани истеҳсоли нафт ва ангишт;
- сохтмони НБО-и Варзоби Поён ва Харангон;
- сохтмони якҷанд корхонаҳои нав ва азнавсозии корхонаҳои вучуддоштаи саноати сабук; васеъ намудани базаи истеҳсолии саноати пахтадозакунӣ дар заминаи саноати умумииттифоқӣ.

Баробари ин дар ҷумҳурии бояд саноати маҳаллӣ ва кооператсияи истеҳсолӣ рушд меёфт, ки вазифаи онҳо таъмин намудани аҳоли бо моли ниёзи мардум буд.

Дар соҳаи кишоварзӣ бошад, вазифа гузошта шуда буд, ки базаи истеҳсолию техникаи кишоварзӣ ва ҳосилнокии маҳсулоти кишоварзӣ баланд бардошта шуда, шабакаҳои обёрӣ васеъ ва азхудкунии заминҳои нав дар водии Вахш давом дода шавад. Дар соҳаи фарҳанг бошад, вазифаи асосии панҷсола из баланд бардоштани маърифати фарҳангии маънавии заҳматкашон иборат буд.

Синфи коргари тоҷик аз ибтидои соли 1939 ба иҷро намудани нақшаҳои панҷсола шурӯъ кард. Коркунони НБО-и Варзоб ба тамоми коргарони ҷумҳурии мурочиатнома қабул намуда, онҳоро ба меҳнати зарбдорона барои иҷрои нақшаи панҷсола даъват карданд. Ин ташаббус номи «мусобиқаи сотсиалистӣ ба шарафи панҷсолаи сеюм»-ро гирифт. Кӯҳканони Шӯроб, нафтчиёни Исфара, бофандагони Хучанду Душанбе, шарбатистехсолкунандагони Конибодом, коргарони заводҳои пахтадозакунӣ мунтазам меъёри истеҳсолии худро 1,5 - 2 баробар иҷро мекарданд. «Идораи якҷанд дастгоҳ» ва «Омӯхтани якҷанд ихтисос» шакли нави мусобиқа шуда буд.

Дар солҳои 1940-1941 дар саноати ҷумҳурии ба истифодаи захираҳои масолеҳи маҳаллӣ, истеҳсоли маҳсулоти саноа-

тии мавриди ниёзи умумии мардумон оварда шуд. Ба нақша гирифта шуда буд, ки дар ин соҳа дар ҷумҳурӣ ба воситаи кооператсияҳои истеҳсоли 27 корхонаи гуногуни истеҳсоли молҳои сермасрафи ниёзи мардум сохта шавад. Моли истеҳсолкардаи ин соҳа мебоист 3,1 баробар зиёд мегардид.

Дар солҳои 1938-1941 дар ҷумҳурӣ корхонаҳои зерин: комбинати маъдани кӯҳии Такоб, кони нави ангишт дар Шӯроб, НБО-и Хоруғ, сеҳи нав дар комбинати гӯшти Душанбе, заводҳои пахтаи Регар ва Мелниково, фабрикаҳои пойафзор, заводҳои сафолакҳои бомпӯшии Душанбе ва Исфара, пивопазӣ ва сementи Душанбе пурра ба қор дароварда шуданд. Корхонаи нефти истеҳсолкунии «КИМ» аз нав таҷхизонида шуд. Заводи озекеритӣ дар Селроҳ гардид. Дар натиҷа истеҳсоли ангишт аз 18 ба 204 ҳазор тонна, нефт аз 26,6 ба 29,8 ҳазор тонна, истеҳсоли шохӣ аз 200 ба 254 тонна, пойафзори чармин аз 139 ба 455 ҳазор ҷуфт, истеҳсоли матои пахтагин аз 0,1 ба 0,2 миллион метр, истеҳсоли равшан аз 2470 тонна ба 3054 тонна, истеҳсоли қувваи барқ аз 37, 3 ба 62,1 миллион кВт расонида шуд. Шумораи синфи коргар 139 ҳазор нафарро ташкил дод. Барои таъмини хуби соҳа бо қувваи қорӣ соли 1940 дар Тоҷикистон Кумитаи давлатии захираҳои меҳнатӣ бо 5 таълимгоҳаш-таъсис ёфта буд, вале ханӯз ҳам дар корхонаҳои саноатӣ асоси синфи коргари миллӣ ақаллият буд. Коргари тоҷик дар сохтмонҳои иншоотҳои саноатӣ, бинокорӣ, роҳсозӣ, совхозҳо ва саноати бофандагӣ бартарӣ дошт. Ҷумҳурӣ ба ҷумҳурии саноатӣ-аграрӣ табдил ёфта буд, вале саршавии Ҷанги Дуюми Ҷаҳон (1-уми сентябри соли 1939) инкишофи бемайлони саноати ҷумҳуриро ба таъхир андохт.

Солҳои 1938-1941 нақшаи давлатии саноатикунони Тоҷикистон ҳамчун қисми таркибии саноати СССР (ИҶШС) тағйир ёфт. Ин тағйирот асосан дар аҳамият додан ба корхонаҳои маҳсулоташон аҳамияти умумииттифоқӣ дошта, суғ шудани назорат ба таъмини корхонаҳои маҳсулоташон аҳамияти маҳаллӣ дошта буд. Ин муносибат

ба он овард, ки корхонаҳои тобеи вазоратҳои дахлдори умумииттифоқӣ қариб пурра истифода мешуданду маҳаллӣ не.

**Хочагии кишлоқ дар солҳои пешазчангӣ.** Ба шароити давраи чанг нигоҳ накарда, хочагии кишлоқ ҳам босуръат паи мерафт. Кишти ҳамаи навҳои зироат ба 807 ҳазор гектар, расонда шуд, ки назар ба соли 1937 20 ҳазор гектар зиёд буд. Кишти пахта бошад, 4 баробар афзуда, ҳосилнокии он ба 18 сентнер аз ҳар гектар расонида шуд. Саршумори чорвои ҷумҳурӣ ҳам хеле афзуд.

Нишондиҳандаҳо (ба ҳисоби ҳазор)	Солҳо		
	1916	1937	1940
Чорвои калони шохдор	800,5	500,1	580,1
Бузу гӯсфанд	2296,5	1634,9	2179,3
Замини кишт	490,3	787,0	807,1

Дигаргунии чашмрас дар чорводорӣ ба амал омада буд. Ин ҳам бошад, ба вучуд овардани чорводорӣ ҷамъиятӣ – колхозӣ буд. Ҳиссаи ин хочагии чорводорӣ дар ҳаҷми умумии соҳа: чорвои калони шохдор 20%, гӯсфанд 44 % ва буз 16 % -ро ташкил меод.

Дар инкишофи хочагии кишлоқ нақши халқунандаро Стансияҳои мошинӣ-тракторӣ – МТС-ҳо мебозиданд. Дар ҷумҳурӣ соли 1940 51 МТС-и дорои 3407 трактор буд. Ин МТС-ҳо 23 % шудгори тирамоҳӣ, 41 % шудгори баҳорӣ, 5 % кишти ғалладона, 82% кишти пахтаро анҷом дода, ва фақат 6 % ҳосили ғалладонаро ҷамъоварӣ мекарданду бас. Дигар ҳамаи корҳо ба тавридасти анҷом дода мешуд.

Дар солҳои 1938-1941 дар ҷумҳурӣ корҳои калони обёрикунӣ гузаронида шуда буд. Ба тариқи хашари умумихалқӣ канали калони Фарғона, ки як қисми (46 км) навбати якуми он, ба ҳудуди ноҳияҳои Исфараю Конибодом мегузашт, дар муҳлати 25 рӯз кофта шуд. Зимистони соли 1939-1940 навбати

дуюми канали калони Фарғона дар 50 рӯз кофта шуд. Қисмати тоҷикистони он 79 км буда, дар кофтаниш то 50 ҳазор нафар хашарчӣ иштирок доштанд. Соли 1940 канали шимолии Фарғона кофта шуд, ки қисмати тоҷикистони он 60 км буда, асосан ноҳияи Аштро дар бар мегирифт. Соли 1940 бо ҳамин усули канали калони Ҳисор кофта шуд.

Дар солҳои пешазчангӣ шабакаҳои обёрии водии Вахш ҳам беҳтар карда шуданд. Ин ба пешравии ҳам соҳаҳои хоҷагии қишлоқ мусоидат кард. Натиҷаи ин пешрафт аз иштироки Тоҷикистон дар Намоишгоҳи комёбиҳои хоҷагии халқи СССР (ИҶШС) хубтар аён мегардад. Соли 1939 дар намоишгоҳ 288 колхозӣ ҷумҳурӣ ва 1488 нафар пешқадамони хоҷагии қишлоқ иштирок доштанд. Соли 1940 бошад, 409 колхозу 3459 нафар пешқадамони ширкат варзиданд. Бисёри пешқадамони бо ордену медалҳои СССР (ИҶШС) ва Намоишгоҳи комёбиҳои хоҷагии халқ (НКХХ) мукофотида шуда буданд.

**Ҳаёти фарҳангии Тоҷикистон.** Вазифаи асосии маорифи халқи ҷумҳурӣ дар солҳои панҷсолаи сеюм гузаштан ба таълими ҳатмии 7-сола дар деҳот, таълими 10-сола дар шаҳрҳо ва барҳам додани бесаводӣ дар байни калонсолон буд. Дар арафаи Чанги Бузурги Ватанӣ дар ин соҳа қадамҳои аввалин гузошта шуда буданд. Дар ҷумҳурӣ дар соли хониши 1940-1941 2628 мактаби дорои 303 ҳазор хонанда вучуд дошт. Аз ин миқдор 66 мактаби миёнаи дорои 3, 6 ҳазор хонанда амал мекард. Мактабҳо дар ин давра нисбатан хубтар бо омӯзгорону воситаҳои таълимӣ таъмин гардида буданд. Дар барҳам додани бесаводӣ дар байни калонсолон ҳам кори зиёде карда шуд. Дараҷаи саводнокии аҳоли аз 3,8 % соли 1926 ба 82,8 % дар соли 1939 расида буд. Дар мактабҳо соли 1938 таълими ҳатмии забони русӣ ҷорӣ гардида, соли 1940 ислоҳоти алифбо гузаронида шуда, алифбои кирилласоси тоҷикӣ ҷорӣ гардид.

Дар солҳои 1938-1941 шумораи мактабҳои олии ҳам зиёд гардид. Дар 6 мактаби олии ҷумҳурӣ 8 ҳазор донишҷӯ тахсил мекард.

Дар ҳаёти илмии чумхурӣ ҳам пешрафтҳо дида мешуд. Соли 1941 Базаи тоҷикистони АФ СССР (ИҶШС) ба Шуъбаи тоҷикистони АФ СССР (ИҶШС) табдил ёфта, дар донишкадаҳои тадқиқоти он доир ба омӯзиши канданиҳои фойданок, парвариши растаниҳои хоҷагии қишлоқ, навҳои нави пахта ва чорвои маҳсулдеҳ, тадқиқи таърих ва осори адабии халқи тоҷик корҳои зиёде ба анҷом шуда буд.

Дар чумхурӣ хизмати тиббӣ пеш мерафт. Дар хизмати аҳоли 121 касалхона, 222 муассисаи амбулаторӣ-муолиҷавӣ, 273 нуқтаи ёрии фелдшерӣ-амбулаторӣ, 53 муассисаи машваратии занону кӯдакон ва табибони зиёде хизмат мекарданд.

Санъати тоҷик ҳам бештар хусусияти оммавӣ пайдо карда ба соҳаи талаботи маънавии омма табдил ёфт. Оҳангсозони тоҷик З. Шаҳидӣ, Ф. Солиев, Н. Пӯлотов, Ш. Бобокалонов, А. Камолов, хунарпешагон Т. Фозилова, С. Тӯйбоева, Г. Бақоева, Р. Ғолибова, А. Бурҳонов ном бароварда буданд.

Театри тоҷик ҳам ба намоишномаҳои операи «Шӯриши Восеъ», «Коваи оҳангар», «Ду гул» ва песаи «Камбағалӣ айб нест» машхур гардида буданд. Дар солҳои 1938-1941 дар чумхурӣ 81 рӯзнама, 9 маҷалла, 401 китобхона, 23 театр, 512 муассисаи клубӣ, 114 дастгоҳи кинонамоишдихӣ дар хизмати халқ қарор дошт.

Раванди корҳои сохтмонӣ ва истехсолии чумхурӣ далолат бар он дошт, ки нақшаҳои панҷсола ва мақсади асосии халқи шӯравӣ – таъмини ғалабаи пурра ва қатъии сотсиализм дар мамлакат иҷрошавандаанд, вале вазъияти байналмилалӣ ва оғози Ҷанги дуҷуми чаҳон дар нақшаҳои шӯравӣ тағйироти кулӣ ворид сохт.

## Луғат

**1. Сотсиализми тараққиёфта** - мафҳуме буд, ки дар радифи сотсиализми ғолиб ворид гардид ва фаҳмонид, ки сотсиализм боз зинаҳои дигар, аз ҷумла тараққиёфта пешрафтатар, комилтар, тараққиқардатар ҳам дорад.

**2. Ғалабаи пурра ва қатъӣ** - мафҳуме буд, ки дар радифи пурра ва асосии сотсиализм ба вучуд омада буд.

Бо ибораи ғалабии қатъии сотсиализм он маъни дар назар дошта мешуд, ки акнун капитализми ҷаҳони сотсиализмро мағлуб кардаву барҳам дода наметавонад.

### **Савол ва супоришҳо**

1. Вазифаҳои навбатии сотсиализм аз чӣ иборат буд?
2. Мафҳуми сотсиализми тараққиёфтaro шарҳ диҳед.
3. Мафҳуми ғалабаи пурра ва қатъии сотсиализмро шарҳ диҳед.
4. Вазифаҳои панҷсолаи сеюмро номбар кунед.
5. Пешрафтҳои сотсиализмро дар солҳои 1938-1939 исбот кунед.

## **§ 50. САБАБҲОИ АСОСӢ ВА РАВАНДИ САР ЗАДАНИ ҶАНГИ ДУЮМИ ҶАҲОНӢ**

**Омили зиддиятҳои байни давлатҳои капиталистӣ.** Бухрони иқтисодие, ки солҳои 30-юм ҷаҳони капиталистиро фаро гирифта буд, давлатҳоро ба роҳи милитаристии тараққиёт овард. Пеш аз ҳама Олмон, Италия ва Ҷопон ин бухронро бо роҳи ҳарбигардонии иқтисодиёт сабук паси сар карданд, вале ҷаҳони капиталистӣ ба худ наомада, соли 1937 боз бухрони нав сар зад. Ин дафъа ИМА, Фаронса ҳам таъсири онро бештар ҳис карданд. Олмон, Италия, Ҷопон бошанд, боз роҳи яроқнокшавии бошитоб ва тайёр кардани ҷангро пеш гирифта, таъсири бухронро камтар эҳсос карданд.

Солҳои 1938 - 1939 Олмон Австрияро забт намуда, вилояти Судети Чехославакияро ба худ ҳамроҳ кард. Ҷопон бошад, дар Чин ва Муғулистон ҷангро сар карда, вазъияти байналмилалиро вазнинтар гардонд. Дар ноором гардани вазъияти байналмилалӣ ҳукуматҳои ИМА, Фаронса, Англия ҳам «кумак» карда буданд. Дидаю доништа онҳо сари роҳи фашизмро нагирифтанд. Баръакс, ба зидди СССР (ИҶШС) равона кардани фашизм ва милитаризмро тарафдорӣ карданд, яъне давлатҳои капиталистӣ зиддиятҳои худро бо роҳи ҷанг андохтани Олмон бо СССР (ИҶШС) ҳал кардани буданд. Аз ин рӯ, ҳукумати СССР (ИҶШС)-ро зарур буд, ки муносибату мавқеи байналмилалӣ худро муай-



ян созад. То соли 1939 СССР (ИЧШС) бо Чин, Муғулистон, Полша, Чехословакия, Англия, Фаронса, ИМА шартномаҳои гуногун дошт, вале ин шартномаҳо садди роҳи фашизм шуда натавонистанд ва наметавонистанд. Таҳдиди ҷанги ҷаҳонӣ воқеӣ буд ва меъмори асосии он Олмон ва баъд Англияю Фаронса ва ИМА буданд. СССР (ИЧШС) хост иттифоқи (коалицияи) зидди фашизмро аз ҳисоби давлатҳои муқтадир ИМА, Фаронса ва Англия ва баъзе дигарҳо (Полша, Чехословакия, Руминия) ташкил диҳад. Ин масъала дар сатҳи вазирони қорҳои хориҷии ин мамлакатҳо муҳокима шуда буданд, вале ба амалӣ гардидани ин нақша ҳеҷ яке аз онҳо нақӯшиданд, баъракс, Фаронса, Англия, ИМА ба Олмон фаҳмонданд, ки ба амалӣ гардидани нақшаи ибтидоии васеъ шудани сарҳади Олмон (аз ҳисоби Австрия ва Чехословакия) ҳалал намерасонанд. Ва ҳамин тавр ҳам шуд. Бе эълони ҷанг 12 март соли 1938 Германия қӯшуни 300-ҳазораашро ба Австрия дароварда, 13-уми март Австрияро як қисми Олмон эълон кард. Бетарафии Фаронса ва Англия дасту пойи Олмонро кушод. Қурбонии ояндаи давлатҳои муқтадир Чехословакия гардид. Дар вилояти Судети Чехословакия аҳолии олмонизабон зиндагонӣ доштанд. Миллатгароёни ин вилоят баҳори соли 1938 бо талаби ба ҳайати Олмон дохил шудан баромад карданд. Ин вилояти саноатии калонтарини Чехия буд. Олмон талаби онҳоро маъқул ёфт ва барои татбиқи амалии он тайёрии ҳарбӣ ҳам диди, вилояти Судетро ишғол кард. Бо ҳамин усул соли 1938 ибтидои соли 1939 Олмон даъвои мулкҳои алоҳидаи Полша (Дансиг), Белгия (Эпел-Малмида), Фаронса (Элзасу-Лотарингия) кард. Аз ин ҳам қатъитар 15-уми март соли 1939 зери фишори Гитлер ҳукумати Чехословакия ақди ба тобеиати Олмон дохил шуданро имзо кард. Чехия ва Моравия ба протекторат ва баъд тамоман ба Олмон ҳамроҳ карда, Словакия ба мустамлика табдил дода шуд. Закарпатие Украина ба ҳайати Венгрия гузашта, Чехословакия ҳамчун давлат аз байн рафт. Дар ин давра ҳам ягона давлате, ки бо чораби-

ниҳои мушаххас барои сари роҳи чунин ҳодисаҳоро гирифт-тан баромад мекард, СССР (ИҶШС) буд. Ҳукумати СССР (ИҶШС) ба ҳамроҳкунии Австрия ва тақсими Чехословакия эътироз намуда, ҳатто ёрии худро пешниҳод карда буд, вале ҳукуматҳои Чехословакия ва Полша ин ёриро истифода накарданд. Бештар ҳукуматҳои Ғарб мекӯшиданд, ки мошини ҳарбии Олмонро зидди СССР (ИҶШС) равона кунанд.

**Омили зиддиятҳои байни сотсиализму капитализм.** Англия ва Фаронса мехостанд, ки дар Европа бе иштироки СССР (ИҶШС) таносуби қувваҳоро бо иттифоқи Олмон дар мувозинат нигоҳ доранд ва бо Олмон «дӯст» монанд. Онҳо бо Полша, Руминия ва Юнон шартномаи ёрии ҳамдигарӣ дар ҳолати сар задани ҷанг бо яке аз тарафҳоро бастанд, Аммо ин сари роҳи Олмонро нагирифт. Олмон моҳи апрели соли 1939 Италия ва Албанияро забт намуда, шартномаи олмону-англисӣ ва олмону –полшагии солҳои 1934-1935-и худро дар бораи ба ҳамдигар ҳучум накардан бекор эълон кард. 22-юми майи соли 1939 бо Италия шартномаи «Пакти пӯлодин»-ро имзо кард. Бо ин пакт таносуби қувваҳо дар Аврупои Ғарбӣ ва Марказӣ пурра ба фоидаи иттифоқи Олмон ва Италия анҷом ёфта буд, вале Ғарб ин таносубро ба ҷанги зидди СССР (ИҶШС) табдил додани шуда, аз пешниҳодоти СССР (ИҶШС) дар ташкил додани бехатарии коллективона зидди фашизм бо ҳар роҳ дур мешуд. Намоёндагони вазоратҳои қорҳои хориҷӣ ва мудофияи СССР (ИҶШС) шартҳои нақшаҳои иштироки худро дар таъмини бехатарии Европа ҷӣ дар гуфтушунидҳои алоҳида ва ҷӣ дар муштарак баён карда буданд. СССР (ИҶШС) уҳдадорӣ мегирифт, ки агар Олмон бо Фаронса ва ё Англия ҷанг сар кунад, тайёр аст, ки ба онҳо кумаки низомӣ расонад, вале Ғарб ягон варианти маъқули ёрӣ ва иштироки худро дар ҳолати ба СССР (ИҶШС) ва ҳамсояҳои наздибалтикии он ҳучум кардани Олмон пешниҳод накарда, баръакс, то июни соли 1939 бо намоёндагони гуногуни Олмон гуфтушуниди худро давом доданд. Ҳатто ба таҳияи нақшаи ҳамла ба СССР (ИҶШС) ёрӣ ҳам расонданд. Англия бо Ҷопон июни

соли 1939 шартномаи даҳолат накардан ба қорҳои Қопон дар Қинро баст. Ҳатто бо ташаббуси Ғарб Қопон августи соли 1938 дар қӯли Ҳасан (ИҚШС) ва июли соли 1939 дар Халхин-Гол (Муғулистон) ба мақсади сар қардани қанги қалон қасиса ташқил қард. Дар ин қар ду қасиса Қопон шикаст қӯрд. Нақшаи ташқили бехатарии европоии пешниҳодқардаи Фаронса ва асосан Англия, бехатарии Латвия, Фаронса ва Эстонияро дар назар нақошт. Дар қар қолат ин давлатқо метавонистанд аз тарафи Олмон забт қарданд ё барои бо ИҚШС қангро сар қардан, мақкеъ (платсдарм) шаванд. Дар қар қолат СССР (ИҚШС) меқост, қи уқдадорихое, қи тарақайн меқиранд, барои қама тарафқо баробар бошанд. Фаронса ва Англия талаб меқарданд, қи ёрии иқтисодӣ ва қарбии СССР (ИҚШС) дар қолати аз тарафи Олмон ё ягон давлати диқари зери таъсири Олмон буда бо онқо сар меқарда бошад қатмӣ бошад, вале ёрии иқтисодӣ ва қарбии онқо ба СССР (ИҚШС) дар қолати сар қадани қанги Олмон ва СССР (ИҚШС) қатмӣ, вале ақар он қангро иттиқокқиени Германия сар қунанд, аниқ набуд. СССР (ИҚШС), қи тақрибаи қунин ёрии бо Қехословақияро меқонист, ин тариқи шартномаи бехатарии қоллективонаро намеқост. СССР (ИҚШС) қам қадафқои қуд ва қам қумқуриқои қамсоия қарбии қуд аз Балтика то Бақри Сиёқро дар назар дошт. Ин назари Ғарб дар рақти гуфтушуниққои мосқвагии августи соли 1939 бо қайати намеяндақони қарбии Англия ва Фаронса маълум қардид. Маълум аст, қи гуфтушуниқро қуқуматқои Фаронса ва Англия барои ба бунбаст (қучаи сарбаста) бурдани СССР (ИҚШС) истиқода қарда буданд. Қайати намеяндақони онқо вақолати имзо қардани ягон қучқатро нақоштанд. Аз ин рӯ, Иттиқоди Шӯравӣ гуфтушуниқро қатъ қард.

Дар муқдате, қи Иттиқоди Шӯравӣ бо Фаронса ва Англия гуфтушуниқ меқард, Олмон ба қуқумати Иттиқоди Шӯравӣ се маротиба муқочиақ қарда, факмонд, қи байни онқо масъалае нест, қи қал нақардад. Ҳатто иброс дошт, қи Олмон тайёр аст дар бораи бехатарии СССР (ИҚШС) аз

Балтика то Баҳри Сиёҳ гуфтушунид кунад. Вале то 29-уми август соли 1939 СССР (ИҶШС) ин таклифхоро рад мекард. Фақат баъди эҳсоси он ки гуфтушунид бо Англия ва Фаронса ба ягон натиҷа намеорад ва СССР (ИҶШС) дар ҳолати танҳой бо Олмон ва Ҷопон рӯ ба рӯ мемонад, гуфтушунидро бо Олмон оғоз намуд ва дар бораи дар муҳлати 10 сол ба ҳамдигар ҳучум накардан шартнома ро ба имзо расонид. Ин шартнома таҷовузи Ҷопон ва Олмонро ба СССР (ИҶШС) муваққатан ба таъхир андохт. Олмон 1-уми сентябри соли 1939 ба Полша ҳучум кард. Дар асоси шартномаи вучуддошта 3-юми сентябр Англия ва Фаронса ба ҷанги зидди Олмон даромаданд, вале ҷанги фаъолона нашуд. Олмон Полшаро ба осонӣ шикаст дод. Хучум ба Полша ибтидои Ҷанги дуҷуми ҷаҳон гардид.

### **Луғат**

**1. «Пакти пӯлодин»** - шартномаи байни Олмон ва Италияро аз мохи майи соли 1939 меноманд, ин давоми «Пакти зидди коминтерн»- и соли 1937 буд.

### **Савол ва супоришҳо**

1. Сабабҳои асосии Ҷанги Дуҷуми Ҷаҳонро номбар кунед.
2. Ҳадафҳои Олмонро шарҳ диҳед.
3. Ҳадафҳои Англия чӣ буданд?.
4. Ҳадафҳои Италия, Фаронса ва Ҷопонро шарҳ диҳед.
5. Барои чӣ Англия ва Фаронса дар ташкили иттифоқ зидди Олмон кашолкорӣ карданд?
6. Барои чӣ СССР (ИҶШС) бо Ҷопон ва Олмон шартномаи ба ҳамдигар ҳучум накарданро баст?

## **§ 51. ИШТИРОКИ ТОҶИКИСТОНИЁН ДАР НАБАРДҲОИ АВВАЛИ ҶАНГИ ДУҶУМИ ҶАҲОНИ (ОКТАБРИ СОЛИ 1939 - МАРТИ СОЛИ 1940)**

Тоҷикистониён дар озод намудани Украинаи Ғарбӣ, Беларусии Ғарбӣ ва Молдоваи Ғарбӣ. 1-уми сентябри соли 1939 Ҷанги дуҷуми ҷаҳон сар шуд. Сабаби саршавии ҷанг аз сари нав тақсим кардани ҷаҳони тақсимшуда буд. Ташаббускори

ин таксимот Олмони фашистӣ ва иттифоқчиёни ӯ – Италия ва Чопон буданд. Баҳонаи саршавии чанг хучуми Германия ба Польша гардид. СССР (ИҶШС) ҳам ба ин чанг ҳамроҳ шуд. Ҳадафҳои асосии ба ин чанг ҳамроҳ шудани СССР (ИҶШС) баргардонидани Беларусии Ғарбӣ, Украинаи Ғарбӣ ва Бессарабияи Ғарбӣ ба ҳайати Беларус, Украина ва Молдова буд. Ин ҳудудҳои соли 1918 мувофиқи шартномаи Версал ва Брест ба ҳайати Польша, Венгрия, Руминия ва Олмон дохил гардида буданд. Акнун СССР (ИҶШС) аз вазъияти байналмилалӣ ба вучудомада истифода бурда, ин минтақаҳои баргардонидани шуд. Баъди ба чанги зидди Олмон дохил шудани Англия ва Фаронса СССР (ИҶШС) ҳам ба эълони чанг кӯшунҳои худро ба Беларусии Ғарбӣ, Украинаи Ғарбӣ ва Бессарабияи Ғарбӣ даровард. Ба ҳаракати кӯшунҳои шӯравӣ дар ин минтақа миллатгароён муқобилат нишон доданд, вале кӯшунҳои шӯравӣ ба ягон душвории ҳарбӣ минтақаҳои номбурдаро ишғол намуданд. Дар ин чангҳои кӯтоҳмуддат, ки асосан бо миллатгароёни Украин бо роҳбарии С.Бендера сураат гирифта буд, намоёндагони Тоҷикистон ҳам иштирок доштанд. Аз ҷумлаи онҳо Неъмат Қаробоев, Ҳодӣ Кенчаев, Фатхулло Аҳмадов, Амралӣ Саидбеков, Ҷунуббек Яъқубов, Олим Ҳакимов ва садҳо дигаронро номбар кардан мумкин аст, вале тафсилоти қорномаҳои чангии солҳои 1939-1940-и онҳо ҳанӯз ҳам омӯхта нашудаанд. Ҳамаи номбаршудагон дар солҳои 1943-1945 ба унвони «Қаҳрамони Иттиҳоди Шӯравӣ» сазовор гардидаанд.

**Тоҷикистониён дар Чангҳои Финляндия ва ёри ба табодулотии Наздибалтика.** Агарчи оид ба чангномаи тоҷикистониён дар чангҳои соли 1939 дар Украинаи Ғарбӣ, Беларусии Ғарбӣ ва Бессарабия воқеаи аниқеро нақл кардан душвор аст, вале оид ба фаъолияти чангномаи чангии онҳо дар рафти чанги СССР (ИҶШС) бо Финляндия (ноябри соли 1939-марти соли 1940) маълумотҳои кӯтоҳ мавҷуданд. Ин чангро Иттиҳоди Шӯравӣ барои беҳатар гардонидани шаҳри Ленинград (Санкт-Петербург) ҳангоми ҳамлаи ногаҳонии

финҳо сар карда буд. Чунин хатар вучуд дошт, чунки Финландия ба минтақаи (платсдарми) чангии Олмон дар сарҳади СССР (ИҶШС) табдил ёфта буд. Финҳо бо ёрии Олмон ба чанги зидди СССР (ИҶШС) тайёрии бевосита дида истода буданд. СССР (ИҶШС) хост масъалаи беҳатар гардонидани пойтахти шимоли-аш – Ленинград (Санкт - Петербург-ро) бо роҳи осоишта ҳал кунад. Ҳукумати Иттиҳоди Шӯрави пешниҳод кард, ки Финландия дар шимоли Ленинград (Санкт-Петербург) дар масофаи 60 км сарҳади худро ба шимол барад ва ҳамин қадар замин аз минтақаҳои дигар ба ӯ чудо карда мешавад, вале ин масъала хушӣ ба хушӣ ҳалли ва 28-уми ноябри соли 1939 қўшунҳои шӯравӣ чангро сар карданд. Дар ин чанг тоҷикистониҳо ҳам иштирок доштанд. Якеи онҳо алоқачии ҳарбӣ Неъмат Қаробоев буд. Дар дафтари корномаҳои Неъмат Қаробоев чандин лаҳзаҳои корнамоии чангии ӯ сабт аст. Вай дар рафти чанги зиёда аз семоҳа чандин бор ба вазъияти душвор рӯ ба рӯ шуда, мардонавор аз уҳдаи ҳалли онҳо баромадааст. Боре дастаи чандин қарат зиёди душманро мағлуб сохт. Дафъаи дигар дар ҳолати чанги сахт алоқаи байни қисмҳоро барқарор намуд. Дар муҳорибае дар вақти барқарор намудани хатти алоқа ба 5 тан аскарони фин рӯ ба рӯ шуда, бо граната онҳоро махв сохт. Дар чанг барои шахрчаи Выборг, ки аввали моҳи марти соли 1940 рӯй дода буд, Неъмат Қаробоев часорати ҳарбӣ ва мардонагӣ нишон дода, бо фармони Президиуми Шӯрои Олии СССР (ИҶШС) аз 21 марти соли 1940 ба унвони «Қаҳрамони Иттиҳоди Шӯравӣ» сарфароз гардонда шуд. Ӯ аввалин тоҷикест, ки ба чунин унвон сарфароз гардидааст. Дар қатори чанговарони дигари шучоъ фарзанди дигари Тоҷикистон, ронандаи танк Усмон Акрамов низ буд.



**Қаробоев Неъмат**

Июни соли 1940 дар рафти интиҳобот ба парламент ба

сари ҳукуматҳои Латвия, Литва ва Эстония қувваҳои пешқадам ва хайрхоҳи заҳматкашон омаданд. Ин парламентҳои нав аз номи халқҳои худ ба Ҳукумати СССР (ИҶШС) бо хоҳиши ба ҳайати Иттиҳоди Шӯравӣ қабул кардани онҳо, мурчиат карданд. Иттиҳоди Шӯравӣ Августии соли 1940 талаби парламентҳои ин ҷумҳурияхоро қонеъ қунонида, бо мақсади таъмини беҳатарии сарҳадҳои ғарбии худ ва даъвати ҳукуматҳои Латвия, Литва ва Эстония кӯшунҳои худро вориди ин ҷумҳуриҳо кард, ки дар ҳайати онҳо ҳам намояндагони Тоҷикистон буданд.

Воқеаҳои солҳои 1939-1940 агарчи барои СССР (ИҶШС) ҳамчун воқеаҳои босамари сиёсӣ буданд, вале мамлакатро аз ҷанги тан ба тан бо фашизми ҷаҳонӣ озод накарданд.

### **Луғат**

**1. Қаҳрамони Иттиҳоди Шӯравӣ**- унвони олии фахрӣ. буда, соли 1934 таъсис ёфта буд ва барои хизмати барҷаста, қорнамоӣ ба нафъи ҷамъият ва давлат дода мешуд. Ин унвои аз ордени Ленин, «Ситораи тилло» ва Ифтихорномаи Президиуми Шӯрои Олии СССР (ИҶШС) иборат буд.

### **Саволҳо:**

1. Ҷанги дуҷони ҷаҳон аз қадом воқеа оғоз ёфта буд?
2. Мақсади асосии СССР (ИҶШС) дар ибтидои ҷанг аз ҷӣ (ҳо) иборат буд?
3. Аз тоҷикистониён кӣҳо дар озод намудани сарҳадҳои ғарбии СССР (ИҶШС) иштирок кардаанд?
4. Барои ҷӣ Иттиҳоди Шӯравӣ ба Финландия ҳучум кард?
5. Дар ҷанги Финландия қадом фириристодаҳои Тоҷикистон қаҳрамонӣ нишон додаанд?



## § 52. ТОЧИКИСТОН ДАР МУҲОРИБАҲОИ ДАВРАИ АВВАЛИ ҶАНГИ БУЗУРГИ ВАТАНӢ (22-ЮМИ ИЮНИ СОЛИ 1941 - СЕНТЯБРИ СОЛИ 1941)

**Сабабҳои асосии сар задани Ҷанги Бузурги Ватанӣ.** Сабаби асосии сар задани ҷанги байни Олмони фашистӣ ва СССР (ИҶШС), ки он ба Ҷанги Бузурги Ватанӣ табдил ёфт, пеш аз ҳама вучуд доштани зиддияти байни сохторҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангии байни сотсиализму капитализм буд. Империалистони Аврупову Осиё ва Амрико Ҷанги дуҷуми ҷаҳонро оғоз намуда, тавонистанд, ки онро ба ҷанги зидди сотсиализм-равона созанд. Сабабҳои дигари Ҷанги Бузурги Ватанӣ инҳо ба ҳисоб мерафтанд: ёрии амалии СССР (ИҶШС) ба ҳама гуна иттиҳоди зидди фашистӣ ё зиддиолмонии давлатҳои, ки ҳоло ба ҳуҷуми фашизм дучор нагардида буданд; дар ҳамаи соли 1941 танҳо мандани СССР (ИҶШС). Аз ҷиҳати дигар, бе шикасти СССР (ИҶШС) Олмон наметавонист, ки дар Аврупо нақшаҳои худро амалӣ созад. Шикасти Иттиҳоди Шӯравӣ ба Олмон имконият медод, ки муқобилияти ҳарбӣ ва сиёсӣ байналмилалӣ Англия ва ИМА-ро бо осонӣ ҳал намояд. Сабаби дигари ин ҷанг фароҳам омадани шароити мусоид барои Олмон буд, ки онро ба ҷанги зидди СССР (ИҶШС) хидоят мекарданд.

**Дар ибтидои ҷанг.** Субҳи 22 июни соли 1941 Олмони фашистӣ бо қувваи зиёди ҳарбӣ ба Иттиҳоди Шӯравии ҳучум кард. Дар ҳаёти ин лашкар кӯшунҳои Венгрия, Италия, Руминия ва Финландия ҳам буданд. Дар як вақт Олмони фашистӣ дар масофаи зиёда аз 3000 км сарҳадро вайрон карда, ба хоки Иттиҳоди Шӯрави зада даромад Қувваҳои ҳарбии Олмон он вақт аз 5,5 миллион аскар, 3712 танк, 4950 самолёти ҷангӣ, 47260 тӯп ва миномёт иборат буд. Олмони фашистӣ ҷанги барқасоро гузаронида, дар муддати то 2 моҳ кӯшунҳои асосии Иттиҳоди Шӯравиро шикаст доданд буд. Олмони фашистӣ ба он умед дошт, ки ҷанги ногаҳонӣ

ва барқосо Иттиходи Шӯравиро пароканда ва шикасти ҳарбии онро метезонад, вале он ба нияти худ нарасид. Баръакс, ҳучуми аҳдшиканона Артиши Сурхи Шӯравиро часуртару дӯстии халқхоро кавитар гардонид. Ягонагии кӯшуну халқ чабҳаю (фронту) ақибгохро мустаҳкамтар кард. Ҳамаи халқҳои Иттиходи Шӯравӣ ва Артиши Сурхи қаҳрамони он аз дақиқаҳои аввал ба дифои Ватан бархостанд. Дар тамоми хатти набардҳо аз баҳри Балтика то баҳри Сиёҳ кӯшунҳои шӯравӣ ба ҷанг даромаданд. Дар байни онҳо тоҷикон ҳам буданд. Дар ибтидои ҷанг, ки моҳҳои июн-сентябри соли 1941-ро дар бар мегирад, кӯшунҳои шӯравӣ ҷангҳои мудофиавӣ карда, аз сабаби нобаробарии қувва қафо менишаст. Ҷангҳои калон ва қаҳрамонона дар ин муддат дар Брест, Вилнюс, Смоленск, Киев, Одесса, Севастопол ва ғайраҳо шуданд. Ҷанговарони тоҷик Ақобир Маҳмудов, Маҳмадҷон Абдувалиев, Шукур Раҳмонов ва шояд садҳои дигар, ҷангро дар Брест оғоз намуда, қаҳрамонона ҳалок гардиданд. Дар таърихи Ҷанги Дуюми Ҷаҳон қалъаи Брест забтнамуда ва гарнизони он мағлубнамуда ба ҳисоб меравад.

Аз рӯзҳои аввали ҷанг Н. Мирзоев ва А.Тошматов дар Украинаи Ғарбӣ, Саидов, Э. Рӯзиев, Ҳ. Кенчаев (баъд Қаҳрамони Иттиходи Шӯравӣ) М. Олимҷонов дар Беларус, А. Ҳочибоев, М. Ёров дар Наздибалтика, Бобиев Мирзоалӣ дар Қрим, К.Хушвахтов дар Молдова, Ш.Назаров дар сарҳади Финландия, Х.Пӯлодов ва Р.Сангинов дар қушунҳои Баҳри Шимол ва С.Музаффаров дар киштии минабари «Решительный» мечангиданд. Ҷангномаи ҳамаи номбаршудагон дар таърихи ибтидои ҷанг сабт шудааст.

Аз қорнамоиҳои фиристодагони Тоҷикистон дар ибтидои ҷанг Г.Нуровро, ки 23 июни соли 1941, дар соҳили дарёи Прут, бо тӯпи худ танки душманро маҳв сохт, Ҳодӣ Кенчаевро, ки дар ҳимояи шаҳри Львов қаҳрамонӣ нишон дода, сазовори медали «Барои шучоат» гардидааст, метавонд ном бурд. Р.Абдуллоев, Ҷ.Абдуллоев, Д.Абдурашитов, Д.Тағоев, Р.Авдиев, С.Аслонов, Б.Алиев ва садҳо дигарон ишти-

рокчиони мухорибаи Смоленск буданд, ки яке аз мухорибаҳои хунини ибтидои ҷанг буд. Дар санаи 3 - 8-уми июли соли 1941 тӯпчиӣ ӯротеппагӣ Муҳаммадӣ Иброҳимов дар маҳаллаи Плещенатсаи Минск қаҳрамони бемислу монанд нишон дода, дар як мухориба 14 автомашина ва 6 танки душманро аз қор баровард. Барои ин қорнамоӣ ӯро бо ордени Ленин мукофотониданд, ки аввалин ҷанговари тоҷикест, ки ба ҷунин мукофоти олии сарфароз гардидааст.

Эргаш Рӯзиеви хучандӣ, ки ӯ ҳам тӯпчӣ буд, дар вақти ақибнишинӣ ҳамроҳи 11 нафари дигар ба муҳосира афтада, 13 шабонарӯз дар ақибгоҳи душман ҷанги тан ба тан карда, аз муҳосира баромад. Барои ин қорнамоӣ ва часоратҳои минбаъда, ӯ аз дасти маршал Чойболсан мукофоти олии Муғулистон - ордени «Ситораи Қутб»-ро гирифта буд. Р.Исмоилов, А.Азимов, Ҷ.Назаров ва даҳҳои дигар дар Ҳимояи Одесса иштирок доштанд. Н. Илёсов бошад, ҳамроҳи ҳамяроқонаш дар гарнизони зеризаминии (қорхонаи сангрзакунии) Азимушкаи Керч зиёда аз 4 моҳ муқобилият нишон дод.

Номи фарзандони тоҷик: А.Собиров, К.Хушвахтов, А.Қаландаров, Ш.Назаров ва ҳазорон нафари дигар дар таърихи ибтидои ҷанг сабт аст, яъне дар ибтидои ҷанг қорнамоиҳои тоҷикистониёнро дар ҳамаи сарҳади зиёда аз 3 ҳазор қиллометраи мамлакат дидан мумкин аст. Мутаассифона, таърихи муфассали иштироқи тоҷикистониён дар ибтидои ҷанг ҳанӯз ҳам навишта нашудааст.

### Луғат

1. «Ватан-модар даъват мекунад!» - шиор- плакати давраи Ҷанги Бузурги Ватании солҳои 1941-1945, ки дар ҳама ҷойҳои ҷамъиятӣ ва қорхонаҳо часпонда шуда буд.

2. «Ватани сотсиалистӣ дар ҳатар аст» - ин ҷумла шиори солҳои ҷанги граждании солҳои 1918-1920 буд, ки онро В.И.Ленин навишта буд. Ин шиор солҳои 1941-1945 ҳам истифода шуда буд.

3. Гитлер - насаби аслиаш Шикелгруббер Адолф (20.04.1889-майи 1945) роҳбари ҳизби миллӣ - сотсиалистии Олмон (1919-1945), сардори давлати фашистии Олмон (1933-1945).

### **Савол ва супоришҳо:**

1. Барои чӣ Олмони фашистӣ 22 июни соли 1941 чангро сар кард?
2. Тоҷикистониҳо дар кадом муҳорибаҳои аввали чанг иштирок доштанд?
3. Барои чӣ қўшунҳои шўравӣ ақибнишинӣ мекарданд?
4. Барои чӣ ин чангро «Чанги Бузурги Ватанӣ» номиданд?
5. Сохтмонҳои калони ба тариқи ҳашар сохташударо дар арафаи Чанги Бузурги Ватанӣ номбар кунед.
6. Дастовардҳои ҳаёти фарҳангиро дар арафаи Чанги Бузурги Ватанӣ номбар кунед.

### **§53-54. ИШТИРОКИ ТОҶИКИСТОНИЁН ДАР МУҲОРИБАҲОИ КАЛОНТАРИНИ ДАВРАИ ОҒОЗ ВА МУСТАҲКАМКУНИИ ДИГАРГУНИҲОИ ҚАТЪӢ ДАР РАФТИ ЧАНГИ БУЗУРГИ ВАТАНӢ (СЕНТЯБРИ СОЛИ 1941-АПРЕЛИ СОЛИ 1943)**

**Муҳорибаи барои Москва (сентябри соли 1941-апрели 1942).** Олмони фашистӣ ба самти чангии Москва аҳамияти махсус дода, нақшаи «Чанги барқосо» (Блицкриг)-и худро амалӣ кардани буд. Аҳамияти муҳорибаи назои Москваро Ҳукумат ва халқи собиқ СССР (ИҶШС) бахубӣ дарк карда буданд ва ба он тайёрии имкондоштаре ҳам дида буданд. Муҳорибаи назои Москва на фақат аҳамияти минтақавӣ, балки аҳамияти ҷаҳонӣ ҳам дошт. Натиҷаи муҳорибаи назди Москва ба чандин савол давра – бақои сотсиализм ва фашизм ҳамчун сохтори давлатӣ ва сиёсат ба ҷаҳониён ҷавоб меод.

Олмони фашистӣ ба ҷабҳаи марказӣ, ки мақсад аз он ишғоли Москва - пойтахти Иттиҳоди Шўравӣ ва буд, қисмҳои якҷаҳани ҳарбии аз ҷиҳати таҷрибаи чангӣ, яроку аслиҳа бартариҳои кулӣ доштаи худро, ва бо фармони қабул накардани ҳеч гуна гуфтушунид ва таслим равона карда, ин нақшаи худро «Тайфун» номгузори карда буд (ба маънои «барқвор, боди шадид»).

Сарфармондеҳии Қувваҳои Мусаллаҳи Олмон барои забти Москва 1,8 млн. кӯшун, 1700 танк, 1790 самолёт, 14 ҳазор тӯпи худро ба кор андохта буд. Ҳучум барои Москва 30-юми сентябр оғоз гардида душман дар баъзе минтақаҳо то ба масофаи 17 км ба Москва наздик омада буд. Ҳатто баъзе командирони душман ба хешу акрабо ва дӯстони худ хабари ғалабаро ҳам навишта буданд ва дӯстонашонро ба



**Сталин И.В.**

маъракаи паради ғалаба даъват карда буданд. Фашизм меҳост, ки СССР (ИҶШС)-ро дар назди давлатҳои ҳомии худ хору залил нишон диҳад ва бо ин бартариҳои комили худро дар идораи минбаъдаи ҷаҳон таъмин намояд. Ин равандро ботинан набошад ҳам, зохиран ҳукуматҳои Англия, ИМА ва Фаронса ҳам барои ҳадафҳои ояндаи худ интизор буданд. Аз ин рӯ, ин ҳукуматҳо гарчи бо фашизм дар набард буданд, бо бетарафии худ нисбати таҷовузи Олмон ба Иттиҳоди Шӯравӣ, ба Олмон имконият доданд, ки ин ҷанги беадолатонаро оғоз намояд. Мусаллам он аст, ки Ғарб меҳост Олмонро дар ҷанги зидди Иттиҳоди Шӯравӣ бемадор сохта ва баъд онро ба шартҳои барои худ мувофиқ маҷбур созад. Ғарб беҳабар аз он буд, ки рӯҳияи иттиҳоди халқҳои дар мубориза ва дар асоси баробарӣ, бародарӣ, дӯстӣ, ягонагии иқтисодию сиёсӣ ба вучуд омадаро шикастану аз байн бурдан мумкин нест. Ба муҳофизати Москва тамоми халқҳои шӯравӣ борхостанд. Роҳбарияти Иттиҳоди Шӯравӣ ба ҳама душворихо нигоҳ накарда, тавонист, ки ба душман зидди душман 1250 ҳазор чапговар, 7600 тӯп, 990 танк, 677 самолёт ва часорату ватандӯстии бемислу монанди шӯравиро муқобил пеш гузорад. 19-уми октябр дар Москва ҳолати муҳосира эълон гардид. Аз тамоми минтақаҳои СССР (ИҶШС) ба Москва қувваҳои имдодӣ омаданд. Дар ин муҳорибаҳо фиристодагони Тоҷикистон ҳам саҳми худро гузоштанд. Аз Ҷумла дивизияи 20-уми савораи дар Тоҷикистон таъсисёфта

низ иштирок дошт. Ин дивизия дар набардҳои роҳи Волоколамск қорнамоӣ нишон додааст. Вақте ки як гурӯҳ танкҳои немис хати фронтро раҳна карда, ба роҳи Волоколамск (ҳозира хиёбони Ленинград) баромаданд, дивизия фармон гирифт, ки танкҳоро нобуд созад ва аз уҳдаи иҷрои ин фармон бо сарбаландӣ баромад. Дар муҳорибаи назди Маскав 150 нафар аскарро афсарони ин дивизия ба муқофотҳои гуногун сазовор шудаанд. Барои қаҳрамонӣ дар ин ҷанг тўпчиӣ шучоъ Муҳаммадӣ Иброҳимов, ки дар як муҳориба 16 техникаи ҷангии душманро аз қор баровард бо ордени Ленин муқофотонида шуд.



**Байрақи ҷангии дивизияи 20-уми  
Саворагарди кӯҳӣ**

Адиби умедбахши тоҷик Абдушукур Пирмуҳаммадзода қаҳрамонона, ҷангида ҳалок гардид. С.Улуғзода, Р. Ҷалилов, И.Обидов, Б.Искандаров низ, ки шахсиятҳои машҳури солҳои 50-90 асри ХХ ҷумҳури буданд, иштирокчиӣ ин муҳорибаҳо буданд. Дар рафти ин заддухӯрдҳо Олмони фашистӣ ва думравони онҳо шикасти ҷашмраси то кунун надида ро диданд.

**Муҳорибаи Сталинград (17.7.1942-2.2.1943).** Муҳорибаи Сталинград машҳуртарин набарди солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ буда, ба ду давра – давраи мудофиавӣ (17.7.1942 - 18.11.1942) ва давраи ҳуҷум (18.11.1942 - 2.2.1943) ҷудо мешавад. Дар ин муҳориба аз ҳар ду ҷониб зиёда аз 3,6 млн. аскарро афсар, 60,2х. тўпу миномёт, 7300 самолёт иштирок доштанд. Олмон меҳост, ки бо роҳи аз маркази сўзишворӣ ва ғалла маҳрум кардани Иттиҳоди Шӯравӣ ва Русияи Марказӣ Сталинград ро шиғол намуда, барои шикасти дар назди Москва хӯрдани қасос гирад. Вале боз ҳамон дўстии халқҳо ва ягонагии ҳарбию иқтисодӣ ин нақшаро ҳам барбод дод.

Дар маъракаҳои ҷангии барои Сталинград Олмони фашистӣ ва шарикони ӯ зиёда аз 900 ҳазор аскар, 2 ҳазор танк, зиёда аз 10 ҳазор тӯп, 3 ҳазор самолётро талаф доданд. Дар ҳуди шаҳри Сталинград ин талафот ба зиёда аз 300 ҳазор расида буд. Талафоти Иттиҳоди Шӯравӣ аз Олмон зиёдтар - 1,1млн. нафарро ташкил дода буд. Фиристодагони Тоҷикистон дар тамоми давраи ин набард иштирок карданд. Корнамоии «Хонаи Павлов» ҳам бе номи тоҷик набуд. Дар қатори 18 ҷанговари «Хонаи Павлов», ки командири он сержант Павлов буд, Аҳмад Турдиеви тоҷик ҳам буд. Фиристодагони Тоҷикистон О. Холматов, Б. Сиддиқов, А. Ҳақимов, К.Каримов, Б. Бегматов, Н. Мирзоев, И.Назаров, Ҳ. Раҳимов, Ф. Ниёзӣ, С. Иброҳимов, М. Муқимӣ, Т. Чӯраев, А. Эшматов, А. Устоев қаҳрамонӣ нишон додаанд. Дар ин муҳориба колоннаи танкии «Колхозчи Тоҷикистон» ва эскадриляи «Колхозчи Тоҷикистон», ки бо пули чамбовардаи колхозчиёни Тоҷикистон сохта шуда буданд, ба ҷанг даромаданд. Анвар Қаландарови ғармӣ дар ин муҳорибаҳо ҳамчун командири танкии вазнини «КВ» ҷангидааст. Ӯ бо ордену медалҳои «Ҷанги Ватанӣ»-и дараҷаи 1, «Ситораи Сурх» ва «Барои муҳорибаи Сталинград» сарфароз гардониданида шудааст.

Дар рафти амалиёти ҷангии баъди Сталинград тоҷикписар Маҳмадшариф Шарипов дар озод кардани шаҳри Харьков корнамоии бемислу монанд нишон додааст. Ӯ бо тани худ нуқтаи оташфишони (ДОТ)-и душманро пӯшондааст.

Рӯҳияи ҷангии тоҷикистониёро мактуби меҳнаткашони ақибгоҳ бо номи «Мактуб ба ҷанговарони тоҷик аз халқи тоҷик», ки онро устод С.Айнӣ навиштаву зери он 390000 меҳнаткаши тоҷик имзо гузошта буданд, омадааст:

«Фарзандон, шавҳарон, бародарони азиз, ҷанговарони диловари мо!

... Вақте ки мо калимаи Ватанро дар забон меорем, дар пеши назари мо на танҳо водии зарҳези Вахш, на танҳо боғҳои себу зардолузори Ленинобод, на танҳо кӯҳҳои



барфпӯши сарбафалакпечидаи Помир, балки манзараҳои рангоранг ва кабуди чангалистон ва дарёҳои сероби Русия, мавҷи хӯшаҳои гандуми майдони Украина, канораҳои рӯхафзои баҳри Сиёх, кӯхҳои афсонавии Қафқоз ва гаҳвораи Револютсияи Октябр - шаҳри азими Ленин (Ленинград) низ ҷилва менамоянд.

Шумо дар кучое, ки мубориза кунед, хоҳ дар сохилҳои дарёи Дон, хоҳ дар саҳроҳои Украина, хоҳ дар гирду атрофи Ленинград, Шумо Сталинобод, канораҳои дарёи Панҷ, кӯхҳои Помир, водию саҳроҳои Вахш ва Ленинободро муҳофизат менамояд.

Мардписарони халқи тоҷик!

Шумо авлоди бобоҳои бузурги худ мебошед, ки онҳо ба муқобили истилогарон ва ғоратгарони аҷнабӣ баҳодуруна чангидаанд.

Вақте ки арабҳо дар асри У111 ба сарзамини мо ҳучум оварда, мехостанд ба тани халқи мо либоси сиёҳи мотам пӯшонанд, тоҷикон бо сардории лашкаркашҳои худ Абӯмуслим, Таҳмоспи Хучандӣ, Ибни Муқаннаъ чандин сол машғали шӯришро фурузонда чангиданд. Темурмалики Хучандӣ ва Маҳмуди Торобӣ ба муборизаи халқ ба муқобили муғулҳои бадхашми истилогар роҳбарӣ намуданд.

Мо фахр мекунем, сарфароз мешавем, ки дар миёни Шумо монанди Қаҳрамони Союзи Советӣ Неъмат Қаробоев, ордендорон Муҳаммадӣ Иброҳимов, Ғозӣ Рашидов, Давронов, Шукрулло Шоев ва бисёр чанговарони дигари ба ҳамаи мамлакат машҳур ҳастанд.

Бовар кунед, ки мо ҳам дар fronti меҳнат ҳеч ақиб наменем. Мо ҷонсупорона меҳнат карда истодаем, ки мамлакат ва Армияи Сурхи ҷоноҷонамонро аз ҳама чизи зарурӣ таъмин намоем. Занон, модарон ва хоҳарони Шумо дар баробари мардон ихтисосҳои шавҳар, фарзанд ва бародарони ба фронт рафташонро бо муваффақият аз худ карда, бо тамоми қувваҳои худ ба Армияи Сурх ёрӣ расонда истодаанд, ки душмани палидро торумор кунанд...

Ҷанговарони паҳлавони мо! Шердилони ба пеш қадам

занед, писарони маҳбуби Тоҷикистон! Бо қаҳрамонӣ, шуҷо-  
атмандии беҳад, ватандӯстии шуълавари худ рӯзи ғалабаи  
мо ва мағлубияти душманро наздик кунед. Мо боварии ко-  
мил дорем, дур нест он рӯз, Армияи Сурхи қаҳрамони мо...  
одамхӯрони гитлериро бакуллӣ торумор менамояд.

Марг ба истилогарони немис!»

Имзо: чамъ 390 ҳазор. 20.02.1943, «Правда»

### Луғат

1. «**Ё марг, ё ғалаба!**» - даъват, шиори аскарону афсарон ва партизанҳои шӯравӣ, ки аз 22-юми июни соли 1941 машҳур гардид. Бо ин шиор аскарони алоҳида, взвод, рота, баталён, полк, дивизия ва фронтҳо ба ҷанг мебаромаданд.

2. **Колоннаи танкии «Колхозчии Тоҷикистон»** - колоннае, ки бо пули хайрияи колхозчиёни Тоҷикистон сохта шуда буд. Ташкили чунин колоннаро бори аввал колхозчиёни вилояти Тамбови ҶШФСР пешниҳод карда буданд. Ин пешниҳод аз тарафи Ҳукумат ва халқ дастгирӣ ёфта, ба маъракаи умумихалқие табдил ёфт. Онро коргарон, зиёён, ҷавонон, пионерҳо дастгирӣ намуданд. Бо маблағи хайрияи тоҷикистониён колоннаи танкии «Колхозчии Тоҷикистон», «Муаллими халқи Тоҷикистон», «Коператори саноатии Тоҷикистон», батареяи тӯпандози «Колхозчии райони Ленинобод», эскадриляи «Тоҷикистони советӣ», тӯпи «Пионери Тоҷикистон» ба фронт фиристода шуданд.

3. Колоннаи танкии «Комсомоли Тоҷикистон», ки бо пули хайрия ва музди соату рӯз ва ҳафтаю моҳҳои аз рӯзи қори муқаррарии комсомолон зиёдатӣ сохта шуда буд, дар муҳорибаи Сталинград ба ҷанг даромада буд.

### Савол ва супоришҳо:

1. Дар бораи муҳорибаи назди Москва ва иштироки тоҷикон нақл кунед .

2. Саҳми тоҷиконро дар муҳорибаи Сталинград шарҳ диҳед.

3. Ҷангномаи Аҳмад Турдиевро нақл кунед?

## § 55-56. ТОҶИКИСТОНИЁН ДАР МУҲОРИБАҶОИ ДАВРАИ БА АНҶОМ РАСИДАНИ ДИГАРГУНИҶОИ ҚАТЪИ ДАР РАФТИ ҚБВ

а) **Муҳорибаи Курск (5 июл-23 августи соли 1943).** Ин ҷанги мудофиавии кӯшунҳои шӯравӣ буд. Олмон дар камонаки Курск 900 ҳазор аскар, 2700 танк, зиёда аз 6 ҳазор тӯп, 3 ҳазор миномёт ва 2 ҳазор самолётро ба ҷанг дароварда буд. Муҳориба дар ду давра – давраи ҷангҳои мудофиавӣ (5-23 июни соли 1943) ва давраи ҳуҷум (12 июл-23 августи соли 1943) шуда гузаштааст. Мақсади кӯшунҳои фашистӣ қасос гирифтани барои шикасти қаблӣ ва пеш аз ҳама, пешгирии шикасти рӯҳии аскарони худ ҳам буд, чунки дар байни аскарону афсарони немис то рафт боварӣ ба ғалаба кам шуда истода буд. Ин ғалаба метавонист рӯҳияи кӯшунҳои фашистиро мисли пештара боло бардорад. Сарфармондеҳии олии Олмон, бештар ба танкҳои типпи нави «Тигр» ва «Пантера»-и худ ва самолётҳои нави типпи «Фокке-Вульф» ва фикри ғалате, ки гуё кӯшунҳои шӯравӣ аз маърақаҳои паёпайи пешин хаста шуда бошанд, тақия дошту кӯшунҳои шӯравӣ ба таҷрибаи андӯхтаи маърақаҳои ҷангии қаблӣ.



Ҳамзаалиев Исмоил

Дар муҳорибаи Курск кӯшунҳои шӯравӣ нисбати душман гарчи бартариӣ зиёде доштанд, вале муҳорибаро аз ҳимоя оғоз кардани муҳорибаро афзал ёфтанд. Баробари ин, сарфармондеҳони муҳориба, раванди ҳуҷуми кӯшунҳои душманро пай бурданд ва нақшаи пешвозу зарбаи дурустро таҳия карда тавонишанд.

Душман 5-уми июл бо қушуни 900 ҳазор нафара, ки дар ихтиёраш 2700 танк, зиёда аз 6 ҳазор тӯп, 3 ҳазор миномёт ва 2 ҳазор самолёт буд, ба ҳуҷум гузашт ва мехост, кӯшунҳои

шӯравиро ба муҳосира гирифта, маҳв созад. Гитлерчиён дар самти Курск Орёл тавонистанд то 85 км. Пеш раванд, вале дар самтҳои Тула ва Белгород аз 10-12 км беш пеш рафта натаванистанд. Дар Прохоровка ҷанги танкӣ шуд, ки аз ҳарду ҷониб 1500 танк иштирок дошт. Қўшунҳои шӯравӣ дар ин давра душманро бемадор сохта, 12-уми июл ба ҳучуми ҷавобӣ гузашта душманро торумор намуданд ва шахрҳои стратегии Белгород ва Харьковро озод карданд. Мухорибаи Курск ҳам бо ғалабаи беназири қўшунҳои шӯравӣ ба анҷом расид.



**Кенчаев Ҳодӣ**

Дар мухорибаи Курск тоҷикон қорнамоиҳои бемислу монанд нишон доданд. Аз ҷумлаи онҳо 8-10-уми июл дар нуқтаи Безимьянный Исмоил Ҳамзаалиев қорнамоӣ нишон дод. Ба бартариҳои зиёди тўпу танки душман нигоҳ накарда, ӯ бо тирҳои нишонраси тўпи худ душманро аз самти муҳофизат худ гузаштан намонд, дахҳо техника ва садҳо ҷангиёни душманро маҳв сохт. Чунин қорнамоиро дар самти дигари мухорибаи Курск Ҳодӣ Кенчаев нишон дода буд. Ҳар ду ба унвони «Қаҳрамони Иттиҳоди Шӯравӣ» сазовор шуданд. Номҳои ҷанговарони тоҷик А. Қаҳҳорӣ, А. Якубов, К. Назаров, В. Маҳмадов, Р. Хушвахтов, С. Ҳасанов, С. Шарипов, Д.Алимов виро забонҳо гардидаанд. Дар ин мухориба лётчики тоҷикистонӣ Иван Душкин низ ба унвони «Қаҳрамони Иттиҳоди Шӯравӣ» сазовор гардида буд.

Дар мухорибаи Курск дар ҳайати полки 1849-ми артиллерияи қирқунандаи зиддтанкӣ Саттор Гаффоров меҷангид. Ҷанговар ордену медалҳои ҷангии августи соли 1943-уми худро соли 1968 гирифт. Дар ҳайати дивизияи 5-уми тирандоз дар самти Орёл Убайдулло Муродови Ҳисорӣ қорнамоӣ нишон дода буд.

Дар мухорибаи Курск июли соли 1943 18 нафар сарҳадбонони отряди сарҳадиҳои Помир дар ҳайати дивизияи 162-юми тирандози осийимиёнагӣ қорнамоии бе мислу мо-

нанд нишон доданд. Онҳо дар қитъаи муҳофизатии худ то тири охирин чангида, баъди он ба чанги тан ба тан дароманданд ва қисме онҳо бо бастаҳои граната худ ва душманони ба онҳо ҳамлакунандаро тарконданд, вале душманро аз ҳудуди муҳофизати худ гузаштан намонданд.

**Муҳорибаи Ленинград (01.07.1941-10.08.1944).** Муҳорибаи Ленинград зиёда аз 1125 рӯз ва муҳосираи Ленинград 900 рӯз (аз 8.09.1941 то 18.01. 1944) давом ёфта, дар муддати зиёда аз 3 сол қўшунҳои зиёди (қариб 20%) душманро нигоҳ медошт. Дар ин муҳориба қариб 50 дивизияи душман торумор шуд. Дар ин давра зиёда аз 1 миллиону 200 ҳазор ленинградӣ аз хунукию гуруснагӣ фавтидаанд. Фақат аз моҳи ноябри соли 1941 то октябри соли 1942 аз гуруснагӣ қариб 642 ҳазор нафар аҳолии шаҳри Ленинград фавтид. Аз ноябри соли 1941 дар рӯи яхи кӯли Ладога роҳи автомобилгард сохта шуд, ки «Роҳи ҳаёт» ном гирифта, Ленинградро бо мамлакат мепайваст. Ба воситаи ин роҳ зиёда аз 550 ҳазор нафар аз муҳосира бароварда, 361 ҳазор тонна бор кашонда шуд.

Дар байни чанговарони муҳофизии Ленинград номи Тешабой Одилов ҳамчун мергани бомаҳорат машҳур гардид. Ӯ бо милтиқи снайперии худ фашистони зиёдро нобуд карда буд. Дар ин муҳориба фарзандони Тоҷикистон: М. Шокиров, С. Бурҳонов, С. Мухторов бо ордену медалҳои ҷангӣ мукофотонида шуданд. Дар ин муҳориба 3 бародар - тоҷикписарон Баҳриддин, Зайниддин ва Муҳаммад



**Эрийгитов Тўйчӣ**

Осимовҳо иштирок доштанд. Дар рафти муҳорибаи Ленинград тоҷикистони Тўйчӣ Эрийгитов 5 октябри соли 1943 корнамоии А. Матросовро такрор намуда, бо тани худ нуқтаи оташфишони (ДОТ)-и душманро пӯшондааст. Баъди маргаш ба унвони «Қаҳрамони Иттиҳоди Шӯравӣ» мушарраф гардидааст.

Тоҷикистон ба гуруснагони Ленинград ёри калони пулӣ ва хӯрокворӣ фиристод. Аз чумла фақат соли 1943 2,225 ҳазор сӯм пул, қариб 130 тонна ғалла, 130 тонна сабзавот, 80 тонна меваи тару хушк ва 2250 сар чорво фиристода буд.

**Мухорибаи Днепр (август-декабри соли 1943).** Дар вақти ҷангҳои соҳили Днепр ва убури он мухорибаҳои сахту шадиде шуданд. Аз ду ҷониб қариб 4 миллион аскар, 64 ҳазор тӯпу миномёт, 4,5 ҳазор танк, қариб 5 ҳазор самолёт ба ҷанг дароварда шуда буд. Ташаббус дар дасти кӯшунҳои шӯравӣ буд. 26-уми август кӯшунҳои fronti марказӣ ба ҷанг даромада, охири сентябр ба соҳили дарёи Днепр расида, соҳили чапи онро озод намуданд. 12-уми октябр амалиёт барои озод кардани Киев ва соҳили рости Днепр сар шуд. Дар натиҷаи амалиёти якҷоя душман то 450 километр дур партофта шуда, шаҳрҳои Киев, Запороже, Днепропетровск озод карда шуданд. Дар ин мухорибаҳо ба 2438 нафар унвони «Қаҳрамони Иттиҳоди Шӯравӣ» дода шуд, ки 11 нафарашон фиристодагони Тоҷикистон, аз чумла, С. Турдиев, Б. Давлатов, Ҷ. Яъқубов, Д. Азизов, Ҳ. Қосимов ва дигарон буданд.

Дар рафти мухорибаҳои нимаи дуюми соли 1943 дар баланд гардидани рӯҳияи ҷангии ҷанговарони тоҷик, қабули «Мурочиатномаи митинги зидди фашистии намояндагони меҳнаткашони Ёзбекистон, Туркменистон, Тоҷикистон, Қазоқистон, Қирғизистон» нақши калон бозид. Ин мурочиатнома ҳам ба



Қосимов Ҳайдар



Турдиев Саидкул



Азизов Домулло

чанговарон ва ҳам ба акибгоҳ бахшида шуда буд, ки матни онро мухтасаран меорем.

«Халқҳои ҳамсоя!

Бародарони қирғиз, тоҷик, қазоқ, туркман ва ўзбек, салони гарми моро қабул намоед!

Халқҳои бародарӣ! Дар ин ҷанги озодкунӣ ва боадолат ҳар як ҷанговари Армияи Сурх аз ҳар миллате, ки бошад, ватани советии худ, замини азизи худ, хонаи падари худ, оилаи худро муҳофизат менамояд.

Фарзандони ҷанговари мо бо ҷанговарони халқҳои бародари советӣ дар як саф истода, душмани моро қир карда, заминамонро аз қӯшунҳои фашистии немис тоза карда истодаанд.

Халқҳои азизи бародарӣ!

Мо на барои ғуломӣ, балки барои озодӣ, на барои ашк, балки барои хушбахтӣ таваллуд ёфтаем! Мо авлоди муборизони роҳи пуршарафи озодӣ-авлоди Муқаннаъ, ... Ҷалолӣдин, Восеъ, Манас, Амонгелдӣ ба аҷлоди қаҳрамонанон сазовор буда, монанди онон фидокорона ва диловарона бар зидди сағони девонаи гитлерӣ барои тамоман торумор карда шудани онҳо мубориза бурда истодаем ва мебарем... »

**Саволҳо:**

3. Дар муҳорибаи Курск аз тоҷикистониҳо кӣҳо қаҳрамонӣ нишон додаанд?

4. Аз қорнамоии ҷангии тоҷикистониён дар муҳорибаҳои Ленинград ва Днепр чӣ медонед?

5. Дар муҳоритаҳои соли 1943 кӣҳо ба гирифтани унвони «Қаҳрамони Иттиҳоди Шӯравӣ» сазовор шуданд?



## § 57. ИШТИРОКИ ЧАНГОВАРОНИ ТОЧИКИСТОНӢ ДАР МУҲОРИБАҲОИ ДАВРАИ АНҶОМӢБИИ ЧАНГИ БУЗУРГИ ВАТАНӢ (ЯНВАРИ 1944 - 9 МАЙ 1945)

**Муҳорибаҳои солҳои 1944-1945.** Солҳои 1944-1945 дар таърихи Чанги Бузурги Ватанӣ ва Чанги дуҷуми ҷаҳон, ки ҳамчун давраи ба охир расидани чанг маълум аст, фиристодагони Тоҷикистон ҳам саҳми худро гузоштаанд. Ин солҳо дар ҳаёти кӯшунҳои шӯравӣ зиёда аз 10 ҳазор фиристодагони Тоҷикистон мечангиданд. Чангҳои асосӣ соли 1944 ва 1945 барои озод намудани Украина, Беларус, Молдова, Полша, Чехословакия, Венгрия, Булғория, Югославия ва шикасти худи фашизм дар Олмон мерафт. Дар озод кардани Украина фиристодаи Тоҷикистон Исмаи Шарипов қорнамоӣ нишон дода, ба унвони «Қаҳрамони Иттиҳоди Шӯравӣ» сарфароз гардид.

Дар озод намудани Беларус С.Сейтвелиев, Чӯтак Ӯрозов, Фатхулло Аҳмадов қорнамоиҳо нишон дода, сазовори унвони «Қаҳрамони Иттиҳоди Шӯравӣ» гардида буданд.

Дар муҳорибаҳо барои озод намудани Наздибалтика тоҷикписар Сафар Амиршоев қаҳрамонӣ нишон дод. Ӯ дар муҳорибаи назди Фолвари Лион моҳи июли соли 1944 бо батареяи худ бо 15 танки «Тигр»



Сафар Амиршоев

ва «Пантера»-и немисҳо ба чанг даромада, 5 танкро маҳв намуд ва дигаронашро ба қафонишинӣ маҷбур сохт. Дар ин муҳориба Сафар Амиршоев ҳалок гардид. Баъди ҷафаш ба ӯ унвони «Қаҳрамони Иттиҳоди Шӯравӣ» дода шуд. Ҳоло қабри ӯ дар шаҳри Жетмарияи Литва буда, гаубитсаи ӯ низ бо 63 сӯроҳӣ то соли 1995 боқӣ буд.

Барои иштирок дар муҳорибаҳои Наздибалтика тоҷикон Раҳим Каримов, А.Раҳматов, А.Сафаров, Б.Чориев, К.Қодиров ва садҳо дигарон бо ордену медалҳои ҷангӣ мукофотонида шудаанд.

Аз моҳи октябри соли 1944 сар карда, кӯшунҳои Шӯравӣ ба ҳудудҳои Полша ва баъдтар Чехословакияю Венгрия ва Булғория дохил гардиданд. Дар ҳудуди Полша (Лаҳистон) Олим Ҳақимов ба унвони «Қаҳрамони Иттиҳоди Шӯравӣ» мушарраф гардидааст. Взводи ӯ дар муҳорибаи наздикии деҳаи Старая Варшава 4 танк ва даҳҳо аскарӣ душманро маҳв сохта, 30 аскарӯ 4 афсарро асир гирифт. Фатхулло Аҳмадов низ қаҳрамонона ҷангида, ба гирифтани унвони «Қаҳрамони Иттиҳоди Шӯравӣ» сазовор гардид. Дар ҷангҳои Полша Назар Шафиев, А. Рафиев, П. Нуров, шоир Ҳабиб Юсуфӣ қорнамоиҳо нишон доданд. Барои фатҳи Одер Раҳимбой Раҳматов ва Тӯйҷӣ Назаров низ сазовори унвони «Қаҳрамони Иттиҳоди Шӯравӣ» гардиданд. Дар Чехословакия тоҷикписар Эргаш Шарипов дар муҳориба барои Прага қорнамоӣ нишон дода, сазовори унвони «Қаҳрамони Иттиҳоди Шӯравӣ» гардид.

Моҳҳои январ-мартӣ соли 1945 кӯшунҳои шӯравӣ ба ҳудуди Олмон расида, апрел-майи соли 1945 Берлинро ба муҳосира гирифтанд. Дар ин муҳориба тоҷикистониҳо ҳам саҳми худро гузоштанд. Аз фиристодагони Тоҷикистон дар муҳорибаи Берлин Ф.Ф.Чепурин унвони «Қаҳрамони Иттиҳоди Шӯравӣ»-ро гирифтааст. Пӯлод Атоев барои штурми рейхстаг ва Аҳмадҷон Рӯзиев барои дар дарвозаи Бранденбург овеҳтани Байрақи Сурх ба гирифтани ордени «Шараф» сазовор гардиданд. Аз муҳорибаи Берлин номҳои ҷанговарон Мастибек Тошмуҳаммадов, Исмоил Бурҳонов, Қаландар Ҳайтов ва садҳо дигарон маълуманд.

**Ҷанговарони тоҷикистонӣ дар давраи ба охир расидани Ҷанги дуюми ҷаҳон (июн-сентябри соли 1945).** 9 май Ҷанги Бузурги Ватанӣ, ки 46 моҳӯ 13 рӯз, ё 1418 рӯз давом кард, бо ғалабаи пурраи халқи шӯравӣ анҷом ёфт. Ҷанг дар қитъаи Аврупо ҳам ба охир расид. 24-уми июни соли 1945 дар майдони Сурхи Москва Паради Ғалаба доир гашт. Ҳама байрақҳои ҷангӣ ва фаҳри олмонӣ пеши роҳбарияти Давлати Шӯравӣ сарозер партофта шуд, вале дар Осиё ҷанг ҳоло

хам ба охир нарасида буд. Охири мохи июн ва аввали августи соли 1945 дар Потсдам Конференсияи байналмилалӣ бо иштироки давлатҳои ғолиб – СССР (ИҶШС), Англия, ИМА ва Фаронса баргузор гардида, қарори дахлдор барои ҳалли масъалаи Япония (Ҷопон) қабул шуд. Иттиҳоди Шӯравӣ ба иттифоқчиёну принципҳои ҳамкорӣ бо шарикони ҳарбии худ содиқ монда, 9-уми август бо Япония ҷанг сар кард. Тоҷикон ҳам дар торумори Японияи милитаристӣ иштирок кардаанд. Дар рафти ин ҷанг муҳорибаҳои калон дар Манҷурия шуда буданд, ки фиристодагони Тоҷикистон Обид Собиров, Чароғ Қодиров, Саидов қорнамоиҳо нишон дода, бо ордени «Байрақи Сурх» мукофотонида шуданд.

Японияи (Ҷопони) милитаристӣ ба фишори қўшуни шӯравӣ ва Артиши халқии Чин тоб оварда натавониста, 2-юми сентябри соли 1945 ақти таслимшавии имзо бечуну-чароро намуд. Бо ҳамин Ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ, ки 6 солу 1 рӯз (2220 рӯз) давом ёфт, ба охир расид.

Дар Ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ қанони тоҷик ҳам иштирок кардаанд. Ойгул Маҳмадҷонова, ки лётчики ҳавопаймоёни бомбаандози шабпарвоз буд, 93 парвози ҷангӣ анҷом дода, борҳо қорнамоӣ нишон додааст. Вай барои қаҳрамонӣ бо ордени Ленин гардонда сарфароз шудааст. Зани тоҷик, афсари хизмати тиббӣ Шаҳрӣ Ҳайдарова, духтур С.М. Ниёзова ва садҳо дигарон иштирокчиҳои набардҳои ҷанги хонумонсӯз буданд.

Дар ҷабҳаҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ зиёда аз 200 ҳазор шаҳрванди Тоҷикистон иштирок намуда, 54 нафарашон ба гирифтани унвони «Қаҳрамони Иттиҳоди Шӯравӣ» сазовор гаштаанд, ки 14 нафарашон тоҷик буда, 18 нафарашон дорандаи ордени «Шараф»-и дараҷаи сеюм мебошанд. 34 ҳазор нафар бо ордени медалҳои гуногуни СССР (ИҶШС) мукофотонида шудаанд. Хулоса, Тоҷикистон дар торумори Олмони фашистӣ ва Японияи милитаристӣ саҳми худро гузоштааст. Ин саҳмгузори боиси қурбонии зиёда аз 59 (мувофиқи баъзе расонаҳо 90) ҳазор тоҷикистонӣ гардидааст.

## Луғат

1. **Дарвозаи Бранденбург** - яке аз дарвозаҳои майдони марказии шаҳри Берлин, ки бинои ҳукумати - рейхстаг он ҷо буд.

## Саволҳо:

1. Фиристодагони Тоҷикистон дар кадом муҳорибаҳои охири Ҷанги дуоми ҷаҳон иштирок кардаанд?

2. Қаҳрамонҳои давраи охири ҷангро номбар кунед.

3. Аз иштирокчиёни ҷангҳои Японияи милитаристӣ кихоро номбар карда метавонед?

4. Ҷанги дуоми ҷаҳон кай ба охир расидааст?

5. Барои чӣ 2 сентябрро рӯзи ба охир расидани Ҷанги дуоми ҷаҳон медонанд?

6. Дар Ҷанги Бузурги ватанӣ чӣ қадар фиристодагон аз Тоҷикистон иштирок кардаанд?

7. Халқи тоҷик дар рафти ҷанг чанд нафар фарзанди худро талаф додааст?

## § 58. ИШТИРОКИ ТОҶИКИСТОНИЁН ДАР ҲАРАКАТҲОИ ПАРТИЗАНИ ВА МУҚОВИМАТҲОИ ЗИДФИШИСТӢ

Дар солҳои 1941-1945 тоҷикон дар ҳаракатҳои партизанӣ ҳам иштирок доштанд. Онҳо аксаран дар ибтидои ҷанг аз муҳосира баромада натавониста ва ё аз «лагерҳои марг»-и фашистӣ гурехта, ба дастаҳои партизанӣ дохил шудаанд. Ҳатто Ҷӯрабой Умаровро яке аз ташкилкунандагони отряди партизани ботлоқзори Кобрини Полесе ва М. Тоҳировро дар деҳаи Юшкевичи шаҳри Кричев меҳисобанд. Номи тоҷиконро дар рӯйхати 53 соединенияи партизанӣ дучор шудан мумкин аст: Раҳмат Қаландарови ёвонӣ, Х.Азимови хучандӣ дар вилояти Житомири Украина; Ашӯр Арбобов ва Зариф Мирзорахимов дар ҳайати отряди А. Фёдоров, Г. Ризоев, Малик Назаров дар соединенияи Я.Е.Мелник, Умарҷон Олимҷоновӣ хучандӣ дар бригадаи 4-уми партизани Ленинград, Ашӯрбой Раҷабов дар Брянск, Қулӣ Бозоров дар Смоленск, И. Шарифов дар Твер, А. Аҳмадов дар Ставропол, Н. Назруллоев дар Қрим, ба-

родарон Чӯра Раҳимҷонов(қабраш дар станитсаи Лукомл вокеъ аст) ва Муъмин Олимҷонов дар бешазорҳои Борисово ва Лепели Беларус, дар деҳаи Жартайкаи вилояти Витебск Эргаш Саидов бо ҳамроҳии Константин Заслонови машхур, Ҳочимир Давлатови душанбегӣ дар бригадаи партизани «Гроза»-и Витебск, дар Могилёв аз деҳаи Шулмаки ноҳияи Рашт Исмат Юсуфов, дар атрофи шаҳри Бобруйск Аҳрор Исматов, дар атрофи Брест Максуд Холов, дар Толочиной Пасикарпат Карим Додобоев, Раимбердӣ Ҷераев ва Акмал Узоқов, дар бригадаи партизани ба номи Сталини вилояти Витебск Салим Чӯраев, дар отряди ба номи Чапаеви Доманковичи Полесйе Остон Ҳочаев, дар вилояти Пинск Шукур Раҳмонов, дар бешаи Кобижи Беларуссия Самад Раҳмонов, дар соединения партизани генерал А.Н.Сабуров Мадалӣ Дӯсमतов, дар отряди партизани деҳаи Жмеранкаи Карпат Саидҳомид Комилов партизанӣ карда, ҳама бо ордену медалҳои партизанӣ мукофотонида шудаанд.

Дар давраи ҷанги хонумонсӯзи солҳои 1941-1945 номи генерал Ковпак ва дивизияи ковпакчиён вирди забони ҷанговарон буданд. Дар ҳайати ковпакчиён тоҷикистониён Мачид Саидов аз деҳаи Сариёзи Кӯлоб, Ҳайтали Каримов аз деҳаи Кӯруқи Варзоб, Ҷонмаҳмад Бобоев аз деҳаи Чорбоғи Варзоб ва Сӯфӣ Нуров ҷангидаанд. Ҳама номбаршудагон бо орденҳои медалҳои ҷангӣ мукофотонида шудаанд.

Партизанҳо дар ақибгоҳи душман асосан ба корҳои диверсионӣ - ҳалал расонидан ба фаъолияти таъмини босуботи ҳаракати қўшунҳои душман, ба таъмини яроку аслиҳа, хӯрок ва сарулибос, ба Олмон кашондани моли ғоратшуда ва аҳолии дар асорат монда машғул буданд. Баъзан партизанҳо дар ҳамкорӣ бо қўшунҳои фронтӣ ба ҷанг мебармаданд. Партизанҳо дар барбод додани бисёр нақшаҳои ҷангии душман саҳми асосиро бозидаанд. Дар минтақаҳои забтшудаи Иттиҳоди Шӯравӣ зиёда аз 2000 дастаи партизанӣ нӣ бо ҳайати зиёда аз 1,1 млн. партизан амал мекарданд. Онҳо беш аз 1,6 млн. аскарону полтсайҳои душманро

маҳв кардаанд. Ҳаракати партизанӣ як қувваи бузург дар таъмини ғалаба аз болои фашизм гардида буд. Партизанҳо ҳазорҳо вагонҳои тиру тӯп ва озукаи барои фронт таъйиншудаи душманро чаппа карда, ҳазорҳо анборҳои тиру тӯп ва озукаи онҳоро оташ зада, ҳазорҳо асиронро аз ба асирӣ бурдан раҳонида, садҳо шахру ҳазорҳо деҳаҳоро аз душман озод кардаанд.

Дар солҳои ҷанг ҷанги бо ном релсӣ, қаторавӣ бисёр машҳур гардида буд, ки мазмунаш, пеш аз ҳама, озуқа лавозимоти аз Олмон барои кӯшунҳои дар набард буда овардашаванда ва амволи аз худудҳои забтшуда ғораткардаи ба Олмон мефиристодагии душманро ба даст даровардан буд. Агар ин кор амалӣ нашуданӣ бошад, баъд вайрон кардани кӯпрукҳои роҳи оҳан, таркондани узелҳои асосии роҳҳои оҳан ва роҳҳо, умуман, маҳв кардани қатораҳои бордори душман хоҳ ба Олмон равона бошанд, хоҳ ба минтақаҳои ҷанг буд. Ин намуди ҷанг бо номи “ҷанги қасос” ва “қасосгирӣ” ҳам маълум аст. Ин ҷангҳоро партизанҳо ҳамчун қасос барои амалҳои ваҳшиёнаи бемислу монанди фашизм анҷом медоданд.

### Луғат

**1. Ҳаракатҳои озодибаш** - ҳама гуна муқовимати халқҳои ба асорати Олмон афтида, ки Фаронса, Югославия, Юнон, Албания, Булғория, Словакия, Польша, Норвегияро фаро гирифта буд, дар назар аст.

**2. Маҳбасҳои марг** - Ҳабсхонаҳое, ки барои қатли асирони ба марг маҳкумшуда, инчунин хонаҳои барои одамсузӣ сохташуда дар назар аст, ки баъзан бо номи “ХОЛОКОСТ” ёд мешаванд.

### Саволҳо:

1. Калимаи «партизан» ва «ҳаракати партизанӣ»-ро шарҳ диҳед?

2. Сабаби асосии партизанӣ кардани тоҷикистонӣро муайян кунед?

3. Чанде аз партизанҳои тоҷикистониро ва маҳалҳои амали онҳоро номбар кунед?

## § 59. ТОЧИКИСТОНИЁН ДАР ҲАРАКАТҲОИ ОЗОДИБАХШИ ХАЛҚҲОИ АВРУПО

Дар давраи Чанги дуюми чаҳонӣ дар аксарияти давлатҳои забткардаи Олмон ва иттифокчиёнаш ҳаракатҳои муқовимат (озодихоҳӣ) ба вуҷуд омада, дар шикасти фашизми аврупоӣ нақши худро бозиданд. Ин ҳаракати муқовимат, пеш аз ҳама, ватанхоҳони фаронсавиро дар Алҷазоир ва дигар халқҳои забтгардидаи Аврупоро ҳам берун аз ватанашон фаро гирифта буд. Вале баъди мувафаксиятҳои қўшунҳои Иттиҳоди Шӯравӣ, қувваҳои муқовиматкунандаи Югославия, Италия, Фаронса, Албания, Македония ба ватани худ ворид гардида, номи “қувваҳои озодибаланд”-ро гирифтанд. Ба ин қувваҳои озодибаланд, ҳаракати ватанхоҳони пинҳонкор ва гурезаҳои ҳарбии аз лагерҳои ҷазодиҳии сершумори олмони чун ба саломат бурда ҳамроҳ шуданд. Дар Италия, Фаронса, Юнон, Булғория, Словакия, Польша, Норвегия ва Югославия ин ҳаракат ба ҳадде қувва гирифта буд, ки баъзан ба fronti муқовимат табдил меёфт. Тоҷикистониёнро дар аксари қувваҳои муқовимати ин халқу давлатҳо дидан мумкин буд. Масалан, аз лагерҳои меҳнати дар худудҳои Олмон, Полша, Дания, Италия, Норвегия буда, ба тоҷикистониёни зиёде муяссар гардида буд, ки гурехта ба гурӯҳҳои муқовимати ин ё он давлатҳо дохил шуда, бо фашизм чанганд. Даххо нафар тоҷикон бо номи «Иван - Тоҷик» сазовори муқовимати миллии Польша (Лаҳистон), Италия, Югославия, Фаронса ва Норвегия гардидаанд. Тоҷикистониён Виктор Алексеенко ва Варган Петросян, Абдуҳон Шарифов, Абдулло Ҳомидов, Қодир Раҳимов, Неъмат Маҳмудов, Атоулло Убайдуллоев дар ҳаёти қўшунҳои озодибаланди Фаронса; Ҳайдар Ниёзов, Маҷариф Бӯриев, Тоҳир Маъмуров, Чумъабек Ҷарбахов, Назар Қайюмов, Абдусит Тошматов, Мамадҷон Додобоев, Абдуҳомид Раҳмонов, Назар Қайюмов, Бекназар Турдиназаров дар Югославия; ҳамчун гарибалдичиёни тоҷик Содик Қодиров, Ҷўра Рустамов, Анвар Яҳёев, Бобҷон Маҳкамов,



Мирсаид Абдуллоев, Шариф Самадов, Аликул Назаров ва С.Каримов дар Италия, ва М.Аҳмадов дар Булғория, Ҳодибой Шодиев, Малик Ашӯров, Дехқон Солиев, Неймат Ёқубов, Ашӯр Ҳайдаров, Ёқуб Шокиров, Қаххор Саидов, Муҳаммад Меликов, Сӯфӣ Нуров, Мачид Саидов, Ашӯрбой Чӯраев, Ҳ. Муҳаммадҷонов ва дахҳои дигарон дар Польша, Самад Раҳмонов, Салоҳиддин Тошмуродов аз Шерободи Хатлон, Ашраф Ашӯров аз Шайхбурҳони Хучанд, Саидхоҷа Мамадови хучандӣ, Машариф Аминов, Абдуҳамид Каримов, Сангин Гадобоев, Шарифҷон Раҳимов, Самандар Раҳимов дар исёни Словакия зидди Олмон ва фашизм ҷангидаанд. Номи ҳамаи ин муқовиматгарон дар таърихи ин давлату халқҳо сабт аст.

**Дар лагерҳои марг ва меҳнатӣ.** Дар солҳои ҷанг фашизм барои халқҳои давлатҳои забткардааш лагерҳои (гирдовариҳои маҳбусони сиёсӣ, асирони ҳарбӣ ва аҳолии зиёди ба сифати қувваи қорӣ асиргирифта дар тамоми минтақаҳои забтшуда 55 контлагер, 7205 маркази меҳнатӣ, 371 марказ барои гурезагон, 2071 ҳабсхона, 506 гетто ва ҳазорҳо шуъбаҳои онҳоро таъсис дода буданд. Ҳар лагер таҳассуси ҳудро дошт, ки ба дараҷаи айб ва ё хавфи маҳбус вобаста буд. Дар Дахау, Заксенхаузен, Освентсим-1 ва Освентсим-2, Бухенвальд, Флоссенбург, Нейенгамме, Маутхаузен асосан ба марг маҳкумшудагон ҷойгир буданд. Даҳшати маҳбусҳои марг - **ХОЛОКОСТҲО** то ҳол аз хотирҳо фаромӯшнашудааст.

Дар лагерҳои меҳнатӣ ҳам аз сабаби бад будани шароити меҳнату ҷойи хоб ва ҳӯрок қариб ҳар маҳбуси сеюм ҳалок мегардид. Ин маҳбусонро ҳамчун қувваи арзони қорӣ истифода мебарданд. Барои ҳамин ҳам ба шароити маишии маҳбусони қорӣ ҳеҷ аҳамият наметоданд. Расми чунин маҳбусон далели гуфтаҳост. Фарқи маҳбусҳои меҳнатӣ аз маҳбусҳои марг гурехтан дар он буд, ки аз маҳбусҳои меҳнатӣ гурехтан мумкин будо аз маҳбусҳои марг бисёр душвор буд. Аз маҳбусҳои меҳнатӣ ба ҳазорҳо тоҷикистониён муяссар гардида

буд, ки гурезанд. То ҳол таърихи қариб сад нафари онҳо ба мо маълум асту бас. Ҳамаи онҳо баъди гурехтан ба дастаҳои муқовимати ин ё он халқҳо ҳамроҳ шуда, ҷангидаанд. Овозаи даҳшатҳои лагерҳои контртеррористии ҳануз ҳам аз ёди ҷаҳониён сутурда нашудааст.

Тоҷикистониён аз лагерҳои марғ ҳам гурехтаанд. Масалан, аз байни 27 асири аз Освентсим гурехта тавонистагӣ тоҷик Неъматулло Қобилов (рақами шахсиаш 9951) ҳам буд. Ёро баъди аз таъкиб раҳой ёфтанд бо ду автомати немисӣ, вале мондаю бемадор гурӯҳи озодихоҳони поляк меёбанд ва ба худуди Чехословакия мегузаронанд. Неъматулло Қобилов ба исёнгарони словак ҳамроҳ шуда, то озод гардидани сарзамини Словакия ҷанг кардааст. Сомеъ Ҷалиловро, ки ӯ ҳам маҳбуси Освентсим буд, кӯшунҳои шӯравӣ озод карда буданд. Котов Сергей Дмитриевич, ки солҳои дароз дар ноҳияи Рӯдакӣ омӯзгор буд, низ маҳбуси маҳбаси Бухенвальд буд. Аз маҳбасҳои марғи Олмон аз рӯйи маълумотҳои, ки мо дар даст дорем, ба тоҷикистониён Холма Додобоев, Ҷалил Шодиев, Мардон Мансуров ҳам озод шудан муяссар гардидааст. Аз тоҷикистониён асирони зиёде, ба шиканҷаҳои асирӣ тоб наоварда, мисли полковник Боймирозо Ҳайт ба Ватан хиёнат карда, ба дастаҳои зиддишӯравии бо ном «Легиони туркистонӣ» дохил шуда буданд. «Легиони туркистонӣ», ки аз ҳисоби асирони мусулмони Иттиҳоди Шӯравӣ таъсис дода шуда буд, дар муҳорибаҳои зидди кӯшунҳои шӯравӣ фаъолона иштирок дошт.

### Луғат

**3. «Легиони туркистонӣ»** - Олмони фашистӣ дар солҳои 1941-1943 аз ҳисоби асирони мусулмони шӯравӣ «Легиони туркистонӣ»-ро ташкил дода, онро дар ҷанги зидди Иттиҳоди Шӯравӣ истифода бурда буд.

**4. Гетто** - геттоҳои маҳалҳои маҳсус буданд, ки фашистон онҳоро барои халқҳои чун яҳудиён, полякҳо кушода буданд ва мехостанд онҳоро аз қавмиату забон ва арзишҳои миллиашон маҳрум созанд.

**5. Партизан** - иштирокчиҳои дастаҳои муқовимати зидди исти-

лои немисхо дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ дар назар дошта мешавад.

**6. Ҳаракати партизанӣ** - ин ҳаракати муқовиматгарон бар зидди истилогарон дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ аст.

**Савол ва супоришҳо:**

4. Маҳбасҳои марги фашистиро номбар кунед?

5. Гурезаҳои маҳбасҳои марги фашистиро номбар кунед?

## **§ 60. АҚИБГОҲ ДАР ХИЗМАТИ ҶАНГ.МЕҲНАТИ ФИДОКОРОНАИ ХАЛҚҶОИ ТОҶИКИСТОН ДАР СОЛҶОИ ҶАНГИ ДУЮМИ ҶАҶОНӢ**

**Ба давраи ҷангӣ мутобиқ гардондани хоҷагии халқ.** Сиёсати саноатикунони пешазҷангии Тоҷикистон имконият дод, ки дар давраи ҷанг иқтисодиёт ҳарчӣ тезтар ба манфиату талаботи ҷанг мутобиқ гардонда, таносуби мавҷудаи инкишофи соҳаҳои алоҳидаи истеҳсолот тағйир дода шавад. Ин кори осон набуд, вале иқтисодиёти ба муносибатҳои истеҳсолии сотсиалистӣ (умумихалқӣ-давлатӣ) асосёфтаи нақшавӣ имкон дод, ки дар сохтори қувваҳои истеҳсолкунанда ва захираҳои меҳнатӣ тағйироти ҷиддӣ ба амал бароварда шавад. Бо назардошти талаботи давраи ҷанг, саноати электроэнергетика, сӯзишворӣ, абрешим, дӯзандагӣ, ҷарму пойафзор, гӯшт, равшанкашӣ, консерва ва матоъ соҳаҳои асосӣ ва аҳамияти давлатию стратегӣ доштаи ҷумҳурӣ эълон шуда буданд.

Дар соҳаи кишоварзӣ мебоист истеҳсоли ғалла ва саршумори чорво ба дараҷае зиёд карда мешуд, ки ҳам талаботи ҷумҳурӣ ва ҳам фронтро қонеъ гардонад.

Дар рӯзҳои аввали ҷанг саноати дӯзандагӣ, коркарди металл, шоҳибобӣ, сӯзишворӣ, консервабарорӣ ва истеҳсоли спирт ба саноати ҳарбӣ тобеъ карда шуданд. Баъзе корхонаҳо таҷҳизонида шуда, ба истеҳсоли қисмҳои эҳтиётӣ ва тиру тӯп, минаҳои зиддитанкӣ ва минаҳои шинокунанда саркарданд. Охири соли 1941 Кумитаи давлатии эвакуатсионии Тоҷикистон таъсис ёфт, ки вазифааш қабул, васл ва ба қор андохтани корхонаҳои аз минтақаҳои ҷанг ва ё наздичан-

гӣ кӯчонидашуда иборат буд. Ин корхонаҳо дар Душанбе, Хучанд, Исфара, Конибодом васл карда шуда буданд. Аз нарасидани қувваи корӣ ва инженеранд техникҳо, муаллимон, давлат ба баъзе соҳибкасбҳо имтиёз қорӣ кард, то ки онҳоро ба ҷанг даъват нақунанд. Рӯзҳои истироҳату руҳсатии меҳнатӣ бекор ва рӯзи қорӣ хатмии 10-соата қорӣ карда шуд. Тоҷикистон ба вазъи ҳарбӣ гузашт. Шиорҳои ибтидоӣ ҷанг «Ватан-Модар даъват меқунанд» ва «Ватани сотсиалистӣ дар хатар аст» шиорҳои асосӣ гардида буданд.

**Вазъияти иқтисодии қумҳурий. Саноат.** Дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ тамоми қувваи меҳнатқашони Тоҷикистон баҳри ғалаба бар душман равона карда шуда буд. Ҷавобан ба шиори «Ҳама чиз барои фронт, ҳама чиз барои ғалаба» мардуми қумҳурий зарбдорона меҳнат мекард. Дар он солҳо истеҳсоли молҳои саноатӣ ва кишоварзӣ афзун гардид. Дар вазъияти мушкили ҷанг сохтмони НБО-и Варзоби Поён давом дошт. Заводи «Трактордетал», заводҳои шир дар Душанбе ва Хучанд ба қор даромаданд. Ҳамагӣ дар солҳои ҷанг 20 қорхонаи саноатӣ ба қор даромад. Шумораи қоргарон аз 31 ҳазор дар соли 1940 то 32, 200 дар соли 1945 афзоиш ёфт.

**Саноати боқандагӣ** аз ҳисоби ба қор андохтани қомбинати боқандагии Душанбе (1942-1945) истеҳсоли матоъ 12 қоробар, рағану паниру шир 4,4 қоробар афзуд. Истеҳсоли маҳсулоти дӯзандагӣ, шохиворӣ, қарму пойафзор, гӯшту қорсерва, раған мутгасил зиёд мешуд. 50 %-и маҳсулоти умумии саноатиро саноати сабуқ ташқил меод, ки ҳиссаи саноати хӯроқворӣ ба 31,2 % ҳақми умумии маҳсулоти саноатӣ ва ё 62,4% маҳсулоти саноати хӯроқвориро ташқил меод. Дар саноати хӯроқворӣ бошад, 5,3 ҳиссааш ё 60% ба саноати ордқашӣ ва шаробқашӣ рост меод. Саноати хӯроқвории қумҳуриро 71 қорхонаи қалон ташқил меод, ки аз қумлаи онҳо қорхонаҳои раған 13, орду спирту пивоқашӣ 8, қонсерва 4, шаробқашӣ 4, гӯшт 8, қонпазӣ 26-то буданд. Дар ин қорхонаҳо 56 % синфи қорғари қумҳурий қор мекард.

**Кишоварзӣ.** Дар солҳои чанг маблағгузорӣ ба соҳаи кишоварзӣ қариб 5 баробар кам шуд. Бо сабаби ба қорҳои ҳарбӣ ҷалб шудани техника ва нақлиёти ПМТ (МТС)-ҳо иқтисодори техникаи онҳо паст фурумад. Пахтакорӣ кам шуду ғаллакорӣ, боғдорӣ, кирмакпарварӣ ва чорводорӣ зиёд гардид. Аз нарасидани техника, қувваи қорӣ ва нуриҳо ҳосилнокии зироатҳои кишоварзӣ паст шуд. Ба ҳамаи ин душвориҳо нигоҳ накарда, Тоҷикистон мебоист худро бо ғалла таъмин мекард ва ба фронт ҳам ёрӣ меод. Дехотро занони тоҷик, мӯйсафедон, наврасон ба шефӣ гирифтанд. Занҳо касбҳои мардона – тракторчӣ, ронанда, ҷуфтрониро азбар намуданд. Агарчи истехсоли пахта аз 172 ҳазор тонна соли 1940 ба 58 ҳазор тонна дар соли 1943 фурумада бошад ҳам, меҳнати пахтакорони ҷумҳуриро Ҳукумати умумииттифок ҳамчун ғалабаи меҳнати эътироф карда буд. Дехоти Тоҷикистон эҳтиёҷи минималии худро бо ғалла таъмин мекардагӣ шуд.

Агар дар ҳаёти сиёсии Тоҷикистон пешгоҳ фронт бошад, дар ҳаёти иқтисодию меҳнати ақибгоҳ ҳам фронт буд, фронтҳои қорномаҳои меҳнати. Дехқонони тоҷик дар ин фронт ҳам муваффақиятҳо ба даст оварда буданд.

**Ёрӣ ба фронт.** Ёриҳои ақибгоҳ дар Ҷанги Бузурги Ватанӣ омили асосии ғалаба буд. Ин ёрӣ дар таъмин бо қувваи зинда – одам, лавозимоти ҷангӣ, маводи ғизоӣ ва дастгирии рӯҳиявӣ таҷассум меёфт, яъне ягонагии фронтҳои ақибгоҳ қорҳои ҳаёти қорҳои ҳамаи халқҳо, аз ҷумла тоҷикистониён гардида буд. Оғози онро августи соли 1941 гуфта метавонем, ҷунки 3 августи соли 1941 Ҳукумати СССР (ИҶШС) қор шудани Ҷанги Бузурги Ватанӣ эълон қорд.

Аввалин қорҳои халқи тоҷик дар масъалаи ёрӣ ба фронт ба шефӣ гирифтани Артиши Сурх буд. Ҳазорҳо қоронписарону қортарон ва қоронсолон аризаи ихтиёрӣ ба қанг рафтандро навишта буданд. Фақат соли 1941 10 ҳазор нафар ихтиёрӣ ба фронт рафтанд.

Соли 1941 қорҳои Тоҷикистон ба андозаи 1 миллион сӯм қорҳои бурднок – қорҳои номи қорҳои қангӣ машҳур

гардида буд бароварда шуда буд. Аҳоли онро харидорӣ карда, хошиш намуд, ки барои Тоҷикистон боз ба миқдори 1 миллион сӯм (дар эквивалент ба қурби соли 1961) қоғазҳои бурднок чӯдо карда шавад.

Соли 1942 дар мамлакат бо даъвати колхозчиёни Тамбов барои сохтани техникаи ҷангӣ ҷамъовариҳои маблағ сар шуд. Мехнаткашонони Тоҷикистон барои таъсиси эскадриляи «Тоҷикистони советӣ» 35, 2 миллион сӯм ва барои ташкили колоннаи танкии «Колхозчиҳои Тоҷикистон» 84 миллион сӯм ҷамъ оварданд. Ин ҳавопаймо ва танкҳо аз муҳорибаи Сталинград сар карда, дар тамоми муҳорибаҳои минбаъда иштирок доштанд.

Ёрӣ ба фронт ҳамаҷониба буд. Баъзеҳо пули калон, баъзеҳо зару зевар ва баъзеҳо аспҳои ҷангии худро (Замонов, Латифов, Соҳибназаров) ба «Фонди ҷанг» супорида буданд. Зани тоҷик ба фронт дастпӯшаку чуробҳою, либоси гарм бофтаю дӯхта мефиристонд.

Ба Тоҷикистон ба тариқи ғаври госпиталҳо, ҷетимхонаҳо кӯчонда оварда шуда буданд. Шиори «Ҳама чиз барои фронт, ҳама чиз барои ғалаба» шиори хушкӯ холи набуд. Мехнаткашонони Тоҷикистон ин шиорро ҳамчун шиори муҳориба қабул карда буданд. Инро аз матни «Мактуби халқи тоҷик ба ҷанговарони тоҷик», ки соли 1943 эълон карда шуда буд, дарёфттан мумкин аст. Халқ ба ҷанговарон ваъда дода буд, ки барои таъмини ҷанговарон бо яроқу аслиҳа, хӯрок ва либос, ҳамаи чороҳоро мебинад вале аз онҳо ғалабаро талаб дорад.

Ин мактубро, ки 390 ҳазор шаҳрванди Тоҷикистон имзо карда буданд, 20 марти соли 1943 рӯзномаи «Правда» ҷоп кард. Ин мактуб рӯҳияи ҷангии ҷанговарони Тоҷикистонро баланд бардошта буд. Аҳоли ба «Фонди ҷанг» 147 миллион сӯм, 45 207 ҳазор сӯмина қоғазҳои бурднок, 532 ҳазор либоси гарм, 123830 пуд тухфа, ки 151 вагонро ташкил меод, фириристодааст. Ин аст, ки ҳазорҳо мехнаткаши тоҷик бо медали «Барои меҳнати шӯҷоатмандона дар Ҷанги Бузурги Ватани 1941-1945» мукофотонида шудаанд.

## Луғат

1. «Ба ҷойи шавҳарон, бародарон, ва писарони ба фронт рафта кор мекунем» - ҳаракати умумихалқӣ буд, ки дар ибтидои Ҷанги Бузурги Ватанӣ сар шуда, ба шиори мейсафедону қадбониҳо ва ҷавонони ноқил табдил ёфта буд.

2. Барои худ ва он ҷавон - ҳаракати умумихалқӣ, ки дар истехсолот ба ҷойи як норма иҷрои ду нормаро дар назар дошт.

3. Ёри ба фронт - шиори Давлат ва халқи Шӯравӣ, ки ҳадаф аз он фронтро бо ҷанговарони бо асосҳои таълими ҳарбӣ шинос, кӯшунро бо сарулибос, яроқ, хӯроқворӣ ва лавозимоти ҷангӣ таъмин кардан буд. Асоси ин ёриро меҳнати ҷангӣ –ду ва зиёда аз он нормаро иҷро кардан ташкил меод.

4. Заёми ҷангӣ - қоғазҳои қиматноке, ки солҳои ҷанг бароварда шуда буданду халқ онҳоро ҳамчун қарз вале маҷбурӣ харидорӣ мекард ва дастгирии умумихалқиро ҳам ёфта буд.

5. Фонди мудофия - ҷарабонӣ буд, ки соли 1941 барои дастгирии саноати ҳарбӣ ва кӯшун таъсис дода шуда буд. Ин фонд аз ҳисоби пули нақд, қоғазҳои қиматнок ва ашё амал мекард.

6. «Ҳама чиз барои фронт, ҳама чиз барои ғалаба» - шиори халқи шӯравӣ, ки мақсад аз он таъмини ғалаба аз ҷониби қушунҳои шӯравӣ буд.

## Саволҳо:

1. Ёри ақибгоҳ ба фронт дар чӣҳо зухур меёфт, нақл кунед?
2. Ягонагии фронтро ақибгоҳро бо далелҳо фаҳмонед?
3. Ба ҳолати ҳарбӣ мутобиқ кардани мамлакатро шарҳ диҳед?
4. Халқҳои Тоҷикистон ба кадом миқдор заёми ҷангӣ хориҷдорӣ карда буданд?
5. Тоҷикистониён ба фонди мудофия чӣ қадар маблағ гузарониданд?

## § 61. МУАССИСАҲОИ ФАРҶАНГӢ ДАР ХИЗМАТИ ҶАНГ

Мақтаб дар солҳои Ҷанги Дуюми Ҷаҳон. Вазъияти мақтабро дар солҳои Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ ба ду давра солҳои 1939-1941 ва 1942-1945 ҷудо кардан зарур аст. Дар давраи ибтидои ҷанг мақтабҳои Тоҷикистон ба ягон тағйироти ҷиддӣ дучор нагардиданд. Баръакс, мақтаб ҷойи тарбияи



харбӣ-ватанпарварии шӯравӣ қарор гирифта буд. Шумораи мактабҳои таҳсилоти ҳамагонӣ (асосан мактабҳои ҳафтсола) зиёд мегашт. Агар дар соли хониши 1938-1939 шумораи чунин мактабҳо 157 ададро ташкил дода бошад, соли хониши 1940-1941 ба 778 адад расида буд. Шумораи талабагони синфҳои ибтидоӣ сола ду баробар меафзуд, вале аз охири соли 1941 сар карда, аз нарасидани муаллим, асбобу анҷоми таълимӣ, сарулибоси мактабӣ дар синфҳои болоӣ шумораи талабагон кам шуд. Ин сабаб дошт. Аввал ин ки хонандагони синфҳои болоӣ ҳамчун қувваи ёрирасони оила ба корҳои саҳроӣ ва саноат ҷалб карда шуда буданд. Ҳукумати Тоҷикистон ва мақомоти дахлдори соҳа ин ҳолатро медонистанд ва зеро назорат гирифтанд. Аввалан ба каму зиёд будани хонандагон нигоҳ накарда, аксари мактабҳои ибтидоиро ё ба мактабҳои 7 сола ва ё ба шуъбаҳои мактабҳои 7 сола табдил доданд. Бо сару либос ва лавозимоти таълимиву қисман хӯрок таъмин намудани талабагонро ба воситаи бучети давлатӣ ва таъсиси фонди ёрии маориф ба роҳ монданд. Талабагони синфҳои 9-10 аз пардохтани ҳаққи таълим озод гардиданд, шумораи интернатҳо аз 7 адади соли 1941 ба 13 адад дар соли 1943 ва 23 адад дар соли 1945 расид. Аз соли таҳсили 1943 сар карда, барои наврасони дар истехсолот коркунанда мактабҳои таълими шабона кушоданд. Фаъолияти ташкилотҳои ҷавонони (комсомолии) мактаббачагону муаллимонро пурзӯр намуда, ба онҳо вазифаҳои калони ташкилотчигӣ доданд. Барои таъмини мактабҳо бо муаллимон курсҳои кӯтоҳмуддати муаллимтайёркунӣ кушода, давлат тамоми харчу сарфи онро ба зимма гирифт. Ин курсҳо одатан тобистон дар вақти таътили тобистона амал карда, ба онҳо хатмкунандаҳои синфҳои болоӣ ҷалб карда мешуданд. Чунин курсҳоро дар солҳои 1943-1945 зиёда аз 4000 нафар хатм карда буданд. Барои таълими забони русӣ омӯзгорони аз Беларус, Украина ва Русия муҳоҷиршуда ҷалб карда мешуданд. Шумораи онҳо аз 420 нафар кам набуд. Бучети давлатии маориф ҳам он қадар тағйир наёфт. Бучети мао-

риф соли 1941-180,4 миллион, соли 1942-125 миллион, соли 1944- 186,1миллион, соли 1945-219 миллионро ташкил дод. Мухимтар аз ҳама он буд, ки қонуни асосии таълими умумӣ тағйир наёфт.

Ҳукумат ба маорифи ҷумҳурӣ ёрии ҳамаҷонибаи ҳудро мерасонд, вале ин ҳама ҷорабиниҳо сари роҳи камшавии шумораи хонандагони мактабҳои таҳсилоти ҳамагониро гирифта натавонист. Масалан, соли таҳсили 1941-1942 дар синфҳои 1- 4 254 ҳазор талаба таҳсил дошт. Солҳои минбаъдаи таҳсили 1941-1942 - 213ҳазор, 1942-1943 - 196 ҳазор, 1943-1944 - 178 ҳазор, 1944-1945 - 158 ҳазорро ташкил меод, ки қариб 100 ҳазор талаба кам шуда буд. Ин камшавӣ на аз сабаби набудани контингент, балки аз нарасидани сару либос ва пеш аз ҳама вазнин шудани шароити моддии оилаҳои хонандагон ба амал омада буд. Дар баъзе мактабҳо камшавии шумораи хонандагон то 40-50 %-ро ташкил меод.

Дар ибтидои ҷанг дар ҷумҳурӣ 13306 муаллим дарс меоданд. Аз ин ҳисоб 8469 нафарашон маълумоти миёнаи нопурра доштанд. Аз 2-юми июн то 25-уми октябри соли 1941-5000 муаллим ба фронт рафтанд, аксари онҳо маълумоти олӣ ва миёнаи педагогӣ доштанд. Қойи ба фронт рафтагонро дар давоми солҳои 1941-1945 зиёда аз 2100 хатмкардаи мактабҳои олӣ ва миёнаи педагогӣ, тақрибан 4,5 ҳазор хатмкунандаи курсҳои кутоҳмуддат ва тақрибан 421 нафар эвакуатсияшудагон ишғол карда буданд.

Бо қарори махсуси Ҳукумати умумииттифоқ аз соли таҳсили 1943 сар карда, барои муаллимон имтиёзи давлатии ба фронт нагирифтани муаллим ҷорӣ карда шуд. Ин имконият дод, ки мактабҳо бо муаллимон каму беш таъмин бошанд.

Бояд тазаққур дод, ки дар тамоми солҳои ҷанг мактабҳои Тоҷикистон нисбат ба мактабҳои минтақаҳои наздифронтии мамлакат, на фақат хубтар кор карданд, балки дар қорӣ ёрии ақибгоҳ ба фронт саҳми босазои ҳудро ҳам гузоштанд.

**Илм, адабиёт ва санъат дар хизмати ҷанг.**

**Илм.** Илми ҷумҳурӣ ҳам дар ғалаба бар фашизми ҷаҳонӣ

сахми худро гузошта буд. Маркази илмии ҷумҳурӣ Шуъбаи тоҷикистони АФ СССР буд, ки аз ибтидои ҷанг самти асосии фаъолияти худро барои мустаҳкам гардонидани иқтисоди химоявии мамлакат ва ёрии ҷамаҷониба ба фронт равона карда буд. Дар ин қор қарори ШКХ ҷумҳурӣ аз сентябри соли 1941 «Дар бораи бозсозии қори Шуъбаи тоҷикистони АИ СССР» нақши муҳим бозид. Ин қарор самтҳои асосии илми ҷумҳуриро барои дарёфти мавзӯҳои нави ашёи барои саноати ҷумҳурӣ ва баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат дар саноат ва хоҷагии қишлоқ муайян карда буд.



**Павловский. Е.Н.**

Кормандони пажӯҳишгоҳи геология истихроҷи ангишти Зиддӣ, Тошқӯтанро ба роҳ монда, қонҳои Киштут, Заврон ва Заҳматобдро кашф карданд. Заҳираи сурб дар Ромит кашф шуд. Истеҳсоли волфрам, сурма, нукра, сурб, чинӣ ва булӯри кӯҳӣ дар Помир сар карда шуд. Олимони соҳаи тиб-паразитологҳо ва зоологҳои Тоҷикистон қорҳои зиёдеро доир ба масъалаи доруворӣ ба аҷном расонида, пешгирии эпидемияҳоро тадқиқ карданд.

Таърихчиён дар мавзӯҳои ватанпарварию қаҳрамонӣ асарҳо эҷод карданд. Асарҳои устод Садриддин Айнӣ «Исёни Муқаннаъ» ва «Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик», Бобочон Ғафуров ва Н. Проҳоров «Халқи тоҷик дар мубориза баҳри озодӣ ва истиқлолияти ватани худ» (соли 1944) аз ҷоп баромаданд.

Моҳи апрели соли 1944 дар Душанбе Сессияи илмӣ бахшида ба 15-солагии таъсисёбии ҶШС Тоҷикистон шуда гузашт, ки дар он зиёда аз 60 маъруза шунида шуд. Дар байни маърузачиён олимони намоён Бобочон Ғафуров, М.С.Андреев, Е.Н.Павловский, И.Н.Антипов-Каратаев ва дигарон буданд.

**Адабиёт.** Адабони тоҷик дар таърихи 27.06.1941 дар мактуби кушоди худ эълон доштанд, ки мо ҳам худро ба фронт даъватшуда мешуморем ва тайёрем, ки ба даст яроқ гирифта, дар сафи пеши муҳориба бошем. Аҳли қалам ҳам қору фаъолият ва эҷодиёти худро ба давраи ҷанг мутобиқ карданд. Як гурӯҳ қаламкашон ихтиёрӣ ба фронт рафта, бо яроқу сухан ба ҷанг даромаданд. Ҳабиб Юсуфӣ, Сотим Улуғзода, Фотеҳ Ниёзӣ, Боқӣ Раҳимзода, Абдушукур Пирмуҳаммадзода, Ҳақим Карим, Ашӯрмат Назаров, Ҳабиб Аҳрорӣ, Лутфулло Бузургзода, Муҳиддин Фарҳат, Абдучаббор Қаҳҳорӣ қаламкашони ҷанговар гардиданд.

Аз байни онҳо Ҳабиб Юсуфӣ, Ҳақим Карим, Лутфулло Бузургзода ва Абдушукур Пирмуҳаммадзода қаҳрамонона ҳалок гардиданд.

Қаламкашони дигар устодон Садриддин Айнӣ, Абулқосим Лоҳутӣ, Мирзо Турсунзода, Ҷалол Иқромӣ, Раҳим Ҷалил, Абдусалом Дехотӣ асарҳои зиёди қаҳрамонӣ офариданд. Дар байни онҳо «Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик» ва «Исёни Муқаннаъ»-и устод Садриддин Айнӣ, достони «Ғалабаи Таня»-и устод Абулқосим Лоҳутӣ, «Писари Ватан»-и Мирзо Турсунзода машҳуртарин асарҳои давраи ҷангии адабони тоҷик ба ҳисоб мераванд.



**Гурӯҳи хунаrpешагони Тоҷикистон дар Сталинград (с.1942)**

**Санъат дар хизмати чанг.** Санъати Тоҷикистон ҳам кори худро ба шароити давраи чанг мутобиқ карда буд. Дар соли 1942 дар ҷумҳурӣ 21 муассисаи театри амал мекард, ки дар байни онҳо 5 театри аз минтақаҳои чанг кӯчонидашуда (Театри мусиқӣ - мазҳакавии Ленинград, театри шаҳри Воронеж, копеллаи «Димка»-и Украина, оркестри симфонии Киев, Театри лӯхтаки Днепропетровск) фаъолият доштанд. Охири соли 1941 як гурӯҳ хатмкардагони студияи драмавии тоҷики назди ГИТИС-и Москва ба театри Тоҷикистон ҳамроҳ шуданд. Соли 1941 бинои нави Театри опера ва балет ба истифода дода шуд. Аввалин намоишномаҳои давраи чангӣ дар сахнаи Театри ба номи Абулқосим Лоҳутӣ «Ба чанг»-и Е. Ёқубҷонов ва В. Зелеранский, «Хонаи Нодир»-и Ҷалол Иқромӣ, «Дар оташ»-и Сотим Улуғзода буд. Театри давлатии опера ва балет мазҳакаи мусиқии «Розия», либреттои «Тоҳир ва Зухро»-и Мирзо Турсунзода ба сахна гузошта буд. Театрҳои дигари ҷумҳурӣ ҳам дар мавзӯи чанг намоишномаҳои сахнавӣ таҳия карданд.

Санъаткорони тоҷик кори ҳарбӣ-ватанпарвариро хуб ба роҳ монда, гурӯҳи театри фронтро таъсис доданд, ки ба театри фронтӣ тоҷик табдил ёфт. Ин театр дар фронтҳои Волхов, Марказӣ, Ғарбӣ, Беларус ва садҳо госпиталҳо бо барномаҳои худ баромад карда, рӯҳияи чанговаронро баланд мебардошт.

Санъати кинои тоҷик ҳам худро ба давраи чанг мутобиқ карда, якчанд навори чангӣ, аз ҷумла, якчанд филми кӯтохро бо номи «Саргузаштҳои нави Швейк» ба навор гирифт. Баъди ба Душанбе кӯчида омадани «Союздетфилм»,

«Тоҷикфилм» дар ҳамкорӣ бо он филмҳои «Қасами Темир», «Лермонтов», «Рамз дар назди Сокол» ва чанди дигарро ба навор гирифт. Дар байни онҳо филмҳои дарозметражи «Фарзанди Тоҷикистон» ва «Киноконсертҳои тоҷик» ҳам буд.

Дар маҷмӯъ, санъати тоҷик дар тарбияи ватанпарвариро ватандӯстӣ, дӯстии байни халқҳо, бародарӣ сахми худро гузошт.

### Саволва супоришхо:

1. Олимони Тоҷикистон ба кадом шоҳаҳои илм аҳамият меоданд ва барои чӣ?
2. Адибони ҷанговари тоҷикро номбар кунед.
3. Ягон асари ҷангии адибони ҷангноманависро шарҳ диҳед.
4. Аз фаъолияти театри fronti тоҷик ва ҳунарпешаҳои он маълумот диҳед.

### ДАРСИ ТАҚРОРӢ

Ин дарс асосан ба тақрори мавзӯҳои давраи Ҷанги Бузурги Ватанӣ бахшида шавад. Хуб мешавад, агар муаллим маълумотҳои маҳалро бо номи «Ҷамдиёрони мо дар давраи ҷанг» номгузори кунанд, аз ҷангномаҳои fronti ҷангию меҳнатӣ қиссаҳо кунанд.

**Соатҳои захиравӣ.** Таъйиноти ин соатҳо асосан барои он рӯзҳои мебошад, ки ба ҷашну маъракаҳо рост меоянд. Агар дар соли хониш ҷадвали дарсҳои дарси таърихи халқи тоҷик ба идҳо ҷашнҳо рост наоянд, муаллим ин соатҳоро барои тақрор ва ё машқҳо бо саволномаҳои тестӣ бахшад.

### ТЕСТҲО

1. Шарҳи беҳтари мафҳуми саноатикунони муайян кунед А) Корхонаҳои саноатӣ сохтанро дар назар дошт; Б) Инкишофи саноатро талаб мекард; В) Мамлакатро аз таъсири техника ва технологияи хориҷӣ ба воситаи сиёсати рушди босуръати хусусан саноати вазнин ва сабук дар маҷмӯъ баровардан буд; Г) Сарвати давлат ва халқро зиёд мекард.

2. Саноатро ба соҳаҳои асосӣ ҷудо намоед. А) Саноати истеҳсоли ва истеъмоли; Б) Саноати кӯҳӣ ва барқӣ; В) Саноати ҳарбӣ ва граждонӣ; Г) Саноати вазнин ва сабук.

3. Ба саноати истеҳсолкунандаи воситаҳои истеҳсолот кадом навъи корхонаҳо дохил мешавад? А) Корхонаҳои, ки таҷҳизот истеҳсол мекунанд; Б) Корхонаҳои, ки дастгоҳу олот истеҳсол мекунанд; В) Корхонаҳои, ки қисмҳои эҳтиётӣ истеҳсол мекунанд; Г) Корхонаҳои, ки маҳсулот истеҳсол мекунанд.



4. Барои чӣ дар сиёсати саноатикунонии мамлакат барои Тоҷикистон саноати сабукро пешбинӣ карда буданд? А) Ҳамин хел тақсимот шуда буд; Б) Захираҳои табиӣ, қувваҳои қорӣ, неруи техникӣ ва иқтисодиёти Тоҷикистон ба ҳамон мусоидат мекард; В) Саноати вазнин вучуд доштани қорғарони техникро талаб мекард, Тоҷикистон онро надошт; Г) Саноати вазнин захираҳои дастраси ашёи хом ва энергетикро талаб мекард, ки Тоҷикистон онро надошт.

5. Соҳаи асосии саноати Тоҷикистони давраи саноатикунониро муайян кунед. А) Саноати вазнин; Б) Саноати истихроҷи маъдан кӯҳқорӣ; В) Саноати сабук; Г) Саноати хӯроқворӣ.

6. Душвориҳои саноатикунонии Тоҷикистонро номбар кунед. А) Ба саноатикунонӣ зарурат набуд; Б) Иқтисодиёти Тоҷикистон хусусияти аграрӣ дошт; В) Синфи қорғари касбӣ, кадрҳои инженерӣ ва бучети зарурӣ вучуд надоштанд; Д) Синфи қорғар камшумор буд.

7. Соҳаҳои афзалиятдоштаи саноати Тоҷикистонро муайян кунед. А) Саноати шираворӣ; Б) Саноати роҳсозӣ; В) Саноати сохтмонӣ; Г) Саноати хӯроқворӣ ва қорқарди пахта(бофандагӣ).

8. Шаклҳои мусобиқаҳои меҳнати солҳои 30-юми асри ХХ-ро муайян кунед? А) Шанбегиҳои коммунистӣ, ҳаракати стахановчигӣ, мусобиқа байни коллективҳои меҳнатӣ; Б) Шарт бастан байни қорғар ва қорғарон барои бисёр ва хуб қор қардан; В) Ҳунари худро ба воситаи мусобиқа собит қардан; Д) Даҳонӣ ва хатгӣ.

9. Шарҳи шанбегиҳои коммунистиро ёбед. А) Болшевикҳо шанбегиҳоро барои зиёд қардани музди меҳнати қорғарон ташкил қарда буданд; Б) Ба рафти барқароркунии баъдичангӣ ва инкишофи минбаъдаи истеҳсолот мусоидат қардан. В) Ҳукумати Шӯравӣ онро барои зиёд қардани маҳсулоти қорҳона ташкил қарда буд; Г) Маъмурияти қорҳонаҳо онро ба манфиати қорҳона ташкил қарда буд.

10. Стахановчигӣ ва ҳаракати стахановӣ чист? А) Амалиёти зиддидавлатӣ бо роҳбарии Стаханов; Б) Қоршиканӣ



ва саботаж бо роҳбарии Стаханов; В) Ҳаракат барои чандин баробар зиёд иҷро кардани нормаҳои истеҳсоли ва шакли мусобиқаи меҳнати дар солҳои 30-уми асри XX; Г) Як навъ ёри дар давраи инқилоби фарҳангӣ.

11. Мафҳуми коллективонӣ чист? А) Муттаҳид кардани чизе, соҳае; Б) Коллективи одамон. В) Ташкил кардани коллективе, ташкилоте; Г) Муттаҳид кардани воситаҳои истеҳсолот ва меҳнат бо мақсади зиёд кардани истеҳсоли маҳсулоти хоҷагии қишлоқ дар деҳот, ки шаклҳои гуногунро дошт.

12. Шартҳои (принсипҳои) коллективониро номбар кунед. А) Ихтиёри ба ягон намуди коллектив дохил шудан; Б) Маҷбури дохил шудан; В) Шартнома бастан; Г) Аъзоҳақи супоридан.

13. Шаклҳои колхозҳои ибтидои давраи коллективониро номбар кунед. А) Ширкат, кооператив; Б) ТОЗ, артел, коммуна, совхоз; В) Пахтакор, шоликор, ғаллакор; Г) Пахташиркат, шолиширкат.

14. Кулакҳо кӣҳо буданд ва чӣ тавр хоҷагии онҳоро барҳам доданд? А) Бойҳои деҳа, хоҷаги онҳоро мусодира карданд; Б) Буржуазияи деҳот, ҷазоҳои гуногун гирифтанд; В) Деҳқонони асилу бой, ки меҳнати кироёро дар хоҷагии худ истифода мебуданд. Хоҷагиашонро мусодира ва худашонро бадарға карданд; Г) Онҳо заминдорони калон буданд.

15. Сиёсати саросар коллективонӣ чиро мефаҳмонд? А) Ҷо-ҷо таъсис додани колхозҳо. В) Таъсиси шаклҳои нави хоҷагидориро. С) Қбул кардани қонунҳои навро оид ба замин. Д) Барҳам додани хоҷагидорӣ шахси ва роҳ кушодан ба хоҷагидорӣ коллективиро.

16. Ноҳияҳои пешқадами коллективонии Тоҷикистонро номбар кунед. А) Конибодом, Кубодиён, Арал (Абдурахмони Ҷомӣ); В) Водии Ҳисор; С) Водии Вахш; Д) Помир.

17. Сабабҳои асосии ба сохтмони колхозӣ рӯ овардани сиёсати коллективониро муайян кунед. А) Хоҳиши Ҳукумати давр; В) Таҷрибаи ТОЗ-у артелҳо дар самаранок истифо

да бурда тавонистани замин. С) Осон шудани идоракунии колхоз. Д) Кулакро ҳамчун синф барҳам додан.

18. Колхозҳои давраи коллективонӣ дар асоси кадом ҳуҷҷатҳо таъсис дода мешуданд ва ғаёлият мекарданд? А) Кодекс дар бораи замин ва оинномаҳо; В) Қонун дар бораи замин ва низомномаҳо; С) Қонун дар бораи истифодаи замин ва оиннома (устав)-и намунавии колхозҳо, Д) Оинномаҳо.

19. Умумият ва фарқи байни оинномаҳои ТОЗ-ҳо, артелҳо ва коммунаҳоро ёбед. А) Умумияту фарқашон маълум нест. В) Умумияташон дар ном, фарқашон -номхояшон, С) Умумияташон шахсӣ буданашон, фарқашон – давлатӣ карда шуданашон. Д) Умумияташон дар хоҷагии дастачамъӣ буданашон ва фарқашон дар шакли моликияташон.

20. Ғалабаи сотсиализмро дар дехот муайян намоед А) Ғалабаи сохти колхозӣ. В) Пайдо шудани колхозҳои миллионер, С) Серсоҳа гардидани колхозҳо. Д) Қабули конституцияи сотсиализми ғолиб.

21. Рӯзи меҳнат чӣ буд? Шарҳашро ёбед. А) Як рӯз кор кардан. В) Андозаи муайяни кор, ки барои як рӯзи корӣ муайян карда шуда буд. Ҳар касе чанд чунин андозаро иҷро мекард, ҳамон миқдор рӯзи меҳнат мегирифт: як андоза 1 рӯзи меҳнат, се андоза 3 рӯзи меҳнат. С) Рӯзхое, ки меҳнат кардан хатмӣ буд. Д) Ҳафтаи кориро дар назар дошт.

22. Шарҳи асосии дар давраи сиёсати коллективонӣ васеъ шудани кишти пахтаро ёбед. А) Ҳукумат маҷбур мекард. В) Фақат барои пахтакорӣ замин иҷора дода мешуд. С) Ба колхозҳо хоҷагиҳои пахтакор имтиёзҳо дода мешуданд. Д) Пахта даромади хуб меод.

23. Аввалин колхозҳои миллионери Тоҷикистон колхозҳои кадом соҳа буданд? А) Соҳаи ғаллакорӣ. В) Соҳаи кирмакпарварӣ. С) Соҳаи боғдорӣ. Д) Соҳаи пахтакорӣ.

24. Кадом воқеа сабаби мақоми ҷамъиятии худро аз даст додани шӯроҳо гардида буд, муайян кунед. А) Дар назди ташкилотҳо муассисаҳо ва хоҷагиҳо таъсис додани ячейкаю ташкилотҳои ибтидоии хизбӣ. В) Баъди таъсисёбии ҲК

Тоҷикистон. С) Баъди қабули Конститутсияи сотсиализми голиб; Д) Баъди кори Анҷумани V шӯроҳо.

25. Анҷумани I ҶК Тоҷикистон кадом сол баргузор гардида буд? А) Декабри соли 1929. В) Июни соли 1930. С) Январ соли 1934. Август соли 1937.

26. Аввалин котиби ҶК Тоҷикистон кӣ буд ва кадом солҳо котибӣ карда буд? А) А.Т.Ширвонӣ, солҳои 1924 - 1926. В) Чинор Имомов, солҳои 1926 - 1929. С) Ҳусейнов Мирзодовуд Боғирӯғлӣ, солҳои 1930 - 1934. Д) С.М. Соколов, солҳои 1929 - 1930.

27. Анҷумани таъсисии комсомоли Тоҷикистон кадом сол шуда буд ва кадом масъаларо муҳокима карда буд? А) Соли 1925, масъалаи ташкилиро. В) Соли 1929, масъалаи ба шефӣ гирифтани сохтмонҳои панҷсоаи якумро. С) Соли 1930, масъалаи таъсисиро. Д) Соли 1934, масъалаи саноатикунониро.

28. Номи дуруст ва пурраи ташкилоти ҷавонони солҳои 30-юми ҷумҳуриро муайян намоед. А) Комсомоли Тоҷикистон, В) Ҷавонони Тоҷикистон. С) Иттифоқи ҷавонони Тоҷикистон, Д) Иттифоқи коммунистии ҷавонони Тоҷикистон.

29. Мафҳум ва мақсадҳои асосии таъсисии «Тройка»-ро муайян кунед. А) Сегона, барои тоза кардани сафҳои ҳизб, шӯроҳо ва роҳбарияти ҳама мақомотҳо буд. И) Сегона, барои идораи корхона, хочагӣ, муассиса буд; С) Сегона, дар муруфиаи судӣ қорбаст мешуд. Д) Сегона дар идораи кӯшун ба қор мерафт.

30. Таъқибшавандаҳо қиҳо буданд, муайян кунед? А) Роҳбарияти ҳизбии ҷумҳурӣ. В) Кулли ҷомеа. С) Роҳбарияти шӯравӣ. Д) Роҳбарияти ҳизбу ҳукумат.

31. Таъқибкунандагон қиҳо буданд, ёбед. А) Роҳбарияти ҳизбии ҷумҳурӣ. В) Кулли ҷомеа. С) Роҳбарияти шӯравӣ. Д) Роҳбарияти ҳизбу ҳукумат ба воситаи сегонаҳо.

32. Сабабҳои мочарои соли 1931 Иброҳимбек қиҳо буданд? А) Маъракаи навбатии империализми ҷаҳонӣ зидди

СССР (ИҶШС). В) Аблаҳии Иброҳимбек. С) Хоҳиши хӯча-  
инҳои ӯ. Д) Хоҳиши кӯрбошиҳо.

33. Сабабҳои мочароҳои солҳои 1931-1934 Тоҷикистонро ёбед. А) Маъракаи навбатии империализми ҷаҳонӣ зидди СССР (ИҶШС). В) Муваффақиятҳои Ҳукумати халқҳои Тоҷикистон дар сохтмони сотсиализм ва хусусан дар коллективонӣ. С) Кӯшиши ба даст даровардани ҳокимият. Д) Фиребхӯрии навбатии сардорони дастаҳои босмаҷӣ.

34. Инқилоби маданӣ чист ва кадом солҳоро дар бар гирифта буд? А) Муваффақиятҳо дар соҳаи маориф дар солҳои 1918 - 1937. В) Муваффақиятҳо дар соҳаи фарҳанг дар солҳои 1918 - 1937. С) Таъмини дигаргуниҳои қатъӣ дар фарҳангу маърифати ҷомеа дар солҳои 1917 - 1937. Д) Муваффақиятҳо дар соҳаи фарҳанг дар солҳои 1918 - 1937.

35. Дар Тоҷикистон кай таълими ҳатмӣ қарор шуда буд? А) Соли 1930. В) Соли 1931; С) Соли 1932; Д) Солҳои 1933-1934.

36. Театрҳои касбии солҳои 30-юми Тоҷикистонро номбар кунед. А) Театри давлатии академии драмавии тоҷик ба номи А.Лохутӣ, Театри давлатии академии опера ва балети ба номи С.Айнӣ, Театри давлатии драмаи русии ба номи В.В.Маяковский, Театри ҷумҳуриявии мусиқӣ – мазҳакавии Хучанд; В) Театри ҷумҳуриявии драма ва мазҳакаи русии шаҳри Чкаловск, Театри драмавӣ – мусиқии Конибодом, Театри драмавӣ мусиқии Кӯлоб, Театри драмавӣ – мусиқии Хоруғ. Театри драмавӣ мусиқии Конибодом; С) Театри давлатии академии драмаи тоҷик ба номи А.Лохутӣ, Театри давлатии академии опера ва балети ба номи С.Айнӣ, Театри драмаи мусиқии Конибодом.

37. Санъаткорони солҳои 30-юмро ҷудо кунед. А) Ҷӯрабек Муродов, Одина Ҳошимов, Зафар Нозимов. В) Ғ.Ғуломалиев, Ҳ.Қосимов, А. Ҷӯраев, Тӯҳфа Фозилова, М.Қосимов, Ҳикмат Ризо; С) А.Ҳамроҳқулов, А. Бобоқулов, А. Назриев, О. Орифов, А.Муллоқандов; Д) Д.Саидмуродов, Н. Раупова, Р. Шалозёр.

38. Мактабҳои аввалини олиии Тоҷикистонро номбар

кунед. А) Донишгоҳи миллӣ, Донишкадаи санъат, Донишгоҳи техникӣ; В) Донишгоҳи аграрӣ, Донишкадаи иқтисодӣ, Донишкадаи тарбияи ҷисмонӣ, Донишгоҳи славянӣ; С) Донишгоҳҳои педагогии Душанбе ва Хучанд; Д) Донишгоҳи тиббии Душанбе, Донишгоҳи давлатии Рашт, Донишгоҳи давлатии Кӯлоб.

39. Адибони машҳури солҳои 30-юми асри XX-ро номбар кунед? А) Айнӣ, Лохутӣ, Ҷ.Иқромӣ, Р.Ҷалил; В) Туғрал, Асирӣ, Ранча, Турсунзода. С) Сухайлӣ, Азизӣ, Ҳ.Карим, Ғ.Абдулло; Д) Ф.Ниёзӣ, Г Сафиева. Ш.Лоик, Б.Собир, Ф. Мухаммадиев.

40. Аз роҳбарони Тоҷикистон кӣҳо дучори таъқиботи сиёсӣ гардида, чун «душманони халқ» кушта шуданд? А) Абдурахим Ҳочибоев, Нусратулло Махсум, Шириншо Шохтемур, Абдулқодир Муҳиддинов. В) Н. Абдинов, С. Носиров, Ҳ. Бокиев. С) Ш. Рачабов, С. Айтаков, А. Охунбоев, Ч. Имомов. Д) Файзулло Ҳочаев, Акмал Иқромов;

41. Асарҳои «Ғуломон», «Тоҷу байрак», «Ду ҳафта», «Шодӣ» ба қалами кадом аз инҳо таалуқ доранд? А) С.Айнӣ, С. Ҷавҳаризода, С.Табаров, А.Мирзоев, Ҷ.Иқромӣ; В) С.Айнӣ, А.Лохутӣ, Ҷ.Иқромӣ, Р.Ҷалил. С) С.Айнӣ, М.Миршакар, Б.Раҳимзода, Алихуш, Р.Ҷалил. Д) С.Айнӣ, Ранча, М.Балчувонӣ, Ҷ.Иқромӣ, Р.Ҷалил.

42. Панҷ ходими машҳури хизбӣ ва давлатии солҳои 30-юми ҷумҳуриро муайян кунед. А) Т. Ёлҷабоев, Ҷ.Расулов, М.Холов, М.Раҳматов, Н. Додхудоев. В) У. Ашӯров, И.Давлатов, С) Эмомалӣ Раҳмон, Абдуллои Нурӣ, М. Убайдуллоев, Қ.Маҳкамов, Р.Набиев; Д) Нусратулло Махсум, Шириншо Шохтемур, М.Шогадоев, У.Ашӯров, А.Алиев.

43. Конститутсияи ҶШС Тоҷикистон кай ва дар кадом мақомот қабул шуда буд? А) Феврари соли 1931 дар Анҷумани 1У шӯроҳои ҶШС Тоҷикистон. В) Июни соли 1930 дар Анҷумани 1 ҲК Тоҷикистон. С) Январии соли 1934, дар Анҷумани 11 ҲК Тоҷикистон. Д) Июли соли 1930 бо қарори КИМ ШКХ ҶШС Тоҷикистон.

44. Ғалабаи пурраи сотсиализм чӣ маънӣ дошт?

А) Иҷрои барномаи сохтмони ҷомеаи сотсиалистӣ; В) Асосан таъмин гардидани заминаҳои иқтисодӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ ва маънавии сотсиализм. С) Иҷрои нақшаи шиори «Кӣ киро?»; Д) Иҷрои нақшаи НЭП.

45. Конститутсияи сотсиализми ғолиби Тоҷикистон кай қабул шуда буд? А) Марти соли 1937, дар Анҷумани У1 шӯроҳои ҶШС Тоҷикистон. В) Январии соли 1934, дар Анҷумани 11 ҲК Тоҷикистон. С) Августии соли 1937 дар Анҷумани 111 ҲК Тоҷикистон. Д) Дар Анҷумани 11 колхозчиёни пешқадам.

46. Тоҷикони кадом давлат тоҷик будани худро фаромӯш карда буданд ва фаромӯш кардаанд? А) Ҳеч давлат. В) Эрон. С) Афғонистон. Д) Ёзбекистон.

47. Тоҷикони кадом давлатҳо зӯран махлут гардонда шуда буданд? А) Эрон, Афғонистон. В) Ёзбекистон ва Туркманистон. С) Қазоқистон ва Қирғизистон. Д) Чин ва Ҳиндустон.

48. Вазифаҳои панҷсолаи сеюмро муайян кунед. А) Таракқӣ додани иқтисодиёти ҷумҳурӣ. В) Ба вучуд овардани базаи сотсиализми баркамол. С) Ба вучуд овардан, наздик кардани ғалабаи пурра ва қатъии сотсиализм. Д) Некуаҳволии ҷомеаро баланд бардоштан.

49. Сабабҳои асосии Ҷанги дуҷуми ҷаҳонро муайян кунед. А) Паҳн гардидани фашизм ва милитаризм. В) Интиқомхоҳии Олмон аз рақибони худ. С) Сарӣ роҳи инқилобҳои сотсиалистии дар Аврупо тайёршудаистодаро гирифтани. Д) Тақсими ҷаҳони тақсимшуда ва рақобати байни капитализму сотсиализм.

50. Ҳадафҳои Олмон дар солҳои 30-юм чӣ буд? А) Тақсими ҷаҳони тақсимшуда ба хоҳири ҳукмронии ҷаҳонро ба даст гирифтани. В) Аз Фаронса, Чехия, Полша кашида гирифтани заминҳои Элзас, Лотарингия, Судет, Дансиг ва ғ. С) Фашизму милитаризмро дар ҷаҳон паҳн кардани. Д) СССР (ИҶШС)-ро аз байн бурдани.

51. Италия, Фаронса, Ҷопон дар солҳои 30-юм чӣ ҳадаф доштанд? А) Сарӣ роҳи зинаи навбатии инқилобҳои иҷти-

моии чаҳониرو гирифтанд. В) Қусури бохти худро дар Чанги якуми чаҳон бо роҳи аз сари нав тақсим кардани чаҳон баровардан. С) Баргардондани худудҳои соли 1918 аз даст рафташон. Д) Дар арсаи байналмилалӣ мақомҳои худро барқарор кардан.

52. Барои чӣ Англия ва Фаронса дар ташкили иттифоқ зидди Олмон кашолқорӣ карда буданд? А) Мехостанд Олмонро зидди СССР (ИҶШС) равона созанд. В) Боварӣ доштанд, ки Олмон ба онҳо ҳучум намекунад. С) Аввал масъалаҳои дохилии худро ҳал карданӣ буданд. Д) Маслиҳати ИМА-ро интизор буданд.

53. Барои чӣ СССР (ИҶШС) бо Ҷопон ва Олмон шартномаи ба ҳамдигар ҳучум накарданро баста буд? А) Чунки Англия ва Фаронса бо СССР (ИҶШС) шартнома набаста буданд. В) Бо Олмон ва Ҷопон забон ёфта буд. С) Барои ба таъхир андохтани оғози ҷанг. Д) Барои танҳо намондан.

54. Ҷанги дуҷуми чаҳон аз кадом воқеа оғоз ёфта буд? А) Аз ба сари ҳокимият омадани ҳукуматҳои фашистӣ. В) Ба сари ҳокимият омадани Адолф Гитлер. С) Аз воқеаҳои Судету Австрия. Д) Холо аз ба сари қудрат омадани фашизм, вале ҳуччатан, аз ҳучуми Олмон ба Полша.

55. Мақсади асосии СССР (ИҶШС) дар ибтидои ҷанг аз чӣ (ҳо) иборат буд? А) Аз боздоштани душман аз ҳаракати барқосо. В) Дар сарҳад шикаст додани душман. С) Роҳи сулҳро чустан. Д) Гуфтушунидро оғоз кардан.

56. Тоҷикистониёни дар озод намудани сарҳадҳои ғарбии СССР (ИҶШС) иштирокдоштаи ба муқофотҳои давлатӣ сазоворгаштаро муайян кунед. А) Амралӣ Саидбеков, Ёрунбек Яъқубов. В) Садҳо нафар иштирок кардаанд, вале то ҳол шахсони сазовори муқофот гашта пурра аниқ нашудаанд. С) Неъмат Қаробоев, Усмон Акрамов. Д) Фатхулло Аҳмадов, Сафар Амиршоев, Исмат Шарипов.

57. Дар ҷанги Финландия кадом фиристодаҳои Тоҷикистон қаҳрамонӣ нишон дода буданд? А) Амирай Саидбеков, Ёрунбек Яъқубов. В) Садҳо нафар иштирок кардаанд, вале то ҳол сазовори муқофотгашта пурра аниқ нашудаанд.



С) Неъмат Қаробоев, Усмон Акрамов. Д) Ҳодӣ Кенчаев, Фатхулло Ахмадов.

58. Олмони фашистӣ 22-юми июни соли 1941 чӣ амалро анҷом дода буд? А) Бо СССР (ИҶШС) шартномаи ба муддати 10 сол ба ҳамдигар ҳучум накарданро баста буд. В) Ба Полша ҳучум карда буд. С) Рейхстагро оташ зад. Д) Ба СССР (ИҶШС) аҳдшиканона ҳучум кард.

59. Тоҷикистониҳо дар кадом муҳорибаҳои давраи аввали ҶБВ иштирок доштанд, муайян кунед? А) Дар Брест, Минск, Смоленск, Вилнюс. В) Киев, Москва, Ленинград, Севастопол. С) Украина, Беларус, Молдова. Д) Латвия, Литва, Эстония.

60. Барои чӣ қӯшунҳои шӯравӣ ақибнишинӣ мекарданд? А) Ногаҳонӣ будани ҳучум. В) Қувваҳо баробар набуданд; С) Таъсири хиёнати баъзе қӯшунҳои сарҳадӣ. Д) Танқиси яроку аслиҳа.

61. Барои чӣ ҷанги солҳои 1941-1945-ро Ҷанги Бузурги Ватанӣ номидаанд? А) Барои он ки дар ватани худ мечангиданд. В) Ин ҷанг барои химояи Ватани худ буд. С) Ҷанге, ки барои ҳаёту мамот, буду нобуди Ватан бурда мешуд. Д) Барои он ки ба гарданаш бор карда буданд.

62. Сохтмонҳои калони ба тариқи хашар сохташудаи арафаи Ҷанги Бузурги Ватаниро чудо намоед. А) НБО-и Варзоб, Системаи обёрии Вахш. В) Канали Варзоб, роҳи охани Тирмиз-Душанбе. С) Вокзали Душанбе, Комбинати бофандагии Душанбе. Д) Каналҳои калони Фарғона-1 ва 2, Ҳисор ва роҳи мошингарди Душанбе -Хоруғ.

63. Дар муҳорибаи Москва аз тоҷикистониён кӣҳо қаҳрамонӣ нишон дода буданд? А) М.Иброҳимов, А.Пирмуҳаммадзода, С.Улуғзода. В) Б.Искандаров, Э.Рӯзиев, Н.Илёсов; С) Ҳ.Кенчаев, А.Турдиев, Н.Қаробоев; Д) Д.Азизов, Э.Шарипов, Т. Эрийгитов.

64. Сана ва давраҳои муҳорибаи Москва ро муайян кунед. А) Санааш соли 1941-1942 ва даврааш тирамоҳи 1941 ва зимистони 1942. В) Санааш 30 сентябри 1941-20 апрели 1942 ва давраҳои: 30.09-05.12; 05.12.1941-20.04.1942; С) Тирамоҳи

соли 1941-бахори соли 1942; Д) Нимаи дуюми соли 1941-аввали бахори соли 1942.

65. Саҳми дақиқтари тоҷиконро дар муҳорибаи Сталинград дар чӣ мебинед? А) Дар иштирок кардани онҳо. В) Дар корнамоии чанговаронашон, ёри бо техника ва хӯроквориро либос ба муҳофизон расонданашон. С) Дар ҳамраъӣии тоҷикистониён нисбат ба воқеаи мудҳиш. Д) Дар хабари расонаҳои Тоҷикистон аз муҳорибаҳо.

66. Аҳмад Турдиев дар кучо ва чӣ корнамоие кардааст? А) Дар Волхов худро ба ДОТ-и душман партофтааст. В) Дар муҳорибаи Москва чанд танки душманро аз қатор баровардааст. С) Дар Сталинград яке аз муҳофизони «Хонаи Павлов» буд. Д) Иштирокчии отрядҳои партизанӣ буд.

67. Муҳорибаи Сталинград кай шуда буд? Давраҳои онро муайян кунед. А) Июли соли 1942 – феввали 1943. Давраҳои маъракааш соли 1942 ва соли 1943. В) (17-уми июли соли 1942 - дуюми феввали соли 1943. Давраҳои муҳофизавӣ 17 – уми июл – 18 - уми ноябри соли 1942 ва ҳучум 19 - уми ноябри соли 1942 – 2 -юми феввали соли 1943, С) Тирамоҳи соли 1942-зимистони 1943. Д) Нимаи дуюми соли 1942-аввали соли 1943.

68. Дар муҳорибаи Курск аз тоҷикистониҳо кихо қаҳрамонӣ нишон додаанд? А) Саидкул Турдиев, Домулло Азизов. В) Чӯтак Ёрозов, Сафар Амиршоев. С) Олим Ҳакимов, Қудрат Қайюмов. Д) Исмоил Ҳамзаалиев, Ҳодӣ Кенчаев;

69. Дар муҳорибаи Ленинград кадом тоҷикистониён корнамоиҳо нишон додаанд? А) Тӯйҷӣ Эрайигитов, бародарон Осимовҳо, Тешабой Одилов. В) Эргаш Шарипов, Олим Ҳакимов. С) Саидкул Турдиев, Исмаи Шаришов. Д) Домулло Азизов, Неъмат Қаробоев.

70. Дар муҳорибаи Днепр кадом тоҷикистониҳо қаҳрамонӣ нишон дода буданд? А) Аҳмад Турдиев, Тешабой Одилов. В) Саидкул Турдиев, Домулло Азизов. С) М.Иб-роҳимов, Ҳабиб Юсуфӣ. Д) Ф.Аҳмадов, Р.Раҳматов.

71. Қаҳрамонҳои тоҷикистониҳои дар озод кардани Украина иштирок кардари муайян намоед. А) Т.Одилов, А.Қалан-

даров, А.Турдиев; В) Исмат Шарипов, А.Гордеев, Б.Давлатов, С) Г.Фуломшоев, О. Хусравов, С.Юсупов; Д) Ф.Аминов, М.Қулиев, М.Бобочонов.

72. Қаҳрамонҳои тоҷикистони барои озод қардани Беларус ҳиссагузоштаро муайян кунед. А) Т.Одилов, А.Қаландаров, А.Турдиев. В) М.Иброҳимов, Ҳабиб Юсуфӣ. С) Чўтак Ёрозов, С.Сейтвалиев; Д) Г.Фуломшоев, О. Хусравов, С.Юсупов;

73. Қаҳрамонҳои тоҷикистони дар муҳорибаҳои Наздибалтика иштирокдоштаро муайян кунед. А) Саидкул Турдиев, Домулло Азизов; В) Аҳмад Турдиев, Тешабой Одилов. С) Г.Фуломшоев, О. Хусравов, С.Юсупов; Д) Сафар Амиршоев, А.Димитриев, В.А.Андреев.

74. Қаҳрамонҳои тоҷикистони дар муҳорибаҳои барои озод қардани Аврупо иштирокдоштаро муайян кунед. А) Раҳимбой Раҳматов, Тўйчӣ Назаров, Эргаш Шарипов. В) Саидкул Турдиев, Домулло Азизов; С) Аҳмад Турдиев, Тешабой Одилов. Д) Сафар Амиршоев, А.Димитриев, В.А.Андреев.

75. Оё тоҷикон партизанӣ қардаанд ва дар кучоҳо? А) Қардаанд, вале далелҳо пурра қамъоарӣ нашудаанд. В) Партизанӣ қардани тоҷикон дар руйхати 53 соединаи партизании Украина, Беларус ва Русияи Ғарбӣ ба қайд гирифта шудааст. С) Партизанӣ нақардаанд. Д) Партизанӣ қардаанд, вале бо номи халқи дигар ва ақсаран бо номи Иван ё Иван – тоҷик.

76. Қанги дуҷоми қаҳон қай ба охир расидааст? А) 22-ҷоми июни соли 1941. В) 9-ҷоми майи 1945. С) 2-ҷоми сентябри соли 1945. Д) 24-ҷоми июни соли 1945.

77. Барои чӣ 2-ҷоми сентябрро рӯзи ба охир расидани Қанги дуҷоми қаҳон меқонанд? А) Барои он ки амалиётҳои ҳарбӣ қатъ қарда шуданд. В) Барои он ки амриқоӣҳо Қопнро дар Оқеани Ором шикаст дода буданд. С) Барои он ки Қопн 2-ҷоми сентябр ҳуҷқати таслимшавиро имзо қарда буд; Д) Барои он ки кӯшунҳои иттифокчиён кӯшунҳои Қопнро пурра шикаст дода буданд.

78. Дар Ҷанги Бузурги Ватанӣ чӣ қадар фиристодагон аз Тоҷикистон иштирок кардаанд? А) 150 ҳазор нафар. В) 175 ҳазор нафар. С) 190 ҳазор нафар. Д) Аз 190 то 250 ҳазор нафар.

79. Халқи тоҷик дар давраи Ҷанги Бузурги Ватанӣ чанд нафар фарзанди худро талаф додааст? А) Тақрибан 60 ҳазор нафар. В) 65 ҳазор нафар. С) 70 ҳазор нафар. Д) 75 ҳазор нафар.

80. Сабабҳои асосии партизанӣ кардани тоҷикистониёро муайян кунед. А) Ҳирси кунҷковӣ. В) Аз муҳосира баромада натавоништан ва ё аз маҳбас гурехтан. С) Дар вақти қафонишинӣ роҳгум задан. Д) Аз қисмҳои ҳарбии худ ҷудо шудан ва ё қафо мондан.

81. Маҳбасҳои марғи фашистиро, ки дар онҳо тоҷикистониён ҳам буданд, номбар кунед. А) Дахау, Заксенхаузен, Освентсим-1 ва Бухенвалд, Флоссенбург, Нейенгамме, Маутхаузен. В) Майданек, Треблинка, Собибур, Ораниенбург; С) Дансиг, Мюнхен, Берлин, Освентсим-2; Д) Мюнхен, Собибур, Нейенгамме, Олшан.

82. Тоҷикистониҳои аз маҳбасҳои марғи фашистӣ гурехта тавонистаро номбар кунед? А) Сомеъ Халилов, Котов Сергей Димитриевич; В) Холмад Додобоев, Халил Шодиёв; С) Неъматулло Қобилов; Д) Мардон Мансуров.

83. Ёриҳои ақибгоҳ ба фронт дар ҷиҳати зухур меёфт? А) Дар навиштани мактубҳо ба фронт. В) Фиристодани тухфаҳо ба фронт. С) Ташкили митингҳои эътирозӣ барои аҳдшиканиҳои немисҳо. Д) Таъсиси фонди ҷанг, харидани заёмҳои ҷангӣ, ҷамъоварӣ ва ба фронт фиристодани хӯрокворӣ ва лавозимоти ҷангӣ.

84. Халқҳои Тоҷикистон ба кадом миқдор заёми ҷангӣ харидорӣ карда буданд? А) 45207 ҳазор сӯм. В) 147 млн. сӯм. С) 54,1 млн. сӯм. Д) 60 млн.

85. Тоҷикистониён ба «Фонди ҷанг» чӣ қадар маблағ гузаронида буданд? А) 45207 ҳазор сӯм. В) 147 млн. сӯм. С) 54,1 млн. сӯм. Д) 60 млн.

86. Адибони чанговари тоҷикро номбар кунед? А) Фотех Ниёзӣ, Сотим Улуғзода, Бокӣ Раҳимзода, Ҳаким Карим, Ҳабиб Юсуфӣ. В) М.Турсунзода, Ҷ.Икромӣ, Р.Чалил, А.Дехотӣ. С) Муъмин Қаноат, Гулназар Келдӣ, Абдусалом Дехотӣ. Д) Константин Симонов, Дмитрий Кратов.

87. Чанд асари адибони чангноманависи давраи чангро муайян кунед. А) «Мавҷҳои Днепр», «Вафо», «Писари ватан». В) Ғалабаи «Таня», «Хонаи Нодир», «Дар оташ». С) «Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик», «Исёни Муқаннаъ». Д) «Суруши Сталинград», «Фарзандони Хатин».

88. Чанд нафар тоҷикистониён Қаҳрамони Итиҳоди Шӯравӣ гардида буданд ва чанд нафарашон тоҷик буданд? А) 54(14). В) 62(18). С) 64(18). Д) 54(18).

89. Занҳои тоҷикистониӣ чанговарро номбар кунед? А) Ойгул Муҳмадҷонова, Н.Лобковская; В) Шаҳрӣ Ҳайдарова, С.Ниёзова. С) С.Сангинова, И.Қурбонова; Д) Р. Фозилова, Р.Якубова.

90. Тоҷикистон қаҳрамонҳои ҶБВ-ии худро ёд дорад? А) Ҳа, ҳар сол 9-уми май. В) Ба номи онҳо кӯчаҳо, мактабҳо ва деҳаҳо гузошта шудаанд. С) Номҳояшон дар саҳифаҳои таърих ҳаст. Д) Дар зодгоҳи ақсарияташон пайкараю нимпайкараҳояшон гузошта шудааст.

## МУНДАРИЧА

Сарсухан.....3

### ФАСЛИ 1

## ТОЧИКИСТОН ДАР ДАВРАИ БУЊЕДИ АСОСҲОИ ҶОМЕАИ СОТСИАЛИСТӢ. ГУЗАРИШ АЗ ФЕОДАЛИЗМ БА СОТСИАЛИЗМ (1917-1937) МАВЗӢИ 1. ТОЧИКИСТОН ДАР ДАВРАИ БУЊЕДИ ДАВЛАТИ МИЛӢИ - ШӢРАВИИ СОТСИАЛИСТӢ (1917-1924)

§ 1. Ташкилѐбии сохтори идораҳои давлатии Ҳокимияти ШӢравӣ.....	5
§ 2. Ҳуччатҳои аввалини ҷомеасозии Ҳокимияти ШӢравӣ.....	9
§ 3. Мазмун ва муҳтавои эълумияҳо ва муроҷиатнома- ҳои аввалини Ҳокимияти ШӢравӣ.....	13
§ 4. Раванди барҳам додани идораҳои давлатии кӯҳна.....	17
§ 5. Раванди таъсиси мақомотҳои нави Ҳокимияти ШӢравӣ.....	20
§ 6-7. Ҷорабиниҳои аввалини иқтисодии ШӢравӣ дар Тоҷикистон.....	23
§ 8. Сабабҳои асосии ҳаракати зиддишӢравӣ ва ҷанги шаҳрвандии солҳои 1918 - 1923 дар Тоҷикистон.....	29
§ 9. Оғози ҳаракати зиддишӢравӣ ва ҷанги шаҳрвандии солҳои 1918 - 1923.....	33
§ 10 -11. Мубориза зидди қувваҳои зиддишӢравӣ дар вилояти Суғд дар солҳои 1918 - 1923.....	38
§ 12. Ҷанги шаҳрвандӣ дар Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон.....	45
§ 13. Ҳаракати зиддишӢравӣ ва оғози ҷанги шаҳрвандӣ дар Бухорои Шарқӣ.....	50
§ 14. Маърақаҳои зарбазани зидди Анварпошшо ва босмачигарӣ дар солҳои 1922 – 1923.....	55
§ 15. Сабабҳои ғалабаи Ҳокимияти ШӢравӣ ва шикасти баромадҳои зиддишӢравӣ дар давраи ҷанги шаҳрвандӣ...	64

§ 16. Вазъияти иқтисодии ҷумхурӣ дар давраи ҷанги шахрвандӣ.....	67
§ 17. Вазъияти фарҳанг дар давраи ҷанги шахрвандӣ.....	74
§ 18. Зарурати тақсимои миллию маъмурии Осиёи Миёна .....	81
§ 19 - 20. Раванди таъсисёбии Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон.....	86

## **МАВЗҶИ 2. ТОҶИКИСТОН ДАР ДАВРАИ МУХТОРИЯТ**

§ 21. Вазифаҳои навбатии ҳукумат ва халқҳои ҶМШС Тоҷикистон.....	95
§ 22-23. Авзои сиёсӣю ҷамъиятии ҶМШС Тоҷикистон.....	99
§ 24-25. Азнавбарқароркунии хоҷагии халқи ҶМШС Тоҷикистон.....	105
§ 26-27. Муборизаи синфӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи мухторият.....	114
§28. Фарҳанги Тоҷикистон дар давраи мухторият.....	121
§ 29. Таъсисёбии Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон .....	128
§30. Дарси такрорӣ.....	132
§31. Дарси санҷиши тестӣ.....	132

## **МАВЗҶИ 3. ТОҶИКИСТОН ДАР ДАВРАИ АНҶОМЁБИИ СИЁСАТИ БУНЁДИ АСОСҶОИ ҶОМЕАИ СОТСИАЛИСТӢ**

§ 32. Сиёсати шӯравии саноатикунони мамлакат дар давраи гузариш ба ҷомеаи сотсиалистӣ.....	151
§ 33. Соҳаҳои асосии саноати Ҷумҳурӣ дар раванди сиёсати саноаткунони мамлакат.....	155
§ 34. Сиёсати давлатии тайёр кардани синфи коргари Ҷумҳурӣ.....	160
§ 35. Мусобиқаи истехсолӣ дар давраи бунёди асосҳои ҷомеаи сотсиалистӣ.....	164



§ 36. Сиёсати шӯравии коллективонии хоҷагии қишлоқи ҷумҳурӣ ва хусусиятҳои он.....	169
§ 37. Раванди коллективонии хоҷагии қишлоқи ҷумҳурӣ дар солҳои панҷсолаи якуми тараққиёти хоҷагии халқ (1928/1929 -1932/1933) .....	174
§ 38. Сиёсати шӯравии сохтмони колхозӣ дар солҳои панҷсолаи дуҷуми тараққиёти хоҷагии халқи ҷумҳурӣ (1933 - 1937).....	178
§ 39. Раванди ташаккули музди меҳнати колхозчиён дар рафти сохтмони колхозӣ.....	182
§ 40. Азнавсозии сотсиалистии хоҷагии қишлоқ ва қавравиҳо дар рафти сохтмони колхозӣ.....	184
§ 41. Соҳаҳои асосии хоҷагии қишлоқ дар давраи сиёсати коллективонӣ.....	187
§42. Авзои ҷамъиятиву сиёсии ҷумҳурӣ дар солҳои 30-юми асри XX.....	191
43. Таъқиботи сиёсии солҳои 30-ми асри XX. Таъқибкунандагон ва таъқибшавандагон.....	196
§44. Муборизаи синфӣ дар солҳои 30-Юми асри XX.....	201
§ 45-46. Инкилоби маданӣ дар тоҷикистон.....	206
§ 47. Эълони анҷомёбии сохтмони Ҷамъияти сотсиалистӣ дар тоҷикистон. Ғалабаи пурраи сотсиализм.....	213
§ 48. Тоҷикони берунмарзӣ дар давраи гузариши тоҷикони шӯравӣ ба сотсиализм(1917-1937).....	219

## **ҶАСЛИ 2**

### **ТОҶИКИСТОН ДАР СОЛҲОИ СИЁСАТИ СОХТМОНИ СОТСИА ЛИЗМИ ТАРАҚҚИЁҶТА Ё ҒАЛАБАИ ПУРРА ВА ҚАТЪИИ СОТСИАЛИЗМ (1938-1958)**

#### **МАВЗҶИ 4. ҚШС ТОҶИКИСТОН ДАР АРАҒА ВА ДАВРАИ ҚАНГИ ДУҶОМИ ҚАҲОНӢ (1938 – 1945)**

§ 49. Тоҷикистон дар оғози сохтмони Сотсиализми тараққиёфта.....	223
--	-----

§ 50. Сабабҳои асосӣ ва раванди сар задани Ҷанги Дуюми Ҷаҳонӣ.....	229
§ 51. Иштироки тоҷикистониён дар набардҳои аввали Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ (октябри соли 1939 - март соли 1940).....	233
§ 52. Тоҷикистон дар муҳорибаҳои давраи аввали Ҷанги Бузурги Ватанӣ (22-юми июни соли 1941 сентябри соли 1941).....	237
§53-54. Иштироки тоҷикистониён дар муҳорибаҳои калон- тарини давраи оғоз ва мустақамкунии дигар- гуниҳои қатъӣ дар рафти Ҷанги Бузурги Ватанӣ (сентябри соли 1941-апрели соли 1943).....	240
§ 55-56. Тоҷикистониён дар муҳорибаҳои давраи ба анҷом расидани дигаргуниҳои қатъӣ дар рафти ҶБВ.....	246
§ 57. Иштироки ҷанговарони тоҷикистонӣ дар муҳорибаҳои давраи анҷомёбии Ҷанги Бузурги Ватанӣ (январӣ 1944 - 9 май 1945).....	251
§ 58. Иштироки тоҷикистониён дар ҳаракатҳои партизанӣ ва муқовиматҳои зиддифашистӣ.....	254
§ 59. Тоҷикистониён дар ҳаракатҳои озодибархши ҳалқҳои Аврупо.....	257
§ 60. Ақибгоҳ дар хизмати ҷанг. Меҳнати фидокоронаи ҳалқҳои Тоҷикистон дар солҳои Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ....	260
§ 61. Муассисаҳои фарҳангӣ дар хизмати ҷанг .....	264
Тестҳо.....	270

НОЗИМ ҲАКИМОВ

# ТАЪРИХИ ХАЛҚИ ТОҶИК

Китоби дарсӣ барои синфи 10-уми  
муассисаҳои таҳсилоти умумӣ

Мухаррир  
Мусахҳех  
Мухаррири  
техникӣ  
Тарроҳ

Юлдош Шерматов  
Меҳрӣ Саидова  
Зафар Саъдуллоев  
Иқбол Сатторов

Ба чоп 05.01.2017 иҷозат дода шуд. Коғазӣ офсет.  
Чопи офсет. Андоза 60x90 1/16. Ҷузъи чопӣ 18,0.  
Адади нашр 100000 нусха.  
Супориши № 17/2017.

Муассисаи нашриявии «Маориф»-и  
Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон.  
734024, ш. Душанбе, кӯчаи Аҳмади Дониш, 50.  
E-mail: najmiddin64@mail.ru

Дар матбааи ҶДММ «Душанбе – принт»  
ба таъбъ расидааст